

İKTİSAT

Dergisi

Sayı: 365 • Mart 1997 • Fiyatı: 300.000,-TL

■ İKTİSAT TEORİLERİNDE SON GELİŞMELER

■ SOSYAL VE EKONOMİK BİR OLGU OLARAK PARA VE İKTİSAT TEORİSİ:

ELEŞTİREL / EPISTEMOLOJİK BİR ÇERÇEVE

■ İKTİSAT VE YÖNTEM

■ İKTİSAT METODOLOJİSİNDE GELİŞMELER ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

■ MATEMATİKSEL İKTİSATTA BAZI GELİŞMELER (I)

■ İKTİSAT TEORİSİNDE SON DURUM YA DA ESKİ TARTIŞMANIN YENİ FORMÜLASYONU

■ EKONOMETRİDE NELER OLUYOR?

■ PARADİGMANIN YİTİMİ

■ TEMEL TAHLİL BİRİMİ OLARAK BİREY

■ ÜRETİM VE YENİDEN-ÜRETİM SÜRECİNDE ÜCRETLİ KADIN EMEĞİ

Isıtmayı düşünmediğimiz bir yer!

Isıtma sistemlerimiz şimdilik
Türkiye'yi ve Avrupa'yı ısıtıyor.
40 yılı aşkın tecrübemiz, yüksek
teknolojimiz, üstün performansımız,
1500 personelimiz, ülke çapında
yaygın satış ve servis hizmetleri
ağımızla milyonlarca ailenin ve
yuvanın sıcaklığı için varız.

 Demirdöküm®
"KESİN ÇÖZÜM"

Türk Demir Döküm Fabrikaları A.Ş. Pazarlama ve Satış Grubu
Çamlıca İş Mrk., B2 Blok Ünalın Mah., Ayazma Cad., Küçük Çamlıca
81190 Üsküdar-İstanbul Tel: (0216) 317 64 14 Faks: (0216) 317 65 75

000'Lİ YILLAR İÇİN YATIRIM YAPANLAR

LEASING'İ SEÇİYORLAR

HALK

LEASING'İ

SEÇİYORLAR

HALK LEASING HİZMET AĞINI GENİŞLETİYOR!

İSTANBUL, ANKARA ve İZMİR'DEN SONRA
ŞİMDİDE ADANA'DA,
AKDENİZ ve GAP BÖLGESİ YATIRIMCILARININ HİZMETİNDE...

HALK LEASING
FİNANSAL KİRALAMA A.Ş.

İSTANBUL Head Office
19 Mayıs Cad. No:1 Golden Plaza
K:2 80220 Şişli - İstanbul Turkey
Phone : 90-0212-230 92 48 - 234 48 79

ANKARA
Cineah Cad. No: 102 / 4
Çankaya - Ankara Turkey
Phone : 90-0312-440 55 82

İZMİR
Hürriyet Bulvarı Kavala Plaza
No:4/1 208. Büro Konak-İzmir Turkey
Phone : 90-0232-484 11 20
FAX : 90-0232-484 19 40

ADANA
Turan Cemal Beriker Bulvarı Gözler
İş Merkezi No: 76
K. 7 - D. 19 Adana Turkey
Phone: 90-0322-458 65 01

İÇİNDEKİLER

6

Kısa Kısa...

9

Sosyal ve Ekonomik Bir Olgu Olarak Para ve Ekonomik Okullarda Para:

Eleştirel / Epistemolojik Bir Çerçeve
Fuat ERÇAN

43

İktisat ve Yöntem

Ömer DEMİR

47

İktisat Metodolojisinde Gelişmeler Üzerine Düşünceler

Turan YAY

56

Matematiksel İktisatta Bazı Gelişmeler (I)

Gündüz FINDIKÇIOĞLU

64

İktisat Teorilerinde Son Gelişmeler

Ercan EREN / MELİKE BİLDİRİCİ

79

İktisat Teorisinde Son Durum ya da Eski Tartışmanın Yeni Formülasyonu

Hasan KİRMANOĞLU

81

Ekonomimetrede Neler Oluyor?

Meral KARASULU

83

Paradigmanın Yitimi

87

Temel Tahlil Birimi Olarak Birey

Sue HIMMELWEIT

95

Üretim ve Yeniden-Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emegi

Yıldız ECEVİT

İKTİSAT
Dergisi

Sayı:365 • Mart 1997 • Fiyatı: 300.000,-TL

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayın organıdır. İktisat Dergisi aylık olarak yayınlanır. Kurucuları: Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur. Sahibi: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Yönetim Kurulu Başkanı Alpay Biber. Yayın Koordinatörü: Teoman Gülsever. Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Hikmet Akçiçek. Yayın Kurulu: Yasemin Öztürk, Aktükün, Kuvvet Lordoğlu, Teoman Gülsever. Danışma Kurulu: Doç. Dr. Kaya Ardic, Prof. Dr. Nihat Falay, Prof. Dr. Merih İpek, Prof. Dr. Eser Karakaş, Prof. Dr. Murat Özyüksel. Yayın Kurulu Sekreteri: Deniz Diblen. Kapak: Onur Çubuk. Vinyetler: Semih Poroy. Grafik Düzenleme: İbrahim M. Karakaş. Reklam Koordinatörü: Deniz Turhan. Yönetim Yeri: Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 Taksim / İstanbul Tel: (0212) 2505034 - 25016 42 Fax: (0212) 235 73 43 Baskı: Can Ofset. Abone Koşulları: Yıllık : 3 milyon TL. Altı Aylık: 1.5 milyon TL. Üye, Öğrenci, Arş.-Gör. ve Öğretim üyesi (Yıllık): 2 milyon TL. Yurtdışı: 45 \$ Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir. Yayınlamak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha olarak mümkünse bilgisayar disketiyle birlikte ulaştırılmasını rica ederiz.

Iktisat Dergisi'nin bu sayısında akademik iktisattaki bazı gelişmelere değiniliyor. Kapsamlı veya tek bir konu üzerinde duran yazıların yer aldığı bu dosyada ekonometri ve oyun teorisi üzerine daha ayrıntılı yazıların yer almasını isterdik. Gelecek sayılarımızda bu tarz katkılara açık olduğumuzu ifade etmek istiyoruz.

İ.F.M.C. *İktisat Dergisi*
Yayın Kurulu ortodoks iktisat teorisi ve pratiğine tam olarak sevdalı insanlardan oluşmuyor. Fakat Kurul aşağıdaki soruların tartışılmasını da olumlu buluyor:

iktisat'dan

Neoklasik iktisat teorisinin doğru düzgün anlatılmaması bu teorisinin metot açısından bir eleştirisi ile kapatılabilecek bir eksiklik midir? Ekonometri eğitiminden çoğu ekonometrik modellerin zayıf öngörü kapasiteleri olduğu saptaması yapılarak vaz geçilebilir mi? Öğrencilerin matematiğe boğulması yanlış ise, bu saptama zayıf bir matematik bilgisi ile mezun olmanın olanaklı olmasını haklı çıkarır mı? Madem Batı'da yapılan iktisat apolojetik ve/veya yanlış sorulara yöneliktir; niye daha iyisini yapmaya çalışan yok? Evet, oyun teorisi veya piyasaların işleyişini mekanik modellerine benzeterek tasvir etme iddiasındaki bir teorik yapının sunduğu uygulamalı matematik problemleri ile uğraşmak ihtiyaç duyulan iktisatçıyı değil ikinci sınıf matematikçileri yetiştirme sonucunu verebilir. Ama hiç oyun teorisi bilmeden de, örneğin, stratejik dış ticaret teorileri nasıl anlaşılacaktır? Modelsiz iktisat nasıl bir iktisat olabilir? *Methodenstreit*'a geri mi döneceğiz?

Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu daha analitik çalışmaları basmak için isteksizlik göstermemektedir ve göstermeyecektir. Literatür taramayı aşan makaleleri de bekliyoruz.

Bu sayıda ayrıca Yıldız Ecevit'in *Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi*'nde (Şubat-Mart 1985, sayı: 9) daha önce yayınlanmış "Ücretli Kadın Emegi" başlıklı önemli çalışmasını **Dünya Kadınlar Günü** dolayısıyla yeniden yayınlıyoruz. Yazı, dosya konumuzla da örtüşüyor. Ecevit, benzeri konulardaki yeni yazılarıyla konuğumuz olmayı sürdürecektir...

Dostlukla...

Otom

"En zor yollarda, en keskin virajlarda bi

Pera Tanıtım

Stil, konfor ve mekaniğin eşsiz kombinasyonu. Aktif ve pasif emniyet sistemleriyle ulaşılan azami güvenlik. Her hava koşulunda mükemmel sürüş. Yol şartlarına göre otomatik yükseklik ayarı. Virajlarda ön tekerleklerle uyum sağlayan arka tekerlekler. Bilgisayarlı süspansiyon ayarı ile sağlanan sarsılmazlık. Etkin, dayanıklı, güçlü motorlar. Oturma odanızın rahatlığında bir sürücü kabini.

ADAPAZARI Yıldız Kardeşler Oto Ltd. Şti. Tel: (0264) 276 50 46 - (0532) 236 62 99 Fax: (0264) 276 50 46 • ANKARA Metropol Otomotiv Tel: (0312) 231 89 56 Fax: (0312) 231 89 57 • ANKARA Otosay Otomotiv Tel: (0312) 278 27 71 - 241 13 75 Fax: (0266) 243 15 65 • ANKARA Oto Paris Tel: (0312) 342 12 70 - 71 Fax: (0312) 341 24 44 • ANTALYA Ya-Ka Oto Ltd. Şti. Tel: (0242) 221 02 56 - 221 36 00 Fax: (0242) 221 33 58 • BALIKESİR Hafak Nakl. Tic. A.Ş. Tel: (0266) 241 26 86 • BURSA Gözdele Otomotiv Tel: (0224) 261 06 42 - 43 - 44 Fax: (0224) 261 06 46 • ESKİŞEHİR Odak Otomotiv Ltd. Şti. Tel: (0222) 220 09 59 Fax: (0222) 221 11 79 • İSTANBUL/DRAGO Ersanlı Citroën Plaza Tel: (0216) 441 33 33 Fax: (0216) 441 96 78 • İSTANBUL/AVCILAR Sembol Otomotiv Tel: (0212) 591 74 61 Fax: (0212) 593 75 11 • İSTANBUL/ÇİFTEHAVUZLAR A-A Otomotiv Tel: (0216) 369 11 6

obilim

na güveniyorum. O bir Citroën Xantia!"

16 V SX - 135 Hp, 0-100 km/saat hızlanma 10.0 sn, 5 ileri vites, sürücü airbag, klima, süet döşeme, ABS, çelik jant, immobilizer (kodlu çalıştırma), elektrikli ısıtmalı aynalar, hidroprömatik süspansiyon, otomatik yönlendirilen arka süspansiyon standart.

SX BVA - 123 Hp, 0-100 km/saat hızlanma 11.9 sn, sürücü airbag, klima, süet döşeme, ABS, çelik jant, immobilizer (kodlu çalıştırma), elektrikli ısıtmalı aynalar, hidroprömatik süspansiyon, otomatik yönlendirilen arka süspansiyon standart.

16 V VSX - 135 Hp, 0-100 km/saat hızlanma 10.0 sn, 5 ileri vites, sürücü ve yolcu airbag, deri döşeme, S, çelik jant, immobilizer (kodlu çalıştırma), elektrikli ısıtmalı aynalar, elektrikli sunroof, hidroprömatik süspansiyon, otomatik yönlendirilen arka süspansiyon standart.

VSX BVA - 123 Hp, 0-100 km/saat hızlanma 11.9 sn, 5 ileri vites, sürücü ve yolcu airbag, deri döşeme, S, çelik jant, immobilizer (kodlu çalıştırma), elektrikli ısıtmalı aynalar, elektrikli sunroof, hidroprömatik süspansiyon, otomatik yönlendirilen arka süspansiyon standart.

Turbo CT VSX - 150 Hp, 0-100 km/saat hızlanma 9.6 sn, 5 ileri vites, sürücü ve yolcu airbag, deri döşeme, S, çelik jant, immobilizer (kodlu çalıştırma), elektrikli ısıtmalı aynalar, elektrikli sunroof, hidroprömatik süspansiyon, otomatik yönlendirilen arka süspansiyon, hydractive II sistemi, elektrikli koltuklar standart.

 CITROËN

Xantia

TÜRKİYE GENEL DİSTRİBÜTÖRÜ:

 Baylas OTOMOTİV A.Ş.

Tel: (0212) 211 78 99 - 211 79 44 Fax: (0212) 211 24 51

Baylas Otomotiv bir H. Bayraktar Holding kuruluşudur.

(0216) 368 99 55 • **İSTANBUL/BAHÇELİEVLER** Kemal Otomotiv Tel: (0212) 505 16 05 - 06 Fax: (0212) 504 71 45 • **İSTANBUL/ESENTEPE** Ersan Otomotiv Tel: (0212) 266 30 73 - 74 Fax: (0212) 267 08 03 • **İZMİR** Ege Otomotiv ve Tic. Ltd. Şti. Tel: (0232) 421 17 67 - 421 53 78 Fax: (0232) 463 22 87 • **İZMİR H. Hakkı Cesur** Tel: (0262) 321 40 64 - 321 56 36 Fax: (0262) 321 50 01 • **KARAMAN** Bozgöl Otomotiv Tel: (0338) 214 40 14 Fax: (0338) 213 18 47 • **TAHA/TAŞANLI** Yakut Otomotiv Tel: (0274) 614 20 08 Fax: (0274) 614 42 96 • **MERSİN** Merzeler Otomotiv Ltd. Şti. Tel: (0324) 232 64 12 - 231 16 00 Fax: (0324) 233 64 56 • **ORDU** Ünal Otomotiv Tel: (0452) 225 31 11 Fax: (0452) 85 00 • **SAMSUN** Karsam İnş. Turizm Tic. A.Ş. Tel: (0362) 437 65 51 Fax: (0362) 437 84 79 • **UŞAK** Çağdaş Pamukçu Oto. Ltd. Şti. Tel: (0276) 227 45 52 - 227 36 71 Fax: (0276) 215 58 80

Kısa... Kısa... Kısa... Kısa... Kısa...

1 Şubat : RP'li Sincan Belediyesi'nin düzenlediği "Kudüs Gecesi"ne katılan İran Büyükelçisi Bagheri, Hamas ve Hizbullah posterlerinin altında şeriatı öven tarzda bir konuşma yaptı. Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın da benzeri temalara değinen konuşması yoğun tepki ve tartışmalara neden oldu.

3 Şubat : Kudüs Gecesi tartışmaları sürerken, röportaj için Sincan'a giden İnterstar televizyonu muhabiri Işın Gürel, Bekir Yıldız'ın eski "gönüllü" koruması tarafından tartaklandı.

4 Şubat : 30 tank sabah 09.00'da Sincan'dan geçerek "eğitim turu" yaptı.

• RP'li Sincan Belediyesi Başkanı Yıldız İçişleri Bakan'ının talimatıyla görevden alındı.

• Susurluk Komisyonu'nda ifade veren Emniyet İstihbarat Başkan Yardımcısı Hanefi Avcı önemli iddialarda bulundu. Avcı, çetelerin siyasi uzantısının Mehmet Ağar, askeri uzantısının eski Kocaeli Alay Komutanı Veli Küçük olduğunu, MİT'teki

örgütlenmenin başının ise Mehmet Eymür olduğunu söyledi.

• Ocak enflasyonu toptan eşyada % 5.6, tüketicide ise % 5.9 oranında gerçekleşti.

• Erbakan, memura Nisan'da 3 aylık enflasyon kadar ek zam yapılacağını ve zammın 1 Ocak'tan itibaren geçerli olacağını söyledi.

6 Şubat : Türkiye' AB'ne tam üyelik için serbest dolaşım ve bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi fonlarında esnek davranabileceğini ilgili ülkelere bildirdi.

7 Şubat : IMF ziyareti Mart ortalarına ertelendi. Gerekçe "SSK reformu" gerçekleştirilmeden *Stand-By*'in imzalanmaması.

8 Şubat : Demirel bayram mesajında Anayasa'nın 24. maddesinin önemini vurguladı ve "laik-Müslüman ayrımı yapanlar günah ve suç işliyorlar" dedi.

• Özelleştirmelere karşı 1994-1996 yılları arasında toplam 102 dava açıldı. 46 dava ile Et Balık Kurumu önde; ikinci sırada 18 dava ile Sümerbank var.

9 Şubat : Fehim Adak'ın ABD ziyaretinde, ABD'nin Türkiye'ye IMF ile güvenin tazelenmesi ve dış borç bulma konusunda yardım için; İran'la ilişkilerin soğutulması ve enerji yatırımlarında ABD'li şirketlere kolaylık sağlanması koşullarını öne sürdüğü öğrenildi.

10 Şubat : 1995 sonu itibarıyla DGM başsavcılıklarında bekleyen 13.665 "faili meçhul" cinayet dosyasının sadece 255'inin aydınlatılabildiği açıklandı. Dosyaların 11.699'u Diyarbakır DGM'de toplanmış durumda...

11 Şubat : Sürekli Aydınlik İçin 1 Dakika Karanlık" eylemine katılanlar için Erbakan'ın "fesahtılar" suçlamasının ardından Şevket Kazan da "mum söndü oynuyorlar" dedi.

• Diyanet İşleri Başkanlığı "ekonomik fetvalar" vermeye başladı. Diyanet'e göre Avrupa bankalarına para yatırıp faiz almak caiz değil. Hisse senetleri için de zekat verilmeli. Ticarete enflasyon farkını hesaba katmak ve vadesinde ödenmeyen borcu enflasyon oranında tahsil etmek ise caiz...

13 Şubat : Ankara DGM, RP'li Bekir Yıldız ve Selam Gazetesi başyazarı Nurettin Şirin'in de aralarında bulunduğu 10 sanığı tutukladı.

• THY'de 7 bin işçinin toplu iş sözleşmesinde uyuşmazlık zabtı tutuldu.

• Kamu çalışanlarına "grevsiz ve toplu sözleşmesiz" sendikalaşma hakkı tanıyan yasa tasarısı, Başbakanlığa sunuldu.

15 Şubat : "Şeriat Karşı Koy" mitingine yaklaşık 15 bin kişi katıldı. Çeşitli kadın kuruluşları, meslek odaları, sendikalar ile CHP, İP, ÖDP ve Barış Partisi tarafından düzenlenen yürüyüş ve miting Ankara'da yapıldı.

• Adalet Bakanı Kazan, Bekir Yıldız'ı cezaevinde ziyaret etti.

• Para piyasalarındaki "iyimser" hava tersine dönüyor. Bayram öncesinde yıllık bileşik bazda yüzde 88'e kadar çıkan bono faizi, yüzde 91'e taşındı.

16 Şubat : Antalya'da "Sürekli Aydınlik İçin 1 Dakika Karanlık" eylemine müdahale eden polisleri "ne oluyor?" diye soran emekli bankacı, kafasına yediği telsiz darbesinin ardından can verdi.

18 Şubat : Eski Atom Enerjisi Başkanı'ndan açıklama: "1989'da Türkiye'de 1.150 ton nükleer atık gömüldü. 800 ton nükleer atık da un fabrikasında yakıldı."

• İçişleri Bakanlığı'ndan valilere gönderilen genelgede "Sürekli Aydınlik İçin 1 Dakika Karanlık" eyleminin engellenmesi istendi.

• TBMM, TEDAŞ ve TOFAŞ ihalelerinde Çiller'i suçsuz buldu.

• Arnavutluk'ta ayaklanmalara neden olan banker krizinde halkın kapırdığı paranın ülkenin 1 yıllık GSMH'na eşit olduğu açıklandı. Tahminlere göre kapırılan para yaklaşık 2 milyar dolar civarında...

Kısa... Kısa... Kısa... Kısa... Kısa...

19 Şubat : Çiller "malvarlığı"ndan dolayı da TBMM'nde aklandı.

20 Şubat : Danıştay, Yap-İşlet modeliyle enerji santrali yapılmasında yürütmeyi durdurma kararı verdi.

• Hakkında DGM'ce gıyabi tutuklama kararı bulunan Özel Harekat Dairesi başkanvekili İbrahim Şahin'in yurt dışına kaçtığı iddia edildi.

• Mesut Yılmaz "Şeriatı karşı değiliz, irticaya karşıyız" dedi.

• ABD'de temaslarda bulunan RP'li bakan Abdullah Gül ile Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Çevik Bir ve Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan, ABD'li yetkililerle ayrı ayrı ve "farklı tarzda" görüşmeler yaptılar. Gül "RP, Türkiye'nin Batı ittifakının bir parçası olduğunu düşünüyor" derken, Bir silah alımı,

demokrasi ve laiklik konusunda temaslarda bulunuyor.

22 Şubat : Erbakan'ın 1997 Ocak bütçe gerçekleştirme rakamlarını verirken, Merkez Bankası'ndan Hazine'ye yatırılacak 138 trilyon lirayı da gelirlere dahil edip bütçe denkleğinin sağlandığını bildirmesinin yankıları sürüyor. Merkez Bankası'ndan açıklama: "Bugün için Merkez Bankası'ndan Hazine'ye devredilecek bir kâr payından söz etmek mümkün değildir.

• Mesut Yılmaz, Çiller'e "rejimi kurtarmak için koalisyon" önerisinde bulundu.

• 30 ilin baro başkanı ve 5 bin dolayında avukat İzmir'de temiz toplum ve bağımsız yargı mitingi yaptı.

• Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu'nun "Sürekli Aydınlik İçin 1 Dakika Karanlık" eylemini desteklemek amacıyla Frankfurt'ta düzenlediği yürüyüşte 5 bini aşkın kişi Şevket Kazan'ı protesto etti.

• Genelkurmay 2. Başkanı Çevik Bir ABD'de açık ve net mesajlar verdi: "Atatürk devrimleri, demokrasi ve laikliği biz koruruz. Türkiye BAB ve AB'nin genişleme süreci dışında bırakılmamalı." ABD'nin İnsan Hakları'ndan sorumlu müsteşarı Coffey "Güneydoğu'da yalnızca askeri çözüm olmaz." dedi. Çevik Bir de bölgede askerin işinin bittiğini, gerisinin siyasilere kaldığını söyledi.

24 Şubat: Adalet Bakanı Kazan, kendisini ziyarete gelip makam odasında laiklik, tanklar ve Çevik Bir aleyhine bildiri okuyan 15 islamcı dernek ve vakfın yöneticilerine kapıyı gösterdi.

• Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın 4 günlük İsrail gezisi başladı.

• Memurlara 15 Nisan'dan geçerli olmak üzere yüzde 18 oranında ek zam verilmesi öngörüldü.

• 14 ildeki 42 sosyal tesis ile Ankara ve İstanbul'daki kamu arazilerinin satışına yönelik Başbakanlık genelgesi imzalandı.

• "Karanlık Kampanyası"na ilişkin forum yapan solcu öğrencilere ülkücülerin saldırmasıyla başlayan olaylar merkez kampüse de sıçradı. Çok sayıda yaralı ve gözaltı oldu.

• MÜSİAD, ortak havuz projesi Yatırım Holding A.Ş.'yle büyük özelleştirme ihalelerine girecek. MÜSİAD, başta TEDAŞ'ın 25 dağıtım işletmesi olmak üzere Petkim, Erdemir, THY ve Türk Telekom ihalelerine girmeye hazırlanıyor.

• Moodys'den sonra Duff and Phelps de Türkiye'nin kredi notunu Mart ayında açıklayacak.

26 Şubat: İ.Ü.'nde satırlı-sopalı saldırı sonucu 23 öğrencinin yaralanması, üniversite kampüsü içinde yürüyüş yapan yaklaşık 1.000 öğrenci tarafından protesto edildi.

27 Şubat: MGK toplantısı öncesinde ipler geriliyor. Erbakan, Anayasa'nın 24. maddesi için "Laik faşist madde" tanımını yaptı.

• Bagheri ile başlayan diplomatik kriz büyüdü. İran, Türkiye'nin Tahran Elçisi ve Urumiye Konsolosu'nun ülkeyi terketmesini istedi. İran'ın Erzurum Konsolosu ise "İstenmeyen adam" ilan edildi.

• Demirel'in Erbakan'dan rejimin selameti için hükümetin istifasına ilişkin bir "uyarı mektubu" verdiğine dair iddialar taraflarca yalanlandı.

• Rekabet Kurulu kuruldu. Başkanlığa Aydın Ayaydın getirildi.

• İ.Ü. İktisat Fakültesi'nden 10 öğretim üyesi bir ekonomik istikrar paketi hazırlıyor. Paket, en geç Haziran ayında hükümete sunulacak.

• Ülkü Ocakları Genel Başkanı hocaları hedef gösterdi: "Ülkü Azrak, Burhan Şenatalar, Bülent Tanör ve Semih Gemalmaz, eylemci öğrencilerin saldırılarda kullandıkları aletleri makam odalarında saklıyorlar, gerekli tedbirleri alacağız."

28 Şubat: 9 saatlik MGK toplantısından çıkan bildiride; Anayasa ve Cumhuriyet yasalarının uygulanmasından taviz verilmemesi, aksine davranışların yeni gerilimlere ve "yaptırımlara" neden olacağı ve bu konularda alınacak tedbirlerin uygun bulunarak Bakanlar Kurulu'na "bildirilmesi" kararına yer verildi.

• "Sürekli Aydınlik İçin 1 Dakika Karanlık" eylemi 9 Mart'a kadar uzatıldı. Kampanya bu tarihte "Gala Gecesi" ile sona erecek.

Dolar'ınız Dolar Mark'ınız Mark kazansın.

Esbank

Dolar'ınıza, Mark'ınıza yüksek verim
sağlıyor. Gelin, siz de dövizinizi
Esbank'ta değerlendirin,
paranızla para kazanın.

ESBANK

Ayrıntılı bilgi: **ESBANK KAYNAK GELİŞTİRME MÜDÜRLÜĞÜ** (0-212) 245 49 22
ve tüm Esbank şubelerinde.

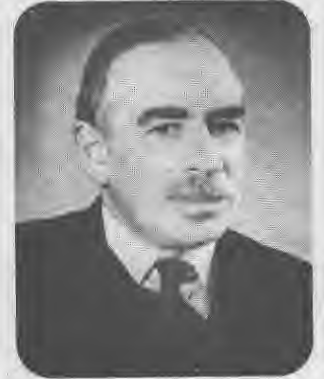
Sosyal ve Ekonomik Bir Olgu Olarak Para ve İktisat Teorisi: Eleştirel / Epistemolojik Bir Çerçeve(*) (**)

Fuat ERCAN (***)

Giriş

Kapitalizmde para sadece bir simge değildir, kapitalizm tümüyle parasal bir ekonomi üzerinde yükselir. Neredeyse paranın olmadığı ekonomik bir aktivite yoktur. Mallar, hizmetler, kişisel yeteneklerimiz parasal kavramlar içinde ifade edilir. Üretimin başlangıcında gerekli emek gücünün, araç gereçlerin temini ve daha sonra üretim sürecinde yaratılan değerlerin realizasyonu bir adım daha atarsak üretilen mallarının tüketimi, tüm bu aşamalarda para oldukça önemli işlevler yüklenmiştir. Para, kapitalist ekonomi ile tanımlanan sınırlı alanın ötesinde kapitalist toplumsal ilişkilerin kesiştiği bir alanda varolur. Marx'ın açıkça vurguladığı gibi "para bir simge değildir, nasıl ki bir kullanım değerinin meta olarak varlığı bir simge değilse". Marx'ın para ile ilgili bu açık önermesinin anlaşılması için, paranın kapitalist toplumsal ilişkiler içinde ele alınması gerekiyor. "Bir üretimin toplumsal ilişkisinin, bireylerin dışında mevcut olan bir nesne biçiminde ortaya çıkması" ve "bu bireylerin toplumsal hayatlarının üretimi süreci içinde aralarında kurdukları belirli ilişkilerin, bir nesnenin özgül nitelikleri gibi görünmesi olgusu" bu hayali olmayıp, gerçeğin ta kendisi olan bir aldanmadır. Bu aldanma ise, değişim değeri yaratan emeğin bütün toplumsal biçimlerini nitelendirir. Bu, "parada, metadan yalnızca biraz daha göze çarpar şekilde ortaya çıkar" (Marx, 1979b, 72) Marx, günümüzde de hala sürmekte olan para sorunun ele alınmasında yapılan temel bir eksikliği gözler önüne sermekte. "Para sisteminin bütün yanıltmaları, belirli özellikleri olan doğal bir nesne biçiminde

paranın, bir üretimin toplumsal ilişkisini temsil ettiğini gözden kaçırmamızdan ileri gelmektedir (Marx, 1979b, 55, vurgular bana ait). Paranın sosyal ilişkiler içine girmesi ve değişim ilişkilerinin önemini artırması, beraberinde para ve değişim ilişkilerinin yani günü birlik sosyal ilişkilerinin bir miktar para ile bir diğer miktar paranın birbiri ile değiştirilmesine indirgeyerek sosyal ilişkiler üzerine bir örtü çeker, bu örtü toplumsal yapının bütünsel işleyişi ve ilişki biçim ve yapılarını anlamamızı iyice zorlaştırır. Marx'ın yorumlarından hareket eden A.Lipietz, ekonomide gözlemlenen ilişkiler olarak fiyatlar ve gelirlerin parasal terimlerle açıklandığını belirttikten sonra, Marx'ın yorumundan hareketle bu dünyayı "büyülü bir dünya" (enchanted world) olarak tanımlamıştır (Lipietz, 1985, 5). Gerçekten de büyüdü dünya olarak adlandırılan bu gerçeklik alanında para, diğer kavram ve gerçekliklerden oldukça farklı bir yer işgal eder, para bir hokkabaz gibi (Kavram E.Altvater'e aittir) nesnel olanla öznel olanının, içsel olanla dışsal olanın, tekil olanla, bütünselin ve daha da önemlisi so-

J.M. Keynes

(*)Bu yazı yazarın Ceylan Yayınevi tarafından baskıya hazırlanan *Para ve Kapitalizm* adlı kitabının bir bölümüdür.

(**) Çalışmayı okuyarak çalışmanın dil ve içeriğine ilişkin önerilerde bulunan sevgili Teoman Gülsever'e ve İlker Aktökün'e teşekkür ederim. Hiç kuşkusuz bu yardım, çalışmada olası eksik ve hatalara ortak olma anlamına gelmiyor.

(***)Dr. M.U. İktisat Bölümü.

1 Georg Simmel'in *Philosophy of Money* adlı çalışması bu anlamda ekonomik ve toplumsal yaşamda, parayı öznel olanı nesnelleştiren, nesnel olanı ise öznelleştiren bir araç olarak ele almıştır. Simmel, paranın öznel/bireyselle ilişkili alanın değerler alanının göreceliğini nesnelleştirdiğini belirtmiştir. Bu anlamda da para, "soyut değer olarak" tanımlanacağı gibi "görülebilir bir nesne" (visible object) olarak da ele alınabileceği üzerinde yoğunlaşmıştır. Bak; Simmel (1991,120). Diğer yandan Hegel, el yazılarında para ile ilgili tanımda, "şeylerin değeri ihtiyaçlara bağlı olarak çok çeşitli olabilir, fakat ne zaman ki biri değerinde var olan spesifik değil de soyut olanın ne olduğunu açıklamaya kalksa bu paradır. Para şeylerin tümünün temsilcisidir" (Hegel'den aktaran Eldred ve Hanlon, 1981,56-57). Hegel'in para ile ilişkili analizi ve bu analizin Marx'ın analizi ile paralellikleri için bak; H.G.Backhaus (1992).

yut olanla somut olanın kesiştiği bir yerde yer alır.² Bu çerçevede içinde Marx'ın analizini önemli kılan unsur, onun kapitalizmi tanımlayan belirleyici değişken olan değer biçimlerinin analizini yaparken, değer biçimlerinin basit biçimi olan meta ile daha gelişmiş biçimi olan para arasında gerekli içsel bağlantıları kurması ve böylece parayı, tikel olanla evrensel olanın, soyut olanla somut olanın dinamikleri doğrultusunda tanımlamasıdır. Reuten'in doğru bir şekilde tespit ettiği gibi, Marksist ekonomide para teorisinin soyut düzeyinde analiz edilir (Reuten, 1988, 121). Bu soyut düzeyi ise Marx'ın emek-değer teorisi ile değer biçimleri teorisini oluşturur, böylece Marx için para ancak metaların değer ilişkileri dolayımında tanımlanabilir (Likitkijsambon, 1995, 82).³ Marx'ın ekonomik analizi, ekonomik olgular arasında varolan içsel ilişkilerin açığa çıkartılması için doğrudan gözlemlenebilir olanla (meta ya da para), doğrudan gözlenemeyen değişkenlerin birbiriyle bağlantılarını kurarak ele alınır, yani bilimsel bilgiye ulaşmak için yöntemsel bir dizi yol ve araç kullanmanın gerekliliğini işaret edilir. Paranın gerçekçi analizi, bu anlamda ancak olguların kendilerini açığa çıkardığı biçimleri ile өзleri, bütünsel yapılarla mekanizmaları ve günü birlik olguları çerçeveleyecek bir teorik çabanın varlığını gerekli kılar. Bu teorik çaba, para ile ilgili (ya da diğer bir ekonomik olgu) bilgiye ulaşmak, bu bilgiyi üretmek için sistematik bir süreç ve uygun kavramsal donanımın gerekliliğini işaret eder. Para olgusunun anlaşılabilir kılınması, bu anlamda belirli bir yöntemsel çabayı gerektirir. Sistematik bir yöntemle soruna yaklaşılmadığında, para en çok tanımlanan biçimi ile değişim sürecini "kolaylaştırmak için dışarıdan ithal edilmiş" teknik bir araç konumuna düşer (Marx, 1979b, 63). Paranın sadece mübadele sürecinin teknik bir aracı olarak tanımlanması, beraberinde kapitalist ekonomide daha soyut bir kategori olan sermaye sorununun analizinde ekonomi disiplini daha da olumsuz bir noktaya getirir. Büyüklü dünyanın hokkabazı olan para ile sermaye arasındaki ilişkinin, toplumsal ilişkiler dolayımında bütünsel bir süreç olarak ele alınmadığında iktisatçıların içine düştüğü durumu, Marx şöyle dile getirmiştir:

"biraz önce ellerinde tuttuklarını sandıkları nesnenin (paranın, y.n), kendilerine birden bire toplumsal ilişki olarak göründüğünü ve toplumsal ilişki diye sınıflandırdıkları şeyin de, kendileriyle alay edencesine nesne biçiminde" karşısına çıktığını belirtir (Marx, 1979b, 55). Para bu yönleriyle iki yüzlü Tanrı Janus gibi, hem bir nesne hem de bir toplumsal ilişki olarak ele alınabilir. Onun bir yüzü öze ilişkin süreçlerle ilişkili iken, diğer yüzü ise günü birlik yaşamımızda gözlemlenen aktüel varoluşa yöneliktir.⁴ Her iki yüzünü anlamadan ise parayı ve paranın yarattığı büyüklü dünyayı anlamamız imkansız hale gelir. Büyüklü bir dünyaya işaret eden analizi, bu anlamda üç farklı düzeyde yürütülen analizin birlikteliğini gerektiriyor;

-ilk, hiç kuşkusuz bu büyü perdesinin arkasına geçebilmek, (öze ilişkin dinamiği yakalamak);

-ikincisi ise bu büyü ile kendilerini tanımlayan ekonomik aktörlerin davranışlarını analiz etmek (yüzeyle vuran ilişki biçimleri);

-ve son olarak, dinamik bir süreç olarak yüzeyde görünen ilişki biçimleri (Janus'un bir yüzü) ile bu ilişki biçimlerinin bağlı olduğu yapısal özellikleri (Janus'un diğer yüzü) aynı bütünsel sürecin ürünü olduğunu göstermek ve sonuçta bu üç etkinliğin teorik açıdan inşası gerekiyor.

Para sorunun anlaşılabilir olması için G.Simmel'in subjektif yönelimli analizinin⁵ dışında varolan para teorilerinin hiç birinin yukarıda sıraladığımız yöntem ve teorik çerçeveyi sunmadığını göstermeye çalışacağız.

Para olgusu kapitalizmin toplumsal / ekonomik bir sistem olarak gelişmesi, özellikle meta ilişkilerinin artmasına paralel olarak önem kazanmasına rağmen klasik ekonomik yazından günümüze genel geçer iktisat yazınında yukarıda vurguladığımız anlamda bütünsel bir analize konu olmamıştır. Genel geçer yazın ya da Marx'ın kullandığı anlamda vulgar iktisat⁶, para ve finansal yapılarla ilişkili analizlerinde daha çok bu büyüklü dünyanın verileri ile, ya-

2 Nesne ve özne olarak para, aynı zamanda hem benzer hem de benzer değildirler. Bu yöndeki vurgu ilk olarak toplum için Adorno tarafından yapılmıştır ve bu vurgu H.G.Backhaus tarafından geliştirilmiştir (Backhaus,1992).

3 Hiç kuşkusuz Marx'ın para analizi için başvurduğu meta formu ile değer arası ilişkiler son dönem Marksist ele alışlarda büyük teorik çatışmaların varlığına neden olmuştur, analiz için değeri öne alan ele alışı (Cartelier,1991) ya da meta biçimini öne alan çalışmaları (Reuten, 1988) ya da Hegelyen okumalar (Eldred ve Hanlon,1981), Schumpeteryan (Bellotiore, 1985), ya da Ortodoks yeniden okumalar Marksist para analizi için oldukça zengin bir yazının geleceğini işaret etmekte.

4 Bu yöndeki vurgu özellikle son dönem de Marksist teoride parayı neredeyse öze ilişkin özü tanımlayan bir olgu olarak ele alma eğilimi (Eldred ve Hanlon, 1981 ya da Cartelier,1991), ya da paranın Marksist iktisatta önemli bir yeri olmadığı yönünde yapılan vurguları gerçeğin sadece bir yönü üzerinde ısrar etmeleri nedeni ile eleştirilmesi gerekiyor.

5 G.Simmel'in para ile ilgili analizi modernizm ve kapitalizm arası ilişkileri anlamada önemli bir noktada durmakta. Para kavramını modernizm ve kapitalizm ilişkileri doğrultusunda Simmel, Marx ve Weber'i karşılaştırarak ele aldığı başka bir çalışmanın içeriğini oluşturduğu için G.Simmel'in paraya ilişkin yetkin açıklamalarını bu çalışmaya bıraktık.

6 Vulgar iktisat Marx'ın kullandığı bir kavram olup Ricardo sonrası iktisatçıları olumsuz anlamda tanımlamak için kullanmıştır. Marx'a göre Ricardo çalışmaları ile burjuvazi iktisadının aşamayacağı sınırlara gelmiştir, Ricardo analizi için referans aldığı bölüşüm ilişkileri üzerinde durması gelişen ve güçlenen burjuvazinin prim veremeyeceği bir alan oluşturmuştur ki, bu alan Marx'a göre kısa sürede "vulgarize edilecektir". Düşünüre göre vulgarizasyon süreci ile birlikte "bilimsel burjuva ekonomisinin ölüm çanları" çalmaya başlamış ve bu aşamada ekonomi politik kapitalizmi "tarihsel sürecin bir aşaması" olarak tanımlama yerine onu "toplumsal üretimin mutlak son biçimi olarak" açıklama eğilimine girmiştir. Bu aşamada ise artık "bu ya da şu teorisinin doğru olup olmaması değil, ama sermaye için tehlikeli mi, tehlikesiz mi olduğu söz konusuydu" (Marx,1986,23). Marx daha sonra ekonomik olguları yüzeysel olgular düzeyinde ele alan onları oluşturan öz ve ilişkilere eğilmeyen ele alışıları vulgar iktisat olarak tanımlamış bu tanım Marx sonrası Marksist iktisatçıları tarafından kabul görmüştür. Marx'ın çalışmalarında vulgar iktisat vurgularını ele alan önemli bir çalışma için bak:N.Geras (1978).

ni yüzeyde görünen biçimleri ile uğraşırken, Marksist yazın, çoğunlukla bu bütünü arkasındaki gerçeği anlama çabası için yukarıda vermeye çalıştığı üç farklı aşamayı içine alan bir yöntemsel çerçeveyi geliştirme çabasına girmişlerdir. Diğer yandan para kavramı, Marksist teorisyenler tarafından da genellikle pür ekonomik bir olgu olarak ele alınması para kavramının önemini azaltmış daha sı sorunun bütünsel analizinde paranın işlevlerini yeteri kadar analiz edilmemesine yol açmıştır. Bu çalışma boyunca geliştireceğimiz genel tavır, kapitalizmin sadece ekonomik bir ilişkiler toplamı olmadığı tam tersine birbiriyle ilişkili ve birbirine indirgenemeyecek sosyal bir varoluş biçimi olduğunu ileri sürmek olacak. Bu yöndeki bir ele alış bir yandan kapitalizmin bütünsel işleyişini anlamamıza olanak tanırken, diğer yandan bu bütünsel süreç içinde paranın analizini yapabileceğimiz bir çerçeve sunacaktır bize. Marx'ın meta-teorisi, bu anlamda sadece ekonomik bir çerçeve içinde anlaşılamaz tam tersine meta-teorisi para ve değişim ilişkilerinin yarattığı fetişistik maskı yırtarak, maskın arkasında yatan sosyal ilişkileri anlamamızı sağlar (Harvey, 1990, 101).

Marx'ın başlattığı ve onu izleyenler tarafından geliştirilen ekonomik analizin kapitalist toplumsal/ekonomik yapıyı anlama açısından üstünlüğü, genel olarak ekonomi, özeldir ise para sorunu için yöntemsel bir dizi aygıtlar sunması ile yakından ilişkilidir. Marx'ın kapitalist toplumsal ilişkileri anlamak ve açıklamak için geliştirdiği yöntemsel çerçeve daha sonra onu izleyen farklılıkları içinde taşıyan Marksist düşünürler daha da geliştirilmiştir. Marx'ın geliştirdiği teorik /yöntemsel çerçeve M.Desai'nin de vurguladığı gibi "İktisat'ta her zaman kural dışı bir yer işgal etmiştir. Üniversitelerin çoğu, Marksist iktisadi ayrı bir konu ele alarak öğretmezler; bir çokları ise Marx'ın adını önemli bir iktisatçı olarak anmazlar bile" (Desai, 1977, 19). Marx'ın geliştirdiği teorik çerçeveye karşı duyulan bu ilgisizliği ya da Robinson'un dediği gibi "karanlık sessizliğin bir çok nedeni vardır. Bu nedenlerden en önemlisi hiç kuşkusuz Marx'ın geliştirdiği yöntemin eleştirel olmasıdır. Marx'ın yaptığı çalışmaların temel özelliği, kapitalizmi ve kapitalizmi açıklayan düşünce biçimlerini eleştirel bir açıdan analiz etmesidir. Marx'ın eleştirel yaklaşımı, sosyal ilişkilerin üzerini örten maskın arkasında yatan öze ilişkin dinamikleri açığa çıkarmıştır. Fakat eleştirel olmak yetmeyecektir. Çünkü eleştirel olarak yapılan her analiz, sosyal gerçekliği açığa çıkardığı ölçüde kapitalist ekonomiye ilişkin olan eşitsizliklerin varlığını gözler önüne serecektir.

Bu bir yandan sosyal bilimlerde eleştirel olmayan daha sı süregelen fetişizmin daha da artmasına neden olan ele alış biçimlerinin tepkisini çekecektir. Bu ise eleştirel analizin aynı zamanda radikal olmasını zorunlu kılar (Ercan, 1997).

Bu vurguların yanı sıra önemli saydığım bir diğer durum ise, kendini Marksist gören iktisatçı düşünürlerin yaklaşımlarında gözlemlenen indirgemeci ve kaba maddeci yaklaşımlar Marx'ın dinamik analizini olumsuz yönde gelişmesine neden olmuş ve bu analiz biçimleri zamanla Marx'ın analizi ile eş tutulmuştur. D.Foley'in vurguladığı gibi Marx'ın geliştirdiği yöntemsel çerçeve "bir çok kişi tarafından ve özellikle akademisyenler tarafından bilinmemekte ya da yanlış bir önyargı ile hemen hemen hiç okunmadan küçümser bir tavır ile dikkate alınmamakta, ya da *bizzat marksistler tarafından genellikle yanlış okunmakta yanlış anlaşılmakta* (Foley, 1986, vurgular bana ait). Özellikle akademisyen ve bazı marksistlerce tanımlanan biçimiyle, basit nesnel-materyalist yani materyal nesnelerin bizim bilinçlerimizden tamamen bağımsız olduğu yönündeki düşünce, Marx'ın kendi epistemolojik yapısına tamamen yabancıdır. Marx, bilimsel realizm çerçevesinde teorik yapıları oluşturur. Yani; "bilimsel düşüncenin nesneleri gerçek yapılar, mekanizmalardır ve bu ilişkiler ontolojik olarak, olaylar veya yüzeysel görünümlere indirgenemez" (Bhaskar, 1987, 134). Marx çalışmalarında bu konuyu ısrarla işlemiştir. Örnek olarak, sermayeye ilişkin yaptığı bir vurgu bu anlamda üzerinde düşünmeye değer; "Sermayenin genel ve zorunlu eğilimlerini, ortaya çıkış biçimlerinden ayırt etmek gerekir" (Marx, 1986, 330). Marx'ın sürekli olarak dile getirdiği düşünce, klasik iktisat ve daha sonra gelişen iktisat okulları açısından özel bir önem taşır. Marx özellikle Hegel'in çerçevesini çizdiği öz/biçim diyalektiğinden hareketle, genel/zorunlu eğilimlerle bu eğilimlerin açığa çıktığı biçimler arasında kurulması gereken ilişkilerin klasik iktisatçıların tarafından kurulmadığı yönünde bir eleştiri yapar. Bu eleştiriye göre: "Klasik ekonomi, kendi tahlillerinin verdiği sonuçların bilincine varamamıştır; "emeğin değeri" ve "emeğin doğal fiyatı" gibi kategorileri, incelemekte olduğu değer ilişkileri için son ve yeterli ifadeler olarak hiç eleştirmeden kabul etmiş ve böylece... içinden çıkılmaz karışıklıklara ve çelişiklere düşmüş ve, ilke olarak yalnız görünümlere tapan vülger iktisatçılara, yüzeysel incelemeleri için güvenli bir hareket temeli sağlamıştır" (Marx, 1986, 551).

Para kavramının tutarlı analizi, bu anlamda öz ile biçim arasındaki ilişkilerin açığa çıkarılması ile daha gerçekçi bir boyuta taşınacaktır. Marx para analizinde önemli bir yer tutan, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'da para ile ilgili bir dizi düşüncüyü ele alıp eleştirdikten sonra, yukarıda vurguladığımız yapı ve mekanizmaları, öz ile biçim arası dinamiği işaret eden bir çerçeve geliştirmiştir: "Genel olarak bu yazarlar, parayı ilk önce metaların basit dolaşımı çerçevesi içinde geliştirdiği gibi ve kendi süreçlerini çizen metaların kendi aralarındaki ilişkilerden doğduğu biçimde, soyut biçimiyle dikkate almazlar. Onun için daima, paranın meta ya karşı olarak kazandığı soyut biçimsel belirlenmelerle, sermaye gibi, gelir vb. gibi daha somut ilişkileri içinde barındıran paranın biçimsel belirlenmeleri arasında bocalarlar" (Marx, 1979b, 240) Marx'tan aldığımız bu fragman, bir anlamda Marx'ın yöntemsel çerçevesini verir. Böylece, para olgusunu açıklamada, parayı ya da para ile ilişkili olguları ele alırken paranın "çeşitli uğraklarında, ama gene de bu çeşitli evreler arasında ister birbirleriyle olsun, isterse ekonomik kategoriler sisteminin bütünüyle olsun en küçük canlı bir zincirleme bağlantı kurmadan" para kavramının anlaşılabilirliğini vurgular, bize yöntemsel bir çerçeve için gerekli bir dizi kavramın varlığını göstermekte (Marx, 1979b, 239). Yapı, bütün, ilişki ve ilişkilerin farklı aşamaları ile şeylerin yüzeysel görünüşleri (appearance) ile onları harekete geçiren özler (essence) göz önüne alınması gereken önemli kavramlardan bir kaçıdır.⁷ Bu kavramların teorik çerçeve içinde dinamik birleşimleri, Marksist bir epistemolojinin varlığı ile bu epistemolojik çerçevenin yükseldiği ontolojik gerçekliği işaret etmesi bakımından önem taşır.

1.1. Diyalektik eleştirel realizm (DER)

Marx'ın çalışmalarında geliştirdiği teorik/ epistemolojik çerçeve son dönemlerde detaylandırılarak çok daha zenginleştirilmiş bir çerçeve içinde yeniden tanımlanmıştır. Araştırma nesnesinin bütünsel dinamiklerini açığa çıkarmada bir dizi potansiyeli içinde taşıyan son zamanlara ait bir yöntem olan Diyalektik Eleştirel Realizm (DER) Marx'ın genel olarak çerçevesini çizdiği yöntem ve epistemolojinin çok daha donanımlı hale getirilmiş biçimidir⁸. Marx'ın çerçevesini çizdiği teorik ele alışı bilgiye ulaşma, bilgi üretme süreci için başlangıç noktası bu teorik çerçevenin realist olmasıdır. Realist bir çerçevenin temel referansları;

(i)-insan düşüncesinden bağımsız yapılaşmış bir dünyanın varlığını kabul etmesi, yani bu anlamda bilimsel araştırmanın nihai nesnesinin bilim adamı ve onun edimleri bağımsız olduğu düşünce-

si belirleyici olmakta (Bhaskar, 1989, 12). Bu düşüncüyü Marx *Grundrisse*'de açık bir dille açıklar; "...soyuttan somuta yükselme yöntemi düşünce için sadece somutu kendine mal etmenin, onu zihinde somut olarak yeniden -üretmenin yoludur. Ama somutun kendisinin olduğu süreç bu değildir" (Marx, 1979a, 169);

-bu çerçeveden hareketle "realizm "bilgi teorisi" ya da "hakikatin " teorisi değil varoluşun teorisi-dir"(Bhaskar, 1989, 13);

-varoluşun teorisi olarak realizm "nesnellik" üzerinde yükselir (Collier, 1994, 6);

-varoluşun kendisi indirgenemez bir biçimde

(i)atomistik olmayan bir ontoloji, (non—atomistic ontology) ve,

(ii)ampirist olmayan bir epistemolojiye (non-empiricist epistemology) sahiptir (Outhwhite, 1987, 20).

Atomistik olmayan bir ontoloji, dışımızdaki dünyanın bir ya da bir kaç varsayıma indirgenerek ele alınamayacağını bu anlamda indirgemeci bir bilginin olamayacağı düşüncesine sahiptir (Ercan, 1995, 46). Özellikle genel geçer iktisat yazınında geçerli olan atomistik ontoloji; "dünyayı farklı şeylerin bütünlüğü toplamı olarak ele almakta, ve bu ele alış içinde nedensellik farklı olaylar arasındaki dışsal ilişkiler olarak kavramsallaştırılmakta." Bu tür bir kavramsallaştırmaya karşılık, realist ele alış da nedensellik kavramı, olaylar arasındaki "içsel ilişkiler dolayımında ele alınmakta" (Pratt, 1988, 108) Aşağıda ayrıntılandıracağımız bu ontolojik / epistemolojik ele alışın para kavramı açısından oldukça önemli olduğunu belirtmek gerekiyor. Özellikle parasal olgular ile reel olguları bir birinden ayırarak, bu iki sürecin birbiri üzerindeki etkisini dışsal ilişkiler dolayımında ele alma neredeyse tüm genel geçer yazının (post-keynesyen yeni ele alışlar da dahil) baş vurduğu ontolojik bir özelliktir. Bu özellik, bilindiği üzere para ile reel yapılar arasındaki ilişkileri sadece fiyatlar aracılığı ile kurmaktadır. Yani nedensel bağ, miktar teorisinde dile gelen biçimi ile G.Thompson'un detaylı analiz ettiği para miktarı (P) ile fiyatlar(F) arasında gerçekleşmekte ($P \rightarrow F$) (Thompson, 1981, 3742). Aynı şekilde realitenin monistik ele alınışı ve dışsal ilişkiler üzerinde yoğunlaşma, Marx'ın belirttiği gibi bir diğer önemli içsel ilişkiyi göz ardı eder; "Bu yüzden de, parayla değişim-değeri yaratan emek arasında "içsel bağlar sürekli göz ardı edilir" (Marx, 1979b, 81). Bu konu analizin ilerleyen kısımlarında yeniden ele alınacaktır.

7 N.Geras, Marx'ın çalışmalarında vulgar iktisat karşılık geliştirdiği öz/biçim ilişkilerinin anlamlı bir dökümünü verir. Bak; N.Geras (1978)

8 Eleştirel realizm (critical realism) Marksist yöntem, epistemoloji ve ontolojik yapılar hakkında oldukça gelişkin olanaklar sağlamakta. Bu tür bir ele alışın öncülüğünü yapan Bhaskar'ın çalışmaları, (1987)/ (1989), (1994a ve 1994b), ve özellikle bu tür bir ele alışı operasyonel hale getiren A.Sayer'in çalışmaları (1978) ve (1988). Eleştirel realizmi felsefenin içine yerleştiren önemli bir çalışma W.Outhwaite (1987), Bhaskar'ın çalışmalarını gözden geçiren bir çalışma olarak ise A.Collier(1994) ve bu ele alışı güncel diğer Marksist yöntemler karşısında üstünlüğünü gösteren ele alışlar için Lovering,(1987) ve G.Pratt (1989)/(1991). Ayrıca bu yöntemle ilgili okumalarını yaparken bana büyük ölçüde yardımcı olan Asuman Erendil'in çalışması (1992) ile bu tür bir ele alış için benim bu konudaki çalışmam Ercan, (1995b) bakılabilir. Eleştirel realizme karşı geliştirilen eleştiriler için; R.Gunn (1989) ve K.Magill(1994).

(ii)-Diğer yandan realist bir ele alış, ampirist olmayan bir epistemolojiye sahiptir. Basit şekliyle bu Hume'ci anlamda dışsal dünyanın basit gözleme dayanan, tümevarımcı düzenlilikler analizinin kabul edilmemesi anlamına gelir (Pratt, 1988, 108). Ampirizmin, diyalektik eleştirel realist yöntem açısından kabul edilmemesinin temel nedenlerinden biri (ve bence özellikle para açısından en önemlisi) ampirist epistemolojinin bilgi üretim sürecini "şeylerin sadece aldatıcı görüşünü yakalama" ile sınırlı tutması ile ilgilidir. Bhaskar'ın epistemik hata (epistemic fallacy) olarak tanımladığı bu tür bir yaklaşımda dünya, "birbiriyle bağlantısız görünüşler koleksiyonu olarak görülür" (Bhaskar, 1993, 23). Anlaşılacağı gibi bu monistik ontolojinin doğal sonucu, ya da bu tür bir ontolojiyi besleyen bir ele alış biçimidir. Bu tür bir ele alış biçiminde ise "sağlanan verileri etkin biçimde örgütlemek ve eleştirel olarak yeniden örgütlemeye teorinin rolüne gereken önem verilmez. Böylece ilişkilerin anlaşılması için gerekli olan, ilişkilerin düşüncede yeniden örgütlenme çabasına bu anlamda da teorinin işlevine gereken önem verilmez" (Bhaskar, 1993, 23). Ampirist bir ele alış, gerçeklikle ilgili güncel deneyim ve pratikler analiz epistemolojinin nesneleri olurken, bu indirgemeci analiz de aktüel olan reel olana indirgenir (Bhaskar, 1994, 4).

Bu tür bir epistemoloji karşısında eleştirel realizmin çok önemli iki özelliği üzerinde durmak gerekiyor;

(i)-ilki, soyutlamanın önemi yani varolanın, düşünsel süreç içinde kavramlaştırılarak yeniden üretimi.

(ii)-ikincisi ise varoluşu tanımlayan ilişkilerin kendilerinin yüzeysel görünüm biçimleri ile bu biçimleri tanımlayan için dinamiklerinin (immanent dynamics) diyalektik analizi.

1.2.1.Soyutlama

(i)Soyutlama Marksist epistemolojinin başvurduğu temel yöntemsel araçtır. Marx *Kapital*'in girişinde vurguladığı gibi; "ekonomi biçimlerinin tahlilinde ne mikroskoptan yararlanabiliriz, ne de kimyasal araçlardan. Her ikisinin de yerini, soyutlama gücü almalıdır" (Marx, 1986, 16 vurgulama bana ait). Soyutlama bu anlamda, pratik olarak anlamlı bilgi üretme için ele alınan nesne / olguyu tanımlayan belirli özelliklerinin, bu niteliğe sahip olmayan özellikleri dışlanarak, onun özel şartları üzerinde yoğunlaşma anlamına gelir. Soyutlama günlük dilde kullandığı anlamında "realiteden uzaklaşma anlamına" gelen "belirsiz" (vague) bir kavram değildir. Burada kullanılan biçimi ile soyutlama ya da soyut kavram, A.Sayer'in dile getirdiği gibi: "nesnenin kısmi bir yönünün, tek yanlı olarak düşüncede izole etmektir (Sayer, 1984, 87). Toplumsal gerçekliği, ya da araştırma nesnesini ilişkiler bütünü olarak ele alan bir teorik çerçeve içinde soyutlama bilgi üretimi için olmazsa olmaz koşuludur. Çünkü ilişkiler bütünü olarak toplum ve toplumun belirli tarihsel bir biçimi içinde ele alınan somut "çok sayıda belirlemenin bir noktada bağdaşması, dolayısıyla çoğulluğunun birliği olduğu için somuttur" (Marx, 1979a, 169). Bu anlamda bütünsel süreç içindeki bir olgu/ olayın açıklanabilmesi için, bu olgu / olayı tanımlayan bir çok

değişken içinden o olguya ilgili açıklama amacı güdülen özel bir yönün öne çıkarılması gerekiyor. Bunun için de bu yönü çerçeveleyen ilişkiler içinde, özellikle ilişkili içsel ilişkiler toplamı üzerinde yoğunlaşırken bu özelliği tanımlamada önemli olmayan ilişkileri göz ardı etmemiz gerekiyor. Diğer bir deyişle, "somut olay / nesnelerin" anlaşılabilmesi için çifte hareket gerekiyor:

→ somut (concrete) → (soyut (abstract)

→ (somut (concrete)).

Başlangıçta ele aldığımız somut nesne kavramımız, genellikle yapay ve kaotiktir (Sayer, 1984, 87). Süreç içinde araştırma somut(soyut işleyişin birbiri üzerinde yükselmesi ile soyutlamanın daha üst noktalarına ve dolayısıyla nesnenin / olgunun daha donanımlı kategoriler dolayımında analizi için gerekli araçlara ulaşmamıza olanak sağlar. Soyutlama bu şekliyle ele alındığında, para kavramının analizindeki önemi de açığa çıkar. Kaotik, yapay bir kavram olarak para, meta kavramını tanımlanmadan ele almak oldukça yanlış sonuçlara neden olacağı gibi, para kavramının tanımından sermaye kavramına yönelmek de aynı şekilde hatalı olacaktır. Para kavramını meta kavramı ile ilişki kurmadan sermaye kavramını anlamaya çalışmak sorunun anlaşılmasını önleyecektir. Para kavramını anlamak için onu tanımlayan çoğul değişkenler olarak toplumsal ilişkiler yığınının hareket etmek, para kavramını anlamamızı önleyecektir. Para kavramı tüm bu ilişkiler yığınının soyutlanarak ilişki içinde olduğu öze ait bir değişken meta ile olan ilişkileri dolayımında ele alındığında gerçek anlamda bir soyutlama yapılıyor demektir. Burada vurgulanan soyutlama son dönem iktisatçıların yaptığı anlamda soyutlama süreci içinde çelişkilerin elimine edilmesi değil, çelişkilerin açığa çıkarılması için yapılan soyutlamadır. Bu anlamda değerle olan ilişkisi açısından para ve meta değerinin çelişkili doğasının açığa çıkış biçimleridir. Soyutlama bu çelişkili ilişkiyi anlamamızı sağlar yoksa çelişkiyi ortadan kaldırmaz. Para analizi için önemli olan bu nokta aslında genel olarak iktisat düşünce geleneği içinde önem taşır. Ricardo kapitalist ekonomiye özgü olan yapıları çelişkileriyle birlikte ele alıp analiz ederken, iktisadın bir disiplin olarak gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. Oysa Marx'ın işaret ettiği gibi Ricardo'dan sonra özellikle J.Mill'le birlikte iktisat "formel, mantıksal tutarlılık" kaygıları ile çelişkilerin ve çelişkilerle birlikte gerçeğin kendisi iktisat disiplinin dışında tutulmaya başlandı. Marx *Artı-Değer Teorileri-III*'de "Ricardian okulla kopuş onunla (J. Mill) birlikte başladı... Mill formal ve mantıksal bütünlüğü yakalama-

Karl Marx

ya çalışıyordu" (Marx, 1975a,84-85).⁹ J.Mill'in ham-maddesi gerçeklik değil, formel çerçevesini hazırladığı teorik yapıydı. Böylece şeyler teoride çelişkili doğalarından arındırılırken, çelişki sadece yüzeye yansıyan biçimlerde aranılıyordu. Bu kısa nottan sonra Marx'ın *Kapital*'de izlediği sürece baktığımızda, onun klasik ve sonraki iktisat okullarından farklı olarak değer ilişkileri ve biçimleri arasındaki çelişkileri araştırmasının nesnesi kıldığı ölçüde, yaşanan gerçekliğe ulaştığını görüyoruz. Bu süreci kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

-basit ilişkiden yani meta-meta ilişkisinden(M(eta)-M(eta)),

-gelişmiş meta ilişkisine(M-M'),

-buradan da M-M genel ilişkisine,

-ve bu genel ilişkiden, paranın varlığında(P), parasal evrensel ilişkiye, (M-P),

- buradan basit dolaşıma (M-P-M),

-ve sermaye döngüsüne (M-P-M').

- buradan da daha somut bir süreç olarak endüstriyel sermaye ilişkisinin analizine ulaşmıştır.;

(P-M (Emek gücü ve üretim araçları olarak meta).....Üretim).....M'-P). (Dixon ve Kay, 1995, 509)

Marx *Kapital*'de geliştirdiği hiyerarşik soyutlama yolu ile böylece daha basit ve soyut olandan daha gelişkin ve somut olana, öze ilişkin çelişkilerden daha somut gerçekliğe yönelmiştir.

Burada özellikle vurgulanması gereken bir diğer özellik ise, tüm somut nesneler ampirik olarak gözlenemeyeceği ve nesnenin tüm soyut yönlerinin ampirik açıdan tanımlanamayacağıdır (Sayer, 1984, 87). Araştırma nesnesinin gözlemlenebilir ve gözlemler sonucu, onların bilgisini üretecek şekilde tüketilebilir olduğu düşüncesi, yani pozitivist ele alış, bu anlamda aktüel olanın bilgisini reel olan ve daha da önemlisi potansiyel(virtüel) olanla örtüştüğü düşüncesini veri olarak geliştirmiştir. Ekonomi disiplini açısından ele alındığı genel geçer iktisat perspektifinde, baştan itibaren paranın aktüel bilgisi, yani gözlemlerle elde edilen ve bu anlamda da aktüel bilgiyi genelleştiren ele alışların belirleyici olmuştur.¹⁰ Örneğin hemen hemen tüm klasik iktisatçıların parayı sadece bir an'a ait ve bu an'da da daha çok değişim aracı olarak işlev gören bunun ötesinde pek de anlamı olmayan bir araç olarak görürler. Böyle bir yaklaşım özünde epistemik hatanın, yani aktüel olanın belirleyici olduğu bir ele alışını işaret eder. Bu ele alış daha sonra neo-klasik iktisadın *homo economicus* varsayımı (ki özünde rasyonel olmadan çok kaotik bir soyutlamanın ürünüdür) ile aktüel olarak tanımlanan para, sadece reel olanın yerine geçmez fakat potansiyel olanı da tanımlayan

bir açıklamaya dönüşür. Yani rasyonel insanın gelecekte olan olası olaylar karşısında reel anlamda tedbirler alacağı ve bu anlamda sadece aracı olan paranın pek etkisi olamayacağı düşüncesi belirleyici olmuştur. Bu ele alış egemen iktisat yazını içinde Keynes ile birlikte belirli ölçüde kırılmıştır. Keynes, parayı ele aldığı anda paranın ekonomik süreç için anlamlı olduğu veya iktisadi değişimle nötr olmadığı vurgusu ile birlikte bir ölçüde paranın aktüel olan ele alış ile reel alış arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Keynes'e göre para bugün ile gelecek arasında köprü işlevi görür. Bu gün ile gelecek arasında para karşısında bir dizi psikolojik beklentileri olan ekonomik bireyler, bu beklentileri ile potansiyel gerçekliği belirler. Keynes'in analizi post-keynesyen ele alışlar için önemli bir referans olmuştur. Paranın aktüel tanımı ile onun reel ve potansiyel olanın örtüştüğünü düşünen ele alış özellikle M.Friedman ile birlikte yeniden daha güçlü bir şekilde ekonomi disiplininin gündemini belirlemeye başlamıştır. Friedman'ın analizinde para ekonomiye dışsaldır. Yani reel ekonomik yapı ve ilişkileri tanımlayan öze ilişkin bir olgu değildir. Uzun dönemde reel yapılar üzerinde hiç bir etkisi olmaz. Ancak kısa dönemlerde gözlemlenecek dışsal etkilere bağlı olarak ekonominin reel kesimi üzerinde etkili olacağı belirtilmiştir. Rasyonel beklentiler ya da yeni-klasik okulda Walrasyan denge teorisine dönüş ile birlikte, paranın önemsiz / tarafsız olduğu ve daha da önemlisi kararlarında rasyonel olan bireylerin ekonomik olaylar karşısında reel değişkenlerle cevap verdikleri ve bu anlamda gerek kısa gerekse uzun dönemde aktüel olanın reel ile potansiyel olanla örtüştüğü belirtilir.

Soyutlama sürecinin iyi kullanılması ise aktüel olanın içinde hareket ettiği, reel yapıları açığa çıkartmamıza olanak verdiği gibi, potansiyel (virtüel) olan hakkında da bazı bilgiler üretmemize neden olur. Bu anlamda Keynes'in para ile ilgili ele alışını aktüel olanla reel olan arasında bir yerde durduğunu belirttik, oysa 1960'lardan itibaren belirleyici olmaya başlayan pozitivist bir ele alışa sahip olan M.Friedman üzerinde oldukça yoğun tartışmaların çıkmasına neden olan *Essay in Positive Economics* adlı çalışmasında pozitif ekonomide öndeyilerde bulunabileceği ekonomik analizinin temel amacı olarak tanımlamıştır. Öndeyilerin yapılabilmesi için bir dizi sistematik genellemelere gidilmesi gerektiğini ve ancak bu genellemeler dolayımında belirli bir koşullarda ortaya çıkabilecek durumlar hakkında öndeyimlerde (predictive) bulunacağı belirtilmiştir. Bu tür bir bilimsel yöntem için, 'teorik gelişme' ya da 'hipotezin' anlamı henüz gözlenmemiş bir olay hakkında doğru öndeyide bulunma amacına hizmet eder. Doğru öndeyide bulunmanın koşulları ise, öndeyide bulunacak durum hakkında daha önce yeterli gözlem koşullarının var olması ve buna bağlı olarak bu gözlemlerden belirli genelleştirici kurallara gidilmesi gerektiği belirtilmiştir. Genelleştirici kural-

9 İktisadi düşüncede araştırma nesnesinin çelişkiden arındırılması ya da iktisadi teorinin vulgarleşmesi için J.Mill'in yaptığı önemli katkılar için Marx'ın yukarıda bahsedilen çalışmasını tekrar tekrar okumakta fayda var; (Marx1975a, özellikle sayfa 87-88)

10 Bhaskar "aktüel olan ile reel olanın kategorik olarak birbirinden farklı ontolojik olarak ise birbirine indirgenemez" olduğunu belirtmiştir (Bhaskar 1994a, 234).

lar, verili belirli alan için ileride olası açığa çıkacak olaylarla ilgili kestirimlerde bulunma olanağı sağlar. Bunun ötesinde 'varsayımların gerçek' olup olmaması problem değildir. Friedman'a göre ekonomide öndeide bulunmamızı olanak sağlayan ve bu anlamda ampirize edilebilecek biricik alan paranın miktar teorisidir (Friedman, 1974.1).¹¹ T.Lawson'un anlamlı çalışması *Realism, Closed System and Friedman*'da gösterdiği gibi, Friedman'ın teorik araçları, kapalı ve düzenliliği olan bir sistem içinde ancak anlam kazanır. Kapalı sistem ise oldukça sınırlı olgular seti aracılığıyla inşa edilir. Teorik olanın kendi başına anlamlı olmadığı, anlamlı olanın sınırlandırılmış olgular seti olan kapalı sistemin düzenliliklerini yakalama amaç olarak belirlendiğinde para miktarı ile fiyatlar arası nedensel ilişkiyi tarihsel sınırlı olgular setinden çıkarmak kalıyor. Olgusal düzeyin, istatistiksel veriler halinde derneşik hale getirilmesinden sonra bu derneşik veriler, sınırlı olgular dolayımında paranın miktar teorisinin geçerliliğini doğrulamak için kullanılır. Olgusal düzeyde doğrulanan bu yasa-bağımlı ele alış, daha sonra ekonomide para ile ilgili analizler için öndeide için gerekli araçları (prediction power) sağlar. Anlaşılaçağı gibi, Friedman kapalı bir sistem inşa etmek için olgulardan hareket etmekte ve daha sonra bu olgular arası ilişkilerden elde ettiği yasa-benzeri (law-like) nedensellik ilişkisi bağlamında gelecek hakkında da öndeidler ileri sürüyor. Tam anlamıyla olgusal olana bağımlı ve aktüalist olan bu ele alış tarzı, reel olanı içermeyişi gibi kapalı sistem olması nedeniyle potansiyel olanlar hakkında da yeterli açıklamalar yapamaz (Lawson, 1992)¹².

Diğer yandan M.Keynes ve M.Friedman'ın öncülük ettiği parasalcı okullar ile karşılaştırıldığında diyalektik eleştirel realist yöntemde, aktüel olanın reel olanla içsel olanın dışsal ilişkilerinin kurulması, para analizini daha gerçekçi kılar. Özellikle potansiyel gerçeklik sisteme ait genel eğilimlerin (fakat yasalar değil, çünkü yasalar genellikle aktüel olanın potansiyel olan üzerinde egemenliği anlamına gelir)¹³ içerdiği çelişkili sürecin ürün olması ile ilişkili olarak yapı ve olgu ile süreç arasında sistematik bir bilginin varlığını gerektiriyor. Bu anlamda örneğin kapitalizmde sermayenin genel birikim dinamikleri tanımlandığında, bu tanımlama sürecinde para olgusunun birikim sürecine bağlı olarak ne gibi etkileri/tepkileri içerdiğini ve her bir aşamada ne gibi potansiyelleri içinde taşıdığını, yani reel olma eğilimi olduğunu sadece sıralayabiliriz. Sıralama basit nedensellik boyutu içinde indirgemeci bir mantıkla ele alınmadığı durumda, daha zor ama potansiyel gerçekliğe daha çok yaklaşan açıklamalar yapmamıza

olanak tanımakta. Bu ileride daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Soyutlama genelde vulgar iktisat analizini, özelde ise parasal olguları anlamada oldukça önemli değişkendir. Somut-soyut ilişkisi içinde, soyutlamanın somutun soyutu olduğunu belirtmek egemen iktisat açısından özel bir önem taşır. Bu vurguyla birlikte, soyutlama somutun zenginliğini bir veya birkaç değişken / varsayıma indirgeme (monistik ontolojiye) anlamına gelmeyeceği gibi, soyutlamanın tamamen tümdengelimci yani somutu, yaşananı göz ardı etme anlamına (radical abstraction) da gelmeyeceğini, ya da olgu / olayları aşırı genelleştirme (over-generalization) için kullanılamayacağını belirtmesi gerekir. Marx, *Artı-Değer Teorileri*'nde (*Theories of Surplus Values*) Ricardo ile ilgili yorum / eleştirilerinde, Ricardo'nun kapitalizmi analizinde oldukça önemli katkıları olduğunu vurgulamakla birlikte, uyguladığı tümdengelimci yöntemi somut süreçlere bağlamadığından biçimsel (formal), güçlendirilmiş (forcible) ya da radikal soyutlamaya (radical abstraction) vardığını belirtmiştir (Sayer, 1979, 121). Derek Sayer'in de belirttiği gibi Ricardo, yukarıda vurguladığımız çifte süreç yani somut(soyut dinamiğini), soyut olan açısından ele alarak bu iki yapının birlikteliğini ortadan kaldırmıştır. Bu yüzden dolayı Ricardo, "soyutlamanın olanakları ile kapitalist toplumun içsel bağlantılarını kavramaya ilişkin olarak emek zamanıyla değer tanımlamasını" yapmıştır. Ricardo'nun bu yöndeki vurgusundan dolayı Marx, Ricardo'nun analizini "tarihsel bir öneme sahip" olduğunu belirtmiştir. Fakat diğer yandan ekonomi açısından oldukça önemli olan bu vurgu/ele alış, soyutlamayı radikal bir aşamaya taşıdığı için yani tanımladığı değer-yasası ile kapitalist üretim ve dolaşımın tüm olgularını düzenlemeye" çalıştığı için, içsel bağlantılar ile dışsal bağlantıları, görünen ilişkiler ile öze ilişkin ilişkileri birbirinden ayırt edememiştir (Rosenthal, 1977, 32). Bu yüzden Marx, Ricardo ve dolayısıyla döneminin ekonomi düşüncesini dolayım yollarını dikkate almaksızın fenomenleri yasaların dolaysız dışavurumları olarak ele aldıkları için eleştirir. Marx, Ricardo'nun kullandığı yöntemin özünde "şiddetli" veya "zorlama" ya dayalı soyutlamaya dayanan bir yöntemin varlığına neden olduğunu belirtmiş ve bu yöntemi eleştirmiştir. (Bhaskar, 1993, 461).¹⁴ İktisadi düşüncenin gelişimi açısından önemli kabul ettiğim bir noktayı burada vurgulamak istiyorum. Marx, Ricardo'yu zorlama soyutlamaya yöneldiği için eleştirmesine rağmen, Ricardo'nun paraya ilişkin analizi söz konusu olduğunda durum tamamen farklılaşır. Marx, Ricardo'yu kullandığı soyutlamayı "yeteri kadar üst noktalara taşımadığı,

11 Bu yöndeki bir vurgu için bak Blaug (1979, 645).

12 Tony Lawson'un makalesi çalışmanın ilerleyen bir aşamasında elime geçti ve ilk defa bu yazı ile birlikte burada ele aldığım ve ekonomi için anlamlı olduğunu düşündüğüm realist yönteminin ekonomi disiplini için uygulanması ile karşılaştım.

13 Son zamanlarda özellikle Batı düşün geleneğini demistifize eden ele alışlarda bu özellikle karşımıza çıkmakta, örnek olarak J.Derrida bunu şimdinin egemenliği olarak tanımladıktan sonra bu tür bir yaklaşımın Batı düşününde belirleyici olduğunu ve bu boyutuyla da metafizik bir özelliğe sahip olduğu belirtilmiştir. (1976,98).

14 O. Kurmuş çalışmasında,Ricardo'nun kullandığı yöntemin "saf tümdengelimci yöntemi" olarak tanımladıktan sonra bu yöntemin özünün "dış dünya ve insan davranışları hakkındaki hipotetik öncüllerden salt mantık yoluyla sonuçlar çıkarımına (inference) dayandığını" belirtmiştir. Ricardo'nun kullandığı hipotetik öncüller, son derece sınırlı ve gerçeklikten büyük ölçüde soyutlanmıştı" (Kurmuş,1982,61).

Ödemeleriniz için Yeni Vergi Daireniz!

Artık, vergilerinizi*
tüm Garanti şubelerine yatırabilirsiniz.
Üstelik, öğle tatilinde bile.

*Yıllık gelir vergisi, Gelir geçici vergisi, Gelir stopajı, Kurumlar vergisi, Kurumlar geçici vergisi, Kurumlar stopajı, Katma değer vergisi, Banka ve sigorta muameleleri vergisi, Fon payı, Damga vergisi, Savunma sanayii destekleme fonu, Toplu konut fonu, Veraset ve intikal vergisi, Götürü vergiler...

GARANTİ

Başka bir arzunuz?

soyutlamasını sonuçlarına ulaşacak noktaya "taşımadığı için eleştirmiştir (Marx, 1978b, 106). Ricardo soyutlamasını tamamlamamış olduğu ölçüde değişim değerinin açığa çıktığı özel biçim olarak paranın soyut-emeikle olan içsel ilişkisini analiz edememiştir (Marx, 1978b, 164). Marx bu eleştiriyi yaparken, özellikle Ricardo'nun yöntem olarak kullandığı radikal soyutlamaya uygunluk göstermeyen bir tavırla somut olanın, günü birlik olanın öze ilişkin soyutlamalarına sızmasına izin vermesi ile eleştirir. D.Ricardo, metaların değerinin onun için harcanan emek miktarı olduğunu vurgulamasına ve bu anlamda da değişim değerini metaların birbirlerine göreli olarak içerdikleri emek miktarına bağlamasına rağmen; "Ricardo emeğin özel karakteri olan değişim değeri yaratması, ya da kendini değişim değeri olarak ortaya çıkardığı biçim olarak emeği analiz etmemiştir. Bu yöntemden dolayı, Ricardo emek ile para arasındaki ilişkileri yakalayamamıştır. *Ricardo bu yüzden emek zamanı ile belirlenen metaların değişim değerlerinin belirleyiciliği ile metaların gelişmesi için gerekli olan para formasyonu arasındaki ilişkileri tanımlamada tamamen başarısız kalmıştır* (Marx, 1978, 164, vurgular bana ait).

Aşırı soyutlama ya da aşırı genelleştirme eğilimi Klasik iktisat sonrası ekonomik analizleri tanımlayan en önemli özelliktir. Ekonomik yapıları ve dolaşısıyla para olgusunu anlamayı önleyen önemli kırılma, hiç kuşkusuz genel geçer iktisat okulu olarak tanımladığımız neo-klasik iktisadın kullandığı radikal soyutlamaya dayanan yöntemidir. Neo-klasik iktisat ya da marjinal iktisat Homa H.Katouzian'ın vurguladığı gibi: "Ricardo'nun tamamen spekülasyon mantığını daha da geliştirme eğilimine girmiştir. Özellikle Marshallian bakışla karşılaştırıldığında, bu eğilim Walrasyan ele alış da daha fazla karşımıza çıkar" (Katouzian, 1980, 27). Neo-klasik iktisat ve bu ele alışın günümüze yansıyan teorik formülasyonlarında belirleyici olan yöntem, mantıksal önermelerle mutlaklaştırılan ve bu anlamda kapalı apriori yapıların varlığına neden olan bir yöntemdir. Radikal soyutlama yolu ile dışsal dünya bir ya da iki varsayım aracılığıyla tanımlanmakta ve bu anlamda sosyal yapı ve dinamiklerin canlı / çoğul yapısı genellikle analiz dışında bırakılır (Monistik ontoloji).¹⁵ Neo-klasik iktisat yazının genelleştirici ve atomistik

ele alışına neden olan, radikal soyutlama (radical abstraction), metafizik bir yöntemin ürünüdür ve aşırı soyutlama temelinde düzenliliklerin araştırılması beraberinde sosyal yapı ve ilişkilerdeki farklılıkları göz ardı eder (Sayer, 1991). Sosyal yaşamın öznel ontolojik analizi üzerinden yükselen neo-klasik radikal soyutlama yöntemi, atomistik bir öze sahiptir, bu özün ilk teorize edilmesi A.Smith'e aittir. A.Sayer'in içeriksiz soyutlama (contentless abstraction) olarak adlandırdığı soyutlama biçiminde, soyutlama referans aldığı

P nesnesini dile getiren p soyut kavramının bir aşamadan sonra tamamen araştırma nesnesinden bağlantısını kesmesi sonucu ortaya çıkan bir durumdur. A.Smith'in piyasa sürecinde her bireyin üretici ve tüketici olarak kârını en yükseğe çıkarma amacının, toplumsal bir amaçla yapılması bile bireylerin kazançlarındaki artışa neden olacağını ve böylece bir bütün olarak toplumsal refahı artıracığı yönündeki homo economicus, ekonomik insan kavramlaştırması bu tür bir kavramlaştırma olup, özellikle neo-klasik iktisat ile bu okulun günümüzde ki temsilci-

leri olan rasyonel beklentiler okulu ya da yeni klasiklerin başvurdukları temel varsayım olmuştur. *Homo economicus* kavramlaştırması neo-klasik ekonominin Lakatosçu anlamda sert çekirdeğidir. Bu sert çekirdek, özellikle gelişen matematiksel analizlerle daha da formal bir hal kazanmıştır. Bu varsayım kanalıyla ekonomi, ekonomik bireylerin istekleri ile varolan kaynakları arasında en uygun seçim yapacakları, bu anlamda ekonominin kit kaynakların karşılığında isteklerin optimum yerine getirilmesi varsayımı dolayımında örgütlenen bir disiplin haline gelmiştir. Rasyonel kabul edilen ekonomik birimlerin, her birinin rasyonel kararları üzerinde yoğunlaşma bir yandan metodolojik bireyselleşmeye neden olurken, diğer yandan her ekonomik birimin kendi başına, kendi için anlamlı olduğu düşüncesi atomistik ontolojinin temelini hazırlamıştır. Bireysel metodoloji ile atomistik ontolojinin işlediği ekonomik alanda ise, rasyonel davranış, kıt kaynaklar, ihtiyaçlar gibi kavramlar içeriksiz soyutlamanın hem sonuçları hem de bu sonuçların nedeni olacak bir aksiyomatik dilin gelişmesine yol açmıştır (Barnes ve Sheppard, 1992, 5). Bu araçlar ile birlikte toplum, ekonomik birimlerin rasyonel davranışlarının toplamı olarak tanımlanır. Rasyonel kabul edilen bireysel

¹⁵ Neo-klasik iktisat teorisi 1870'lerde Jevons, Walras ve Menger'in geliştirdikleri iktisadi analiz biçimi öznelci yöntem ışığında ekonomik yaşamı anlamaya çalışan bir okul olup geliştirildiği günden günümüze Keynes'in kısa süreli egemenliği süresi dışında tüm iktisat eğitimi ve iktisat düşüncesinde belirleyiciliğini sürdüren hakim iktisat anlayışıdır.

eylemcilikler ise sonuçta, daha da içeriksiz bir soyut-
lamanın varlığına neden olur. Bu ise, bu eylemcilik-
lerin sonunda toplumun bir bütün olarak refahını ar-
tıracağı düşüncesidir. Rasyonel ve bu anlamda ey-
lemcilikler amaçları için en uygun araçlarla donatıl-
mış olan bireyler toplamı bir ekonomide, en önemli
sorun ise ekonomiye yani kendi kendini sürekli zen-
ginleştirerek üreten bu mekanizmaya dışsal bir mü-
dahalenin yapılmamasıdır. A.Smith'in piyasa meka-
nizmasının gizli eli (invisible hand) sayesinde süre-
kli dengede olacağı düşüncesi, egemen iktisat yazı-
nın formelleştirdiği bir diğer kavramdır. Denge kav-
ramını formüleştirmek için neo-klasik iktisatçılar bi-
reylerin piyasa hakkındaki bilgilerinin tam olduğu
varsayımını ileri sürmüşlerdir. Ekonomik ilişkilerin
güç ve eşitsiz ilişkiler üzerinde gerçekleştiği olgusu,
denge kavramı ile dışlanır. M. Aglietta'nın vurgula-
dığı gibi, genel denge (general equilibrium) neo-klasik
iktisadın yukarıda vurguladığımız monumental
yapısının merkezine yerleştirilmiştir. Ve bu kavra-
mın merkeziliği, aynı zamanda sistemin totaliter ya-
pısını oluşturur; genel denge kavramı totalize edici
bir yanı vardır, çünkü bu kavram çerçevesinde ger-
çek yaşama ait olan, fakat genel denge kavramına
uymayan olgular sistem dışına atılır ya da sistem
içinde indirgenir" (Aglietta, 1987, 10). Genel denge
modeli içinde rasyonel insan kavramını belki de en
güzel tanımlayan sözcükler bir post-Keynesyen
olan Hyman Minsky'den geliyor; "Model içindeki
rasyonel aktörler bir modelin modelidirler ve bu mo-
del onların davranışlarının girdisidir" (Minsky, 1992,
260). Genel denge modeli olarak rasyonel birey ve mo-
delin kendisi olan piyasa, neo-klasik iktisadın temel
kavramlarıdır. Bu kavramlar ise neo-klasik iktisatta
kullanılan yöntemin zorunlu sonucu olarak doğrulu-
ğu ya da yanlışlığı yöntemin aksiyomatik bir dizge-
ye" sahip olduğu için, doğası gereği test edilemez.
Tüm bu varsayımlar pozitif olarak tanımlandığı için
normatif değildirler, yani değer yargıları ve ideolojik
etkilerden arınmış varsayımlar olduğu kabul edil-
miştir (Görün, 1979). Böyle bir analizde para kavra-
mının nerede durduğu, ya da durmadığı sorusu ol-
dukça anlamlı olacaktır. Para analizi konusunda ge-
rek neo-klasik, gerekse bu okulun günümüzdeki
temsilcileri, rasyonel bireylerin ekonomik eylemcilik-
leri hakkında tam bilgiye sahip oldukları yönündeki
kavramlaştırmalarına bağlı olarak, böyle bir ekono-
mide büyük bir dünya, yani paranın yarattığı etkile-
rin belirleyici olmadığı ısrarla dile getirilir. Ekonomi
bu yüzden, reel değişkenler açısından ele alınır, pa-
ra ise bu reel değişkenlerin / mekanizmanın daha
rahat işleyebilmesi için sisteme sadece dışarıdan it-
hal edilen bir araç konumuna indirgenir. Sosyal iliş-
kilerin bir kaç içeriksiz kavrama indirgenerek ele
alınması, bir yandan araştırma nesnesinden gide-
rek uzaklaşan bir kavramsal çerçevenin varlığına
neden olurken, diğer yandan bu kavramsal çerçe-
veler içinde alınan dinamikler denge koşulunu sağ-
layan teleolojik birimler haline gelmişlerdir (aktüel
olanın potansiyel olanı tanımlaması olgusu). Bu
çerçeve içinde olguların, toplumsal / ekonomik bü-
tünler olarak birbirleri ile olan içsel / zorunlu ilişki-
ler ile dışsal durumsal (external contingency) ilişki-

leri göz ardı edilmiştir. Sonuçta, subjektif ontoloji bir
biçimleştirme ile birlikte bireyler / biçimler toplumsal
varoluş içinde statik atomize varoluşlar olarak ele
alındığı için, serbest ve özgür olarak tanınan birey-
lerin ekonomik işleyişin bütünü üzerindeki olası etki-
leme olanakları da ellerinden alınmıştır. Buradan
hareketle ontolojik varoluş biçimi olarak kutsanan
ekonomik birimlerin, ekonomik yaşam üzerinde her-
hangi bir değişim etkisi yaratamayacağı (tam reka-
bet pazar koşulu) sonucuna varılır (Storper, 1988,
166) Aksiyomatik bir dizge üzerinde yükselen ve bu
anlamda radikal soyutlama ya da içeriksiz soyutla-
ma ile ekonomik olguları açıklamaya çalışan bu
yöntem, yine örnek olarak para ya da kredi derken,
para ve krediyi aşırı genelleştirilmiş (over generali-
zation) bir dizi soyutlama ile açıklanmasına neden
olmuştur. Paranın reel olaylar üzerinde etkisi olma-
dığı belirtilmediği için, para ve kredinin farklı ekono-
mik birimler için farklı işlevler yüklediği ya da aynı
şekilde paranın farklı fonksiyonlarının farklı biçim-
lerde gerçekleştiği ve her biçim / fonksiyonun ekono-
mik gelişme sürecine bağlı olarak toplumdaki
farklı kesimler için farklı anlamlara geldiği gerçeği
analizlerinde yer almaz. Böylece para sadece de-
ğişim fiilinin birliğini sağlayan "anlık bir biçim" olarak
ele alınmıştır (Rosenthal, 1977, 119). Bu çalışma
boyunca bu anlamda neo-klasik iktisat yazının aşırı
soyutlama yeteneğinin, yıkanan bebeği, yıkama su-
yu ile birlikte atılmasına nasıl neden olduğu gösteril-
meye çalışılacaktır. Yıkanan çocuğun pis su ile bir-
likte atılmasına nedeni, araştırma nesnesinin görü-
nen biçimi ile onun öze ilişkin dinamiklerinin aynı
anda diyalektik bir ilişki içinde ele alınmamasıdır.

1.2.2.Öz-biçim ilişkisi ve para

Genel geçer iktisat teorisinin temel sorunu ya
tamamen olguların yüzeysel biçimlerine takılıp kal-
ması ya da olguları anlamak için yapılan soyutlama-
da tamamen içeriksiz ya da radikal soyutlamalar ve
daha da önemlisi aşırı genellemelere (over genera-
lisation) varmasıdır. B.Fine'nin bu durumu şöyle ifa-
de etmektedir; "Burjuva teorisini karakterize eden
şey, onun sadece kapitalizmin yüzeyindeki görü-
nüm ve görünümler arası ilişkileri ele almasıdır. Bu
teorik yapıda kapitalizme özgü olan şeylerin tanımla-
nması amaç edilmez ve kavramsal çerçeve bu
anlamda görünüm ve yüzeysel ilişkilerin hege-
monyası altındadır" (Fine, 1981, 9). A.Lipietz'in
doğru olarak işaret ettiği gibi, Marx'ın ekonomik
analizinde belirleyici olan yöntem onun çalışmaları-
nın kapitalizmin dinamiklerini belirleyen içsel ilişkiler
(internal relations) ile bu ilişkilerin yüzeysel olgular
olarak görünüm ve yüzey arasında diyalektik ilişkiyi ya-
kalamasında yatar (Lipietz, 1985, 9). Marx'ın çalışma-
larında bu ayrım, bir dizi kavram dolayımında ele
alınmıştır. Öz ile biçim ya da fenomenal biçimler,
özel ilişkiler, ya da görünüm (appearance) ve öz
(essence), fenomenin yüzeyi ya da görünmeyen ve
bilinmeyen özü, görünebilir ve dışsal hareket ve iç-
sel hareket vb (Sayer, 1979, 160). Marx özellikle Ar-
tı Değer Teorileri'nde kendini önceleyen ya da aynı
dönemde üretilen ekonomik analizlerin kapitalizmi
bir bütün olarak yani içsel dinamikleri / ilişkileri ile

* Aksiyomatik dizge: "Tümgecilik dizgelerinde, bütün dizgenin temelinde bulunan ve bütün önermelerin tanıtılması için ge-
rekl olan, ama kendileri tanıtılmayan önermelerin bütünü" (Akarsu, 1984, 16)

onun dışsal ve yüzeyle ait görünüşleri arasındaki ilişkiyi yeteri kadar kavrayamadıklarını belirtir. Örnekle olarak merkantilistleri ele aldığında, bu düşüncülerin, ticaret sermayesinin dinamikleri ile üretim arasındaki içsel ilişkileri yeteri kadar analiz edemediklerini belirtirken bunun nedenini daha çok ticaretin yüzeysel hareketlerine takılıp kalmalarına bağlar. İktisat disiplini için oldukça önemli teorik atılımlar yapan A.Smith için Marx'ın yorumu çok ilginçtir. "A.Smith analizlerinde sürekli olarak kendi kendisi ile çelişkiye düşmektedir." Bir yandan Smith ekonomik kategoriler arasındaki içkin ilişkileri aracılığıyla toplumun karşılıklı bağıntılarını kurmaya çalışırken diğer yandan, bir dizi dışsal ilişkileri öze ait ilişkiler olarak sunma eğilimi içindedir. Marx "A.Smith'te bu iki ele alışın bir arada ama birbiri ile çelişik olarak kullanıldığını belirtmekte." Bir tarafta içsel ilişkilere ait doğru ya da yanlış ele alışlar sunarken diğer yanda yüzeysel ilişkileri içsel ilişkilerle bağlantı kurmadan ele alınır (Marx, 1978b, 165). Marx bu çalışmasında içrek (esoterik) ve dışrak (exoterik) dinamik ilişkilerin A.Smith'le karşılaştırıldığında Ricardo'da daha sağlıklı bir şekilde ele alındığını belirtmiştir. Ricardo böylece ekonomik olguların özüne ilişkin dinamikleri üzerinde yoğunlaşmış ve bu anlamda kapitalist toplumun içsel bağıntısını ele verecek olan emek zamanıyla değer tanımlamasına yönelmiştir. Ricardo özellikle dışrak (esoterik) ilişkiler üzerinde olumlu adımlar atmasına rağmen yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu adımı aşırı soyutlama yönünde abartılı kullanmıştır. Marx'ın Kapital'in ikinci baskısı için yazdığı önsözde belirttiği gibi Ricardo, ekonomi politik ile ilgili yaptığı soyutlamayı "doğanın toplumsal bir yasası" olarak ele aldığı için (Marx, 1986, 22), ekonominin en belirgin olan yüzeysel ilişkiler ile soyutlanmış kavramlar arasında yeterince bağ kuramamıştır. Bu yüzden de, değer emek biçimi ile onun parasal olarak değişim süreci içinde aldığı biçim arasındaki gerekli ilişkileri görememiştir. Marx, klasik iktisatçıları ele alırken kullandığı öz/biçim diyalektiği, Marx'ın analizlerinde dönemin iktisatçıları eleştirilmek için kullandığı temel araçlara dönüşmüştür. Marx'ın bu donanımıyla hareketle klasik iktisatçıları eleştirmesi, para kavramının anlaşılması için önemli bir dizi kavramlaştırmanın varlığına neden olmuştur. Marx'ın klasik iktisat için yaptığı "Klasik ekonominin başlıca kusurlarından birisi de, metaların ve özellikle bunların değerlerinin tahliliyle, değer, değişim-değeri halini aldığı biçimi ortaya çıkartmaması" yönündeki eleştirisi, para olgusunun anlaşılması için önemli bir çıkış noktasıdır. Düşünürümüze göre "Emek ürünün değer biçimi, burjuva üretimde ürünün aldığı en soyut biçimi değil, aynı zamanda en genel biçimdir, ve ürüne toplumsal üretimin özel bir türü damgasını vurur ve böylece ona tarihsel niteliğini verir. Bu durumda, eğer biz, bu üretim tarzına, toplumun her hali için doğa tarafından saptanılmış tek ve ebedi bir biçim gözüyle bakarsak değer-biçiminin, meta biçiminin, onun daha sonraki gelişmeleri olan para biçiminin, sermaye biçiminin, vb ayırt edici niteliğini zorunlu olarak ihmal etmiş oluruz" (Marx, 1986, 96). Marx'ın epistemolojik açıdan varoluşu bütünsel açıdan analiz et-

me amacı, beraberinde öz ile biçim ilişkisini ve öz ile öz, biçim ile biçim ilişkilerini bir arada ele almaya, bu anlamda yukarıda verdiğimiz soyutlama sürecinde bir potada anlamlı ilişkiler doğrultusunda yeniden bilgi üretme anlamında gerçekliği inşa etmeye çalışır.

1.2.3.Öz-biçim ilişkisi

ve büyüdü dünyanın aktörleri

Bu düşüncelerden hareketle Marx'ın, bilgi üretme sürecini şeylerin yüzeysel görünüşlerinin arkasındaki yapı ve yapıya dinamik bir özellik kazandıran ilişkiler ve bu dinamik ilişkinin (yapı-ilişki) belirli bir süreç aracılığıyla gerçekleştiği yönündeki vurgusu önem kazanır. Bu tür bir bilgi üretim süreci ve biçim ya da olguların yüzeysel görünüşlerini göz ardı edildiği ya da ikincil konuma düşürüldüğü anlamına gelmez. Bu durum özellikle para-kredi ilişkilerinin olduğu finansal dünyada, şeylerin günü birlik yüzeye yansıyan görünüşlerinin analizi söz konusu olduğunda önem kazanır. Kapitalist toplumda, özellikle değer en soyut biçimi olan paranın metaların değişim sürecini hızlandırması kapitalist ekonomi için öze ilişkin bir işlevi işaret eder. Yani paraya değer in açıklanma işlevinin yüklenmesi bir anlamda meta ya meta olma özelliğini kazandırır.¹⁶ Son dönem Marksist iktisatçıları arasında tartışmaya yol açan paranın önemli olup / olmama yönündeki tartışmalara cevap verecek nitelikte bir açıklama Marx'ın kendi çalışmalarında vardır; "Meta, meta olarak doğrudan doğruya kullanım değeri ile değişim değerinin birliğidir, aynı zamanda, o, ancak önceki metalarla kıyaslanınca metadır. Metaların birbirleriyle gerçek ilişkisi, onların değişim sürecidir" (Marx, 1979b, 63). Metaların birbirleriyle olan gerçek ilişkileri olarak değişim süreci gösterildiğinde ister istemez değişimi olanaklı kılan para olgusu, sadece değişim aracılığı etmesi açısından değil, değer in soyut dile geliş biçimi ve daha sı değişimin nihai amacı haline gelir. Ekonomide para sorunun doğru analizi için, paranın değerle olan bağlantısının kurulması gerekir. Değer in diyalektik olarak meta ve para biçiminde kendini açığa çıkarması, paranın öncelikle soyut anlamda değer ama daha da önemlisi değer in açığa çıkmış daha basit biçimi olan metayla olan ilişkilerinin analiz edilmesini gerekli kılar. Bu yönde yapılacak bir analiz bize, paranın değeri temsil etmesi gerçeğinden hareketle kapitalist ekonominin temel dinamiği olan değer biriktirme problemi ile para arasındaki ilişkilerin analizine olanak sağlar. Marx'ın bu bağlamda yaptığı tespiti vurgulamak anlamlı olacak; "kapitalist üretimin nihai amacı diğer malların mülkiyetine sahip olmak değil, fakat değere yani soyut zenginliğin kaynağı olan paraya sahip olmaktır" (Marx, 1978b, 503, vurgu bana ait). Burada Hans George Backhaus'un yaptığı Marx'ın Hegel-yen yorumu önem kazanıyor. H.G.Backhaus, değer teorisinde paraya gereken önem verilmemesi durumunda Marx'ın analizini klasiklerden ayırt edilemeyeceğini vurgulamıştır. Marx'ın analizini klasiklerden farklı kılan en önemli özelliği, para ile meta arasında varolan ilişkiyi açığa çıkartacak bir formül-

16 Marx'ın para analizinde belirleyici olan Hegel'in para tanımı bu anlamda özel önem kazanmakta. Hegel'e göre "Tüm metaların soyut değerleri parada aktüel hale gelir" (Backhaus, 1992, 64).

lasyon geliřtirmesidir (Backhaus'tan aktaran Eldred ve Hanlon, 1981, 24).

Yukarıda vurgulamaların yanı sıra her ne kadar epistemolojik bir süreç olarak olguların yüzeysel görünüm biçimleri ile onların öze ilişkisi arasındaki ilişki sistematik / diyalektik bir süreç olarak ele alınıyorsa da, yaşanan gerçeklik aktüel dünyada günü birlik tavır alan bireylerin karar ve eylemlilikleri aslında daha çok yüzeysel olguların tanımladığı çerçevede gerçekleşmekte. Bu olgu bir çok marksistin yaptığı yöntemsel bir hatayı işaret etmekte, yani özü biçim karşısında öne koyma ve bu anlamda içsel ilişkileri tanımlayan en genel dinamiklere bağlı kalma. Böyle bir ele alış, para ve finansal olguların sadece özün dışsal yansıması olarak görülmesine neden olmuştur. Böyle bir yaklaşım ise, para sorununun Marksist ekonomide ikincil konuma düşmesi, ya da 1980'lere kadar olduğu gibi paranın tamamen analiz dışında bırakılması gibi bir olumsuzluğa yol açmıştır. Marx, eğer şeylerin görünümü ile öze ilişkileri ile çalışsaydı bütün bilimlerin gereksiz olacağı yönündeki vurgusunu yaparken, öz ile görünüm arasındaki diyalektiği birinin diğeri üzerinde üstünlük kuracağı bir hiyerarşik ilişki olarak dile getirmemiştir. Tam tersine biçimler dolayımında, yüzeyle ilişkilerin belirlenim biçimlerini, somut / aktüel yapıları demistifike ederek bütünün bilgisine ulaşmaya yönelmiştir. Marx'ın "Bilimsel gerçekler, onları şeylerin ancak yanıltıcı dış görünüşlerinde yakalayabilen her günkü deneyimizin denetimine bağlı kaldığında hep aykırıdır" derken bu sorunu işaret ediyor olsa gerek (Marx, 1975b, 121). Engels, para ve finansal dünyanın günü birlik algılanmasının yarattığı yanılsamayı bir arkadaşına yazdığı mektupta açıkça vurgulamıştır; "para ve finansal olgular dünyasında" dünya pazarı kendini size para ve ticaret senetleri pazarı olarak kendi yansıması içinde gösterecek. İnsan gözünde olan yanılsamalar gibi, iktisadi ve siyasal ve öbür yansımalardır bunlar. Bir mercekten geçer ve kendilerini tepe üstü, tersine çevirmiş bir biçimde gösterirler. Yalnızca imgeyi ayakta tutan sınırlı sistemi eksiktir. Mali bir pazarda yaşayan biri, sanayi hareketi ile dünya pazarını ancak para ve ticaret senetleri piyasasının alt üst edici yansıması içinde görür" (Marx ve Engels, 1979, 595). Günlük deneyimler bir dizi yanılsamaya yol açsa da sonuçta, ekonomik birimler genellikle bu yanılsamaların belirleyiciliğinde davranışlarını yönlendirirler. Bu anlamda bilgi üretme sürecinin araştırma nesnesi olan ve böylece gerçek yönüyle anlamaya, açıklanmaya çalışılan gerçeklik, günü birlik yaşamı yeniden üreten insanlar için yaşadıkları / algıladıkları gerçekliklerdir. Ekonomik ilişkiler içinde büyüdü dünya olarak tanımladığımız parasal ilişkiler bireylerin eylemliliklerinde, çok daha belirleyici bir dizi işlev yüklenir. Paraya ilişkin alınan kararlar üzerinde etkili olan yanılsamalar, Keynes ve Post-Keynesyen ele alışların vurguladığı gibi sadece ekonomik ilişkilere taraf olan bireylerin tercihleri ve bu tercihlere neden olan psikolojik yapılarla ilişkin bir olgu değildir. Süreç, kapitalist ekonomiye içkin ve ilişkiler arası dinamiklerin belirlediği bütünsel yapılarla bağlantısı olan bir sos-

yal/ekonomik gerçekliktir (Geurth ve Williams, 1989). Ekonomik birimlerin yaşadıkları günü birlik ekonomik yaşamın yüzeysel görünümünden etkilenerek hareket etmeleri şüphesiz parasal değişkenlerin belirleyiciliğine ilişkin bir sorundur. Fakat burada bir başka hataya düşmemek gerekiyor. Belirli bir döneme ait gözlemlenen değişkenleri, hem neden, hem de sonuç olarak ele almak, gerçekliği anlamamızı zorlaştıran bir analiz biçimidir. Ekonomik ajanların belirli bir anda aldıkları kararlar, yapısal özelliklerden bağımsız düşünülemez. Yüzeyle yansıyan biçimlerin analizi ve bunlar üzerinde yoğunlaşma bize öze ilişkin ipuçları verdiği oranda anlamlı olacaktır. E. Mandel *Geç Kapitalizm'de (Late Capitalism)* bu vurgu üzerinde özellikle durur. "O (Marx) bilimin amacını, sadece yapay görünüme ilişkin olguların analizi yani bilimi sadece öze ilişkin keşifler yapmak olarak tanımlamamıştır, fakat ayrıca bilimin, olguların yüzeysel görünümünü kendi içlerinde açıklamak gibi bir amacı olduğunu, diğeri bir değişim içsel bağlantılarının keşfinin öz ile biçimin yeniden birleştirilerek bütünsel ele alışın önemi üzerinde yoğunlaşmıştır....Eğer bu bütünleşme gerçekleşemezse, teori soyut "modellerin" spekülasyon inşası olacaktır ki, bunda ampirik gerçeklikle ilişkisi olmayacaktır ve bu anlamda diyalektik materyalizm idealizme dönüşecektir" (Mandel, 1987, 15).¹⁷ Para olgusu için önemli olan bir diğeri sorun, yukarıda da vurguladığımız gibi; ekonomik birimlerin bu dünyanın verilerinden hareketle karar almaları ve ekonomik aktivitelerini bu kararların belirlemesidir. Aslında bu ilişki (aktüel olanla onunla ilişkiye giren ekonomik birimler ve hatta ekonomi düşünceler) Marx'ın çalışmalarında bir çok defa dile getirilmiştir. Marx özellikle büyüdü dünyanın olgusal gerçekliğinden hareketle bir dizi kavramlaştırmaya girmiştir; "(K)apitalist üretim tarzında ve onun egemen kategorisi ve belirleyici üretim ilişkisi olan sermayede, bu büyüdü ve gizemli alem daha da gelişir. Eğer biz, ilkin sermayeyi fiili üretim sürecinde, artı-değer sızdıran bir araç olarak düşünecek olursak, bu ilişki henüz çok yalındır ve asıl bağlantı, kendisini bu süreci yürütenler bizzat kapitalistler üzerinde hissettirir ve bilinçlerinde yer eder" (Marx, 1990, 726, vurgular bana aittir). Bu alıntı bize, büyüdü dünyanın bireyleri, günlük yaşamları ve ekonomik karar alışlarını, gelecek ile beklentilerini bu verili büyüdü dünya üzerinden yaptıklarını göstermektedir. Daha da önemlisi, ekonomik ilişkilerin analizini yapmakla yükümlü iktisatçılar sadece bu büyüdü dünyanın verileri ile yetindiğinde kapitalist ilişkiler "içerisinde sıkışıp kalmış burjuva üretimini yürüten kimselerin fikirlerini, doktriner bir şekilde yorumlamaktan, sistemleştirmekten ve savunmaktan fazla bir şey yapmadıkları" belirtilmiştir (Marx, 1990, 718). Sorun sermayenin en fetiş biçimi olan, faiz yüklü sermaye ve para-sermaye kavramlarında en yüksek noktaya varır, Marx, *Artı Değer Teorileri-III*'te bunu dile getirir; "Faiz yüklü sermaye, tam anlamıyla bir fetiştiir. ...Faiz yüklü sermaye; kendi kendine genişleyen değer olarak, ya da paranın para yaratması olarak otomatik bir fetiştiir ve bu biçime takılıp kalındığında öze ait hiç bir ipucu vermez. Sosyal bir ilişki, şeyler (para, meta-

17 Bu yönde bir ele alış için bak; Lipietz, (1985).

lar) arası bir ilişki olarak kendini gösterir" (Marx, 1972, 455). Gerçekten de günümüzde para ve sermaye gibi fetiş karakterlerin yarattığı gerçeklikler aracılığıyla kararlarını alanlar, bu kararlar ile borsa ve bankalarla ilişkiye giren ekonomik birimler, bu ekonomik birimlerin büyüdüğü dünya ile ilgili kararlarında odaklaşan teorik çerçeveler, özellikle günümüzün egemen olgularıdır. Bu anlamda para ve finansal yapıların analizi, mutlaka iki boyutu içermelidir. Biçimlerin arkasında ona biçimini veren öz ile bu biçimlerden hareket eden ekonomik birimlerin davranışları. Bu iki boyutlu analizin yapılabilmesi ise ancak, yöntemsel bir tavır alışla mümkündür. İki boyutlu analiz yani öz ile biçimin bir arada ve bunlar arasındaki ilişkinin sistematik analizi, özünde Marksist yöntemin önemli bir diğer boyutudur. Marksist yöntemi tanımlayan soyut / somut, öz / biçim ayrımlarının varlığı özünde Marksist ontolojinin doğal sonucudur. Marksist ontolojide temel öge, sosyal yaşamla ilgili herhangi bir olgu ve olayın, özünde içinde bulunduğu ilişkiler bütünü içinde anlamlı olduğu ve bu anlamda da araştırma nesnesinin doğru anlaşılabilmesi için, ele alınan nesne veya olgunun toplumsal bütünüle olan dinamik ilişkilerinin analiz edilmesidir. Bu açıkça genel geçer iktisat yazınına hakim olan atomistik ontoloji karşısında, bütünselci bir varoluşu öne çıkaran ve bu anlamda araştırma nesnesini bu bütünsel yapı ve ilişkiler aracılığıyla ele alan bir bilgi sürecini tanımlar.

1.2.4.Öz-Biçim ve bütünsellik (ontolojik ve epistemolojik çerçeve)

En genel tanımı ile Marksist ontoloji, ¹⁸ özünde ilişkisel (relational), ve epistemolojiktir. Marksist ontoloji ilişkiselidir, çünkü toplumsal bütün bir dizi ilişkiler toplamıdır, bu ilişkiler ise farklılaşma ve kompleks yapılar üretir. Ontolojik bütün, bu anlamda kendi içinde farklı ontolojik konumları, üst üste gelmeleri, kesişmeleri, çelişkileri, olumsuzlamaları ya da mekansal anlamda birbirleriyle ilişkisi olmayan bir dizi varoluş biçimlerini doğurur. İlişkisel ontoloji ve bu ilişkilerin yarattığı bütünlükler, epistemolojik anlamda spekülâtif mantığın değil ampirik alanın öznesidir (Bhaskar, 1989, 121). Bu tür bir ele alış sonuçta toplumu ilişkiler bütünü olarak ele alır ve bu ilişkiler bütünü içinde her bir değişkenin ancak bir diğer değişken aracılığıyla tanımlanacağı ısrarla vurgulanır. G.Lukacs'ın açıkça belirttiği gibi Marx'ın Diyalektik metodunun amacı "toplumu bu bütün" olarak anlamaktır (Lukacs, 1971, 28). Bu anlamda; "Marksizm, tarihsel açıklamalarda, ekonomik güdülere öncelik vermesiyle değil bütünsel bakışa verdiği önemle tanımlanması gerekiyor" (Lukacs, 1971, 26).

Döneminin egemen ekonomik yazınında tanımlanan birey kavramını ele alan Marx, toplumsal ilişkiler veya toplumsal bütünden soyutlanmış birey kavramının sadece bir fantaziden ibaret olduğunu belirtir. Bu anlamda Marx; "tarihte ne kadar geriye gidersek birey, ve dolayısıyla üretim yapan birey de o kadar bağımlı olacak, daha büyük bir bütünün parçası olarak belirir" vurgusunu yapmaktadır

(Marx, 1979a, 143) Marx bu vurgudan sonra, sırayla üretim, bölüşüm, tüketim ve para gibi kavramlarının anlaşılması için, içinde bulundukları toplumsal bütün / yapı aracılığıyla ele alınması gerektiğini belirtir. Marx Kapital'in III. cildinde ise, toplum kavramını belirli bir ilişkiler bütünü aracılığıyla ele alabileceğimiz bir açıklamaya gider; "...(Ü)retim faaliyetine katılanların doğa ile birbirleriyle olan karşılıklı ilişkilerinin bütünü, ekonomik yapısı açısından düşünüldüğünde, toplumun ta kendisidir. Kendinden önce bütün süreçlerde olduğu gibi, kapitalist üretim süreci de, belirli maddi koşullar içerisinde devam eder. Bu koşullar aynı zamanda kendi yaşamlarını yendiren üretim sürecinde bulunan bireylerin girişimleri belirli toplumsal ilişkilerin dayanaklarıdır" (Marx, 1986, 719, vurgular bana ait). Kapitalist toplumu atomistik bir ontolojiden hareketle tanımlayan egemen iktisat yazınına karşı Marx ve Marx'ı izleyen marksistlerin temel kaygısı, kapitalist toplumu bir bütün olarak ele almaktır. Marksist ontolojide ele alınan "bütün" kavramı, kendini önceleyen ve günümüzde de farklı okullar tarafından sürdürülen Hegelyan bütünsellik kavramından tamamen farklıdır. "Hegel'de toplum, her yönüyle, basit ve tek bir ilkenin kendine yabancılaşması, dışlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Toplumu meydana getiren bütün unsurlar, o ilkenin gerçekleşme biçimleridir (diyalektik). Oysa Marx'a göre toplum, birbirleriyle ilişkili olmakla birlikte, tek bir unsura indirgenemeyecek farklı unsurlardan (düzeylerden; ekonomi, siyaset, ideolojiler) oluşan bir bütündür" (Sezgin, 1989, 89). Ontolojik açıdan, bütünden hareket eden bir epistemolojinin, hiç kuşkusuz araştırma nesnesine yönelme ve onun bilgisine ulaşmada büyük zorluklarla karşılaşmayı göze alması gerekiyor. Özellikle kapitalist ilişkiler aracılığıyla tanımlanan toplumun oldukça farklı ilişkiler bütünlüğünün kesiştiği noktada varoluşu ve daha da önemlisi olguların yüzeysel düzeyde görünen biçimlerinin onların özleri ile çıkışamaması bu bütüne ait bilgiyi üretmek için özel bir yöntemin varlığını gerektiriyor. Bu öyle bir yöntem olmalı ki, bir yandan toplumu tanımlayan temel ilişki biçimleri ve bu biçimler arasındaki ilişkileri (içrek-esoterik ve dışrak-exoterik- bağlantıları) açığa çıkarsın, diğer yandan bu ilişkilerin tarihsel bir zemin üzerinde sürekli değiştiğini gösterebilir.

1.2.5.Diyalektik yöntem ve öz-biçim-ilişki dinamiği

Marx Kapital I'e yazdığı ikinci önsözde kendi yönteminden bahsederken yönteminin "diyalektik yöntem" olduğunu açıkça belirterek diyalektik yönteminin üstünlüklerini sıralar; "...Diyalektik, tarihsel gelişmiş olan her toplumsal biçimi akışkan bir hareket içinde görür ve bu yüzden, onun geçici niteliğini, onun anlık varlığından daha az olmamak üzere hesaba katar; hiç bir şeyin zorla kabul ettirilmesine izin vermez, özünde eleştiricidir ve devrimcidir" (Marx, 1986, 29).

Diyalektik yöntemin üstünlüğü, bütüne ait bilginin elde edilebilmesi için toplumsal bütünü oluşturan ilişkilerin analizine uygun bir donanım sağlama-

18 Ontoloji kavramının detaylı ele alışı için bak, R.Bhaskar (1994a, 3.Bölüm)

sından gelir. İlişkiler üzerinde yoğunlaşan diyalektik yöntem, bütünsel verili yapı içindeki herhangi bir olgunun diğeri olmadan varolmayacağını göstermesi açısından önemlidir. Bu anlamda Marx'ın diyalektiği özünde ilişkisel diyalektiktir (relational dialectic). Örnek olarak kapitalist toplumda meta formu olmadan para formundan bahsedilmez. Bu diyalektik ilke, Marx'ın meta ve para olgusunu anlama açısından özel bir öneme sahiptir. "Para metaların değişim sürecinin içinde ürettikleri değişim değerinin bir billurlaşmasıdır....Metaların kendi değişim-değerlerine verdikleri özel biçim, başkalaşıma uğramış ve para olarak adlar halini almıştır" (Marx, 1979b, 72 ve 100). Diğer yandan para ile meta arasındaki ilişkiden hareket etmeyen genel geçer iktisat yazını, parayı metanın doğasından bağımsız olarak ele alarak onu basit bir dolaşım aracı olarak tanımlar. Örneğin para tanımına yönelen D.Ricardo ve onu izleyen Cürcü okul yanlıları para ile onun daha soyut / gelişmiş biçimi olan kredi arasındaki ilişkileri yeteri kadar kuramamışlar ve paranın sadece değişim aracı işlevi üzerinde dururken onun ödeme aracı olarak kredi biçimindeki işlevlerini yeteri kadar analiz edememişlerdir. Bu tür bir yaklaşım, para politikalarını belirleme açısından paranın miktarını değişimin hacmine bağlama eğilimini gündeme getirmiş ve bu anlamda "banka parası kredi değil de para olarak ele alındığı için paranın değişim aracı olarak devlet tarafından düzenlenmesi yönündeki vurguları banka parasını da içine alacak şekilde" formüle edilmiştir (Santiago-Valiente, 1988, 43). Marx ilişki kavramını böylece bir yandan somut yaşama referansla kullanarak diğer yandan ilişki diyalektik analizinin merkezinde de yere alır. Yaşamın kendisi varoluşu nasıl ilişkisel bir ontoloji üzerinden yükseliyorsa bu yaşama ilişkin bilgiye ulaşma biçimi (epistemolojisi) de ilişkisel olmak zorundadır. Marx klasik iktisatın şeyler arasındaki gerçek ilişkiye "neredeyse değinir gibi olduğunu" ve fakat bunu "bilinçli olarak formülleştirmediğini ve "sırtındaki burjuva postuna sarıldıkça da bu işi zaten beceremeyeceğini" belirtir (Marx, 1986, 555).

Diğer yandan diyalektik ontoloji, ilişkiler arasında süregelen çelişkileri / içsel dinamikleri açığa çıkarır. Meta ile onun özel biçimi olan para arasındaki ilişki dinamik ve çelişkili bir süreçtir. Bu süreç ele alınmadan para kavramı konusunda anlamlı sonuçlar üretemeyiz. Marx ilk elden para ile meta arasında varolan içrek (esoteric) ve dışrak (exoteric) ilişki biçimlerini tanımladıktan sonra, bu biçimlerin dinamik etkileşimini ele alır: "Meta tahribi (perishable) mümkün paradır. Para tahrip edilemeyecek olan maddedir...Başlangıçta para tüm değerlerin temsilcisidir; uygulamada durum tersine döner, tüm gerçek ürünlerle emekler paranın temsilcisi olurlar...(bunun nedeni ise) metanın bir yandan kendi doğal varlığı içerisinde mübadele değerini ideal bir biçimde (potansiyel olarak) taşıyan özgül bir ürün olarak, öbür yandan ürünün doğal varoluş biçimiyle her türlü bağını koparmış, başlı başına mübadele değeri (para) olarak, çifte bir varlığın olması-bu ikili, farklılaşmış

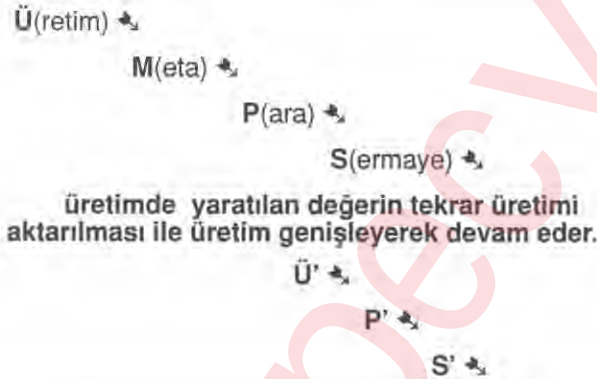
varoluş giderek bir farka, fark da karşılık ve çelişkiye yol açmak zorundadır. Metanın ürün sıfatıyla sahip olduğu tikel işlev ile mübadele değeri sıfatıyla sahip olduğu genel işlevler arasında varolan ve metanın ikili bir biçimde, bir yandan bu tikel, öbür yanda da para olarak vazedilmesini zorunlu kılan çelişki, metanın özgül doğal niteliğiyle genel toplumsal niteliği arasındaki çelişki, daha baştan, metanın bu iki ayrı varlık biçiminin birbirine çevrilmesinin mümkün olmaması ihtimalini içinde taşır" (Marx, 1979a, 214).

Toplumsal olgular arasındaki ilişkiler ve bu ilişki biçimlerine ilişkin olan farklılaşma karşılıklı ve çelişkili diyalektik yöntemin açığa çıkardığı ontolojik varoluşlardır.¹⁹ İlişkileri tanımlayan bu ontolojik özellikler, tekil sosyal olguların ötesinde belirli bir dizi ilişkiler toplamı olan yapıların değişimini sağlayan ve içsel dinamiklerin açığa çıkmasına yol açan değişkenlerdir. Lukacs'ın vurguladığı gibi çelişki (contraction) kompleks yapıları oluşturan ilişkilerin, dinamik motoru, süregelen ilişkilerin Hegelyan anlamda sadece bir başka biçime dönüşmesi değil ayrıca devamlılığını sağlayan tamamen ontolojik bir durumu işaret ediyor. Çelişki ya da sınırlılık (constraints) özünde sosyal ilişkiler içinde bir dışsal (external) yani sosyal olan üzerinde doğal olanın yarattığı sınırlılıkları / çelişkileri ile içsel çelişki (eternal contradiction) ise olgu ya da varoluşların bireysel olarak kendi aralarında ya da bütünüle olan ilişkilerinde gözlemlenen sınırlılıklar / çelişkileri tanımlamakta. Yaşama ilişkin çelişkiler ve sınırlılıklar yukarıdaki Lukacs'un tanımlamasını izleyecek olursak sadece ekonomik olanla ilişkili olmayıp yaşamın bir çok alanında varolurlar (gövde ile düşünce, ihtiyaç ile düşünce, yaşam ile ölüm, erkek ile kadın, kendi kendini belirleme ile baskı altına alma vs). Bhaskar'ın vurguladığı gibi diyalektik çelişkiler, içsel çelişkiler, varlıkların birbirleriyle bağlantılarında yani diyalektik bağlantı noktalarında ortaya çıkar. Burada varlıklar özde farklı olmakla birlikte birbirinden ayrılmaz (inseparable), yani bir başka anlamda senkronik olarak ya da konjektürel olarak birbirleriyle içsel olarak bağlanmışlardır; diğer bir anlamda (tümü ya da bazıları) bir değerinin varlığı dolayında varolurlar (Bhaskar, 1994, 58). Yine para kavramından hareket edecek olursak, metaya ilişkin olan çelişkilerin zamanla metayı meta ve para olarak ikiye bölmeye, yani farklı karşıt işlevleri içeren metanın birbirine zıt fakat birbirleriyle ilişkili iki dışsal biçim olarak para ile meta biçimlerinin varlığına neden olurken bu çelişkiyi bir aşamada çözerken, diğer yandan para ile meta arasındaki bu ilişki biçimi tarihsel sürecin belirli bir aşamasında sosyal ilişkiler bütünü içinde yeni çelişkili bir ilişkinin başlamasına neden olur. Bu çelişki daha önceleri alışverişin tek eylem olarak yapılmasını yani M(eta)-M(eta) ilişkisini, birbirleriyle ilişkili ve fakat birbirlerine karşıt iki ilişki biçimine dönüştürür, yani M(eta)-P(ara)-P(ara)-M(eta) ilişkisi. Başlangıçta metaya ilişkin olan bir içsel çelişki, para biçiminin varlığı ile çözülürken, para biçimi diğer yandan sosyal ilişkiler içinde çelişkinin bir üst biçimde açığa çıkması ve metaya ilişkin olan çelişkilerin

19 Diyalektiğin çelişki içermediği ya da içerdiği yönündeki bir ayrım için bak: Colleti (1978).

para formu ile daha da derinleşmesine neden olur.²⁰ Bu iki varoluş, çelişkili ve fakat her birinin diğerinin varlığı dolayımında vücut bulduğu durumu açıklayamayan / anlayamayan ekonomistleri Marx şu sözlerle tanımlamakta; "Para sisteminin aldatmacalarına, dudaklarında alaycı bir gülümseme ile bakan modern iktisatçılarda da, daha yüksek bir iktisadi kategoriyle örneğin sermaye ile uğraştıkları anda aynı yanılma yüze vurmaktadır. Bu yanılma, biraz önce ellerinde tuttıklarını sandıkları nesnenin kendilerine birdenbire toplumsal ilişki olarak görüldüğünü ve toplumsal ilişki diye sınıflandırdıkları şeyinde, kendileriyle alay edencesine, nesne biçiminde karşısına çıkıverdiğini" belirtir (Marx, 1979b, 55).²¹ H.Uchida Marx'ın *Grundrisse*'si ile Hegel arasında koşutluklar bulduğu çalışmasında, Marx'ta diyalektik sürecin nasıl işlediğini ve toplumsal varoluşun nasıl farklı biçimlerde ve çelişkili süreç içinde birbirini olumsuzlayarak dönüştüğünü ele alır. Marx'ın analizinin özünde üretimin metaya dönüştüğü, metanın ise çelişkili doğasının para formunun varlığına neden olduğunu belirtir. Burada para formunun varlığının ise sonuçta sermayenin varoluş koşullarını hazırlar (Uchida, 1988, 31).²² Farklılaşma, karşıtlık ve çelişki ekonomik alanda bir dizi kompleks içsel dinamiklerin de etkisi ile ekonomik olguların kendilerini içsel dinamiklere bağlı olarak farklı biçimlerde açığa çıkartır.

arasındaki çelişkiler bağlantı noktaları, içsel dinamikler açığa çıkarılarak çözülmez, tam tersine somut süreç soyut olana adapte edilir, soyutun ege-menliği altına sokularak çözülür" (Marx, 1975a, 81-82). Burada ne içsel bağlantı noktalarını açığa çıkartacak ilişkiler ne de ilişkilerin varlığında anlam kazanan çelişkiden söz edilir. Böyle olunca da kapitalist değer ilişkilerinin varlığında anlam bulan para kavramı da yeteri kadar analiz edilemez. Para-meta ile ilişkili bu diyalektik süreç ele alınmadığında, kapitalist toplumda gözlemlenen ve para biçiminde açığa çıkan krizlerin nedenleri de bu anlamda açıklanamaz, çünkü genel geçer yazın parayı daha başından itibaren meta biçim / ilişkileri dışında sadece bir dışsal araç olarak tanımlamıştır. Para, kendi başına bir olgu olarak ele alındığında, para biçiminde gözlemlenen kriz de yine paraya özgü bir nedene bağlanmakta. Oysa para, sisteme özgü çelişkilerin dile geldiği en aktüel biçimdir. Özellikle kredi-para biçimi aşırı-sermaye birikimi ve kâr oranlarının düşüş eğilimi ile diyalektik bir ilişki içindedir.²³ Bu ilişki sonucunda süregelen kriz eğilimleri, para-kredi biçiminin varlığında ya tamamen çözülmekte ya da belirli bir süre için sadece ertelenmekte. Fakat her iki durumda da kriz para-kredi biçiminin varlığında daha da derinleşerek varolan çelişkinin bir başka biçim de ve daha somutlaşarak gündeme gelmesine neden olur (Harvey, 1982). Süreci atomistik ontoloji dolayımında gören ve ampirist epistemolojiden hareket eden ele alışlarda, ekonomiye dışsal olarak sürülen para miktarı krizin temel nedeni olarak gösterilmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Ricardo'dan sonra özellikle J.Mill teorik formülasyonu mantıksal içsel tutarlılık aracılığıyla geliştirdiği ölçüde "genel içsel dinamikler ile somut süreçlerde yaşanan gelişmeler

Diyalektik bütünsel ontoloji, ilişkiler aracılığıyla ele alınan olgu / olayı açıklarken sonuç olarak o olgunun ele alınan bütün içinde ne gibi ilişkilere girdiği ve bunların yüklendiği işlev ve çelişkileri açığa çıkarır. Burada karşımıza ele alınan olgu / olay ile verili bütün ilişkisi çıkmakta. Yani bütünsel yapıyı tanımlayan temel özellikler dolayımında belirlenen bir olgu / olayla karşılaşırız, yine para kavramından hareket edecek olursak, örneğin Marx'ta para kavramının anlaşılması için Kapital'in tümünün ele alınması gerekmektedir. Çünkü Marx, meta kavramı ile ilişkili olarak ele aldığı para kavramını soyutlama sürecine bağlı olarak ilk elden en basit en çıplak hali ile ele alır ve bu basit ve çıplak halini tanımlayabilmek için onu (parayı) tanımlayan

20 Toplumsallaşma, toplumsal olanın parçalanması (disassociation) ve yeniden toplumsallaşma (association) paranın varlığında gerçekleşen diyalektik bir süreçtir, bu yönde detaylandırılmış ele alış için İ.İ. Rubin önemli ipuçlar vermekte; "metaya dayalı ekonomilerde bireysel emek direkt olarak sosyal bir olgu olarak ortaya çıkmaz, onun sosyal olması ancak onun diğer emeklerle eşitlenmeleri ile yani dolaşım sürecinde dolaşımın varlığında gerçekleşir" (Rubin, 19782,66), bu yönde başka bir kavramlaştırma için Reuten ve Williams'ın (1987) ilerleyen bölümlerde tekrar döneceğimiz kavramlaştırmalarına bakılabilir.

21 G.Carchedi kitabında diyalektiği tanımlarken, Marx'ın Kapital'in daha başlangıcında metanın değer biçimini ele almasını dan itibaren başladığını belirtir ve değerin görece ve eşdeğer formu dolayımında diyalektik analizi başlattığını belirtir (1991,291)

22 Marx'ta Hegelian etkileri öne çıkaran İ.İ. Rubin, Marx'ın Kantian bir sorunsaldan hareket etmediğini fakat özellikle Hegelian anlamda öz ile biçim ve özün farklılaşmış biçimlerinin aslında Hegelian yönetime ait olduğu ve böylece değerin biçimlerinin yine değerin özü olan soyut emeğin gelişme süreci ile ilişkili olduğu vurgulanmıştır (Rubin, 1983,117-123).

23 Paranın kriz döneminde sermaye ile bağlı olarak kredi ilişkilerinde üstlendiği işlevler ve bu işlevlerin kriz üzerindeki etkileri *Para ve Kapitalizm* adlı baskıya hazırlanan çalışmamızda detaylı olarak analiz edilmiştir.

bir dizi ilişki biçiminden soyutlar. Çalışma süresince bu soyutlama ile dışlanan ilişkiler yavaş yavaş para kavramı ile ilişkilendirilir ve nihai olarak para kavramı ile kapitalist toplumu tanımlayan sermaye kavramı arasındaki ilişkiler kurulur ve buradan sermaye olarak para yani para-sermaye kavramına varılır. Para-sermayesi ile diğer sermaye biçimleri arasındaki (ticari ve üretken) ilişkiler tanımlandıktan sonra, paranın daha somut bir belirlenim biçimi olarak belirli bir sınıfın (para kapitalistlerinin) varlığına neden olduğunu gösterir. Uchiada'dan aktardığımız sürecin her aşaması Marx'ın *Kapital* çalışmasının soyutlamasına bağlı olarak sorunun belirli aşamaları üzerinde durur.²⁴ Nihai olarak son ciltte para, bütünsel süreç içinde en somut biçimi ile ele alınır. Marx'ın burada bıraktığı analiz daha sonra Hilferding tarafından geliştirilerek paranın ilişkiler sürecinde nasıl farklı sınıfların birlikteliği ya da çatışmalarına neden olduğu analiz edilerek geliştirilmiştir. Diğer yandan aynı soyutlama, para biçiminin en basit biçimi olarak meta-paradan başlayıp zamanla farklı biçimlere büründüğü ve onun en gelişkin soyut biçim olarak kredi ilişkileri olarak kendisi açığa çıktığını gösterir.

Diyaletik ontoloji ya da Lukacs'ın deyimi ile "bütünselliğin diyalektik" kavramlaştırılması, doğal olarak bütünsel sürecin bilgisine ulaşma biçim ve yolları olarak epistemolojik diyalektiği işaret etmekte. Epistemolojik diyalektik aslında yukarıda tanımlanan ontolojik gerçekliğin zorunlu sonucudur. Bir karşılaştırma yapacak olursak genel geçer iktisadın atomistik ontolojisi nasıl sübjektif / atomistik bir epistemolojiye neden oluyorsa, diyalektik ontolojide diyalektik epistemolojiyi gerekli / zorunlu kılar. Diyalektik epistemoloji bu anlamda realizmin tanımladığı bizim de içinde olduğumuz, dışımızdaki dünya ile bu dünya hakkındaki düşünce pratiklerimiz arasında canlı bir ilişkiyi zorunlu kılar. B. Fine ve L. Harris'in vurguladığı gibi "şeylerin yüzeysel görünümünün arkasına geçmek o kadar da kolay değildir. Yüzeysel görünümün arkasındaki olgular, bulunmaları için orada öyle hazır ol vaziyette beklemiyorlar. Bu olguları anlamak, yakalamak ve yorumlamak için uygun kavramsal yapılar üretilmesi ve en önemlisi ideolojik etkenlerin yarattığı kırılmaların aşılması gerekiyor (Fine ve Harris, 1979, 6).

Öz ile biçim ve somut olanla soyut olan arasındaki ilişki L.Colletti'nin yaptığı ayrıma göre reel süreçler (ratio essendi) ile mantıksal süreçler (ratio cognoscendi) ve somut(concrete) ile soyut (abstract) arasında canlı bir ilişkinin varlığını gerekli kılmakta. Ratio essendi bu anlamda bizim dışımızdaki dünya, materyal gerçeklik / nedensellik ile ilişkili yani ampirik düzeyde tanımlanan aktüel gerçeklikle ilgili iken, ratio cognoscendi bu dışsal ampirik gerçeklik ile ilgili bilgi edinme sürecini içerir (Ercan, 1995b, 46). Ele alınan olgu / olayın bilgisine ulaşma açısından Colletti'nin tanımladığı reel süreçlerle, mantıksal süreçler arasındaki bağ yukarıda da vurguladığımız somut olan ile soyut olanın diyalektik ilişkisini, yani soyutlama süreci içinde bütünselle ait olan par-

ça (parts) ile bütün (whole) ilişkisini, bu anlamda dışsal bağlantılardan(exoteric connection) içsel bağlantılara (esoteric connection), içsel bağlantıdan dışsal bağlantılara, görüntüden (appearance) öze (essence), özden görüntüye, bütünselden (totality) çelişkiye (contradiction) çelişkiden bütüne, nesnel olandan (objective) öznel olana (subjektive), öznel olandan nesnel olana (subjektive) giden bir süreçtir. Tüm bu ilişkiler özünde yöntemsel bir terminoloji kullanıldığında iki boyutlu bir analizin varlığını göstermekte, "tümdengelimden tümevarıma, mantıksal olandan tarihsel olana. Diyalektik epistemoloji bu iki metodun birliğini işaret etmekte" (Mandel, 1987, 15). Açıkça görüleceği gibi, bu tür bir yaklaşımda sadece olguların görünen yüzeylerine takılıp kalmadan ve onlarla ilişkili basit gözlemlere dayanan bir yasa bulma amacı gütmeyen, yani olguların yüzeydeki görüntülerine bağlı kalmadan onların varlığı için anlamlı içsel ilişkiler / öze ilişkin ilişkiler yakalanırken, öze ilişkin bilgilerin elde edilmesi için ampirik süreç, yani tümevarım anlamlı olmakta, bir anlamda birbirlerinin yeniden tanımlanmasına olanak sağlayan bu süreç öz ile biçimi ilişkiler aracılığıyla bütünsel bir analiz içinde ele almamızı kolaylaştırır. Burada bu anlamda vurgulanması gereken en önemli özellik, eğer bilgiye ulaşma süreci bu farklı aşamalarının biri ile sınırlandığında -sadece olgu / olayların yüzeyinde gözlemlenen olguların gözlemi ile sınırlı kalındığında- tümevarımcı yöntemin basit amprist / pozitivist bilgisine ulaşmış oluruz. Diğer yandan ampirik realite ile ilişkisini kumayan yukarıda örneklediğimiz aşırı soyutlama ya da tümdengelimci yaklaşım, "soyut modellerin spekülatif 'modelleri'ni üreterek diyalektik materyalist özden idealist öze dönüşmüş olur.

Marksist gelenek içinde varolan ve tarihsel olarak süregelen önemli bir epistemolojik yanlışlık, Marx'ın epistemolojik yaklaşımının soyuttan somuta, bütünden tekil olana giden tek boyutlu bir araştırma sürecine bağlama şeklinde açığa çıkar. Bu somutun önemli olduğu yönündeki genel kanaat rağmen gerçekleşen bir durumdur. Marksist fundamentalizm olarak tanımlayabileceğimiz bu yaklaşım da, ele alınan araştırma nesnesini tanımlayan yapısal özelliklerden hareket edilerek, tüm canlı toplumsal gerçekliği sadece bu temel özelliklere bağlı olarak açıklama yani araştırma nesnesinin bilgisine ulaşma biçimi Marksist analizde egemen olan bir ele aştır. Örnek olarak kapitalizm tanımı bir defa yapıldıktan sonra, kapitalist toplumsal ilişkilerin tamamen bu tanımlama içinde anlaşılabilir olduğu vurgusu bu tip bir metafiziğin varlığını işaret etmekte. Bu çerçevede içinde anlaşılacağı gibi, somut olanın ve tekil olanın soyut olanla ve bütünlü ilişkisi, genellikle ikincil konuma itilir. Son yıllarda geliştirilen diyalektik eleştirel realizm (DER), bu olumsuz eğilime karşı, bu olumsuz eğilimi ortadan kaldıracak bir çerçeveyi sunuyor. Felsefi düzeyde bu ele alış başlatan R.Bhaskar, tehlikeyi işaret ederek, bunu önleyecek bir dizi argüman geliştirmiştir. "Yapılar ve soyutlama üzerine yapılan bu vurgu, güncel olayların, olgula-

24 Marx'ın *Kapital*'de soyutlama sürecinde meta kavramından hareketle, değer ilişkilerinin en gelişmiş biçimi olan endüstriyel sermaye ilişkisine ulaşması yukarıda soyutlama başlığı altında ele alınmıştır.

rın önemsiz olduğu anlamına gelmez; güncel olay ve problemler yadsınmaz, tam tersine güncel olaylar ve problemler üzerine yapılar ve soyutlamalar yapılır, onlar bize sosyal yapıları anlamamıza imkan verir. Ancak bu yapılar olgu ve olayların nedenidir ve bu nedenle de yapılar bu yüzeysel olgulara indirgenemez. Yapılar olayların gözlemlenebilir örüntülerinden bağımsız tanımlanamazlar. Bu anlamda yapılar ancak sosyal bilimlerin pratik ve teorik çabaları ile tanımlanabilirler" (Bhaskar, 1989, 2).²⁵

DER yönteminin genel çerçevesini aşağıda verdiğimiz şekil aracılığıyla açıklamaya çalışalım. Bu tür bir yöntemin genel olarak sosyal teori, özel olarak para sorununu anlamada ne kadar yararlı olduğu kısaca ele alınacak. Toplumsal yaşam özünde yukarıda da vurguladığımız gibi bir dizi aktüel yani gözlenebilir ilişkiler ile bu ilişkilerin altında yatan özsel yapıları içerir. Lukacs'ın vurguladığı anlamda, toplumsal bütün sadece ekonomik ilişkiler ve öze indirgenmediğinde toplumda birden fazla yapı / özsel ilişki bir arada varolur. Öze ilişkin bu derin yapılar birbirleri ile ilişki içinde farklı işleyişler ve mekanizmaların varlığına neden olurlar. Sonuçta bu yapı ve mekanizmalar güncel yaşantımızda deneyler ve olaylar olarak karşımıza çıkar. Özünde birbirleriyle oldukça karışık ilişki içinde olan bu derin yapı / mekanizma ve olaylar, aslında toplumsal olan herhangi bir unsurun bilgisini edinme için gerekli alanı bize gösterir. Yapılar özünde harekete geçirici güçlerdir ve tarihsel süreç içinde toplumsal olarak belirlenmiştir, fakat sosyal yapılar yüzeyde gözlemlenen insan deneyimleri ve eylemlerinden tamamen bağımsız değildir. "Yapılar her günlük pratikler olmadan ayakta kalamazlar, günlük yaşam pratikleri derin yapıların varoluş koşullarını belirler. Burada bireyler / insanlar kendilerinin belirledikleri / seçmedikleri bir dünyaya gelirler, fakat onların günlük eylemleri ile yapılar kısmen yeniden üretilir, kısmen dönüştürülür. Onların sosyal yapıları anlamaları ve etkilemeleri oldukça sınırlıdır, sosyal yapılar bireylerin eylemlerinde amaçlamadıkları bir şekilde yeniden üretilir. Bakıldan bir ekmek aldığımızda amacım karnımı doyur-

maktır, oysa bu eylemlilik diğer yandan bütünsel olarak meta üretim sisteminin devamlılığı anlamına gelir" (Lovering, 1990, 39). Bu tür bir ele alış aslında toplumsal analizde, varolan birey / toplum özne / nesne sahte ayırmalarını da giderir. Bhaskar'ın *birey ve toplum modelinin dönüşümcü modeli* olarak tanımladığı bu tür bir ele alışta birey ve bireyin etkinliği ile toplumun yapısal belirlemeleri arasında diyalektik bir bağ kurulmuş olur.²⁶ Özellikle Marksist fundamentalizm ile radikal soyutlamacı mantığın, olayı / olguyu tamamen yapıya bağlı kılan anlayışı

sosyal olgunun analizi için önemli bir tehlikedir. Bu tehlike neo-klasik iktisatta olay / birey tanımlanan bir yapının taşıyıcısı olması dışında etkin bir varoluş / eylemlilik hali içine girmemesi durumuna paralellik gösterir. Ekonomik bireylerin, tam rekabet koşulları altında, rasyonel kararlarının bir bütün olarak ekonomi / piyasa üzerinde etkili olamayacağı vurgusu soyutlama düzeyinde öznelci bir ontolojik çerçeveye rağmen yaşanan pratik süreç içinde, soyut model bireyin / tekil olan olgu ve olayın bütünü açısından önemli olmadığı anlamına gelir (Storper, 1988, 166). Marksist fundamentalist yaklaşım da ise, bir kere kapitalizm tanımlandıktan sonra, kapitalizm

tanımı içinde yer alan olaylar ve olguların ancak yapısal süreçle ilişkilendirildiğinde anlamlı olacağı vurgusu belirleyicilik kazanır. Büyülü dünyayı ele alırken düşülebilecek bu yöntemsel hata, yani indirgemecilik, ileride de göstereceğimiz gibi yapı ile olgu arasındaki ilişkiyi ve tikel olgunun varolan dinamiğini göz ardı edilmesine yol açıyor. Özünde fundamentalist Marksist düşünce tarzında gözlemlenen bu metafizik ele alış, para kavramını (tüm diğer tikel olgularda olduğu gibi) basit olarak kapitalist üretimin pasif bir değişkeni olarak ele alınır. Para konusu bu anlamda fundamentalist analizde tıpkı egemen iktisat yazınının yaptığı gibi, sisteme (kapitalist üretim ilişkilerine) dışsal bir olgu ya da en azından pasif belirlenen olarak analiz edilmekte. Lipietz'in belirttiği gibi, bu tür kaba bir analiz, büyüdü dünyayı anlamamızı önleyen önemli bir yöntemsel hatadır (Lipietz, 1985). Kapitalist üretim tarzını, daha çok üretim aracılığıyla ele alan ve bu anlamda

²⁵ Bu yönde bir ele alış ile yüzeysel olguların önemine ısrarla değinir ve Marx'ın bilişsel analitik süreci pratik ampirik doğrulamalar dolayımında yaptığını belirtir. Böylece bilişsel düzeyin ampirik doğrulanması sayesinde bir üst aşamaya çıkmasına olanak tanıdığını belirtir (Mandel, 1987, 15).

²⁶ Bu modelin geliştirilmesi ile elde edilen sosyal analiz biçimi hakkında detaylı bir analiz için bak F.Ercan(1985c).

kapitalizme üretim ölçeğinde bakan bir yaklaşım, finansal yapılar ile ilgili olay ve örgülerin toplumda belirleyici olarak ortaya çıktığı zamanlarda bunları yine sadece tanımlanan bütün dolayımında ele alması finansal olayların ekonomik bütün üzerinde yapacağı olumlu / olumsuz etkilerin göz ardı edilmesine neden oluyor. Bu yöndeki ele alışlar, özellikle 1970 sonrası ekonomik dünyada finansal olayların üretim süreçleri üzerinde etkilerinin arttığı bir dönemde yaşanan süreci anlamayı güçlendiren en önemli etken olmuştur. Yapı ile onun tekil birim ya da olayları arasındaki ilişki yukarıdaki yaklaşımların vurgularına karşılık daha dinamik ve kompleks bir ilişkidir.

"İlk olarak olaylar yapıların ürünleridir, fakat tamamen yapılar tarafından belirlenmemişlerdir, çünkü bunlar belirli koşullarda alınan stratejilerin ve seçimlerin sonuçlarıdır.

"İkinci olarak küçük olayların arka arkaya gelişini daha bütünsel süreçlerin varlığına neden olur ve küçük olayların bütünsel sonuçları olayların bizzat kendilerinden hareketle tam anlamıyla önceden kestirilemez.

"Üçüncü olarak bütünsel süreçler böylece büyük yapıları ya yeniden üretirler ya da onları değiştirirler" (Storper, 1988, 170).

Yapı ile olaylar arasında bu ilişkiyi daha da detaylandırmak ve anlaşılır kılmak için yapı ile tekil olan arasındaki ilişki biçimlerinin daha da detaylandırılması gerekiyor.

1.2.6. Bütünsel olanın tekil disiplinler aracılığıyla parçalanması

Kapitalist toplumsal ilişkiler anlamamızın önündeki engellerden bir diğeri ise akademik dünyanın ve bu dünyayla bu yönde garip bir ittifak içinde olan Marksist yazının disiplinler arası şizofrenik işbölümüdür. Bu işbölümüne sadık kalan eğilimlerde, ekonomik etmenler ile toplumsal etmenler arasına kesin ve kalın bir sınır koyulmakta (Ercan, 1995b). Gerek sosyal bilimlerdeki bu şizofrenik ayırım, gerekse egemen iktisadın bu ayırma aşırı bağlılığı, sosyal bilimlerinin tümünün içinde yer aldığı sosyal ilişki ve bu ilişkiler üzerinden yükseldiği dinamik ve devingen yapılar, yapay bir şekilde belirli disiplinlerin alanları olarak parçalara ayrılmasına neden olur. Gerçeğe ilişkin analizin disiplinler gelişimi, özünde ontolojik olarak ilişkisel olan gerçekliği bir yandan farklı kurallarla tanımlanan disiplinlerin bu kuralları doğrultusunda yapay olarak parçalanmasına neden olurken, diğer yandan düşünsel enerjileri bu yapay disiplinlerin kuralları aracılığıyla harcanmasına neden olmuştur.²⁷ İlişkisel ontoloji yerini kısmi ve yapay tanımlarla sınırlandırılmış ve gerçeği temsil ettiği söylenen disiplinler analizlere bırakmıştır. Bu yöndeki ele alış egemen iktisat için önemli olmakla birlikte, yukarıda ele aldığımız fundamentalist Marksist

ele alışlar için de geçerli bir durumdur. Özellikle kapitalist toplumda ekonomik olanın toplumsal olandan görece özerk olduğu yönündeki algılama, ekonomik aktivitelerin uzmanlaşmış bir alan olan piyasa ile tanımlanması ekonominin diğer disiplinlere göre daha fazla toplumsal olanın dışında analiz edilmesine neden olmuştur.²⁸

Sosyal bilimler açısından bakıldığında "ekonomi disiplini" ekonomik olanı sosyal ilişkiler toplamından ayırma konusunda oldukça başarılı olmuştur. Doğru bilimlerinde benzer mutlaklıklara ulaşma yönünde açığa çıkan sosyal bilimlerin erken dönem hastalığı, iktisat açısından özellikle neo-klasik ve son dönem rasyonel beklentiler yönelimli ele alışlarda daha da belirgin hale gelmiştir. Sosyal gerçekliğin farklı disiplinlerin bilgi alanı dolayımında parçalanması bu anlamda daha da ileri götürülmüş ve ekonomi reel olan ve parasal olan diye iki farklı alan içinde tanımlanmaya ve uzmanlaşmaya başlamıştır. Böylece ekonomik gerçeklik olarak tanımlanan alanın kendisi de kendi içinde reel analiz ve parasal analiz olarak ele alındığı için başlangıçtan beri vurguladığımız paranın meta ile olan özel ilişki iktisat disiplinin yakalayamadığı önemli bir halka olmuştur. Reel değişkenler ile parasal değişkenler ayırımının ulaştığı sonuç, metanın paradan ayrılması ve farklı gerçeklikler olarak analiz edilmesidir. Sosyal ilişkiler ontolojisinin önce yapay bir biçimde disiplinlerin temel matrisi aracılığıyla parçalanması (fragmentasyon), uzmanlaşma eğilimlerine bağlı olarak disiplinlerin içinde de işleyen bir mekanizma olmuştur. Ekonomide parasal analiz ile reel analizin birbirinden ayrılması bu konuda iyi bir örnektir. Böyle bir fragmentasyonun ulaştığı aşamadır ki, günümüzde yükselen para sermayesi ile kriz arası ilişkilerin bütünsel analizi yeteri kadar yapılamıyor. Kapitalizmin son yıllarda yaşadığı kriz eğilimlerine ilişkin sosyal bilimlerin anlama ve açıklama yönündeki etkinlikleri bu anlamda oldukça ilginçtir. Sosyoloji veya politika bilimleri sorunu, eksik sosyal motivasyon politik apathy bağlarken, kriz kavramının analizi ise ekonomi disiplinine havale edilmiştir. Ekonomistler, ekonomik kriz eğilimini kısmen ya da tamamen ekonomi yaşamının üzerindeki politik etkilere ve sübvansiyonlara bağlamaktalar. J. O'Connor'ın düşüncelerini izleyecek olursak; "bir disiplindeki bağımsız değişkenin böylece öteki disiplinin bağımlı değişkeni haline gelmesi" ile problemin bütünsel olarak algılanması/ açıklanması imkansız hale gelmekte. Egemen bilim analizlerinde "ekonomi, toplum ve devlet, somut bütünsel sürecin parçası olarak görünmez, fakat sosyal eylemin farklı alanları olarak görünür ve her alanın kendine özgü tam ya da kısmi özerk kurallarının ya da gelişim yasalarının olduğu belirtilir." Bu yolla sosyal bilimlerde kapitalist ekonomi, sosyal yaşam ve politikaların ayrılmış yüzeyssel görünümünü, yeniden düşüncede üretirler ve bu yeniden üretim sürecinde eleştirel olabilecek bir dinamik bulunamaz (O'Connor, 1987, 48).

27 Disiplinler ayırımının tarihsel boyut ve bilme açısından olumsuz etkileri için bak; Gulbenkian Komisyonu(1996).

28 Ekonomi-toplum ilişkisi, ekonominin toplumdan bağımsız ele alınıp alınmaması tartışması ekonomi disiplini açısından büyük bir öneme sahiptir. Marx'ın kapitalizme yönelik eleştirel analizinde ulaştığı yetkinlik de belirleyici olan olgu, ekonomiyi toplumsal ilişkiler içinde toplumsal bir olgu olarak analiz etmesi yatmaktadır. Sorunun daha detaylı ve teorik düzeyde ele alınması için bak; K. Polanyi (1978) ve (1986), Marx ve Polanyi açısından sorunu ele alan bir çalışma için bak E.M.Wood (1995).

Sosyal ve ekonomik yapılar, üretim ve dolaşım bir bütün olarak ele alınmadığında, tüm ilişki biçimleri birbirleri ile ilişkisi olmayan şeyler koleksiyonu olarak karşımıza çıkar. Özellikle kapitalist ekonomide ekonomik işleyişin toplumsal ilişkilerden soyutlanarak ele alınması bir yandan yapılan soyutlamaların içeriksizleşmesine neden olurken, diğer yandan bütünsel ontoloji göz önüne alınmadığında aktüalizmin, yüzeysel olanın egemenliğine kapılarak yüzeyleşme belirgin bir eğilime dönüşür. Sonuç olarak ekonomik yaşamı toplumsaldan koparıldığı ölçüde, ekonomik analiz öze ilişkin analiz olanağından yoksun bırakılmakta. Örneğin toplumsal ilişkilerden soyutlanmış bir ekonomi yaklaşımında, piyasada herhangi bir metanın dolaşım sürecinde alım-satım konu olması ile işçinin emeğini meta olarak alınıp satılması aynı türden bir ilişki olarak gözlemlenir. Bunun böyle görülmesinin temel nedenlerinden biri, hiç kuşkusuz bu şizofrenik disiplinler ayrımıdır ve bu ayrım bir alt kategori olarak üretim ve dolaşım süreci ya da reel ekonomi ile parasal ekonomiler olarak bir dizi soyutlanmış izole edilmiş alanların varlığına neden olur. Bu anlamda yukarıdaki işçinin emeğinin diğer metalar gibi algılanması örneği iktisat disiplininin genelleştirilmiş kendi disiplini içinde tüm diğer insanı özelliklerinden arınmış bir meta olarak ücretli emek kategorisi ile karşılaşırız. Ücretli emek özellikle alınıp satılan bir meta olarak para formu içinde sosyal ilişkilerin açığa çıkmasını daha bir önler. Polanyi'nin yeniden üretilmesinin normal mallardan oldukça farklı olduğunu söylediği işçinin emek-gücünün alınıp satılması diğer tüm malların alınıp-satılması olarak görünür, çünkü insan emeği, mübadele nesnesi olmanın dışındaki tüm niteliklerinden soyutlanır. Dobb'un anlatımı ile; "her şey eşdeğerlerinin mübadelesi olarak görülür; mülk sahiplerinin mübadele sürecine katkısı işçinin emeği gibi yorumlanır...Kapitalizmin özü el çabukluğu ile gizlenir" (Dobb, 1992, 30). Tüm bunlarla birlikte, bu şizofrenik disiplinler arası ayrım, toplumsal gerçekliğe ait sorunları sadece açıklayamamakla kalmayıp, beraberinde bir dizi sosyal gerçekliği gizler ve bu sosyal gerçekliklerin varoluş koşullarının yeniden üretilmesine katkıda bulunur.

Sosyal gerçekliğin açıklanmasından çok açıklanması ve bulanıklaşmasına neden olan egemen iktisat anlayışına bu açıdan yaklaşıldığında, şizofrenik disiplinler arası ayrımın temelinde bir yandan burada detaylandıramayacağımız nesnel bir süreç olarak kapitalizmin sürekli olarak fetişizm yaratması yatarken, diğer yandan aynı nesnel süreç ile eklenilen/bütünleşen sınıflar arası eşitsizlik (mülkiyet/üretim) ilişkileri, bilme biçimlerini etkileyerek ideolojinin önemini artırdığı ölçüde aynı zamanda bu disiplinler ayrımın bir diğer nedeni oluyor. İdeolojik bir ele alış ile sosyal gerçekliğin bulanıklaştırılması, öznel tercihlerin etkisi aracılığıyla gerçekleşse bile, sosyal bilimlerden yaklaşıldığında bu tercihlerin tarihsel ve nesnel bir sürecin ürünü olduğunu söylememiz gerekiyor. Bu nesnel süreç, bir yandan ideolojik ele alışın belirli bir yöntem aracılığı ile gerçekleşmesine neden olurken, di-

ğer yandan ise toplumsal konumlar arasında süregelen eşitsiz ilişkilerin meşruluğunu sağlar (Ercan, 1997). Diğer yandan gerek ideoloji gerekse ideolojik analizin kullandığı yöntemle karşı, yani sosyal gerçekliğin algılanmasının bulanıklaştırılmasına karşı, reaksiyoner bir tavırla ideolojik bir cevap verme yerine, sosyal gerçekliği anlamak için daha donanımlı bir yöntem (burada diyalektik eleştirel realizm) sahip olmamız gerekiyor. Bu gereklilik para analizinde çok daha anlamlıdır, çünkü para ilişkileri, kapitalist ekonomide gerçek bilgilenme süreçlerinin kısıtlandırıldığı/bulanıklaştırıldığı önemli alanlardan biridir.

1.2.7.Öz-biçim-bütün ilişkileri

İçin epistemolojik bir çerçeve

Toplumsal yapı ilişkiler toplamından oluşur.²⁹ Toplumsal yapıların ilişkiler sistemi olarak tanımlanması ile birlikte karşımıza baş edilmesi oldukça güç olan zengin ve çoğul ilişkiler yığını çıkar. DER yönteminin bu zorluğu aşmak için soyutlamaya giderek kavramsal kategoriler kullanmaya yöneldiğini yukarıda açıklamıştık. Sayer'in vurguladığı gibi soyutlama ile, farklı tip ilişkiler yararlı bir şekilde ayrıştırılır. DER yönteminin analitik yapısı yukarıda ısrarla vurguladığım sosyal ilişki kavramını tanımlama üzerinde yükselir. İlişki kavramı oldukça elastik olmakla birlikte, temel / basit ayrım bütünleşme ve bağlantıların özsel ilişkileri ile benzer olan ve olmayan formal ilişkiler arasında yapılabilir. Neo-klasik okulun aşırı içeriksiz soyutlamaya dayanan ekonomik analizlerinde, öze ilişkin ilişkiler ile görünen özgü ilişkiler ayrımı yapılmaz, yine aynı şekilde ilişkilerin soyutlanmasında önemli olan bir ayrımla dışsal (external) ya da olası ilişkiler ile içsel (internal) gerekli ilişki biçimlerine gereken önem verilmez. Bu ayrımlar genel olarak kapitalist ilişkiler özelinde ise paranın tanımlanmasında oldukça önemli yer tutar, genellikle vulgar iktisat, para sistemini ekonomik ilişkilere dışsal olduğu vurgusunu yaparak bu dışsal değişken ile ekonomik değişkenler arasında dışsal ilişkiler üzerinden analizlerini inşa etmişlerdir. Oysa sağlıklı bir analiz için, ilişkiyi tanımlayan öze ilişkin içsel ilişkilerle, bu ilişkilerin açığa çıktığı biçimler arasında gerekli bağlantı noktalarının analize dahil edilmesi gerekiyor. Bu anlamda ilişkiyi tanımlayan içsel dinamikleri anlamlı kılan onun açığa çıkışı biçimi olduğu gibi bir olgu da sadece açığa çıktığı biçimi ile analiz edilemez. Diğer yandan ilişkiler sistemi içinde ilişkilerin gerekli ve koşulsal olmalarına göre ayrımın yapılması gerekiyor. A.Sayer'in bu anlamda önemli bir çerçeve bize sunar. Lord ancak köle ile olan ilişkisi içinde açıklanabilir ve her iki ilişki biçimi ancak bir sosyal yapı içinde biri diğeri olmaksızın açıklanamaz. Bu yukarıda vurguladığımız ilişkiyel ontolojinin doğal sonucudur. İkinci olarak, içsel fenomenler birbirlerine sıkı ilişkiler ile bağlı olmaları bu ilişkilerin değişmeyeceği anlamına gelmez. İlişkinin bir parçasında gözlemlenen değişim diğerinin de değişmesine neden olur. Üçüncü olarak, karşılıklı ilişkinin derecesi önem taşır. Burada iki olgunun var olması için gerekli(neccessary) ve koşulsal (contingency) ilişkiler ayrımı önem kazanıyor. Örnek ola-

rak İngiliz hükümeti ile Kuzey Denizi petroleri arasında olumsal bir ilişki vardır ve biri olmadan bir diğeri pekala olabilir, fakat Kuzey Denizi petrol gelirlerinin İngiliz hükümeti üzerindeki etkisi dikkate alınacak önemdedir. A.Sayer örneğini sürdürerek kendisinin müzik aleti ile İngiliz hükümeti arasındaki ilişkiyi dışsal bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin önem verilemeyecek bir ilişki biçimi olduğunu belirttiğinden sonra, insanların tüm varoluş şartlarının da sosyal bilimlerin temel ilgi alanı olamayacağını belirtir. Sayer bu açıklamasından sonra soyutlama için önemli olabilecek bir diğer ilişki biçimi olan simetrik olmayan içsel ilişkilerin öneminden bahsetmekte. Bu tür bir ilişki biçiminde bir A-olgu / nesnesinin, bir diğer B-olgu / nesnesi olmadan varolabileceği ve fakat B-olgu / nesnesinin A-olgusu / nesnesi olmadan varolamayacağı bir ilişki biçimidir. Bu ilişki biçimi yine para ve ekonomik sistemi anlamak açısından oldukça önemli bir ilişkidir. Gerçekten de neoklasik iktisat okulunun açıkladığı biçimi ile para kapitalist ilişkiler için olmazsa olmaz koşulu olan bir değişken değildir o sadece bir numeraire'dir (Diğer şeyleri onun cinsinden ölçmeye yarayan bir birim). Herhangi bir diğer mal da bu işlevi yerine getirebilir. Oysa Marx'ta para kapitalist ilişkilerin merkezinde yer işgal eden metanın olmazsa olmaz koşulunu oluşturur. Parayı sistemin bütünü (kapitalizmin) dışında sadece bir değişim aracı ve ölçü aracı olarak ele alan ve bu anlamda Marx'ın parasını Ricardo'nun parası ile eş tutan tüm ekonomistlerin ele alışı (Borktiewics ve Sraffa'da) Marx'ın tasarıları açısından hiç bir değer ifade etmez (Colletti, 1978, 131)³⁰. Sayer'in açıkça para ile banka arasındaki ilişkinin asimetrik bir ilişki olduğunu ve para olmadan banka olamayacağı halde, para banka olmadan var olabileceğini belirtmiştir. Sayer bu tür ilişki biçimlerini verdikten sonra, yönetsel olarak önemli bir sonuca ulaşır ve her bir gerçek durumun birden çok, kompleks ilişki biçimlerinden oluştuğunu belirtir. İlişkiler bütünü içinde, soyutlamanın temel amacı sosyal yapıları tanımlamaktır. Sosyal yapılar içsel olarak ilişkili pratikler, nesneler bütünü olarak tanımlanabilir (Sayer, 1984, 88-92). Sosyal yapıların belirli ilişkiler bütünü olarak tanımlanması, ancak bu ilişkilerin belirli bütünsellikler yani içsel ve olası ilişkiler olarak birbirlerini tamamlaması açısından ele alınabilir. Burada bu ele alışı gerçekleştirilmesi zorunlu olarak varolan ilişkileri yok saymadan ama analiz için anlamlı olan ilişkiler doğrultusunda soyutlama yoluyla analiz edilir. Soyutlamalar böylece ilişkiler aracılığıyla belirli kavramların ve kategorilerin varlığına neden olur. Bu anlamda yukarıda verilen ampirizimden farklı olarak, DER'de kavramlar toplumsal ilişkilerin zenginliğinde soyutlanarak elde edilen kavramlar olarak üst bir dil oluştururlar ve bunlar günlük dilimizdeki anlamlarına karşılık gelmez, kavramlar ancak kullanıldıkları teorik çerçeve içinde anlamlı olurlar. R. Fincher'den hareketle anlatılanı daha somutlaştırabiliriz. Örnek olarak Marksist kavramların temel teorik çer-

çevesi kapitalist üretim ilişkileridir (Fincher, 1983). Kapitalist üretim ilişkilerinin soyutlanması yolu ile kavramsal araçlara kavuşuruz. Soyutlama yolu ile ulaşılan kavramsal yapıların kendileri de özünde ilişkiler dolayımında tanımlanan kavramlardır. Örneğin kapitalist üretim ilişkileri şu ilişkilerin varlığı aracılığıyla yapısal bir özellik olarak karşımıza çıkar;

" (a)mülkiyet ilişkileri, üretim araçları ile ekonomik birimler / sınıflar arasındaki ilişkiler;

(b)üretim araçları ile ekonomik birimlerin oluşturduğu sınıflar arasında ortaya çıkan ayırıcı ilişkiler.

Bu ilişkiler sonuçta;

(i)iş gücünü satan işçiler ile bu üretim aracını satın alan kapitalistler arasındaki ilişkilere;

(ii)kapitalistler arasında piyasa için yapılan rekabet ilişkileri;

(iii)işçiler arasında iş için yapılan rekabet ilişkileri;

(iv)işçilerle kapitalistler arasındaki sınıf çatışmasına dayalı ilişkilerin varlığına yol açar (Collier, 1989, 87).

Burada mülkiyetin iki farklı biçimi ile karşı karşıya geliyoruz. Bu bir yandan üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan kapitalist ile mülkiyet hakları ile bağlı olduğu;

-nesneler arasındaki ilişki (property connection), diğeri ise;

-bu nesnelere, üretim araçlarına sahip olan insanların bu üretim araçlarını dönüştürmek, bunlara hareket kazandırmak için emek-gücü yani işçi ile kurduğu ilişki biçimi (reel or material appropriation connection).

Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmanın sağladığı olanakla, üretim aracına sahip olmayan insanların emek gücünü bir meta olarak satın alan ve bu anlamda emek gücü üzerinde bir tassaruf hakkı elde eden kapitalist, iki işlevi aynı anda yerine getirir. Bir yandan emek gücü üzerinde tassaruf hakkını elde ederken, diğer yandan üretimin organizasyonunu üstlenir (Ercan, 1995c). Bu temel ilişki biçimlerini ele aldığımızda görüleceği gibi, gerçekliği tanımlama sürecinde bir dizi kavram üretmiş oluruz. Örnek olarak işçi, emek gücü, kapitalist, mülkiyet, para, üretim araçları gibi. Hiç kuşkusuz bu ilişkiler listesi ve kavramlar kapitalist toplumunun bütünü oluşturarak ilişkilerin tüketici anlamında bir dökmü değildir. Ama yukarıda verilen iki temel ilişki ve bu ilişkileri tanımlayan bir dizi diğer ilişki kapitalist toplumsal ilişkileri tanımlama için önemli değişkenlerdir.³¹ Marksist kavramsal araçlar, tarihsel süreç içinde somut olguların çoğulluğundan ve kapitalizme içsel olan zorunlu ilişki biçimlerinden elde edilmiştir. Bu anlamda DER yönteminde elde edilen

30 Marx'ın para teorisinin Ricardo ve dolayısıyla Sraffa'nın tanımladığı biçimlerden özde farklı olduğunu vurgulayan S.de Brunhoff, Marx'ın bir sözünün üzerine basarak belirtmekte "Para olmadığında kapitalizm de olmaz" Para, ekonomik ve sosyal ilişkilerin sonucu vardır ve bu anlamda ilişkiye girdiği ekonomi ve sosyal yapıların özsel değişkenidir. Konumuzun ve bilginin sınırlarını aşan bu konu için bak, S.de Brunhoff (1973).

31 Toplumu ilişkiler dolayımında tanımlayan teorik bir çerçeve için bak; F.Ercan (1995c).

kavramsal araçlar "soyut diyalektik gelişme ile somut tarihsel gerçeklik arasındaki sürekli bir gerilim sayesinde elde edilir". Marksist teori içinde yüzeye ilişkin somut gerçek ilişki biçimleri, yani tikel olgular ile bu tikel olguların oluşturduğu farklı ilişki biçimlerinin sistematik bütünü olan mekanizmalar ve mekanizmaların bağlandığı yapılar bir bütün olarak ilişki sistemlerini bir sosyal yapı olarak analiz etmemize olanak verir. Bu anlamda belirli bir tarihsel ilişkiler sistemi olarak kapitalist üretim biçimi, meta bir yapı ve üst bir soyutlamanın ürünüdür. Bu meta kavram-kapitalist üretim biçimi- tarihsel olarak bir dizi süreç ve ilişkinin varlığına neden olur (ekonomik, politik, kültürel, ideolojik vs).³² İlişkilerin dinamik etkileşim sürecinde bir dizi mekanizma ortaya çıkar. Mekanizmalar Newtoncu anlamda mekanizmalar değildir. Bhaskar, eleştirel realizmin amacının, sadece verili olguların neler olduğunu açıklamakla sınırlı olmadığını, fakat önemli olanın bu varolanların nasıl hareket ettikleri ve birbirleri üzerinde nasıl etkiler ürettiği üzerinde yoğunlaşmanın temel amaç olduğunu belirtmiştir (Bhaskar, 1994, 36). Varolan olgu / şeyler arasındaki ilişkilerin yapısal olarak etkili olan nedensel ilişkilerini üreten ve bu anlamda üretici mekanizmalar (generative mechanism) olarak tanımladığımız bu süreç ve mekanizma, gözlemlenebilir olgular arası nedensellik zincirini (causal chain) teorik düzeyde açıklamamıza olanak sağlarlar. Teorik analizlerde genellikle gerçekleşen yöntem, (yukarıda belirttiğimiz aşırı genelleştirici metafizik ele alışlar) aşırı soyutlanmış üst-dil ile olguları açıklamaya yönelmeleri ya da güncel, kirli olguların çoğulluğunda soyutlamaya gitmeden kavramsal bir dil üretmek şeklinde gerçekleşiyor. Böylece her iki durumda da, sosyal olanın çoğul dinamiğini ara süreçlere(kavramlara) başvurmadan, genelleştirilmiş kavramsal araçlar açıklamaya yönelirler, oysa belirli tarihsel ve sosyal ilişkilerin oluşturduğu sosyal biçimler (kapitalizm, feodalizm vs) ile günlük yaşamımızı tanımlayan somut olguları, direkt olarak anlamamız imkansızdır. Genelleştirilmiş soyut kavramsal araçlar ile ampirik yüzeye ilişkin somut olgular arasında bir köprü kurma zorunluluğu vardır (Fincher, 1983, 605-610). Üretici mekanizmalar bu anlamda derin yapılarla güncel deneyim / olgular arasında gerekli nedensel ilişkileri açıklamamızı kolaylaştırırlar. Günlük deneyimlerimizi oluşturan somut olaylar, sadece bir mekanizma ile ilişkili olmak zorunda değildir, her bir olay bir diğer olayla ve ya mekanizmayla ilişkili olabileceği gibi bu ilişkinin biçimi de zorunluluk ya da olasılıktan kaynaklanmış olabilir. Sosyal gerçekliği teorik düzeyde üç farklı ontolojik tabakaya ayıran yukarıdaki analiz (DER) böylece sosyal gerçekliği sadece güncel deneyimler aracılığıyla tanımlayan ele alışlar ile, sosyal gerçekliği sadece yapılara bağlayan aşırı genelleştirilmiş ele

alışlardan tamamen farklı bir çerçeve sunar. Bu çerçevede içinde sosyal gerçekliğin teorik açıdan ayrımlanmış üç farklı düzeyi Tablo-1'de gösterilmiştir.

R.Bhaskar'ın gerçekliği tanımlamak için yaptığı bu ayrım (biz bunu Sayer dolayımında dönüştürerek ele alıyoruz) sosyal bilimlerde varolan bir dizi analiz biçimine karşı geliştirilmiştir. Gerçekliğin bu tür tanımlanışı bize gerçekliğin;

-ampirik gerçeklik alanı(A_a) ile olguyu ele alan ampirist realistler;

-gerçekliği aktüel mekanizmalar aracılığıyla ele alan aktüalistler(A_{am});

-ve diyalektik realistler(A_r) arasındaki farklılığı gösterir.

Tablo-1 Sosyal Gerçekliğin Teorik Açıdan Farklılaşmış Alanları

	Gerçeklik Alan	Aktüel Alanı	Ampirik Alan
Yapılar	✓		
Mekanizma	✓	✓	
Olgular/ Deneyimler	✓	✓	✓
Kaynak: Collier (1989, 12) ve Sayer (1984, 117)'ten elde edilmiştir.			

Bhaskar'ın yaptığı tanımlamaya göre; "Bu farklılıklar açık bir şekilde şu biçimde ifade edebiliriz.

$$A_r \geq A_{am} \geq A_a,$$

burada özel bir durum olarak; $A_r = A_{am} = A_a$

tanımlaması, ampirik realizm için uygun düşen bir açıklamadır" (Collier, 1989, 13).

Yukarıdaki formül ($A_r \geq A_{am} \geq A_a$) aslında Marx'ın önemli bir vurgusunun yeniden geliştirilerek formüle edilmesi biçiminde düşünmek daha anlamlı olacaktır: "Ne var ki, dış görünüş ile şeylerin özü, eğer doğrudan doğruya çakışsaydı, her türlü bilim gereksiz olurdu" (Marx, 1990, 718).

$A_r \geq A_{am} \geq A_a$ türü bir açıklama sadece toplumsal ilişkinin bütünsel analizi için gerekli donanımı sağlamaz. Aynı zamanda bu tür bir ele alış, sosyal gerçekliğin bilimsel analizinin kapalı ve tek boyutlu olmadığını göstermesi açısından büyük önem taşır.

32 Bu açıklama yapısalcı ya da daha doğru bir referansla Althusseryan bir analize referansla yapılmamıştır. Sosyal gerçekliği kendi içinde statik düzeyler dolayımında ele alan bu tür bir analiz karşısında toplumsal dinamik süreçler ve bu süreçlerin taşıyıcı unsuru olan sınıflar arası çoğul dinamikler, analiz açısından daha sağlıklı bir çerçeve sunmakta.

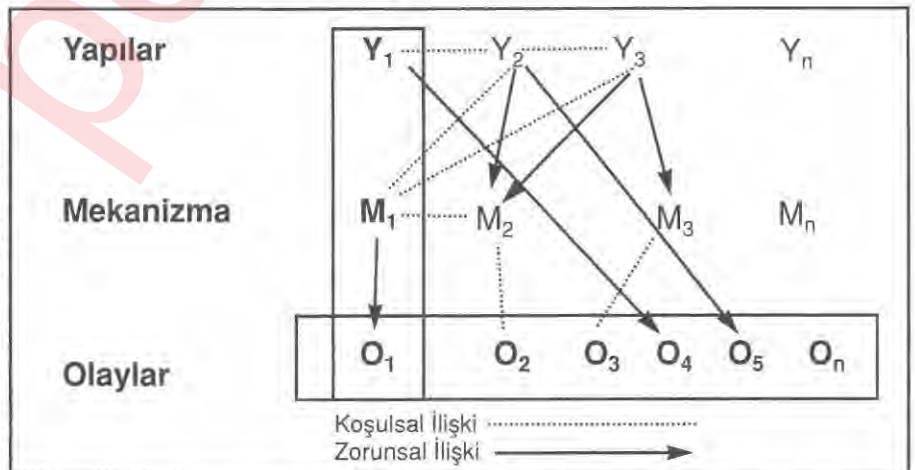
1.2.8.Bilgi üretiminin açık sistem içinde gerçekleşmesi; eleştirel boyut

Sosyal gerçekliğin belirli bir anındaki bir deneyim / olay, sosyal yapının üretken mekanizmalarının bir veya birden çoğu ile ilişkide olabileceği gibi bazı yapı ve mekanizmalarla hiç ilişkisi olmayabilir. Yukarıda A.Sayer'in yaptığı ayrımı sürdürecektir olursak varolan ilişkiler içsel/ öze ilişkin olabileceği gibi tamamen koşulsal (contingency) dışsal bir ilişki de olabilir. Bu üçlü ayrım, özellikle teorik açıklamanın açık ya da kapalı olması ile ilişkili bir analiz için önemli ipuçları verir. Ampirisizmin ya da rasyonalizmin tanımladığı düzenlilikler ve bu düzenliliklerin evrensel yasa aracılığıyla ortaya çıkması, sosyal gerçekliği anlamamızın önündeki önemli engellerden biridir. Sosyal gerçeklik alanı Ar, özünde karşıt güç ve ilişkilerin etkisi altında etkilemelerin / etkilenmelerin yoğun olduğu bir alandır ve bu anlamda bu alan doğal bilimlerde olduğu gibi deneysel durumlar yani dışsal faktörlerin elimine edildiği kapalı sistemlerden tamamen farklıdır. Açık sistem, mekanizmaların bir çoğunun aynı anda çalıştığı, bir dizi olayla birleşerek belirli nedensel zincirlerin var olduğu bir yapıyı işaret etmekte (Collier, 1994, 43). Aşağıda verilen ve DER'in ontolojik ve epistemolojik çerçevesini gösteren şekilde de görüleceği gibi, A1 olgusunun M3 ile olan ilişkisinin varlığını açıklamak bu ilişkiyi açıklamak anlamına gelmez. Bu ilişkinin varlığı, yani A1 olayının M3 mekanizmasına bağlı olduğunu söylemek bu ilişkiyi açıklamak anlamına gelmez, ilişkinin açıklanması için, Niçin? ve Neden? sorularının sorularak ilişki sisteminin açığa çıkartılması yani bu ilişkinin açıklanması için bu ilişkiyi ayakta tutan öze ilişkin dinamiklerin açıklanması gerekir. Yani A ile B arasındaki ilişkinin varlığını göstermek, (A→B), işaret edilen ilişkinin neden ve niçin kurulduğunu açıklama anlamına gelmez. Oysa bilimin temel amacı betimlediği olguyu açıklamaktır. Bu aslında yukarıda vurguladığımız ilişkisel diyalektik ontoloji ile ilişkisel epistemolojinin kesiştiği alana ilişkin bir sorundur. Pozitivizm, temel olarak gözlemlediği olgular arasında varolan ilişkiyi sadece deterministik bir şekilde basitçe A'nın B'ye neden olduğunu göstermekle, bilgi üretim sürecini gerçekleştirdiğini düşünürken, Diyalektik eleştirel realizm, A(B ilişkisine neden olan yapı ve mekanizmalar üzerinde yoğunlaşır. Bu anlamda, "Realist açıklama tarzı en iyi, niçin sorusuna verilen cevapların (yani nedensel açıklama taleplerinin) nasıl ve ne sorusuna cevap verilmesi gerektiği iddiası ile özetlenebilir. Buna göre, eğer bir şeyin neden vuku bulduğu sorulursa, bizim mevcut yapı ve mekanizmaların gözlenen değişmeye gösterdiği tepkiyi betimleyerek bazı olay veya değişmelerin nasıl yeni bir olaylar dizisine yol açtığını göstermemiz gerek-

mektedir" (Keat ve Urry, 1994, 39). Bu ise pozitivist ele alışıların gözleme verdikleri ontolojik ve epistemolojik ayrıcalıkların reddi anlamına gelir, böylece DER "bilimsel teorilerin ontolojik iddialarını gözlem önermeleriyle sınırlama girişimlerini reddeder" (Keat ve Urry, 1994, 46).

Eleştirel realizm, sosyal bilimlerin analiz nesnelerini açık bir sistem olarak ele alır. Açık bir sistem olarak bilgilenme sürecinin hareket noktası yukarıda aktardığımız ilişkisel ontolojidir. Aşağıda Şekil-1'de verdiğimiz ilişkiler sisteminden de anlaşılacağı gibi açık sistem, yani sosyal gerçekliğin açık bir sistem aracılığıyla ele alınması, yöntemi niteleyen bir diğer kavramı eleştirel olmayı gündemimize taşımakta. Eleştirel yaklaşım, araştırma nesnesi ile öznesi arasında özdeşlik olduğunu düşünmediği için yani Ar(Aam (Aa olduğu için eleştireldir. Ayrıca üç farklı alanı oluşturan gerçekliğin bilgisini oluşturmada, kalkış noktası aktüel olarak üretilmiş bilgilerin varoluş koşullarını sorgulama anlamında da eleştireldir. Böylece "Eleştirel realizm yanlışlanabilir, dinamik olarak eleştirel özne ile nesne arasında özdeşlik olmadığını" düşünen bir ele aıştır (Bhaskar, 1994, 232). Diyalektik, çelişki ve ilişkiler toplamı, eleştirel bir düşünce tarzı olmadan ele alınamaz, anlaşılamaz. Örnek olarak güncel yaşama ait para, sermaye, hayali sermaye gibi kavramlara karşı eleştirel olmak, bu kavramları tanımlayan toplumsal ilişkiler bütününe analiz etmek anlamına gelir. Başka bir deyişle eleştirel realizm yöntemsel bir karşı çıkıştır. Bu karşı çıkış şeylerin gözlemlenebilir yüzeydeki görünümüne karşılık derin yapılar (deep structures), tekil olanın karşısına bütünsel olan, somut olanın karşısına soyut olanı, ya da tam tersi soyut olanın karşısına somut olanı, derin yapıların karşısına görünüme ilişkin olanları ve bunlar arasındaki ilişkinin varlığını ileri sürme anlamında eleştireldir.

Şekil -Eleştirel Realizm ve Toplumsal İlişkiler Sistemi

Kaynakça: (Sayer:1984, 116 ve Lovering: 1990, 40'dan elde edilmiştir)

1.2.Egemen iktisat yazınında para ve yöntem

Eleştirel realizm ve onun tanımladığı gerçeklik ($A_r \geq A_{am} \geq A_n$) ve açıklama biçiminin genel olarak kapitalizm özelinde ise para ve onun büyüdü dünyasının analizi için önemli ipuçları açığa çıkar. Günü birlik yaşadığımız para ve finansal dünya ile ilişkili güncel deneyimler;

-genellikle tikel olgular düzeyinde,

-tek bir nedene bağlandığı ve,

-sadece günlük deneyimlerimiz, gözlemlenen yüzeysel ilişkiler bağlamında ele alındığı için, ya da,

-yapısal bir dizi soyut genellemelere gidildiği için para ile ilgili gerçekliğin anlamlı teorik / sistematik açıklamaları yapılamamıştır.

Para ve parasal ilişkilerin, bütünden / yapılardan soyutlayarak, yapısız ve özgül bir dünya tasarımı içinde ele almaya neden olan ampirisizmde; açıklama ve dolayısıyla elde edilen kavramlar, sosyal olgunun özüne ilişkin dinamiklerin soyutlanmasından çok gözlemlenen somut olguların genelleştirilmesi ile elde edilir. Bu anlamda aşırı soyutlamanın karşılığı olan (yukarıda Ricardo dolayımında örnekleştirdik) ve egemen iktisat yazınında belirleyici olan bu aşırı ampirist ele alış kısaca ele almak yararlı olacaktır. Ontolojik ve epistemolojik açıdan daha çok aşırı soyutlamaya bağlı olan egemen iktisat (homo economics, tam rekabet, denge vb), para konusunda genellikle aşırı ampirist bir çerçeveyi benimseyerek yöntemle ilişkin bir çelişkiye düşmüştür. Egemen ekonomi yazınında, gerek objektif değer teorisinde gerekse subjektif değer teorisinde, paranın belirli bir yöntem ışığında temellendirilmesi mümkün olmasına rağmen, ekonomiyi yazınında bu gerçekleştirememiştir. Değerin nesnel teorisi, değeri metanın üretilmesi için harcanan toplumsal olarak belirlenmiş emek miktarı açısından ele alınarak analiz edilmiştir. Metanın değişim değeri biçiminde dolaşımına olanak veren ve onun dışsal ölçüsü olan parasal biçimi bu anlamda Marx'ın geliştirdiği teorik çerçeve ile uyum içindedir. Buna rağmen, nesnel değer teorisinden hareket eden klasik iktisatçılar, para konusunu ele almada, aşırı ampirik ve dolayısıyla aşırı genelleştirilmiş ve bütüncülleştirilmiş miktar teorisine bağlanışlardır. Diğer yandan öznel değer teorisini geliştiren neo-klasik okul da, bu anlamda epistemolojik öncüllerini para sorununu ele alma konusunda yeteri kadar geliştirmemişlerdir. Değerin öznel teorisi, yani değeri, insanlarla insanların ihtiyaçlarını gideren ekonomik mallar arasındaki ilişki dolayımında ele alan atomistik / öznelci ve psikolojik temelli epistemolojik çerçeve para konusunda yaşamı geçirilmemiştir. Özellikle para konularını ileride tanımlayacağımız miktar teorisini aracılığıyla ele alan öznel yönelimli ekonomik ele alış, ya da neo-klasik ekonominin farklı uzantıları bu anlamda epistemolojik temellerine tamamen ters düşen bir yol izlemiştir.

lerdir. Toplam değerler ve ekonomik bütünlükler üzerine inşa edilen miktar teorisini ya da miktar teorisinin farklı biçimleri, para arzı ve para talebi gibi kavramları daha çok "bütüncül" (aggregate) değerler ya da "ortalama" verilerden hareketle tanımlamışlardır. Egemen iktisat okulları, bu aşamada yöntem açısından büyük bir açmazı girmişlerdir. Özellikle neo-klasik okul ile kesinlikle örtüşmeyecek bütüncül değerler arası yasa benzeri (law like) nedenellik kurma kaygısı, bu okulun kendi kendisi ile gelişen para analizinde iyice açığa çıkar.³³ Miktar teorisini ve onun varyantlarının temelinde ampirizm, ve ampirizmin aşırı genelleştirilmesinden elde edilen içeriksiz kavramlar belirleyici olur. Daha çok olguların yüzeydeki görünümünü üzerine inşa edilen ve bu anlamda da açıklamadan çok yüzeysel olguları betimlemeye yarayan miktar teorisini, M. Friedman'ın olumlayıcı anlamda vurguladığı gibi "son üç yüzyılın parasal teorisini olmuştur." Üç yüzyıllık para teorisini, her şeyden önce kapalı bir sistem aracılığıyla analiz edilmiştir. Para, reel süreçlerden soyutlanarak paranın sadece dolaşım aracı olduğu yönündeki vurguya bağlı olarak analiz edilmesi, yukarıda vurguladığımız basitleştirme ile dolaşım aracı olarak parasal ilişkiler ile reel süreçlerin keskin çizgilerle birbirinden ayrılmasına neden olmuştur. Sonuçta reel süreçlerle parasal ilişkiler arası ilişki, belirli bir para miktarı ile fiyatlar arasında doğrusal ilişki aracılığıyla analiz edilmiştir. Yukarıda verdiğimiz şekil-1 ile sorunu açıklamaya çalışacak olursak, ampirik alana ait (A_r) bir olay / olgu ile yine ampirik alana ait bir diğer olay / olgu arasında deterministik bir ilişki kurularak para tanımlanmıştır. Burada geçerli olan ontoloji, atomistik bir ontolojidir. Yani olay / Olgu kendi gerçekliğine sahip olup, sosyal ilişkileri oluşturan diğer gerçekliklerden görece bağımsızdır. Diğer bir deyişle, parasal dünya ancak parasal gerçeklik alanına aittir, öte yandan bir başka olay / olgu ise özünde reel ilişkiler dünyası yani para dünyasından / olgusundan tamamen farklı kendi-kendisi için varolan bir gerçeklik içinde tanımlanmaktadır. Bu iki farklı gerçeklik ise bir dışsal ilişki yani malların fiyatları aracılığıyla ele alınır. Olay / olgu ile olay / olgu arasındaki ilişki, birbirleri üzerinde öze ilişkin bir değişiklik yaratmadan sadece olay / olgu'nin dile geliş biçimi olan fiyatlar üzerinde etki yaptığı vurgulanmıştır. Burada mekanizma ve yapıya ilişkin ileri sürülen açıklamalar özünde ampirik alana ilişkin açıklamalardır ve bu açıklamalar ile;

($A_r \geq A_{am} \geq A_n$) ilişkisi

($A_r = A_{am} = A_n$) olarak tanımlanmakta.

Bu tür bir ele alış sonuçta, para analizinin radikal ampirizm dolayımında yapılmasına yol açmakta. Tarihsel olarak parasal dünya ile reel dünya ayrımı, hemen hemen tüm iktisatçıların paraya ilişkin verdikleri bir örnekte açığa çıkmakta. Egemen iktisat

33 Bu konuda belki de öznelci-psikolojik ele alışın epistemolojik yaklaşımına bağlı kalan bir ekolden söz edilebilir, F.A.Hayek'in öncülüğünü yaptığı Avusturya Okulu paranın öznel-ontolojik ele alış için bir dizi teorik çabayı ekonomi disiplinine taşımaya çalışmışlardır. Bu kurama ilişkin ele alış için son dönem öncülerden D.Lavoie (1986)'ye bakılabilir. Ayrıca Hayek ile ilgili oldukça iyi sunulmuş bir çerçeve için T.Yay (1993).

geleneğinde para ile reel ekonomi arasındaki ilişkiler, makine ile makine yağı arasındaki ilişki temel alınarak açıklanmakta. Hume'den ve J.Mill'den sonra Wicksell aynı örneği referans alarak, paranın fonksiyonu ile yağın makine de yerine getirdiği fonksiyonun benzer olduğu için bu benzetmenin "oldukça uygun olduğunu" belirtir. Wicksell burada benzetmenin nedenini de vurgulamıştır; "yağ makinenin bir parçası değildir, o ne makineyi harekete geçiren güç ne de süreci sona erdirecek bir araçtır, tamamen geliştirilmiş bir makine için minimum düzeyde yağa ihtiyaç duyulacaktır" (Wicksell, 1967, 5-6).

F.A. Hayek

A.C.Pigou ise "Money a Veil" adlı çalışmasında parasal değişkenlerin "ekonomik yaşamın özüne ilişkin bir olgu olmadığını" vurgulamaktadır. Pigou'ya göre para; "mülkiyet ya da sözleşme yasaları

gibi, en azından yararlı bir yağdır ve ekonomi makinasının fonksiyonlarını sürekli temiz bir şekilde yerine getirmesine" yarar (Pigou, 1969, 35). W.S.Jewons ise "Barter" başlıklı bir çalışmasında paranın varlığını daha çok metallerin değiş-tokuşunda kolaylık sağlamaya bağlı olarak ele alarak açıklar (Jewons, 1969, 29-69). Bu aynı zamanda parasal değişkenler ile reel değişkenler arasında kalın çizgi çizen dikotomik ele alışın tarihsel nedenlerini açığa çıkarır.

Tüm bu çalışmalarda belirleyici olan düşünce, para ile ekonomik olguları ayrı ele alma yönündedir. Bu anlamda para ile ekonomik olguların bütünü arasında öze ilişkin bir ilişki kurulmadan daha çok paranın sadece ekonomik süreci kolaylaştırma yani metallerin el değiştirmesini sağlama / hızlandırma yönündeki işlevlerine dikkatler çekilmekte. Klasik ve neo-klasik okul, yöntemsel olarak birbirlerinden tamamen farklı olmalarına rağmen parayı tanımlamada genellikle aynı düşünceleri paylaşmışlardır J.Weeks'in vurguladığı gibi; "Hume'nin zamanından başlayarak burjuva para teorisi, parayı değişim ilişkilerinde sadece bir aracı olarak analize dahil etmiştir. Bu analizlerde, para yapay olarak birikim ve metallerin üretim sürecinden soyutlanarak ele alınmıştır" (Weeks, 1981, 96).

Genel geçer iktisadın parayı reel süreçlerden ayırarak işlemesi, sadece para sorunun anlaşılmasını önlemekle kalmamış, bir bütün olarak ekonomi ve toplumsal ilişkilerin analizinde de yetersizliklere neden olmuştur. Örnek olarak genel geçer iktisat para ile sermaye ve hukuk sistemi arasında varolan ilişkiler üzerinde yoğunlaşmadığı için, birikim sürecinde kapitalistler arasında açığa çıkan parasal kapitalistler ile üretken kapitalistleri analizlerine konu etmemişlerdir. Bu sınıf içi ayırım analiz edilmediği için, para getiren sermaye ve bu para getiren ser-

maye kesimin ekonomideki önem kazanması ile birlikte üretim üzerindeki etkilerini anlamak da mümkün olmamıştır. Bunu yaklaşık olarak 70 yıl önce ekonomi disiplini açısından önemli katkısı olan T.Veblen dile getirmiştir. T.Veblen'e göre "egemen iktisat genellikle üç temel üretim faktörü; toprak, emek ve sermaye ile bu faktörlerle ilişkili olarak kapitalist, işçi ve toprak sahibi arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşmıştır". T.Veblen egemen iktisat okulların analizlerinde parasal ilişkilere taraf olan para-kapitalistlerinden yeteri kadar analize konu edilmemesini yoğun bir şekilde eleştirmiştir. T.Veblen eleştirisine neden olarak da, para-kapitalistlerinin kapitalist ekonomide toplumsal kaynakların bölüşümü üzerinde artan ölçüde belirleyici olup, toplumsal zenginliği sürekli olarak mülkiyetlerine geçirmelerini göstermiştir. Klasik iktisatçılar her ne kadar para-kapitalistlerinin varlığını direkt olarak analiz etmeseler bile, kapitalist, işçi ve toprak sahibi ile bunların arasında süregelen bölüşüm ilişkilerine analizlerinde önemli yer (özellikle Ricardo) vermişlerdir. Oysa neo-klasik iktisat, bireysel ontoloji üzerinde yükseldiği ölçüde toplumsal sınıf kategorileri analizlerine kesinlikle konu etmemişlerdir. Bu ise sonuçta para-kapitalistleri gibi kavramların analizlerinde hemen hemen hiç yer almamasına neden olmuştur. Gelişme sürecinde kapitalist ekonominin para-sermaye ihtiyacının artmasına bağlı olarak para-kapitalistlerinin ve faiz ilişkilerinin artan ölçekte önemli olmasına rağmen, neo-klasik iktisat parayı sadece bir simge, bir aracı olarak gördükleri ölçüde sisteme ilişkin bütünsel özelliklerini kavramada oldukça donanımsız kalmıştır. Bu donanımsızlık, ekonomide kriz eğilimlerinin arttığı dönemde daha da açığa çıkar. Bu okulun ayırımına göre para sadece bir simge olarak ele alınmasına rağmen, reel süreçlerde yaşanan krizlerin sadece bu simge denilen değişkene bağlanmıştır. Ekonomik yaşama dışsal olduğu kabul edilen paranın devlet müdahalesi ile yönlendirilmesinin, kapitalizmin düzgün işleyişini bozduğu belirtilmiştir. Reel süreçlerde sürekli denge koşulu olduğu yönündeki ikeriksiz varsayımın yer yer amprik düzeyde geçersizliği beraberinde ekonomiye dışsal olarak kabul ettikleri paranın analiz açısından önemini artmasına neden olmuştur. Bu tür bir yaklaşım, 1970 sonrası krize ilişkin açıklamalarda da belirleyici olmuştur. Yani dengesizliği yaratan olay / olgular sisteme dışsaldır. Burada suçlu, devlet ve parayı kontrol etme tekeli ile piyasaya müdahalesidir (Friedman, 1988). Hiç kuşkusuz bu tür bir ele alışın tek sorumlusu kullanılan/seçilen yöntem değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yöntem, süre gelen kapitalist güç ilişkilerinin nesnel ve öznel etkileşimi aracılığıyla seçilir. Yöntem yaşam içinde durulan yerin bir ifadesidir. Bu duruş, bazen bilinçli bir seçimin sonucu bazen de ve genellikle de akademik dünyanın tanımladığı ve bu anlamda nötr olduğu yönünde kuvvetli bir meşruluk söylemi içinde kendini kabul ettiren daha gizli bir iktidar ilişkisinin doğal sonucudur. Marx "vulgar ekonomi politikası tanımlarken "vulgar ekonomi politikası aslında, burjuva üretim ilişkileri içerisinde sıkışıp kalmış burjuva üretimini yürüten kimselerin fikirlerini, doktriner bir şekilde yorumlamaktan, sistematikleştirmekten ve savunmaktan fazla bir şey yapmamaktadır" (Marx,1990,718) derken bu mekanizmayı işaret ediyor olsa gerek.

Böylece seçilen yöntem ve bu yöntemle elde edilen bilgi biçimlerinin sistem içinde egemen konuma geçmesi ve tüketilmesi, "güç ilişkilerinin" tanımladığı sosyal gerçeklik açısından analiz edilmesi gerekir. Anlaşılabileceği gibi sorun daha kompleks ve toplumsal bağlamda anlaşılacak bir içeriğe sahiptir. Marx'ın kendi döneminde vulgar iktisatçıları olarak tanımladığı bu gerçekliği kapitalizmin günümüzde aldığı biçimi analiz eden iktisatçıları için de kullanabiliriz. Ve daha si yine Marx'tan hareketle günümüz ele alışı-ları için "Hiç bir şey öğrenmediler ve hiç bir şey unutmadılar" (Marx, 1986, 320) vurgusunu gönül rahatlığıyla tekrar edebiliriz.

Para teorisinin aşırı ampirik çerçevesi ile, bu çerçeveyi daha da güçlendiren bir dizi aşırı soyutlamaya dayanan varsayımların (homo economics, tam rekabet, denge vs) tanımladığı egemen iktisat yazınında önemli bir kırılma J.M.Keynes tarafından gerçekleştirilmiştir. Keynes'in para analizi, ilk elden yukarıda da belirttiğimiz gibi en azından para teorisinde ampirik olan olgularla, mekanizmalar arasında anlamlı bir dizi ilişki kurmuştur. Fakat bu ilişkiler sistematik bir bütün olarak ele alınmamış, tam tersine geliştirdiği analiz biçimi ile günümüzde süren bir dizi tartışmanın varlığına da neden olmuştur. Keynes gerçekte *Genel Teori* ile bütünsel yapıları ilişkin yeni bir dizi keşif yapmamış ve fakat Kautzian'ın belirttiği gibi değişen ampirik gerçeklik ile kapitalist sistem arasında "gözlemlenen değişimlere dikkatleri çekmiştir" (Katouzian, 1980, 15-16). Keynes, içeriksiz aşırı soyutlamalar ile yaşanan gerçeklik arasında uyumsuzluğu açığa çıkarma yönde bir çabaya girmişse de, Keynes hiç bir zaman donanımlı bir yöntem geliştirememiştir. Keynes, Marx'ın A.Smith için yaptığı tanımlamaya denk düşecek bir yöntemsel karmaşa içindedir. Marx'ın A.Smith'in ekonomik analiz için yaptığı eleştiriyi burada vermek anlamlı olacak; "Birisi içsel ilişkilerin içine nüfuz eden, bir anlamda burjuva sisteminin fizyolojisine nüfuz eden ve diğeri sadece, yaşam sürecinde dıştan fark edilen şeyi şematik kavram tanımlamaları haline getiren, ifade eden ve sıralayıp kaydeden, bu iki kavrama aracı ve bunların ortaya çıkışı ve belirleniş biçimiyle Smith'de bu iki araştırma aracı, sadece birbirinden bağımsız olarak birbirlerini izlemiyorlar, sürekli, olarak birbirlerinin ayağına dolanıyorlar ve birbirleriyle çelişme halindedir" (Marx, 1978b, 165). Yöntem açısından Keynes'in ele alınması bu anlamda gerçek bir zorluk olarak karşımızda durmakta. Örnek olarak Marx'ın Smith'e yönelttiği eleştiriyi Keynes'in yöntemini tanımlayan E.Eren'in açıklamalarında da bulabiliriz. "Keynes'in metodolojisi değişik görüşlerden etkilenmeyi temsil etmektedir. Pozitivizm, rasyonalizm ve ahlak felsefesinin izlerine rastlamak olanaklıdır" (Eren, 1989, 201). Keynes'in analizlerinde gözlemlenen bu yöntemsel eklektizm, onun teorik tanımlamalarına da yansımıştır. Teorik analizine bakıldığında, Keynes neo-klasik ve klasik yazın için oldukça sorunlu olan denge kavramı yeniden gözden geçirmiştir. Para ile ilgili olarak ise paranın nötr olduğu yönündeki ele alışı eleştirmiş ve paranın sisteme özgü yönlerini açığa çıkara-

rak, paranın kapitalist sistemde önemli olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle de, paranın sadece değişim aracı olarak tutulmadığını bunun yanı sıra paranın spekülasyon amaçları tutulacağını belirtmiştir. Çok tartışmalı bir konu olmakla birlikte, Keynes bazı çalışmalarında paranın dışsal olmadığı içsel olduğu yönünde vurgular yapmıştır. Diğer yandan para kavramı ile, ekonomik ilişkilerin ampirik düzeyde, aktüalizmin sınırları içinde kalarak ele alınamayacağını paranın bugün ile yarın arasında olası belirsizlik ve dolayısıyla çeşitli olasılıklara neden olacağı yönünde açıklamalara gitmiştir.

Sistemin özüne ilişkin analizlerinin yanı sıra, Keynes'in ekonomik analizi için kullandığı tassaruf, yatırım, tüketim gibi kavramlar ampirik ve dolaysız kavramlardır. Dolayısıyla bu kavramlar ile ele alınan ekonomik ilişkiler, ampirik bütüncüleştirilmiş (aggregate) değerler arası ilişkilerdir.³⁴ Paul Mattick'in vurguladığı gibi bütüncüleştirilmiş (aggregate) ekonomik kavramların Kolombosu Keynes değildir, bu tür analizin Quesney'in *Tableau Oeconomique*'den Ricardo ve Marx'a uzanan iki yüzyıllık bir geçmişi vardır (Mattick, 1980, 20). Shigeto Tsuru gibi bir kısım yazarlar Keynesyen bütüncüleştirmeler olarak tanımladığı kavramlar ile Marx'ın kavramlaştırmalarını aynı çerçeve içinde ele alsa bile, özde kullanılan yöntem ve bütüncüleştirilmiş kavramların referans aldığı gerçeklikler oldukça farklıdır (Tsuru, 1968, 179). Yazarın sadece ayrıntı olarak verdiği bu farklılık (Marx'ta kavramlaştırma, ya da yazarın bütüncüleştirilmiş kavram olarak tanımladığı), Keynes'in kavramları gibi ampirik olanın sayısal olarak üst üste konması anlamında elde edilmiş kavramlar değil, bütünsel sistem içinde süregelen ilişkilerin soyutlanması dolayısıyla elde edilmiştir. Bu farklılık para talebinde daha da belirgindir. Keynes'te para talebi sayısal olarak toplam paranın, ihtiyaç ya da işlem motifi ile spekülasyon motifleri sonucu elde tutulan para miktarı olarak tanımlanırken, parayı talep eden ekonomik birimin toplumsal karakterleri silinmekte, oysa Marx'ta para talebini tanımlayan her şeyden önce toplumsal ilişkilerde belirli yer işgal eden ve yapısal olarak belirlenmiş konumlara sahip insanlardır, bunlar ya işçi ya da işverendir. İşçinin para talebi genel olarak tüketim amacına yönelik iken, kapitalistin para talebi ya üretim ya da tüketim amacına yöneliktir. Burada ilk elde ampirik düzeye ait sayıların toplamı olan kavramlar değil yukarıda tanımladığımız epistemolojik sürecin ürünü olan kavramlardır. Keynes'in bütüncüleştirilmiş kavramları bu anlamda sosyal ilişkiler içindeki farklılıkları

Milton Friedman

34 Keynes'te bütüncüleştirilme (aggregate) metodolojisinin varlığını ele alan önemli bir çalışma Shigeto Tsuru'nun "Keynes Versus: The Methodology of Aggregates" adlı makalesi bu açıdan ele alınabilir (1968).

tek tipleştirmekte ve süreç içinde varolan öze ilişkin mekanizma, ampirik bütüncülleştirilmiş kavramlara indirgenmiştir. Keynes'in ele alışında bir diğer sorunlu alan bütüncülleştirilmiş kavramları tekil bireylerin eğilimleri ile il işkillendirmektir. Marjinal tassaruf ya da tüketim eğilimi, özünde bireysel eğilimlerin basit toplamının ortalaması olarak Shigeto Tsuru'nun belirttiği gibi, ekonominin belirli sistemlerinden bağımsız değerlermiş gibi ele alınmakta. Sonuçta yazara göre Keynes'in makroekonomik değişkenler olarak tanımlandığı bütüncülleştirilmiş kavramlar, nihai olarak tekrar mikro ekonominin kavramlarına dönüşme eğilimini içerir (Tsuru, 1968, 197).

Keynes'in bütüncülleştirilmiş kavramlar dolayımında ele alarak incelediği para olgusu, kendisini önceleyen klasik ve neo-klasik iktisat teorileri ile karşılaştırıldığında bir gelişme olarak düşünülmesi gerekir. Ancak Keynes para olgusu ile ilgili ampirik gerçekliği daha çok ekonominin dolaşım alanı ile il işkillendirmiştir. Bu anlamda parasal bir ekonomi tanımına giderek olumlu bir adım atmasına rağmen, kapitalizmin özünde para üreten bir ekonomi olduğu gerçeğini görememiş (Mattick, 1980, 169) ya da daha genel düzeyde B.Fine'in vurguladığı gibi ekonomik analizi üretim alanına taşıyamamıştır (Fine, 1981, 50-54). Keynes'in bu yöndeki eksikliği onun bütünsel bir ontoloji ve epistemolojiye sahip olmasının yanı sıra toplumsal konumu ile ilişkili bir seçim olduğunu belirtmek gerekiyor. Sorunu eleştirel realizmi tanımlamak için kullandığımız Şekil-1 üzerinde göstermeye çalışacak olursak, para ile ilgili ampirik gerçeklik / olgular $O_1-O_2-O_3$ ile meta ile ilgili ampirik gerçeklik / olgular $O_3-O_4-O_5$ arasındaki bağlantılar hakkında bir dizi önemli ilişkiyi dile getirmiş ve dahası bu olgularla ilişkileri belirli mekanizma olarak ekonominin değişim ilişkilerini üreten mekanizmalar (generating mechanisms) M_1 ve M_2 arasındaki ilişkileri yer yer kurgulamış ve fakat bu ilişkileri gerçeklik alanı olan $A \geq A_m \geq A_s$ 'in bütünselliğine tam olarak taşınamamıştır. Dolaşım alanını üreten mekanizmalar (örneğin M_1-M_2) ile bu mekanizmalar ile ilişkili üretim mekanizmaları (örneğin M_3-M_6 gibi) arasında ve dolayısıyla mekanizmalar ile yapılar arasında bütünsel ilişkiler kurulamamıştır. Bütünsel işleyişe varamamasının nedeni, hiç kuşkusuz kullandığı yöntemin sadece A_s gerçekliğini kavramaması değil, teorisinin eleştirel yapısının sistemin bütününe ilişkin olmamasıdır.

Para ve para sermayenin dinamikleri açısından post-Keynesyen analiz önemli bir dizi gelişmeyi işaret etmekte. Keynes'in yeniden okunması ve yorumlanması ile kapitalizmin parasal bir ekonomi olduğu vurgulanmıştır. P.Davidson'un deyimi ile Keynes paranın ekonomiyi anlamak için temel öneme sahip olduğuna inanıyordu. Keynes teorisinde paranın kendisinin kararlar ve motivasyonlar üzerinde önemli bir yere sahip olduğunu ve gerek kısa dönem gerekse uzun dönem analizlerinde paranın davranışları bilinmeden olayların gidiş yönünün kestirilemeyeceği belirtilmiştir. Bu anlamda para çok

önemlidir" (Davidson, 1977, 276). Keynes'in yeniden okunması ile birlikte, para ve dolayısıyla finans ekonomik analizde belirleyici bir değişken olmuştur. Post-keynesyen analizin belirleyici olduğu nokta, neo-klasik ya da paracıların geleneksel olarak ekonomiyi para ve reel olmak üzere yapay bir şekilde ayrıştırmalarının anlamsız olduğunu göstermeleridir. Post-Keynesyen okumaya göre, para nötr bir kavram değil tam tersine neo-klasiklerin göklere çıkardıkları denge ve piyasada üretici ve tüketicinin gelecek hakkındaki bilgilerinin tam olduğu varsayımlarını çürüten ve dengesizlik, belirsizliğe neden olan ekonomik bir değişkendir (Kregel, 1987). H.Minsky'nin analizlerinde detaylandığı para olgusu, özellikle finansın spekülasyon karakteri ve üretim üzerinde spekülasyonun parazit etkisi bölüşüm açısından kullandığı kategoriler bizim kullandığımız / kullanacağımız para-sermaye, üretken-sermaye gibi kavramlara oldukça yakın ve ayrıca sorunu anlamamız açısından oldukça anlamlı sonuçlar vermiştir.

Post-Keynesyen analizin kapitalizm açısından paranın önemini işaret etmesine rağmen, kapitalist toplumsal ilişkileri değer ilişkileri doğrusunda analiz etmediği için bütünsel dinamiği yakalamada yeteri kadar başarılı olmamıştır. Değer ilişkileri ve bu ilişkilerin üretim ya da dolaşımda aldığı farklı biçimleri dikkate alınmadığı için, üretimdeki krizlerin direkt olarak finansal yapıdaki kriz eğilimlerini bağlanması post-keynesyen analizlerin en çok eleştirildiği konu olmuştur. Post-keynesyen okulu tek bir başlık altında toplama oldukça hatalı olmakla birlikte, bu okulun temel başarısı para konusunu analiz ederken yaşanan süreçte ilişkin aktüel yapılar ile mekanizmalar arasındaki ilişkiler sistemi üzerinde daha çok ampirik bir bakış açısından hareketle, donanımlı bir dizi bilgi biçimlerine ulaşmışlar. Fakat yine de kapitalist ekonominin tarihsel ve toplumsal özellikleri ve öz ile biçim ilişkisi genellikle göz ardı edilmiştir.³⁵ Öz-biçim ayrımı, yapı ile süreç ve çok daha önemlisi çelişkilerin varolduğu ve açığa çıktığı dinamik yapının analizi için gereken yöntemsel bütünlük oldukça yetersiz kalmıştır. Örneğin son dönemde finansal yaşamda gözlemlenen değişim eğilimlerinin ele alınmasında, genellikle finansal dünya da gözlemlenen olayları ilişkisel diyalektik yönelimli bir ele alışla ele almadan sadece (ya da ağırlıklı) finansal ilişki ve yapıları ele alarak analiz edilmesi yaşanan sürecin anlaşılmasını önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yöndeki analizleri ele alan J.E.Parsons, bu tür analizler sonucu açığa çıkan ele alış biçimlerini bubble, bubble teorileri olarak, yani sabun köpüğü teorisi olarak tanımlamıştır. Finansal ağırlıklı teori, finansal yapının sadece dengesizliğini öne çıkarmıştır, oysa finansal piyasadaki genişleme ve sofistike olma eğiliminin kapitalist üretim biçiminde genellikle üretici güçlerin geliştirmesi yönünde de etkisi olduğu ve dahası sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması gerçeğine analizlerinde yer verilmemiştir. J.E.Parsons finansal derinleşmenin, sermayenin merkezileşmesine neden olduğunu son dönem olayları ile örnekler vererek açıklamıştır. Bu anlamda finansal yapıdaki kriz eğilimlerinin, kapita-

35 Marksist teorisin öz-eleştirel olduğuna ilişkin önemli bir ele alış için bak: P. Anderson (1982).

lizmin irrasyonel ya da sınırlılığı olarak algılanması gerektiğine, tam tersine finansal yapıdaki gelişmenin kapitalizmin üretim aşamasının daha da etkin olmasına ve üretim ile dolaşımın birbiri üzerinde etkide bulunarak sermaye birikim sürecini hızlandırdığı gerçeğini vurgulamak gerekiyor (Parsons, 1988).

Keynes'in teorik çerçevesinden hareket eden Post-keynesyen iktisatçılar, Marksist iktisatın para ile ilgili analizleri ile Keynes'in analizleri arasında bir dizi paralellikler olduğunu belirtiyorlar. Burada bu sorunun oldukça önemli olduğunu belirtmemiz gerekir. Sosyal gerçekliği anlam ve açıklamaya çalışan teorik ele alışların birbiri ile karşılaştırılması her zaman sorunlu olmuştur. Bu Marx ile Keynes arasındaki ekonomik analizlerin karşılaşmasında daha da örneği bir sorundur. Marx'ın temel kaygısı, sadece kapitalist ekonomiyi anlamak değil, bütünsel olarak kapitalizmi anlamaktır, oysa Keynesyen analiz sadece kapitalist ekonomiye ilişkin bir çerçeve sunmaya çalışmıştır. Marx analizlerinde sistemin bütünü eleştirel bir şekilde ele alma amacını gerçekleştirmek için kapitalizmi sadece ampirik gerçeklikler dünyasında ele almamış, tam tersine gerçekliği ampirik gerçekliği de içine alan yapı ve çeşitli mekanizmalar arası ilişkisel diyalektik aracılığıyla kurmuştur. Oysa Keynesyen analiz daha çok ampirik gerçeklik aracılığıyla bütüncülleştirilmiş değişkenler aracılığı ile sadece ekonomik olgular üzerinde yoğunlaşmıştır. Diğer yandan Keynesyen analiz kendisini öncelikle iktisat okulları ile yaşanan 1929 bunalımının ampirik sonuçlarının yarattığı çelişkiler dolayımında görece eleştirel olmuştur. Para olgusu Marksist analiz ile Keynesyen analiz arasında ampirik açıdan ya da aktüel gerçeklik açısından keskin bir dizi analiz biçimini işaret ediyor. Bu keskin söylendiği gibi, sadece aktüel süreçle ilişkilidir. Gerçekte ise para, Marx'ın analizinde kapitalist sistemi tanımlayan "değer" ilişkileri aracılığıyla bütünsel sosyal ilişkiler dolayımında analiz edilirken aktüalist mekanizmaya ilişkin bilgilere ulaşılmıştır. Keynes de ise, neo-klasik iktisattan farklı olarak para, sadece dolaşım aracı olmayıp ekonomik sözleşmelere konu olduğu ölçüde, bugün ile gelecek arasında köprü işlevi gördüğü yönünde bir vurgu ile aktüel mekanizmaya ilişkin bir gerçeklik olarak analiz edilmiştir. Bu biçimiyle de Keynes'te para analizi, daha çok ampirik bir düzeyde ele alınırken, Marx'ta teorik düzeyde inşa edilmiştir.

Ampirizm sadece paranın miktar teorisinde değil, özellikle son zamanlarda önemli ölçüde kabul gören J.Tobin merkezli portföy teorilerinde finansal yapıları açıklamakta da karşımıza çıkmakta. Burada spekülasyon para talebi ile faiz oranları arasında ters yönlü bir ilişki kurulmuştur. Yine şekil dolayımında ele alacak olursak, tikel olguların artarda gözlemlenmesi ile sonuçlanan bilgi biçimi olarak olgu-1 ile olgu-2 ve olgu-3 arasında bazı ilişkiler bulunmuş ve bunlar genelleştirilerek aralarında tek yönlü bir nedensel ilişkinin varolduğu belirtilmiştir. Fakat para talebi ile bir bütün olarak mekanizmalar ve yapılar arasında kurulması gereken ilişkiler kurulmamıştır. Bu tip bir yaklaşımda, para ve finansal dünyaya ilişkin kavramlar daha çok gözlemlenen biçimi ile ve

daha önemlisi bu ilişkiye taraf olanların tanımladığı gerçeklik alanına bağlanarak ele alınmıştır.

Diğer yandan modern parasalcılık olarak adlandırılan ve M.Friedman'ın öncülük ettiği yaklaşım, bir yandan atomistik bir ontoloji ile yukarıda vurguladığımız para ile reel değişkenler arasında bir ayırım yaparken, diğer yandan aşırı genelleştirilmiş bir varsayım ile paranın dolaşım hızının sabit olduğu varsayımı üzerinde yoğunlaşmıştır. Atomistik ontolojinin sınırları içinde, tarihsel veriler tek boyutlu bir düzlemde ele alınarak, ekonomik ilişkilerin dinamik bütünselliği göz ardı edilmiştir. Parasalcı okulun para sorununu ele alırken bir diğer kaygısı Keynes'in analizi ile parasalcı teori açısından sorunlar yaratan spekülasyon para talebinin önemini azaltacak bir çerçeve hazırlamak olmuştur. Sürekli gelir kavramı ile parasalcılar, serveti oluşturan birimler arasında tam geçişlilik olduğu yönündeki vurguları ile "spekülasyon para talebi" kavramının yetersizliğini açıklamaya yönelmişlerdir. Tüm bu teorik çerçeve ile birlikte, teorik sürecin kendisi basit bir öndeyi (prediction) ve teorisinin geçerliliği de bu öndeyinin doğru çıkıp/ çıkmamasına bağlanmıştır. Bu anlamda sosyal olgunun analizi için geliştirilecek varsayım ve hipotezin sosyal gerçeklikle bağlantısının olup / olmaması hiç te önemli değildir. Tek geçerli koşul öndeyinin ampirik olarak doğrulanmasıdır. Parayla ilgili doğrulama ise para miktarı ile meta fiyatları arasındaki yapıları öndeyinin yani para miktarının artmasının fiyatları artıracığı yönündeki öndeyinin ampirik olarak test edilmesi para analizi için yeterli bir koşul olarak kabul görmüştür. Bunun dışında para analizinin anlaşılması için başka teorik bir kaygıya gerek yoktur. Katouzian'ın belirttiği gibi böyle bir analiz için, nedenselliğin yönünü ampirik olarak doğru olup olmadığını test edebilmek için öncelikle modelin temel varsayımı paranın "dolanım hızının" sabit olup olmadığını test etmemiz gerekiyor (Katouzian, 1980, 81). N.Kaldor, modern parasalcı okulun analizinin özünde eski miktar teorisinin basit ve kaba bir versiyonu olduğunu ve bu versiyonun bilimsel bir çerçeve sunmaktan çok 1970'lerin dünyasının ihtiyaçlarına cevap veren ideolojik bir çıkış olduğunu belirtmiştir. N.Kaldor, zamanın ihtiyaçlarına cevap olarak geliştirilen bu teorisinin "işçi sınıfının gücü ile kapitalist sınıfın gücü arasındaki süregelen dengesizliğin özellikle tam istihdam politikalarının yarattığı sonuçlara bağlı olarak işçi sınıfının lehine dönmesine karşılık, dengeyi kapitalistler lehine çevirme amacı ile ortaya çıktığı belirtilmiştir (Kaldor, 1986, xii).

1.3.1.Egemen iktisat yazınında

para ve zaman

Buraya kadar para teorisinin analizi için gerekli yöntemsel çerçeveyi daha çok sosyal bütünlüğü tanımlayan içsel dinamikler aracılığıyla ele aldık. Oysa Marx'ın yöntemi, sosyal dinamikleri sadece sosyal yapının içsel yapısı aracılığıyla ele almamış, fakat ayrıca değişim sürecindeki sosyal ilişkiler / sistemler üzerinde durmuştur. Marx, klasik iktisatçıların kapitalizmin işleyişini evrensel doğal yasalar olarak görmelerini yoğun bir şekilde eleştirmiştir. Marx, *Kapital*'de; "İktisatçıların bir tek işlem biçimi vardır. Onlar için ancak iki tür kurum vardır; yapay ve doğal. Feodalizmin kurumları yapay kurumlar, burjuva-

ninkiler ise doğal kurumlardır. Bu durumlarıyla, kendileri gibi iki tür din kuran tanrıbilimcilere benziyorlar. Kendilerinin olmayan her din insan icadı, kendilerinin ki ise Tanrıdan çıkma.. İşte bundan ötürüdür ki, bir zamanlar varolan tarih bundan böyle yoktur" (Marx, 1986, 96).

Marx'ın "bir zamanlar varolan tarih bundan böyle yoktur" tanımlaması belki de en çok neo-klasik okul için geçerli olan bir tanımlamadır. Tarihsel boyut ya da daha anlamlı bir kavram olarak 'zaman', mantıksal bir kurgu olan neo-klasik analiz için mantıksal bir kurgu olmanın ötesinde bir anlamı yoktur. Bu kurgu içinde geçmiş ile gelecek arasında bir farklılık yoktur, bu anlamda bu analiz biçiminde gerçek zaman yoktur. Örnek olarak Walrasçı analizde "üretim faktörleri ve ürünlerin arz ve talepleri eşitlenecek şekilde denge fiyatlarında fiili alışveriş gerçekleşir. Her şeyden önce model somut zamanda değil zamansızdır. Eş anlı olarak arz talep eşitliği gerçekleşir. Tam bir takas ekonomisi söz konusudur. Üretim yer almamakta, mevcut kaynak ve ürünlerin dağılımı yapılmaktadır" (Eren, 1989, 9). Hiç kuşkusuz böyle bir analizde zamanın önemsiz olması homo economicus kavramı içinde ele alınan piyasada tam bilgilendirilmenin olduğu varsayımıyla da yakından ilişkilidir. Bu tür bir ele alışı tarihsel olmayan bir metodolojinin (ahistorical methodology) varlığına neden olduğu açıktır. Burada daha çok soyut tamamlanmış bir mekanizma ve dolayısıyla biçim ve özün mutlaklaştığı bir yaşam ile karşılaşırız. Böyle bir modelde ise bir kez tanımlanan para ve işlevi ise artık tamamen bu model içinde ele alınmakta ve pasif nötr olarak tanımlanan parasal değişkenler model için sorun yaratmadığı için genel kabul görür.

Böyle bir yöntemle karşılık zaman unsurunun önemli olduğunu ısrarla vurgulayan Keynesyan okul için ise bu anlamdaki vurgu en açık haliyle şöyle ifade edilmektedir; "Eğer biz modelde karar alıcılardan bahsediyorsak, zaman olgusunu mutlaka modele dahil etmemiz gerekiyor" (Robinson'dan aktaran Curry ve Barnes, 1988, 146). Tarihsel zamanın temel özelliği onun geriye dönüşümsüzlüğü (irreversibility) olmasıdır. Zamanda "tam anlamıyla tek yönlü trafik vardır, zaman ileriye doğru hareket ettikçe bizde onunla birlikte hareket ederiz. Robinson'un belirttiği gibi bu gün ile yarın arasındaki farklılık yirmi dört saatin geçmiş olmasıdır. Her durumda geçmiş geriye dönüşmez olan gelecek ise açık olan anlamına gelir" (Curry ve Barnes, 1988, 146). Keynesyen analizde zaman olgusu ile birlikte belirsizlik olgusu önem kazanır. Zaman bu anlamda gelecek, açık ve olasılıkları içinde taşıdığı için belirsizdir. Gelecek ve belirsizlik unsurlarını tanımlamada para, keynesyen analiz için önemli bir yer işgal eder, ve para bu gün ile gelecek arasında köprü işlevi görür. Para sadece metallerin değiştirilmesi için dışarıdan sisteme sokulan bir araç değil, aynı zamanda belirsiz olan gelecek karşısında her türlü biçime dönüşebilen ve bu anlamda güvence işlevi üstlenen ekonomiye içkin bir kavramdır. Zaman ve değişime bağlı olarak bireyler ellerinde tutacakları para ile (likidite teorisi) belirsizliği içinde taşıyan gelecek için olası tehlikelerden korunma imkânını elde edecektir. Bu anlamda belirsizlik dünyasında likidite özgürlük anlamına gelir. Zaman içinde bireyler ekonomi-

nin ritimlerine bağlı olarak ellerindeki para ile kendilerince rasyonel olan davranışlara girerler ki, bu davranışlar aslında rasyonel olabileceği gibi, birikimli olarak ekonomik ritimleri olumsuz yönde etkileyebilir, belirsizliğin daha da artmasına neden olabilir. Özellikle para ile sağlanan kısa dönemli kârlar uzun dönemi yani zaman içinde daha belirsiz bir geleceği içeren üretime göre tercih edilebilir, ve bu anlamda uzun dönemli üretim olanaklarının gerçekleşmemesine neden olabilir. Keynes ve Post-Keynes ele alışlarda, para olgusu zaman / tarih unsuru ile birleştirilerek gününbirlik olaylar için oldukça önemli aparatlar sağlamıştır. Analiz açısından önemli ipuçları sunan bu ele alış bir dizi tehlikeyi de içinde taşır. Bu tehlike ise üretim ile finans ve belirsizlik ilişkisini sürekli olarak finansal olanın üretim için sorun olduğu, ya da finansal araçların (örnek olarak kredilerin) sadece bireysel tercihlere bağlı olarak açıklanmasıdır. Finansal yapıda gözlemlenen bir dizi değişken para ile ilişkili olmayıp, bir bütün olarak sermaye birikim sürecinde sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması açısından bir dizi içsel bağlantıyı ile ilişkisi vardır.

Egemen iktisat yazını ile ilgili bu açıklamadan sonra yeniden Marksist ekonomi analizinde tarih / zaman olgusunun önemine geçebiliriz. Marx kendi yöntemini en iyi dile getirdiğini düşündüğü bir yazıdan şu alıntıyı yapmıştır: "Marx için önemli olan tek şey, incelediği olguların yasasını bulmaktır; bu olgular, belirli bir tarihsel dönemde belirli bir biçim ve karşılıklı ilişkiler içerisinde oldukları sürece, onun için önemli olan, yalnızca onlara egemen olan yasalar değildir. Onun için daha önemli olan, bunların değişimlerinin ve gelişmelerinin, yani bir biçimden başka bir biçime, bir ilişkiler düzeninden, farklı bir ilişkiler düzenine geçişlerin yasasıdır..... Ona göre (Marx) böyle soyut yasalar yoktur. Tersine, onun düşüncesine göre, her tarihsel dönemin kendi yasaları vardır. Toplum belirli bir gelişme dönemini tamamlar tamamlamaz, belirli bir aşamadan bir ötekine geçerken, başka yasalarında etkisi altına girmeye başlar" (Marx, 1986, 27). Gerçekten de Marx, toplumsal yapıyı oluşturan ilişkilerin bilgisine ulaşırken toplumu içsel dinamiklere bağlı olarak sürekli hareket eden bir süreç olarak kavramsallaştırır. Toplumsal gerçekliğin analizi için kullanılan diyalektik yöntem, bu anlamda sadece içsel ilişkileri değil bu ilişkilerin yarattığı dönüşüm / değişim süreçlerini belki de en çok bu süreçleri ele alarak analiz eder. Engels, *Kapital-III*'e yazdığı önsözde bunu daha açık ifade eder; "Şeyler ile bunların birbiriyle ilişkileri sabit değil, değişken olarak kabul edilip kavrandığında, bunların zihinsel imgeleri, fikirlerin de aynı şekilde değişim ve dönüşüme bağlı bulunacağı; ve bunların katı tanımları içerisinde hapsedilmiş olmayıp, tarihsel ya da mantıksal oluşum süreçleri içerisinde geliştikleri apaçıktır" (Engels, 1990, 20).

Sistemler arası ve sistemin kendisinin tarihsel bir süreç üzerinde yer aldığı olgusu üzerinde ısrarla duran Marksist analiz, sosyal gerçeklikle ilgili yaptığı tanım ve kavramsallaştırmaları bitmiş ve bu anlamda mutlaklaşmış kavram ve kategoriler olarak tanımlamaz. Yukarıda tanımlanan ontolojik yapılar ve epistemolojik çerçeve zaten böyle bir ele alışa izin vermez. Eleştirel ve açık bir sistem üzerinde yürütü-

len bilgi üretim süreci, toplumsal olgular ile ilgili analizde, toplumsal olanın çelişkili, değişime açık dinamikleri doğrultusunda, soyut ve somut arasında süregelen gerilimlere bağlı olarak elde edilen ve kullanılan kavram ve kategoriler sürekli olarak gözden geçirilir, değiştirilir. Süreç bu anlamıyla öz-eleştirel olmak zorundadır. Burada amaçlanan değişen toplumsal ilişkilere bağlı olarak verili kavramsal yapının gözden geçirilmesi ve ampirik ve aktüel dünyanın verileri dolayımında yeniden tanımlanmasıdır.

Bu tür bir analiz biçimi özellikle Marx'ın para analizinde gözlemlenebilir. Marx'ı önceleyen iktisatçılar tarafından para kapitalist ekonomide artan meta değişimine aracılık ettiği yani değişimi kolaylaştıran bir aracı olması dolayısıyla bu işlevi ile biçimsel olarak artı olmuş bitmiş bir değişken olarak analiz edilir. Oysa sorun para olduğunda yani "paraya donmuş bir biçim olarak bakıldığında ve sadece bu halde- onun doğa üstü özüne ilişkin soyut düşünce doğar ve bizi 'kör' eder" (Rosenthal, 1977, 120). Marx *Kapital*'de böyle bir "körlüğü" dile getirir; "Klasik ekonominin başlıca kusurlarından birisi de, metaların ve özellikle bunların değerlerinin tahliliyle, değer, değişim-değeri aldığı biçimi ortaya çıkartmaması olmuştur. Bu okulun en iyi temsilcileri A. Smith ile Ricardo bile, değer biçimini önemsiz bir şey, metaların niteliği ile ilgili bir şey gibi ele almışlardır. Bunun nedeni yalnızca, dikkatlerin tamamıyla değer, büyüklüğünün tahliye yönelmiş olması değildir. Bunun daha derin nedenleri vardır. Emek ürünün değer biçimi, burjuva üretimde ürünün aldığı en soyut biçim değil, aynı zamanda en genel biçimdir. Ürüne toplumsal üretimin özel bir türü damgasını vurur ve böylece ona özel tarihi niteliğini verir. Bu durumda eğer biz, bu üretim tarzına, toplumun her hali için doğa tarafından saptanmış tek ve ebedi biçim gözüyle bakacak olursak değer biçiminin, meta biçiminin onun daha sonraki gelişmeleri olan para biçiminin, sermaye biçiminin, vb. Ayırt edici niteliğini zorunlu olarak ihmal etmiş oluruz. İşte bunun için, değer büyüklüğünün ölçülmesinde emek-zamanının kabul edilmesini benimseyen iktisatçılarda, genel eşdeğerin en yetkin biçimi olan para konusunda çok garip ve çelişkili düşüncelere rastlıyoruz. Paranın bilinen tanımlamalarının artık geçerli olmadığı bankacılığı ele aldıklarında en göze çarpıcı biçimde açığa çıkar" (Marx, 1986, 96). Marx bu tür bir ele alışı yeterli olamayacağı vurgusundan hareketle "Burada, burjuva iktisadının bugüne kadar elini bile sürmediği, bir görev; para-biçiminin doğuşunun kaynağını, metaların değer-ilişkisi içindeki değeri belirten ifadesinin gelişmesinin kaynağını, en yalın ve hemen hemen farkedilmeyecek biçiminden, göz kamaştırıcı para biçimine gelineye kadar incelemek görevi bize düşüyor. Bunu yaparken, aynı zamanda, paranın ne olduğu bilmecesini çözeceğiz." (Marx, 1986, 62-3, vurgular bana ait). Marx'ın bu görevi yerine getirirken işaret ettiği önemli bir nokta, paranın özünde bir "üretim toplumsal ilişkisini temsil ettiği" yönündeki vurgusudur. Bu yöndeki vurgunun paranın yani tarihsel bir zamana ilişkin toplumsal bir olgu olduğu yönündeki vurgu gözden geçirildiğinde, para olgusu da anlaşılabilir olacaktır. Bu vurgudan hareketle, para biçimlerinin gelişimini genel olarak kapitalizmin gelişimi doğrultusunda ele almak, böylece para ile ilgili ana-

liz kapitalizmin gelişiminin analizi ile birlikte yürütmek gerçekçi bir tavır alışı olacaktır; "Para, değişim sırasında, zorunluluğun oluşturduğu kristaldir, böylece farklı emek ürünleri fiilen birbirlerine eşitlenir ve bu uygulama sonucu metalara dönüşürler. Tarihsel ilerleme ve değişimin genişlemesi, metalarda saklı bulunan kullanım-değeri ile değer arasındaki karşıtlığı geliştirir" (Marx, 1986, 102). Bu anlamda bir metanın, "herhangi bir değişik türde bir diğer metayla ilişkisi bütün ilişkilerin en basitidir." Buna göre; "Metanın kendisinden kopmuş ve onun yanı sıra kendi başına bir meta olarak varolan mübadele değeri ise paradır. Parada, metanın bir mübadele değeri olarak sahip bulunduğu tüm özellikler, metanın kendisinden farklı bir nesne halinde, onun varoluşundan bağımsız bir toplumsal varoluş biçimiyle ortaya çıkar" (Marx, 1979a, 211). İlk olarak diğer metalar arasında bir metanın para biçimini alması, paranın aldığı ilk biçim yani metal-para ile karşılaşıyoruz. Marx çalışmasının büyük bir kısmında altını para-meta olarak ele almıştır. Oysa kendisinin de belirttiği gibi "Toplumun gelişim sürecinde sembolün (paranın yerine kullanılan meta-sembol) kendisiyle birlikte, ona gittikçe daha iyi uyan maddi biçimde gelişir." Diğer yandan "Bu sembolü cisimleştiren maddenin niteliği, tarih boyunca ne kadar farklı biçimler altında belirlirse belirsiz önemsiz değildir" (Marx, 1979a, 211). Marx'ın para analizinde özellikle biçim ile özün, içrek (esoterik) olanla dışrak (exoterik) olanın kesiştiği nokta ise, metaları ortak bir ölçü ile ölçülebilir hale getiren ya da aktüel yaşamda böyle gözlemlenen paradır. Marx, metaları ortak bir ölçü ile ölçülebilir hale getiren şeyin para olmadığını, tam tersine "tüm metalar değer olarak insan emeğini gerçekleştirdikleri ve bu nedenle de aynı ölçü ile ölçülebilir oldukları içindir ki, bunların değeri bir ve aynı özel meta ile ölçülebilir ve bu meta da, değerlerin ortak ölçüsüne, yani paraya dönüştürülebilir. "Para, bir değer ölçüsü olarak, metalarda içkin değer ölçüsüne, emek zamanına bir zorunluluk sonucu verilmiş dışsal bir biçimdir" (Marx, 1986, 110). Bu biçim farklı işlevleri ile farklı biçimler alabilmekte, Marx'ın para teorisi bu anlamda önemlidir. Yazar paranın kökeni ve en basit biçimini tanımladıktan sonra, paranın üstlendiği işlevleri ve bunların aldığı biçimleri meta analizi aracılığıyla ele alıp geliştirdiği analizinde metanın sermaye birikimi gibi daha bütünsel bir süreçle ilişkilerini tanımlayarak, paranın diğer ekonomistlerce üzerinde durulmayan sermaye olarak para işlevi/biçimine ulaşmıştır. İşlev olarak kapitalizm açısından özsel bir önemi olan para-sermaye işlevi beraberinde bir dizi para formunun gelişmesine de neden olur. Gelişme ise beraberinde meta-paranın dematerilizasyonu yani kağıt paralara sembol paralara dönüşmesine neden olmuştur. Özellikle ödeme aracı olarak para biçiminin gittikçe kredi biçimine dönüşmesi ile birlikte, kredi biçimi de zamanla gelişerek farklı biçimler ve farklı amaçları içermeye (ticari-kredi, yatırım-kredisi ve finansal-kredi) başlar. Marx sonrası uzun süre analiz konusu edilmeyen para ve para biçimlerinin kapitalist ekonomiyle olan ilişkileri 1970'lerin finansal olayları nedenleri ile yeniden Marksist ekonomistlerin gündemine girmiş ve paranın farklı biçimleri ile bu biçimlerinin üstlendiği işlevler üzerinde yoğunlaşmaya başlanmıştır. Özellikle Marx'ın ayrıntılı olarak geliştirdiği metal-para ve fi-

yat-para forumlarının yanı sıra günümüzde belirleyici olan kağıt para, banka parası (Hall, 1988) ve özellikle yabancı paralar karşısında ülke parası biçimi son dönem Marksist para analizinin temel eğilimleri olmuştur (Altwater, 1993). Diğer yandan para işlev ve biçimleri ile ekonomik dalgalanmalar arasında bağlantılar kurularak, ekonomide farklı durumların paranın farklı işlev ve biçimlerini öne çıkardığı özellikle belirtilmiştir. Birikim süreci ve ekonominin normal olarak işlediği dönemlerde paranın ödeme aracı olarak kullanılması ile kredi ilişkileri yoğunluk kazanırken, bunalım dönemlerinde paranın daha çok değişim aracı işlevi öne çıkar (Lapavitsas, 1991 / 1994). Diğer yandan kapitalist ekonominin bütünsel kriz dönemlerinde para-sermayesinin belirleyici konuma geçmesi ile birlikte, para, "temsil ettiği" değerlerden uzaklaşma sürecine girer. Değerin temsil ettiği değerlerden uzaklaşması özellikle "hayali para" ve "sermaye" yaratma mekanizmasının artması ile daha önemli hale gelir. Paranın reel değerlerden uzaklaşması ile birlikte, sermayenin merkezleşme eğilimlerinin hızlanması finansal ilişkilerin daha derinleşip / yoğunlaşmasına neden olur (Perelman, 1990).

Yönteme ilişkin genel sonuçlar

Yöntemle ilgili bu bölümü bitirmeden önce, kapitalist ekonomi içinde para ve parayla ilgili analizin mutlaka belirli bir yöntem çerçevesi içinde analiz edilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamak gerekiyor. Bu çerçevede;

-Toplumsal bir olgu olarak para, kapitalist ekonomide ancak reel olan yani yukarıda detaylı olarak verdiğimiz A₁ (A₁ = (A₁, ilişkisi aracılığıyla ele alınmalıdır.

-Böyle bir yaklaşım, toplumsal olanın bütünsel analizi anlamına gelir. Değişim değeri amacı ile metaların üretildiği bir toplumsal / ekonomik yapıda, yani kapitalizm de para ile meta arasındaki ilişki bu anlamda gerekli ve zorunlu bir ilişki biçimidir. Kapitalizmde para sadece dolaşım sürecinde hareket eden metalara karşılık gelen para hareketi anlamına gelmez. Para üretim, tüketim ve daha da önemlisi toplumsal zenginliği işaret eden ve bu anlamda meta üretimi ile birden çok boyutta ilişkiye giren bir özellik kazanır. Ekonomik ilişkilerin dinamik süreçlerine bağlı olarak paranın meta ile olan ilişkileri ve paranın diğer değişkenlerle olan ilişkileri sürekli olarak farklılaşır ve paranın farklı işlevleri belirleyici olmaya başlar. Bu anlamda egemen iktisat yazının temiz modelleri, sosyal yaşamın dinamik gerçekliği karşısında lekelenir, işlemeze hale gelir. Bu zorunluluk her ne kadar ele alacağımız konularda bilinmeyenlerin sayısını ve bundan dolayı risk unsurunu artırsa bile, bunun sosyal gerçekliği anlama adına yapılan bir çaba olarak bilimselliğin zorunlu uğraklarından biri olduğunu düşünüyorum. Çalışma boyunca kullandığımız Marksist yöntemde üretim, dolaşım ve bölüşüm ilişkilerinin bir bütünü yani kapitalizmin ve dolayısıyla sermaye birikim sürecinin birbiri ile direkt ilişkili değişkenler olduğu gerçeğinden (fakat varsayım değil) hareketle, para ve finans sorunu bu toplam süreç içine yerleştirilerek anlamaya çalışılmalı. Böyle bir anlayış, yöntem, soyutlama ve

kavramsallaştırma ile radikal ampirisizmden farklı bir süreç izlememize olanak verecektir. Bu anlayış çerçevesinde bilgiye ulaşma günlük yaşamımızı çevreleyen olaylar ve olgular yığınından soyutlamaya giderek kavramsal yapılara ulaşan, yani tarihsel somut gerçeklikle soyut kavramsal yapılar arasında canlı bir süreçtir. Marx *Grundrisse*'de somut olguların yüzeysel görünümünün karmaşıklığı ve zenginliğinden oldukça basit fakat yüksek soyutlamaların yapılması gerektiğini belirtir. Para ve mal kavramları bu anlamda görece basit, fakat soyutlama düzeyi oldukça yüksek kavramlardır. Para-sermaye ya da faiz getiren sermaye kavramları ise para ve mal kavramlarından daha da kompleks soyutlama düzeyi yüksek kavramlardır. Bu sadece soyut düzeyde, düşünce düzeyinde değil gerçeklikte de böyledir (Fine ve Harris, 1981, 7).

-Paranın analizinde yapılması gereken bir diğer vurgu ise, toplumsal bir olgunun ancak onun öz-biçim ve ilişkiler aracılığıyla ele alınmasının gerekliliği yönünde olmalıdır. Sadece öz ya da biçim üzerinde yoğunlaşma sonuçta D.Harvey'in vurguladığı gibi; paranın sosyal ilişkilerini açığa çıkarma yerine onun varolan gizleyici, fetişleştirici özelliğini güçlendirmiştir (Harvey, 1990, 102).

-Öz ile biçim ilişkisini ilişki kavramı aracılığıyla ele alınması gerektiğini bir simge olarak ele alınan paranın sistemin tümü ve diğer olgu / mekanizmalarla ilişkileri ele alınmadan açıklanamayacağını vurguladık. Para, kapitalizm içinde oldukça farklı formlar olarak farklı işlevler yüklenir ve tüm bu farklı işlevler ise bir bütün olarak kapitalist üretim, dolaşım ve bölüşüm ilişkileri ile bağlantılıdır. Yani bir dizi güncel somut olay olarak günlük yaşamımızda yer alan para, döviz, kredi, üretim kalkınma gibi kavramlar ancak içinde yer aldıkları dinamik ve değişim süreci içindeki ilişkiler sistemi içinde ve bu kavramların sistem içinde diğer olgu / nesne ve mekanizmalarla girdiği zorunlu içsel ilişkiler tanımlanmadan anlaşılması mümkün değildir. Bu çerçeve içinde paraya homojen bir bütün, sadece alım satımda aracılık üstlenen bir sembol olarak görmek kaçınılmaz bir şekilde görünüme takılıp kalma ile eşanlamlıdır. Bu yönde toplumsal yapıyı anlamaya çalışanların yöntemini eleştiren Marx, faiz ile sermayenin kârını karıştıran döneminin ekonomistlerinin sundukları bilgiyi tanımlarken "...bunlar şeylerin en yüzeysel görüşlerinden derlenen günlük önyargılardan oluşurlar. Ardında, bu yanlış ve basmakalıp içeriğin esrarlı bir ifade tarzıyla "yüceltilmesi" ve ululaştırılması işi kalıyor" ifadelerini kullanır.

-Toplumsal olguları anlamak için yani bizimde içinde bulunduğumuz gerçeklik alanının bilgisine ulaşmak için öncelikle soyutlamaya gidilmesi gerektiği üzerinde durduk.

-Toplumsal bir olgu olarak paranın analizi için toplumsal olanın yapı-mekanizma ve olaylar olarak üçlü ontolojisini geliştirerek, herhangi bir toplumsal olgunun (burada para) analizi için, sadece olay bağımlı (ampirik) ya da yapı bağımlı (radikal soyutlama) olarak ele alınamayacağını işaret ettik.

-Olguların nedensel boyutunun indirgemeci bir mantıkla tek yapıdan tek tek olguya giden funde-

mentalist ya da olgudan olguya giden bir süreç olarak basit Humeci bir mantıkla ele alınamayacağını, olgular ile yapılar arasında bir dizi içsel ilişki ve dolayısıyla çoğul nedensel bağın olduğunu vurguladık. Örnek olarak konumuz açısından paranın dönemler arası fiyatı olan faiz ile paranın paralar arası fiyatı olan döviz ilişkisini açıklama yönündeki analizler, sermayenin uluslararasılaşması gibi bir sürece baş vurmadan / öze ilişkin süreçler ele alınmadan açıklanmaya çalışılmıştır. Para, finans ve üretim arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin bir dizi mekanizma ile örneğin uluslararası para sistemi ile ilişkisi ya da devlet ile para sistemi arasındaki içsel zorunlu ilişki ve bu ilişki ile sermayenin bir bütün olarak uluslararasılaşması arasındaki zorunlu içsel ilişkiler açıklanmadan paranın gerçek dünyası açıklanamaz.

-Çoğul nedensel bağı ele almak, açıklamak sadece A olayının B olayının nedeni olduğu türünden bir açıklama anlamına gelmez. Daha çok A' ile B arasındaki nedensel ilişkinin nasıl ve niçin sorularına cevap verecek şekilde ele alınması gerektiğini yani diğer bir deyişle betimleme değil açıklamanın temel amaç olduğunu belirttik.

-Sosyal bir olguyu tanımlarken geliştirilen kavramsal kategorilerin donmuş, tamamlanmış biçim ve özler olmadığı, sosyal ilişkilerin dinamiğine bağlı olarak, sosyal yapıda gözlemlenen değişimlerin kısa sürede gerçekliği açıklamak için geliştirilen kavramsal kategorilere yansması yani somuttan soyuta geri beslemeler ile teorik düzeneğin sürekli eleştirel bir boyuta taşınması gerekiyor. Bu anlamda eleştirel olan teorik çerçevenin aynı zamanda öz eleştirel olması da gerekiyor. Bu ilişkisel ontolojinin doğal bir sonucudur. Diyalektik eğer çelişkiyi içeriyorsa, çoğul ilişkilere içsel olan çelişkilerin süreç içinde çözülme zorunluluğu beraberinde üzerinde bilgisine ulaşmaya çalıştığımız ontolojik gerçekliğin değişmesine neden olduğu ölçüde, bilme etkinliğimizin sonuçları ile varolan ontolojik gerçeklik arasındaki açıklıklar zorunlu olarak zaman zaman bilme etkinliğinin açığa çıkardığı bazı bilgi biçimleri karşısında öz eleştirel olmamızı gerektirir. Bu bilme amacı etrafında örgütlenen bilimsel sürecin özgürleşmesi ve gerçeğe yaklaşması adına önemli bir olgudur. Öz-eleştirel olmak bilme biçimlerinin sonuçlarından kurtulmak ve özgürleşmek adına önemlidir. Bu insanın, insanlaşması ve özgürleşmesi sürecinde çok önemli bir adımdır. Öz-eleştirel olmak aynı zamanda teorik analizin açık bir süreç olmasına yol açar. Yani daha önce toplumsal gerçeklikle ilgili ek-sik ya da yetersiz bir kavramlaştırma, somut gerçeklik tarafından yanlışlandığında teorik inşa süreci öz-eleştirel bir açılımla somutun analizini yapılabilmesini gerektirir. Teorik açıdan işaret edilen bu süreç özellikle 1970'lerden sonra yaşanan deneyimde karşımıza çıkmıştır. Üretim süreci dolayımında kapitalizmi tanımlayan Marksist ele alışı, finansal yapıları açıklamakta zorluk çektiklerinde Marx'ın yöntemsel çerçevesi ile yaşanan somut süreci karşılaştırmak zorunda kalmışlardır. Buna göre Marx'ın yönteminde indirgemeci bir mantığın olmadığı, tam tersine Marx'da ekonominin üretim, dolaşımın ve tüketimin bütünsel teorisi, üretim ile dolaşım, para ile metanın uzlaşmaz birlikteliği dolayımında ele alındığı ısrarla vurgulanmaya başlanmıştır (Roche,

1985). Bu aslında Marksist analize içerilmiş olması gereken öz-eleştirel analizin doğal sonucudur. Kapitalizm tarihsel toplumsal ilişkiler içinde en dinamik sistem olduğu gerçeğini bir defa kabul ettikten sonra, çoğul dinamikler sonucu kapitalizmin 1970'lerde karşılaştığı bunalım karşısında geliştirdiği mekanizmaları anlamak için ontolojik yapıda gözlemlenen değişikliklerin analizi için bu değişikliklerin yapılan analizlere taşınması gerekiyor. Bu yapıldığı zaman ancak teorik çerçeve ve dolayısıyla parasal ilişkiler anlam kazanacaktır.

Yukarıda detaylı olarak açıklamaya çalıştığım diyalektik eleştirel realizm, sosyal olguların bilgisini üretmek için gelişkin bir epistemolojik / ontolojik çerçeve sağladığını düşünüyorum. Bu yöntemin, sosyal bilimlere açısından henüz oldukça yeni bir ele alışı olduğunu vurgulamam gerekiyor. Diyalektik eleştirel realizmin, araştırma nesnesine yönelme ve araştırma nesnesinin bilgisini üretme yönündeki doğanının kapitalist ekonomide para kavramının anlaşılması için oldukça önemli potansiyelleri içinde taşıdığını belirtmemiz gerekiyor. Kavramsal çerçevenin deneysel süreçlere yani toplumsal gelişmenin kendine bağlı olması nedeniyle açık uçlu DER'in epistemolojisi kaçınılmaz olarak öz-eleştirel bir karaktere sahiptir. Özeleştirel yapı değişen toplumsal yapı ve ilişkiler ile farklılaşan yapılara göre kavramsal yapıların geliştirilmesine olanak sağlar (Bhaskar, 1989). Diğer yandan 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren sosyal bilimlerde yavaş yavaş kabul görmeye başlayan DER yöntemi, açık uçlu yapısı ve bütünü yakalama çabası ile ekonomik analiz için bir dizi yöntemsel araç ve daha da önemlisi düşüncenin aşırı disipline edilmiş kapalı doğasından kurtulma olanağı verir.

Kaynakça:

- Aglietta, M (1987) *A Theory of Capitalist Regulation*, Verso, London.
- Akerlof, G.A ve J.L.Yellen (1987) "Rational Models of Irrational Behavior", *American Economic Review*, cilt 77, sayı 2.
- Altwater, E (1993) *The Future of Market An Essay on the Regulation of Money and Nature After the Collapse of 'Actually Existing Socialism'*, Verso, London.
- Angelis, M.D (1995) "Beyond the Technological and the Social Paradigms: A Political readings of Abstract Labour as the Substance of Value", *Capital & Class*, 57.
- Artur, C (1979) "Dialectics of the Value-Form", (ed: D.Elson), *Value: The Representation of Labour in Capitalism*, CSE Book, London.
- Artur, C (1993) "Hegelian Logic and Marx's Capital", (ed: F.Mosley), *Marx's Method in Capital*, Humanities Press, New Jersey.
- Backhaus, H.G (1992) "Between Philosophy and Science: Marxian Social Economy as Critical Theory", *Open Marxism*, volume-1, Pluto Press.
- Barnes, T.J (1988) "Rationality and Relativism in Economic Geography: an Interpretive Review of Homo Economicus Assumption", *Progress in Human Geography*, cilt 12, sayı 4.
- Barnes, T.J ve E.Sheppard (1992) "Is There a Place for rational Actor?", *Economic Geography*, cilt 68, sayı 1.
- Bhaskar, R (1989a) *The Possibility of Naturalism*, Harvester Press, London.
- Bhaskar, R (1989b) *Reclaiming Reality*, London, Verso.
- Bhaskar, R (1994a) *Dialectic, The Pulse of Freedom*, Verso, London.
- Bhaskar, R (1994b) *Plato Etc The Problems of Philosophy*

and Their Resolution, Verso, London.

Blaug,M(1979) *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge University Press., Cambridge.

Blinder,A.S(1987) "Keynes, Lucas, and Scientific Progress", *American Economic Review*, cilt 77, sayı 2.

Buharın,N (1975) *Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm*, çev. S.Barlas, Özgün Yayınları, İstanbul.

Carchedi, G (1991) *Frontiers of Political Economy*, London, Verso.

Carling,A (1986) "Forms of Value and The Logic of Capital", *Science and Society*, cilt L., Sayı 1.

Cartelier,J(1991) "Marx's Theory of Value, Exchange and Surplus Value: A Suggested Reformulation", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 15, sayı 3.

Clarke,S (1988) *Keynesianism Monetarism and the Crisis of the State*, Edward Elgar, London.

Cleaver,H (1979) *Reading Capital Politically*, Brighton, Harvester Press

Colletti,L(1978) "Marksizm ve Diyalektik", *Toplumcu Düşün*, sayı 2

Collier,A(1989) *Scientific Realism and Socialist Thought*, Harvester Wheatsheaf, London

Collier,A(1994) *Critical Realism*, Verso, London

Crotty,J (1986) "Marx, Keynes and Minsky on The Instability of The Capitalist Growth Process and The Nature of Government Economic Policy", (eds: S.W.Helburn ve D.F.Bramhall), *Marx, Schumpeter, Keynes*, M.E.Sharpe, Inc., London.

Davidson,P(1986) *Money and The Real World*, MacMillan, London

Davidson,P(1994) "Money and Uncertainty/Liquidity Preference-the Demand for Money/The Finance Motive and Interdependence of the Real and Monetary World", *Post Keynesian Macroeconomy Theory*, Edward Elgar, London

De Brunhoff,S(1973) "Marx as an a-Ricardian; Value, Money and Price at the Beginning of Capital", *Economy and Society*, cilt 2, sayı 4.

De Brunhoff,S(1976) *Marx on Money*, Unizen Books.New York.

Desai,M(1977) *Marksist İktisat Teorisi*, çev:N.Satılğan, Birikim Yayınları, İstanbul.

Dobb,M (1992) *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, çev: F.Akar, Belge Yayınları, İstanbul.

Eichner,A.S(1978) "Introduction" (ed:A.S.Eichner), *A Guide To Post-Keynesian Economics*, MacMillan, London.

Eldred,M ve M.Hanlon(1981) "Reconstructing Value-Form Analysis", *Capital & Class*, sayı 13.

Elson,D(1979) "Value Theory of Labour", *Value The Representation of Labour in Capitalism* (ed:D.Elson), CSE Books, London.

Ercan,F(1995a) "New Epistemological Framework of Social Sciences; Materialist Oriented Critical Realism", *Öneri*, cilt 1, sayı 2.

Ercan,F(1995b) "Disciplinary Definition of Economic Geography in the Context of Epistemology", *M.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt X., sayı 1-2.

Ercan,F (1995c) "Toplum(lar) ve Ekonomi(ler): Toplumsal Değişme Sürecinde Toplumsal ve Ekonomik Yapılar" T.İşgüden, F.Ercan ve M.Türkay(der) *Gelişme İktisadi Kuram-Eleştiri-Yorum*, Beta Yayınları., İstanbul.

Ercan,F(1997) "Tarihsel ve Toplumsal Bir Olgu Olarak Kapitalizm ve Esneklik", *Petrol-İş 1995-96 Yılı*, İstanbul

Eren,E(1989) "Piyasaya Müdahalenin Gerekliği Üzerine Post-Keynesçi Bir Yaklaşım", *İktisat Dergisi*, sayı 291.

Eren,E(1989) *İktisatta Yöntem*,Uludağ Üniversitesi, İkt. İ.D.Bil. Fak. Yayınları., Bursa.

Erendil,A(1993) *Using Critical Realist Approach in Geographical Research*, A PhD Thesis Proposal, Department of City and Regional Planning, METU.

Evans,T (1985) "Money Makes the World Go Round", *Capital & Class*, sayı 24.

Hung,F(1968)"Keynes and Marx on Theory of Capital Accumulation, Money and Interest", (ed:) D.Horowitz, *Marx and Modern Economics*, Monthly Review Press, New York.

Fine,B(1981) *Economic Theory and Ideology*, Holmes&Meier, New York.

Fine,B ve L.Harris (1979) *Rereading Capital*, Macmillan, London.

Fincher,F (1983) "The Inconsistency of Eclecticism", *Environment and Planning:A*, vol.15/4, pp.607-622.

Foley,D,K (1986) *Understanding Capital; Marx Economic Theory*, Harvard University Press, Cambridge.

Freeman,A(1995) "Marx without Equilibrium", *Capital&Class*, sayı 56.

Friedman,M (1974)"A Theoretical Framework for Monetary Analysis" (Ed):R.J.Gordon, *Milton Friedman's Monetary Framework*, The University of Chicago Press, London.

Friedman,M (1988)*Kapitalizm ve Özgürlük*, çev: D.Erberk ve N.Himmetoğlu, Altın Kitaplar, İstanbul.

Friedman,M (1983)"Paranın Miktar Teorisi", *Para;Teori ve Politika*, (der ve çev: S.Öksüz), Anadolu Üniversitesi yayınları, Eskişehir.

Görün,F (1978) "Pozitif İktisat Hakkında", *İktisatta Kapsam ve Yöntem*, (Der.),F.Görün, ODTÜ Yayınları,Ankara.

Gülbekistan Komisyonu(1996)*Sosyal Bilimleri Açın*, Metis Yayınları, İstanbul.

Hall,M (1992) "On the Creation of Money and The Accumulation of Bank-Capital", *Capital&Class*,sayı 48-Autumn.

Harris, L (1977) "On Interest, Credit and Capital", *Economy & Society*, vol.5.

Harris, L (1978)"The Science of The Economy", *Economy & Society*, cilt 7, sayı 3.

Harris, L (1987)"Paranın Rolü", çev. N.Satılğan, *İktisat Dergisi*, sayı,266-67.

Hayek,F,A (1991b) "On Natural Money", Roy,M(ed) *Money, Capital, and Fluctations; Early Essays*, University of Chicago, Chicago.

Harvey,D (1984) *Limits To Capital*, Basil Blackwell, Oxford.

Harvey,D (1990) *The Conditions of Postmodernity*, Basil Blackwell, Oxford.

Himmelweit,S ve S.Mohun(1994) "The Reality of Value", *Debates in Value Theory*, (ed:S.Mohun), St.Martin's Press

Hilferding,R(1981) *Finance Capital A Study of The Latest Phase of Capitalist Development*, Çev: T. Bottomore, Routledge and Kegan Paul, London

Horkheimer,M ve T.W. Adorno(1995) *Aydınlanmanın Diyalektiği-I*, (çev:O.Öğuzgil), Kabcacı yayınları, İstanbul.

Jewons,W.S(1969)"Barter", *Monetary Theory*, çev. R.W. Clower, Penguin Books, London.

Kaldor,N(1986) *The Scourge of Monetarism*, Oxford University Press, Oxford.

Kalecki,M(1971) *Selected Essays on The Dynamics of Capitalist Economy*, Cambridge University Press, London.

Katouzian,H(1980) *Ideology and Method in Economics*,New York University Press, New York ve London.

Kay,G (1975) *Development and Underdevelopment A Marxist Analysis*, Mac Millan,London.

Keat,R ve J.Urry(1994) *Bilim Olarak Sosyal Teori*, çev:N.Çelebi, İmge Kitabevi, Ankara.

Kenway,P(1980) "Marx, Keynes and The Possibility of Crisis", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 4, sayı.

Keynes,J,M(1961) *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Mac Millan, London.

Keynes,J,M (1980) *İstihdam Faiz ve Para Genel Teorisi*, çev: A.Baltacıgil, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul.

Kregel,J.A(1987)"Markets and Institutions as Features of a

Capitalist Production System", *Alternatives to Economic Orthodoxy*, ed:R.Albelda, C.Gunn ve W.Waller, M.E.Sharper Inc, London.

Kliman A ve T.McGlone(1988) "The Transformation non-Problem and The Non-Transformation Problem", *Capital & Class*, sayı 35.

Kurmuş,O(1982) *İktisat Tarihinin Doğuşu*, Savaş Yayınları, Ankara.

Lapavitsas,C(1991)"The Theory of Credit Money:A Structural Analysis", *Science & Society*, cilt 55, sayı 3.

Likitijisomboon,P(1995)"Marxian Theories of Value Form", *Review of Radical Political Economics*, cilt 21, sayı 2.

Lipietz,A (1985) *The Enhanced World*, Verso, London.

Lavoie,D(1986)"Marx, Quantity Theory, and Theory of Value", *History of Political Economy*, cilt 18, no 1.

Lovering,J(1990b)"Neither Fundamentalism nor 'New Realism': a Critical Realist Perspective on Current Divisions in Socialist Theory", *Capital&Class*, sayı 42.

Lucas,R,E(1972)"Expectations and The Naturality of Money", *Journal of Economic Theory*, sayı 4.

Lukacs,G(1971) "What is Orthodox Marxism?" in G.Lukacs, *History and Class Conciousness*, London, Merlin Press.

Lukacs,G (1982) "Methodological Preliminaries" in *The Ontology of Social Being*, London, Merlin Press.

Mandel,E (1987) *Late Capitalism*, Verso, London.

Marx,K(1975a) *Theories of Surplus Value-Part III*, Lawrance & Wishart, London.

Marx,K(1975b) *Ücret, Fiyat ve Kâr Ücretli Emek ve Sermaye*, çev;S.Belli,Sol Yay.Ank.

Marx,K (1976) *1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*, çev; K.Somer, Sol Yayınları, Ankara.

Marx,K(1977) *Grundrisse Foundations of The Critique of Political Economy*, çev; M.Nicolaus, Pelican, London.

Marx,K(1978a) *Theories of Surplus Value-Part I*, , Lawrance & Wishart, London.

Marx,K(1978b) *Theories of Surplus Value-Part II*, Lawrance & Wishart, London

Marx;K (1979a) *Grundrisse, Ekonomi Politik'in Eleştirisine Katkı*, çev; S. Nişanyan, Birlikim Yay, İstanbul.

Marx,K(1979b) *Ekonomi Politik'in Eleştirisine Katkı*, çev; S.Belli, Sol Yay. Ank.

Marx;K (1979c) *Kapital-II*, çev;A.Bilgin,İkinci Baskı,Sol Yayınları.Ank.

Marx;K (1986) *Kapital-I*, çev;A.Bilgin,Üçüncü Baskı,Sol Yayınları. Ank.

Marx;K (1990) *Kapital-III*, çev;A.Bilgin,İkinci Baskı,Sol Yayınları, Ank.

Marx,K(1994)"The Value-Form",*Debates in Value Theory*, ed: S.Mohun,St.Martin's Press.

Marx,K ve F,Engels (1976) *Seçme Yapıtlar,I-II-III*, çev;K.Somer, Sol yayınları, Ankara.

Marx,K ve F,Engels (1993) *Komünist Manifesto*, çev;M.Erdost, Sol Yayınları, Ankara.

Marx,K ve F,Engels (1995) *Seçme Yazışmalar-I*, çev; Y.Fincancı, Sol Yayınları, Ankara.

Mattick,P (1974) "The Destruction of Money" *Economics, Politics and The Age of Inflation*, London, Merlin Press.

Mattick,P(1980) *Marx and Keynes The Limits of Mixed Economics*, London, Merlin.

Minsky,H,P (1977)"An 'Economics of Keynes' Perspective on Money", *Modern Economic Thought*, Ed:S. Weintraub, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania.

Minsky,H,P (1982) *Can It Happen Again?*, M.E Sharpe INC. Armonk. New York.

Mohun,S (1994)"Value,Value -Formand Money", *Debates in Value Theory*, ed:S.Mohun, St.Martin's Press.

Moore,B,J(1979)"Monetary Factors", (ed.)A.S.Eichner, *A Guide To Post-Keynesian Economics*, MacMillan, London.

Muray,P(1993) "The Necessity of Money: How Hegel Helped Marx Surpass Ricardo's Theory of Value", (ed;F.Mosley), *Marx's Method in Capital*, Humanities Press, New Jersey.

Neary,M ve G.Taylor (1995) *Money Changes Everything*, Warwick Üniversitesi Basılmamış Çalışma.

Negri,A(1991b) *Marx Beyond Marx*, çev;H.Cleaver., Autonomedia / Pluto, New York.

O'Connor,J (1987) *The Meaning of Crisis*, Basil Blackwell, London.

Ollman,B(1986) "The Meaning of Dialectics", *Monthly Review*, vol 38/6.

Outhwaite,W(1987) *New Philosophy of Social Science, Realism, Hermeneutics, and Critical Theory*, MacMillan, London.

Parsons,J,E (1988) "Bubble, Bubble, How Much Trouble? Financial Markets, Capitalist Development and Capitalist Crises", *Science and Society*, cilt 52, sayı 3.

Perelman,M (1990) "The Phenomenology of Constant Capital and Fictitious Capital", *Review of Radical Political Economics*, cilt 22, sayı2-3.

Pigou,A.C(1969) "Money a Veil ?", *Monetary Theory*, çev. R.W. Clower, Penguin Books, London.

Polanyi,K (1986) *Büyük Dönüşüm*, çev;A.Buğra, Alan Yay.İstanbul.

Pratt,G(1988)"Quantitative Techniques and Humanistic-Historical Materialist Perspectives", *Remaking Human Geography*, ed:A.Kobayashi ve S. Mackenzie, Unwin Hyman, Boston.

Reuten,G(1988)"The Money Expression of Value and The Credit System: A Value Form Theoretic Outline", *Capital & Class*, No.35.

Reuten,G ve M. Williams(1989) *Value Form and The State*, Routledge, London.

Ricardo,D(1981) "On The Principles of Political Economy and Taxation", *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Volume-1, (ed:P.Sraffa), Cambridge University Press, Cambridge

Robinson,H(1960a) *An Essay on Marxian Economics*, MacMillan., London.

Robertson,D,H (1931)"The Monetary Doctrines of Mrs.Foster and Catchings", *Economic Essays and Adresses*, P.S King & Son Ltd.

Rousseas,S(1986)*Post Keynesian Monetary Economics*, MacMillan, London.

Roche,J (1985) "Marx's Theory of Money", *Review of Radical Political Economy*, vol.17/1-2.

Rosenthal,M(1977)*Kapital'de Diyalektik'in Sorunları*, çev;Y.Erşan, Yücel Yayınlarıİstanbul.

Rubin,I.I(1982)*Essays on Marx's Theory of Value*, Black Rose Books, Montreal.

Rubin,I.I(1994) "Abstract Labour and Value in Marx's System",*Debates in Value Theory*, ed: S.Mohun, St.Martin's Press.

Sayer,D(1979) *Marx's Method*, Harvester Press., Sussex .

Sayer,A(1984) *Method in Social Science, A Realist Approach*, Routledge, London.

Schumpeter,J,A(1962) *The Theory of Economic Development*, A Galaxy Books, New York.

Senior,N.W(1969) "The Value of Money", *Monetary Theory*, çev. R.W. Clower, Penguin Books, London.

Sezgin,Ü(1986) *Marx, Kapital ve Diyalektik Materyalizm*, V.Yayınları, Ankara.

Shapiro,N(1987)"The Revolutionary Character of Post-keynesyen Economics", *Alternatives to Economic Orthodoxy*, ed:R.Albelda, C.Gunn ve W.Waller., M.E,Sharper Inc, London.

Smith,A (1985) *Ulusların Zenginliği*, çev,A.Yunus ve M. Bakırcı, Alan Yayıncılık, İstanbul.

T.Smith(1993) "Marx's Capital and Hegelian Dialectical Logic", (ed;F.Mosley), *Marx's Method in Capital*, Humanities Press, New Jersey.

Steele,G.R(1989) *Monetarism and the Demise of Keynesian Economics*, MacMillan, London.

Storper,M(1988) "Big Structures, Small Events, and Large Process in Economic Geography", *Environment and Planning A*, cilt 20.

Thompson,G (1977) "The Relationship Between The Financial and Industrial Sector in The United Kingdom Economy", *Economy and Society*, cilt 6, sayı 3.

Thompson, G(1981) "Monetarism and Economic Ideology", *Economy and Society*, cilt 10, sayı 1.

Tsuru,S(1968)"Keynes vs. Marx: The Methodology of Aggregates", (ed;) D.Horowitz, *Marx and Modern Economics*, Monthly Review Press, New York.

Uchida,H(1988) *Marx's Grundrisse and Hegel's Logic*, Routledge, London.

Veblen,T(1932) *The Theory of Business Enterprise*, A Mentor Book, New York..

Veblen,T(1990) "Industrial and Pecuniary Employments" *The Place of Science in Modern Civilization*, içinde, Transcation Publishers,London..

Veblen,T(1990)"On the Nature of Capital" *The Place of Science in Modern Civilization*, içinde, Transcation Publishers, London.

Weeks;J (1981) *Capital and Exploitation*, Arnold.London.

Wicksel,K (1967a) *Lectures on Political Economy, Volume I; General Theory*, Reprints Augustus M.Kelley Publishers, New York.

Wicksel,K (1967b) *Lectures on Political Economy, Volume II; Money*, Reprints Augustus M.Kelley Publishers, New York.

Williams,M ve G.Kay(1995) "Marx's Theories of Value:A response to Cartelier and Williams", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 19,sayı 4.

Williams,M(1992) "Marxists on Money, Value and Labour-Power", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 16, sayı 4.

Yay,T(1993) *F.A.Hayek'te İktisadi Düşünce*, Ezgi Kitapevi, Bursa.

SÜREKLİ AYDINLIK İÇİN BİR DAKİKA KARANLIK

Susurluk karanlığını yargıdan kaçırmak isteyenlere ikinci uyarı dönemi başlıyor.
İsyan ediyorum!...
İsrar ediyorum.

Türkiye’nde demokratik, çağdaş, şeffaf bir hukuk devleti özlemiştim. Ülkemin çetelerden arındırılması konusunda ısrarlı taleplerim vardı. 1 Şubat’tan başlayarak 37 gün boyunca, her gece saat 9’da ışığımla, alkışımla, tenceremle, tavamla, düdüğümla, mumumla geceye ses verdim. Tüm dünyanın duyduğu bu barışçı ama öfkeli sesi, ülkemi yönetenler de artık işitmiştir diye düşündüm, eylemime uygarca ara verdim. Ancak o günden bu yana Türkiye’de yaprak

kıpırdamadı, hiçbir somut gelişme kaydedilmedi.

İşte buna isyan ediyorum! Ve taleplerimde ısrar ediyorum.

6 Nisan 1997 Pazar günü başlayarak 23 Nisan Çarşamba akşamına kadar her gece saat 9’da ışıklarımı yeniden yakıp söndüreceğim. Tenceremle, tavamla, düdüğümla, mumumla, fenerimle, müziğimle, şarkımla, maytabımla geceye ses verecek, karanlığı aydınlığa dönüştüreceğim. Pencereme, balkonuma, yakama, otomobilime beyaz kurdelemi takacağım. Ve milyonlarca insanı çileden çıkaran bu durum değişmez, toplumsal yaşamda hukuk geçerli kılınmazsa, yöneticilerin bizi “**sivil itaatsizliğe**” sevkettiğine hükmedeceğim. İsyanımı ve talebimi ısrarla yineliyor, tüm yurttaşları bu eyleme çağırıyorum.

Bu çağrı yurttaştan yurttaşla yapılmıştır.

İktisat ve Yöntem

Ömer DEMİR (*)

Bugün dünya üniversitelerinin sosyal bilimlere ilişkin lisans programlarının çoğunda birer metodoloji dersi vardır. Ülkemizdeki lisans programlarının çoğunda yeralan bu dersin içeriği genellikle iki şekilde doldurulmaktadır. Birincisi, metodoloji dersinde, daha çok bilimsel araştırma yöntemleri anlatılır. Bilimsel bilginin aşamaları, veri toplama ve değerlendirme yöntemleri kaynak kullanma ve gösterme usulleri ele alınır ve incelenir. Burada amaç, *öğrencinin daha iyi bir bilim adamı olabilmesi için yerleşik bilim normlarını içselleştirmesini sağlamaktır*. İkincisi, araştırma yöntemleri veya metodoloji adı altında çağdaş bilim felsefesinin sınırları serçevesinde ve sunduğu imkanlar kullanılarak bilimsel yöntem konusundaki tartışmalar öğrencilere aktarılır. Buradaki amaç ise bilimin niteliği üzerinde öğrencinin düşünmesine zemin hazırlamak ve mümkünse bunu gerçekleştirmektir. Bu ikinci yol, bilimi mutlak meşruluk kaynağı olarak görenler için çok güvenli bir yöntem değildir. Çünkü bilimin niteliği üzerine düşünmeye başlayan öğrencilerin bir kısmı, bilimsel bilgilerin sorgulanabileceğini de öğrenerek bilime olan mutlak güvenlerini yitirmektedirler. Bilime olan güvenin yitirilmesi, üniversite öğreniminde çok istenen bir sonuç değildir.

Ancak standart bir lisans iktisat programında metodoloji konusunun ağırlığı oldukça sınırlıdır. Lisansüstü öğretimde de durum çok farklı değildir. Yüksek lisans ve doktora dersleri ve tezler incelendiğinde, lisans öğretimindekinden çok farklı olmayan bir manzara ile karşılaşmaktadırlar.

Bütün bunlara rağmen iktisat biliminin metodoloji ile ilişkisi sosyal bilimler için stratejik bir önem taşımaktadır. Çünkü, kesin sonuçlar üretmeye imkan sağlayan ve bir ölçüde de totolojik nitelik taşıyan *fayda-maliyet analiz* mantığı, evrensel dil olan matematikçi yoğun biçimde kullanması ve estetik geometrik şekilleriyle iktisat, sosyal bilimlerin fizikalist bilim modeline en uygun sosyal bilim dalıdır. Eğer bilimlerin bir sıralaması yapılacak olursa doğa bilimlerinde fizik, sosyal bilimlerde de iktisat bilimsellik standartlarını temsil bakımından örnek bilim dalları konumundadırlar. Tabii ki böyle bir benzetme, tek bir bilim olduğu varsayımı altında anlamlıdır. Çünkü iktisata sosyal bilimlerin kraliçesi unvanı, fizik bilimlerine benzer nitelikler taşımasından ötürü layık görülmektedir.

Eğer doğa bilimlerinin bilimsellik standartları ile sosyal bilimlerininkiler arasında temelde bir farklılık olduğu, bu iki bilim arasında sadece *derece farklılığı* değil, *mahiyet farklılığı* olduğu varsayımından yola çıkılacak olursa, iktisat biliminin bu kraliçelik tacını hemen kaybedebileceğini de belirtmek gerekmektedir.

Metodoloji ilginç bir entellektüel çalışma alanıdır. Yöntembilimcilerin kendi uğraşlarını çok ciddiye almaları ve metodolojiye önemli bir işlev yüklemelerine karşın bilim adamları yöntembilim çalışmalarına karşı küçümser bir tavır sergilemektedirler. Bu tavrın gereklerinin anlaşılabilmesi genel olarak metodolojinin konusunun ve *yöntem/metot* ile *yöntembilim / metodoloji* kavramlarının farklılıklarının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü zaman zaman, yöntem/metot kelimesi yöntembilim/metodoloji kelimesiyle birbirine karıştırılmaktadır. Yaygın kullanılan biçimiyle yöntem, bir amacın gerçekleştirilmesi, bir hedefe ulaşılabilmesi için izlenen yol, stratejiler bütünü; araştırma, çalışma ve bir sonuç elde etmek için kullanılan akıl yürütme biçimi; herhangi birşeyi yapmanın yolu; düşünce ve eylem-

Ludwig E. von Mises

F. Machlup

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İTBF Bölümü Öğretim Üyesi

de düzenlilik ve derli topluluk; düzgün ve düzenli işlem anlamına gelmektedir. (Demir ve Acar, 1992: 387; Yıldırım, 1979: 264)

Yöntemin bu sözlük tanımından hareketle *tekrar edilebilir* veya *anlaşılabilir* her düzenli ve mantıklı eylem, iş yahut etkinliğin bir yöntemi izlemesinin kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Bu açıdan yöntem denilen şey, konu olduğu etkinliğin oluşum sürecinde, onunla eşzamanlı olarak varolmaktadır. Bu nedenle konuşma, düşünme, davranma ve üretmenin hep belirli yöntemlere göre ve yöntemler izlenerek yapıldığı tartışılmayacak kadar açıktır. Bu bağlamda denilebilir ki, hiçbir kural tanımadığını söyleyen anarşist de *ancak bir kuralı izleyerek* anarşist olmaktadır. Fakat herhangi bir etkinliğin bir yöntem dahilinde yapılması, kullanılan yöntemlerin bilinçli olarak izlendiği anlamına gelmemektedir. Bu yüzden, bir sonucun elde edilmesinde hangi yöntemin veya yöntemlerin izlenmiş olduğu, o sonuca ulaşan farklı kişiler arasında bile zaman zaman çetin tartışmalara neden olabilmektedir. Yöntembilim/metodoloji kavramı ile yöntem/metot kavramının farklılığı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yöntembilim, kelime olarak *yöntemin bilimi* anlamına gelmektedir (science of method). Bu kelime anlamından hareketle yöntembilimin, genel olarak belirli amaçlara ulaşabilmek için, ilgili alanda hangi yöntemlerin izlendiğini ortaya koyması, dolayısıyla da benzer sonuçların elde edilebilmesi için hangi yöntemlerin izlenmesi gerektiği konusunda önerilerde bulunması beklenebilir. Metodolojinin kelime anlamının ima ettiği bu durum daha sonra ayrıntısına girilecek olan metodolojinin iki temel işlevinin ipuçlarını vermektedir.

Sosyal bilim literatüründe metodoloji kavramı bir dar, diğeri de geniş olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Dar anlamda metodoloji kavramı ile, belirli amaçlara ulaşmak için hangi yöntemlerin ve nasıl kullanılması gerektiği konusundaki sistematik bilgilerin incelenmesi kastedilmektedir. Geniş anlamda metodoloji kavramı ise çok daha kapsamlı içerimler taşımaktadır. Buna göre bir bilim dalı olarak metodoloji, tüm bunların ötesinde, kavramların biçimlendirilmesi, modellerin kurulması, hipotezlerin formüle edilmesi ve teorilerin sınanmasını belirli entellektüel işlem kurallarını yerine getiren bilim adamlarının bu değişik tercihlerini destekleyen ve onların akla uygun hale getirilmesini sağlayan ilke, kural ve söylem biçimlerini de içeren ve geniş bir epistemolojik ve sosyolojik işlevler yüklenen bir bilim dalıdır. Bu konumuyla metodoloji sadece bir yöntem bilgisi olmanın ötesinde, önemli ve stratejik sosyal işlevler yüklenen bir bilgi alanı haline gelmektedir. Bu yüzden aynı yöntemi kullanan araştırmacıların oldukça farklı metodolojik görüşlere sahip olmalarına, aynı şekilde, aynı metodolojik yaklaşıma sahip olmasına rağmen bazı araştırmacıların, yaptıkları araştırma veya çözümlemenin niteliğine ilişkin yargılarının farklılığı yüzünden, diğerlerinden çok değişik yöntemler kullanabilmelerine şaşmamak gerekir (Machlup, 1978: 55; Kurmuş 1982: 53-54; Redman, 1991: 95-96).

İktisat metodolojisinin, iktisat biliminden görece bağımsız bir disiplin olduğu söylenebilir. İktisatın inceleme konusu karşılıklı birbirine bağımlı olan üre-

tim ve tüketim etkinliklerini ifade eden *ekonomi* (economy); iktisat metodolojisinin inceleme konusu ise ekonominin nasıl işlediğine ilişkin varsayım, açıklama ve modellerden oluşan *iktisat bilimidir* (economics). İktisatçıların temel amacı, iktisadi gerçekliğin işleyişini açıklamaya ilişkin *doğru, tutarlı ve kabul edilebilir* bilgi (teori, model, yaklaşım) üretmektir. İktisat yöntembilimcileri ise, iktisatçıların ürettiği bu bilgi ve teorileri konu edinmekte, iktisadi gerçekliği açıklamaya yahut işe yarar öndeyilerin yapılmasını sağlayacak teoriler üretmeye çalışan iktisatçıların, bu etkinliği yaparken nasıl bir yöntem *izlediklerini* veya *izlemeleri gerektiğini* ortaya koymaya çalışmaktadırlar (Demir 1995).

Dolayısıyla burada iktisatın yöntem sorunları ile iktisat metodolojisinin yöntem sorunlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Yani iktisat metodolojisinin tartışmalarında, iktisatın yönteminin ne olduğu konusunda birbirinden oldukça farklı bir çok yaklaşım ortaya çıkmaktadır.

İktisadi çözümlenmenin en temel ayırımlarından birisi pozitif-normatif ayırımıdır. Pozitif iktisat *olanın*, normatif iktisat ise *olması gerekenin* bilgisidir. Bütün iktisat ders kitaplarında üzerine vurguda bulunan bu ayırımı, iktisatın deneysel bilim olmasına yönelik çabaların bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak bu ayırmada hep pozitif bilimin öne çıkarılmasının, mevcut sistemin alternatiflere kapatılarak ideolojik bir meşrulaştırma zemini hazırladığı veya iktisatın, toplumsal içerikten uzak tutulma çabasının bir sonucu olarak kısırlaştırıcı bir kategoriye dönüşmesine neden olduğu şeklinde eleştiriler yöneltilmektedir. Bu nedenle pozitif iktisat-normatif iktisat ayırımının yapılıp, büyük önem atfedilmesinde, sadece epistemolojik değil, bazı sosyal gerekçelerin de önemli rol oynadığı savunulabilir.

Pozitif normatif ayrımı, sadece iktisat biliminin tasnifi için değil, iktisat metodolojisindeki yaklaşımların tasnifi için de işlevsel bir ayırmadır. Bu bağlamda iktisat yöntembilimcilerinin iktisat bilimine yaklaşımlarını temelde iki grupta toplamak mümkündür: Yöntembilimci, ya iktisat bilimi alanında olup biteni sadece *betimlemeye*, ya da bunun yanı sıra, bilimsel etkinliğin yürütülebilmesi için *bazı kurallar geliştirmeye*, öneriler sunmaya çalışmaktadır. Bir konuda *izlenegelen* yöntemi açığa çıkarmaya, belirginleştirmeye çalışan birinci grup yaklaşımlar *betimsel/pozitif iktisat metodolojisi*, bir konuda izlenmesi gereken yegane yöntemi veya en iyi yöntemleri ortaya koymaya çalışan ikinci grup yaklaşımlar ise *normatif/kural koyucu iktisat metodolojisi* başlığı altında toplanabilir (Machlup, 1978:55; Caldwell,1991:4; Rosenberg, 1976:ix;Samuels, 1990; Holcombe, 1983:3).

İktisat metodolojisi ile ilgili literatürün önemli bir bölümü, bilim felsefesi alanındaki teorik tartışmalar ile iktisat biliminin ilişkilendirilmeye çalışılmasından; özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren hız kazanan bilim felsefesi tartışmalarının temel kavram ve temalarının yahut farklı yaklaşımların iktisat özelinde ne anlama geldiğinin incelenmesinden oluşmaktadır. Bu bağlamda iktisat yöntembilimcileri, doğrulamacılık, yanlışlamacılık, öznelcilik, önselcilik, bilimsel devrim, yanılabilircilik, bilimsel araştırma

programları, katı çekirdek, paradigma, araçsalcılık, tümevarım, tündengelim gibi metodolojik kavramlar çerçevesinde iktisadi gerçekliğe ilişkin üretilen bilgilerin bilimsellik vasfı kazanabilmek için taşınmaları gereken özellik ve iktisatçıların uyması gereken kuralların belirlenmesine çalışmaktadırlar.

Normatif/ kural koyucu iktisat metodolojisinin temel özelliği, genelde bilimsel olmayan bilginin birbirinden ayırt edilmesi, özelde de iktisadın bir bilim olabilmesi için izlenmesi gereken kuralların belirlenmesini konu edinmesidir (Caldwell, 1985: 189). Bu yüzden kural koyucu iktisat metodolojisi kapsamında yer alan metodolojik yaklaşımların temel ortak noktası, iktisadi gerçekliğe ilişkin bilgilerden, hangi yöntemler kullanılarak elde edilenlerin *bilimsel* kabul edilebileceği hangilerinin de *bilim dışı* olarak görülmesi gerektiğini belirlemeye çalışmaktadır. Başka bir deyişle normatif iktisat metodolojisi, bilim ile bilim olmayanın ayırt edilmesi sorunu çerçevesinde biçimlenmektedir.

Normatif/kural koyucu iktisat metodolojisi başlığı altında toplanan yaklaşımların ortak özelliği, iktisat biliminin, *bilimsellik* vasfı kazanabilmesi veya bir bilginin iktisat biliminin alanına dahil edilebilmesi için taşıması gereken özellikleri, ya da söz konusu bilgilerin elde edilmesi süresince *uyulması gereken* metodolojik ilkeleri belirlemeyi konu edinmektedir. Bu yaklaşımların paylaşıkları ortak payda, içerikte birbirine zaman zaman tam zıt görüşler savunabilmelerine rağmen metodolojik açıdan bilim ile bilim olmayanı ayırt etmeyi sağlayacak ilkelerin ortaya konmasını amaçlamaları (demarcation criterion) ve hareket noktası olarak kural koyucu bilim felsefesi veya epistemolojiyi almaları, yani önce bilim felsefesindeki tartışmaların ışığında bilim, bilimsellik, bilimsel rasyonalite, bilimsel ilerleme gibi kavramları tartıştıktan sonra, bu çerçevede iktisadın konumunu irdelemeye ve önerilerde bulunmaya çalışmalarıdır.

Doğrulamacılık, yanlışlamacılık, durumsal çözümleme, araçsalcılık, araştırma programları metodolojisi, işlemselelçilik, önselcilik, öznelcilik, yorumlama, kurumsalcılık ve evrimcilik gibi metodolojik yaklaşımlar kural koyucu iktisat metodolojisi kategorisi çerçevesinde ele alınabilir. Bu yaklaşımlar ayrıntılı olarak başka bir çalışmada ele alınmıştır (Bakınız Demir, 1995).

Pozitif/betimsel iktisat metodolojisinde ise durum bundan biraz farklıdır. Burada yöntembilimciler, iyi bir iktisat yapabilmek için ne tür yöntem ve kuralları izlemek gerektiğini değil, iktisatçı teorisyenlerin fiili pratiklerinde ne tür kaygılar taşıdıklarını, teori kurar ve rakiplerine karşı o teorileri savunurken niçin,

başkası değil de, belirli metodolojik veya epistemolojik ilkelere sarıldıklarını, dolayısıyla bilgi üretirken *fiilen* hangi tür yöntemleri kullandıklarını anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadırlar. Pozitif iktisat metodolojisinde bilimle bilim olmayana ayırmak için belirli ilkeler koyabilmek değil, zaten bilim olarak kabul gören yaklaşım ve bilgi kümelerinin özelliklerini betimlemeye çalışmak önem kazanmaktadır. Kuşkusuz bu yapılırken bile, örtük olarak bilimle bilim olmayana ayıran bazı ilkelerin olduğu veya olabileceği varsayımı kabul edilmektedir. Ancak buradaki fark, bakış açısında ağırlık, ya da odak noktasının, bilim adamlarına bilimsel etkinlik *sürecinde uymaları gereken kuralların vazedilmesine* değil, söz konusu etkinliklerin anlaşılmasına ve *betimlenmeye* çalışılmasına yöneltmesinde ortaya çıkmaktadır.

Tabii ki, pozitif/betimsel iktisat metodolojisi de bilim felsefesi tartışmalarıyla içiçe gelişmektedir. Fakat betimsel iktisat metodolojisi, bilim adamlarının ürettikleri ve bugün bilim denilen pratiği betimsel olarak ele alan bilim felsefesi ekseninde iktisatı incelemektedir. Sonuçta normatif iktisat metodolojisi ile pozitif iktisat metodolojisi arasındaki farklılık, bü-

yük oranda, *kural koyucu bilim felsefesi ile betimsel bilim felsefesi* arasındaki farktan kaynaklanmaktadır (Rosenberg, 1976; ix-x).

Pozitif/betimsel iktisat metodolojisi kategorisine giren yaklaşımların ilki, bilim ile bilim dışının birbirinden ayrılması sorununu ikincilleştiren teorik çabaların temellendiği zeminin çerçevesini çizen ve pozitif/betimselci metodolojik yaklaşımlara ortak bir zemin oluşturan *uyuşmacılıktır*. Bunu sırasıyla bilim felsefesinde önemli bir antipozitivist kapı aralayan Kuhn'cu yaklaşım (bilimde devrimcilik), yapısalcılık, yapıbozumculuk ve söylem çözümlemesi izlemektedir (Ayrıntılar için bk. Demir, 1995).

İktisat metodolojisindeki bu iki farklı yaklaşım tarzı, sadece konu edindikleri nesneleri ele alış biçimi bakımından

değil, bilim ve toplum anlayışı bakımından da önemli farklılıklar taşımaktadır. Çünkü, normatif metodoloji, bilimin mevcut konumunu güçlendirme ve ona *meşruluk kazandırma* işlevi görürken, pozitif metodoloji, bilimin sorgulanmasına zemin hazırlayıcı bir rol üstlenmektedir (Demir, 1996).

Burada ilginç ve paradoksal bir durumla karşılaşmaktadır. İktisat metodolojisindeki değişik yaklaşım biçimleri böyle bir ayırım çerçevesinde ele alındığında, egemen yaklaşımın normatif/kural koyucu metodoloji olduğu görülecektir. Fakat iktisat biliminin en önemli ayırımlarından birisi olan pozitif-normatif ayırımında iktisatçıların, olanın incelenmesi anlamında pozitif iktisata büyük önem vermekte nor-

matif iktisattan mümkün olduğu kadar kaçınılması gerektiğini söylemektedirler. Çünkü olması gereken devreye girince, *değer yargıları* gündeme gelecek, değer yargıları da görece oldukları için nesnel bilgi üretme imkanı ortadan kalkacaktır. Ancak değer yargılarının bilimsel etkinliğin dışında tutulma çabasının kendisinin de bir değer yargısı olarak benimsenmesini gerektirecek, bütün insanlar için geçerli nedenlerin olup olmadığı konusu tartışmaya açıldığında ise konu, bilim felsefesi ve metodolojinin de alanını aşarak uygarlık tartışmasına dönüşecektir.

Bu nedenle burada sadece *olanın* konu edinilmesini savunan pozitif bilim anlayışının temellendirilmesinde benimsenen yöntembilimsel yaklaşımın, mevcut bilimsel pratiğin betimlenmesiyle yetinmeyip, bilim ile bilim olmayanın birbirinden ayrıtılması ve bir bilginin bilim olabilmesi için sahip olması gereken özelliklerin belirlenmesinde gerekli ölçütlerin geliştirilmesini, kısaca *olması gerekeni* konu edinmesinin, bilimin içinde üretildiği toplumda yüklendiği işlevler ve bilim adamlarının değer yargı sistemini besleyen uygarlık anlayışları hesaba katılmadan sadece epistemolojik gerekçelerle izah edilemeyeceğine işaret etmek gerekir. Pozitif metodolojik yaklaşımın modernizmin sorgulamasıyla birlikte kendisini duyurmaya başlaması da bu yargıyı teyit etmektedir.

Burada metodolojinin bilimler içerisindeki konumuna ilişkin bir belirleme yapmak faydalı olacaktır. Geniş anlamıyla metodoloji, metodunu tartıştığı, sorguladığı, temellendirdiği bilimi yani *inceleme nesnesini* arkadan izlemek zorundadır (Demir, 1992a). Bu zorunluluk nesne ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bir bilim dalının varolabilmesi, onun inceleme nesnesinin varolmasına bağlıdır. İktisat metodolojisinin inceleme nesnesi *iktisat bilimi* ve onu üreten iktisatçıların tavır, davranış ve yaklaşımları olduğuna göre iktisat metodolojisi, iktisatı izlemek zorundadır. Çünkü genelde bilim adamlarının, özelden de iktisatçıların, öncelikle yöntem sorunlarını halledip ardından bilgi üretme işine başladıkları pek görülmuş bir bilgi üretim biçimi değildir. İktisat bilimi-

ne başlamadan önce metodoloji üzerine eğilmek öğütlenmediği gibi, tersine bir çok iktisatçı böyle bir çalışmayı bir zaman israfı olarak görmektedir (Caldwell, 1985; 188-89; Colander, 1992: 198). Ünlü iktisat yöntembilimcisi Mark Blaug (1993) iktisat ders kitaplarının ilk bölümlerinde yer alan metodoloji konularının iktisatçılar tarafından uygulamada ne kadar kullanıldığının kuşkulu olduğuna işaret eder (s. XXVII). Bu bağlamda, kendisinin ilk yazısı ve eserinin metodoloji konusunda olmasına rağmen J.A. Schumpeter metodoloji ile ilgili bölümlerin kitapların baş taraflarına değil, sonuna konması gerektiğini söylemektedir (Machlup, 1991: 232).

Bir bilim olarak metodoloji, gerek sosyal gerekse doğa bilimlerinde, ya *temellendirme*, *meşrulaştırma* ya da *sorgulama* ihtiyacı belirince bilim adamlarının gündemine gelmektedir. Temellendirme/meşrulaştırma ihtiyacı olunca normatif metodoloji, sorgulama ihtiyacı olunca da pozitif metodoloji önem kazanmaktadır. Kısaca bu, her şey yolundayken, yani meşrulaştırma ya da sorgulama ihtiyacı olmadığı zaman yöntembilimcinin sosyal işlevi azalmaktadır.

"Sonuç" olarak bilim bir uygarlık bütünlüğü içinde anlam kazanan bir bilgi kategorisidir. Bu bilgi kategorisinin sahip olduğu otorite, onun *içeriğinden ziyade bütünlükle olan ilişkisinden* kaynaklanmaktadır. Bu yüzden çağdaş dünyada, bir bilginin değerini, onun niteliği değil, *bilimsel olup olmadığı* belirlemektedir. Bu bağlamda denebilir ki, bilimsel bilginin standartlarını konu edinen metodolojinin konumunu da, gördüğü sosyal işlev belirlemektedir. Eğer mevcut biliminin meşrulaştırılmasına ihtiyaç varsa normatif metodoloji, sorgulanmasına ihtiyaç varsa da pozitif metodoloji önem kazanmaktadır. Bu yüzden çağdaş dünyada pozitif bilimlerin temellendirilmesinde normatif metodolojilere daha çok ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Blaug, M. (1993) *The Methodology of Economics Or how to Economists Explain*, Cambridge University Press.
- Caldwell, B.J. (1985). "Some Reflections on Beyond Positivism" *Journal of Economic Issues*, 19 (1), 187-94.
- Caldwell, B.J. (1991). "Clarifying Popper", *Journal of Economic Literature*, 29, 1-33. (Türkçesi: "Popper'i Netleştirmek", çev.Ö. Demir, *İçinde İktisatta Yöntem Tartışmaları*, ss. 189-246. Ankara Vadi Yayınları, 1996).
- Colander, D. (1992). "Retrospectives: The Lost of art of Economic." *Journal of Economic Perspectives*, 6 (3), 191-98.
- Demir, Ö. (1992). "Pozitif-Normatif Ayırımının Sosyal İşlevi ve Pozitif İktisat, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1/2), 97-107.
- Demir, Ö. (1992a). *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Demir, Ö. (1995). *İktisat ve Yöntem* İstanbul: İz Yayıncılık.
- Demir, Ö. (1996). "Normatif Methodology of Positive Economics" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (23(2), 215-32, 215-232.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1992). *Sosyal Bilimler Sözlüğü* İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Holcombe, R.G. (1989). *Economic Models and Methodology*, London: Greenwood Press.
- Kurmuş, O. (1982). *Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Machlup, F. (1978). *Methodology of Economics and Other Social Sciences*, New York: Academic Press.
- Machlup, F. (1991). "Schumpeter's Economic Methodology", *İçinde J.C. Wood (der.) J.A. Schumpeter, Critical Assesments*. Cilt 1, (232-42). New York: Routledge.
- Redman, D. A. (1991). *Economics and the Philosophy of Science*, New York: Oxford University Press.
- Rosenberg, A. (1976). *Microeconomic Laws*. University of Pittsburg Press.
- Yıldırım, C. (1979). *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İktisat Metodolojisinde Gelişmeler Üzerine Düşünceler

Turan YAY (*)

"Metodoloji üzerine yoğunlaşma (konsantrasyon) problemleri çözmez, fakat en azından problemlerin ne olduğunu bilirsiniz."

(BUCHANAN, 1987:37)

Giriş: İktisat metodolojisine olan ilginin artışı nedenleri

İktisatçı Douglas W. Hands (1996:759) uygulamacı iktisatçılarla (practical economists) iktisat metodolojisi ile uğraşan iktisatçılar arasında halen iletişim bozukluğunun sürmekte olduğuna işaret etse de (1), son yirmi yılda iktisat metodolojisine ilişkin yayınların sayısındaki artış, iktisat metodolojisinin **rönesansı** olarak adlandırılmaktadır (HANDS, 1984:496; CALDWELL, 1994:x). Söz konusu bu ilginin artmasında hemen hemen herkesce kabul edilen **temel neden**, 1950'ler ve 1960'ların hakim iktisat yaklaşımının 1970'li yıllarda içine düştüğü somut yaşamdaki stagflasyon krizine açıklama ve çözüm üretmemesi ve bunun iktisat disiplininin teorik /norm dünyasında yarattığı çatırdamalar ve ortaya çıkan güven boşluğudur.

İktisatçı-felsefeci Hausman, son yıllardaki iktisat metodolojisine olan ilginin artmasında üç neden daha göstermektedir (HAUSMAN, 1990:2-3): Bunlardan ilki, iktisatçılar yanında, diğer sosyal bilimciler (antropologlar, sosyologlar, siyaset bilimcileri, sosyal psikologlar) arasında da iktisadi yaklaşımın, insan davranışlarının incelenmesinde en yararlı ve en verimli yaklaşım olduğu ve iktisadın (bir anlamda sosyal bilimlerin fiziği olarak) sosyal bilimler için izlenmesi gereken bir model oluşturduğu görüşünün yaygınlık kazanmasıdır. Hausman'a göre buradaki ilginç/ironik durum, söz konusu gelişmenin iktisatçıların kendi disiplinlerinden hoşnut olmadıkları/ rahatsızlık duydukları bir döneme rastlamasıdır. (2) İkinci neden, iktisatçılarla psikologların, özellikle algı (cognitive) psikolojisi alanındaki gelişmelerle etkileşimlerinin artması ve iktisadın temel önermelerini, deneysel psikoloji alanında teste tabi tutmaları, sınamalarıdır. Üçüncü neden ise, felsefecilerin iktisat

metodolojisine olan ilgilerindeki artıştır. Bu dönemde felsefecilerin durumu iktisatçılardan pek farklı değildi; çoğunluk, hakim bilim felsefesi yaklaşımından (mantıksal pozitivizm) hoşnut olmayıp, **fiilen bilimin nasıl yapıldığının** incelenmesi ile **nasil yapılması gerektiği** konusunda pek çok şey öğrenilebileceği görüşündeydi. Bu nedenle, çoğu doğal bilimler alanında olsa da, gerek bilim tarihi, gerekse çağdaş bilimin durumu hakkında daha sistematik ve daha ayrıntılı çalışmalar artmıştır. Bu süreçte iktisadın kendine has nitelikleri felsefecilerin ilgisini çekmiş, özellikle ahlak felsefecileri refah iktisadının başarı ya da başarısızlıklarını incelemeye başlamışlardır.

Buchanan, James M.

Bize göre Hausman'ın bu saptamaları iktisat metodolojisine artan ilginin **dışsal** (diğer disiplinlerden kaynaklanan) **nedenleridir**. Ancak söz konusu bu bağlantı tek taraflı olmayıp, çok daha önemlisi bizim **iç-sel nedenler** olarak adlandıracağımız, yukarıdaki temel nedenin türevi denilebilecek iktisatçıların kendi hakim paradigmalarının çaresizliği karşısında iktisadın kökenlerine metodolojik/ felsefi temellerine inmeleri ve bu bağlamda fizik bilim(ler)i (ve yöntemi)nin iktisada bir ışık tutup tutmayacağını sorgulamaları, bilim felsefesini iktisatçılar için ilginç bir alan

* Doç Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

haline getirmiştir. Bu süreçte hakim iktisat paradigması diyebileceğimiz **Walrasgil Genel Denge** (ya da Buchanan'ın deyimi ile tercih/seçim bilimi) + **Keynesci makro iktisat** eklektik yaklaşımının, gerek varsayımlarının gerekse temel sorunsalının ve araştırma alanının iktisatçıları tatmin etmemesi, sözkonusu bu noktaları daha gerçekçi kılma çabaları, iktisatçıları dayandıkları teorik çerçevelerini sorgulamaya, kapsamalarını genişletmeye yönelik çeşitli çalışmalara sevk etmiştir. Bu bağlamda bir yandan iktisatın tam rekabet şartları, bireyin rasyonelliği, genel denge, tam bilgi, gibi temel varsayımları sorgulanırken (bu bağlamda Avusturya okulu ve post keynesgil okulun çalışmalarını zikredebiliriz), diğer yandan iktisadi bireyin karar çevrelerinin belirsizliği, iktisadi bireyin kim olduğu sorusu, bireyle toplum arasında varsayılan ve net olarak görülme-yen köprü'nün görünür kılınmaya çalışılması gibi konular, iktisatın inceleme alanını/ufkunu, iktisadi kararların oluşturulduğu çevrenin, politik ve kurumsal yapı ya da süreci içerecek şekilde genişletilmesine yol açmıştır (kamusal ve sosyal seçim teorileri ve kurumcu iktisat). Öte yandan rasyonel beklentiler kavramından hareketle mikro bazlı konjonktür teorileri geliştirirken, keynesci iktisadi mikro temellerden yoksunlukla eleştiren Yeni Klasik çıkışa karşı, Yeni Keynesçiler geliştirdikleri mikro bazlı etkin ücret, sabit maliyetler, tekeli rekabet, histeri tezi gibi analizlerle keynesci araştırma programının alanını genişletmişlerdir. İktisatçıların iktisadi bireyin hangi güdülerle hareket ettiğini sorgulamaları, psikolojiye olan ilgilerindeki artış da bu bağlamda değerlendirilebilir (LEWIN,1996). İktisattaki bu son yirmi yıldaki gelişmeler, aslında iki farklı alan olan iktisat metodolojisi ile bir bilim olarak iktisadın kapsamı ve durumu (COATS,1986:109) arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koyarken, insan davranışlarına ilişkin bilimsel bilginin diyalektik gelişimi konusunda da akla şöyle bir soru getirmektedir: Sosyal bilimlerin alanında giderek ayrışma ve uzmanlaşmanın sınırlarına varılmasından, ağaçlarla uğraşırken ormanın gözden kaçırılması misali, insan (ve toplum) davranış ya da ilişkilerinin incelenmesinde interdisipliner çalışmanın öneminin anlaşılmasına başlanmasından söz edebilir miyiz?

Çalışmamızda bu bağlamda iktisat metodolojisi konusundaki son gelişmeleri ele alacağız.

I. K. Popper'in

iktisat metodolojisindeki yeri

Yukarıda sözünü ettiğimiz iktisat metodolojisi konusunda "rönesans"ın yaşandığı 1970'lerden günümüze uzanan son yirmibeş yıllık dönemdeki tartışmaların deyim yerindeyse "miladı" Karl Popper'dir. Sözkonusu bu rönesans-öncesi dönemde iktisatçıların metodolojik tartışmalarında başvuru kaynakları doğrudan (*via* Hutchison) veya dolaylı (*via* Friedman'ın meşhur makalesinden) olarak Popper olmuştur (BLAUG,1975:399). Çağdaş bilim felsefesi ise büyük ölçüde Karl Popper'in (ve/veya mantıksal pozitivistlerin) görüşlerine karşı tepkisel ya da eleştirel görüşlerden ibarettir (HAUSMAN,1990:5;CALDWELL,1994:x). Bilim felsefecileri arasında son za-

manlarda oldukça eleştiriye uğrasa da, Popper'in görüşleri iktisatçıların arasında halen etkisini sürdürmektedir. Bu anlamda, yirminci yüzyıl iktisat metodolojisi tartışmalarını Popper'den-önce/ Popper / Popper'den-sonra şeklinde ayırmak yanlış olmayacaktır.

Popper her ne kadar mantıksal pozitivistleri eleştirmiş, doğrulama (indüktif mantığın) yerine yanlışlama (dedüktif mantığı) kıstasını bilim ile bilim-olmayanın ayırdedici kıstası olarak önermişse de günümüzde anti-pozitivist bilim felsefecilerince pozitivist ya da neo-pozitivist olarak adlandırılmaktadır (BEED,1991:466).Biz özellikle çağdaş iktisat metodolojisindeki gelişmeler üzerinde duracağımızdan, Popper-öncesine hiç değinmeyeceğiz. Yine bu nedenle Popper'in görüşleri konusunda; 86 sayfa aşan ve 1920'li yıllardan beri farklı tarihlerde yazılmış-tercüme edilmiş-yayınlanmış külliyatına (CALDWELL,1991) baş vurmaktaansa, son yıllarda yayımlanan değerlendirme çalışmalarına başvuracağız.

Ancak buna geçmeden önce iktisat metodolojisi tartışmalarına ışık tutan bilim felsefesinde ne olup bittiğine baktığımızda, 1950'li yıllardan itibaren anti-pozitivist akımın (Hanson,Toulmin, Kuhn, Lakatos, Feyerabend çizgisinde) güçlendiğini; objektif, hakikat-temelli (truth-laden), belirli (determinate), sert (hard), değer-yansız (value free), objektif, tam (complete) iyi-temellenmiş (well grounded) ve değişmez (fixed) kuralları ile bilimsel keşfin **Hakikat Yolu**'nu(the way to the truth) sunan **pozitivist mutlak bilim anlayışına** karşı, bilimsel bulguların, sübjektif, yumuşak, problematik, karışık(fuzzy), olasılıklı, kısmi, değer-yüklü (value-laden) belirsiz, zaman-mekan ve kültür sınırlı olduğunu öne süren, bilimsel gerçekliği (truth) normatif-metafizik temele dayandıran antipozitivist göreceli bilim anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu yaklaşımın belli başlı özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz (Bkz. BEED,1991: 468-470):

(i) Pozitif normatif bilim ayrımı kabul edilemez.

(ii) Değer yargıları bilimsel araştırmanın her sürecinde rol oynar.

(iii)"Doğru" bilimsel yöntem yoktur.

(iv) Bilimsel teorileri değerlendirecek evrensel olarak anlaşılmış bir temel yoktur.

(v) Öndeyli, açıklama, içsel tutarlılık, varsayımların basitliği/azlığı gibi kıstaslar teorilerin değerlendirilmesinde kullanılırsalar da teorilerin seçiminde hiçbir belirleyici değildir.

(vi) Bilimsel faaliyet metafizik temele dayanır.Bir bilimsel teorinin tüm varsayımlarının ampirik geçerliliği test edilemeyeceğinden, bazıları metafizik önermelerdir.

(vii) Bilim adamları fiili-pratik bilgi üretim sürecinde kural koyucu (prescriptive) metodolojiler izlemezler

(viii) Bilim adamları, matematiksel ve istatistiksel analiz kadar, kanaat, inanç, güven, retorik ve iknaya da başvururlar.

(ix) Sosyal bilimlerde her zaman ve mekan için geçerli çok az kanun keşfedilebilmiştir.

(x) Sosyal bilimlerde sözel analiz, matematik ve istatistikî analizden zorunlu olarak daha az değersiz değildir.

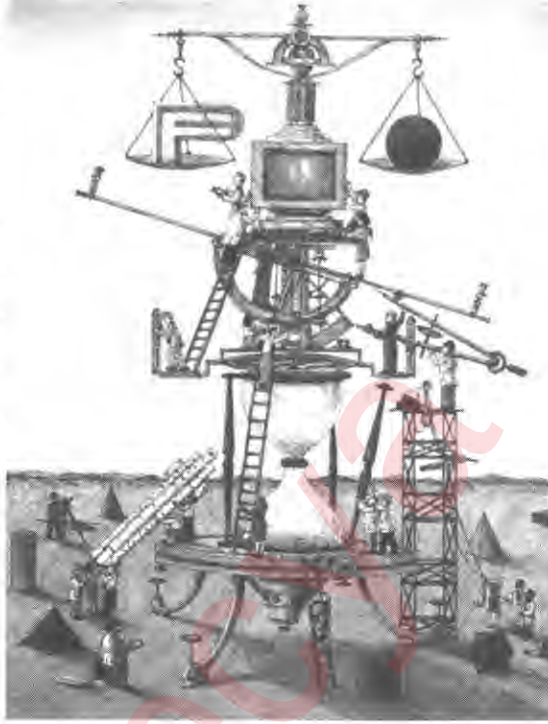
Ancak burada; pozitivistizm büyük ölçüde yetersiz ve savunulamaz bulursa da, antipozitivistlerin yukarıdaki ilkelerin tümü üzerinde bir anlaşmaya varmadığını ve dolayısıyla herhangi bir hakim bilim anlayışından söz edilemeyeceğini, bilim felsefesinin hala bilimsel teorilerin felsefi temellerini araştırmakla meşgul olduğunu belirtmekte yarar görüyoruz.

Bilim felsefesinden iktisat metodolojisine döndüğümüzde, iktisat metodolojisinin temel sorunsallarından birinin, bilimsel bilginin epistemolojisine ilişkin olduğunu söyleyebiliriz: Teorilerin doğru ya da yanlış olduğunu kanıtlamak mümkün müdür? Bir teorelin diğerine üstünlüğünü kanıtlayacak ya da bir teoriyi diğerine yeğlememizi sağlayacak bir kıstas ya da kuraldan söz edebilir miyiz? İşte Popper'in iktisatçılarınca önemi de, öne sürdüğü görüşlerin; ne ölçüde bilimsel bilginin mahiyeti (nature) (epistemolojisi) ve gelişiminin doğru değerlendirilmesini sağlayabileceği, ne ölçüde bilimin gelişimi için bir norm/kural oluşturabileceği ve buradan hareketle iktisadi düşüncenin üretimi ve gelişimine ışık tutabileceği tartışmasından kaynaklanmaktadır. *İktisatta Popper'in Mirası* kitabının editörlüğünü yapan Neil de Marchi, Popper'in iktisatçılarınca çekici bulunmasının, iktisat metodolojistlerince sürekli kaynak gösterilmesinin nedenlerini şu şekilde ifade eder(1988:4,6) :

"Önermelerin nitelikleri ve mantıksal ilişkilerine ait sorunlar konusundaki görüşleri bir yana, [Popper] bir davranış sergiledi: Eleştirel olmak. Ne olay (fact) ne de teori, hata saptama sürecinde bir öğeden başka bir şeydir. Bu, iktisatçıları bir şekilde kurtarıyordu. Popper'in ampirik içerik ve teori geliştirme üzerindeki dengeli ısrarı; deneyin güç ve sonuçsuz, teorelin daha katı görüldüğü, yine de sayıların, politika yapıcılara yol göstermek üzere teorelin uyarlanmasıyla önemli olduğu bir disiplinin uygulayıcılarına çekici gelmiş olabilir. Onun metodolojik adetler-oyunun kuralları üzerindeki vurgusu, faydalı olmayı ve beyanlarının yanılabilirliğinin bilincinde kendilerine ve kamuoyuna açıklama sağlama amacındaki bir grup sosyal bilimciye yararlı olmuştur. Kısaca, bilim felsefesindeki yazılarının çoğu-

nun aksine, Popper'in çalışması iktisatçıların için yalnızca kolay anlaşılabilir değil aynı zamanda uygun/ilgili de görülmüştür."

"Popper, iktisat metodolojistleri için; pozitivistimin hakim olduğu yıllardan beri ampirik dünyayı önemsemeyen iktisatçıların bu vurdumduymazlığını sergileyen açık ve basit kurallar demeti sağlayan ve iktisadın bilimler arasında sayılması için bu vurdumduymazlığa müsamaha edilmemesini savunan bir felsefecidir."

Popper'in bu cazibesi-ne karşın, iktisatçıların gerçek-filili bilgi üretim sürecinde Popper'i ne ölçüde izleyip izlemediklerini ve nasıl değerlendirdiklerine baktığımızda ise şu tespiti yapabiliriz: Adına ilk defa rastladıkları T.W. Hutchison'ın *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory* (1938) kitabından, 1980'li yılların başında yine Popperci iktisatçılarınca (BLAUG, BOLAND ve KLANT) yayımlanan çalışmaları da kapsayan yaklaşık kırk yıllık dönemde, iktisatçıların çoğunluğu için Popper, yanlışlama kıstasının savunulması ile özdeş-tir. Popperci iktisatçıların bu dönemle ilgili kanaatleri, iktisatçıların Popper'in adını sık sık ansalarda, yanlışlama kıstasını iktisatçıların "pek ciddiye almadıkları", "sonuçlarından korktuklarından, kaçındıkları" şeklinde (BLAUG, 1980:260).

Popper= Yanlışlamacılık Kıstası (ya da Popper I) dönemi olarak adlandıracağımız bu dönemde(3); yukarıda sözünü ettiğimiz ve bilim felsefesinde yaşanan "devrimin" (CALDWELL, 1994:ix) etkilerinin iktisada yansıdığını ve Popper'in yanlışlamacılık yaklaşımının, mantıksal pozitivism, mantıksal ampirizm, işlemselcilik (operationalizm), davranışçılık (behaviorism) doktrinlerinin karışımını ifade eden, pozitivism (CALDWELL, 1991, 1994), benimsenen görüş(received view) ya da modernizm (McCLOSKEY, 1983:484) olarak adlandırılan bütün içinde değerlendirilip, eleştirildiğini görüyoruz. **Popper=Eleştirel Rasyonalizm (ya da Popper II) dönemi** olarak adlandıracağımız, 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında ortaya çıkan Popper değerlendirmelerinde ise, aşağıda göreceğimiz gibi vurgu kaymasının da ötesinde yanlışlama kavramının neredeyse ortadan kalktığını, yerine **durumsal analiz** ve **eleştirel rasyonalizm** kavramlarının önplana çıktığını görüyoruz.

Şimdi Popper'in yanlışlamacılık yaklaşımı ve eleştirilerini, daha sonra ise eleştirel rasyonalizmin belli başlı özelliklerini ve değerlendirilmesini ele alalım.

1.1. Popper I: yanlışlamacılık yaklaşımı ve eleştirileri

Popperci yanlışlamacılık, normatif, kural koyucu, fizik ya da toplumsal tüm bilimlere uygulanabilir (monist) bir yaklaşım olarak tanımlanır. Bu yaklaşımda bilimle-bilim olmayanın ayırd edici kıstası yanlışlanabilirliktir; bir önerme, teori ya da öndeyi, ancak yanlışlanabilirse bilim-alanına dahildir. Yanlışlamacılığın özü, bilimsel bilginin mahiyeti ve elde edilmesinde **modus ponens** ve **modus tollens** mantığına başvurmaktır. Buna göre **modus ponens** akıl yürütmesinde öncüllerin teyit edilmesi sözkonusu olduğundan, bilimsel teorilere uygulanamaz; doğru teorisinin sonuçları ile gözlemlerin uyuşması teorilerin doğru olduğu anlamına gelmez; yanlış teorilerin doğru çıkarımları olabileceği kolaylıkla gösterilebilir. **Modus tollens** akıl yürütmesi ise, teorisinin sonuçları ile kanıtlar/gözlemler arasında bir uyum yoksa, test edilen teorisinin ögelerinden hiç olmazsa birinin, mantıksal zorunluluk olarak hatalı olduğunu ifade eder. (CROSS, 1994:53) Bu anlamda yanlışlama, mantıksal bir sorun, ilke olarak potansiyel yanlışlayıcının varlığının ifadesidir. (4) Yanlışlama ile ilgili temel sorun, test edilebilir sonuçlar çıkarmak için tekil hipotezler değil, bir teorik sistemler bütünü'nün kullanılmasıdır. Bu nedenle tek bir hipotezin yanlış olduğu değil, özel bir hipotezler bütünü'nün yanlışlanması sözkonusudur. Bu anlamda teorilerin kesin bir yanlışlanmasından söz edilemez. Bilim adamı teorisini doğrulamaktan çok yanlışlamaya çalışmalı; teorisini eleştiriden kaçırma, çürütülmekten korkma/muaf tutma uğraşlarına girmemelidir. (CALDWELL, 1991)

Yanlışlama yaklaşımı konusunda temel tartışma konusu; yaklaşımın bilimsel bilginin gelişimi ve epistemolojisinin doğru bir değerlendirmesini sağlayabilir mi? Ve bu değerlendirme iktisatçıların nasıl davranışına/davranılabileceğine ışık tutabilir mi soruları ile ifade edilebilir.

Popper'ci yanlışlama yaklaşımına karşı yöneltilen en tanınmış eleştirileri/eleştirel yaklaşımları üç grup halinde sıralayabiliriz:

Hausman ve tümdengelim bilimi olarak iktisat

Hausman'a göre; Popper'in uzun kariyeri boyunca sürekli olarak vurguladığı, teoriler, temel önermeler ve gözlemler arasındaki mantıksal ilişkiyi ifade eden yanlışlamacı epistemoloji, bilimle ilgili önemli sorularla ilgili olmadığı gibi, mantıksal yapı olarak da kusurludur. Öte yandan bir metodoloji ya da politika olarak yanlışlama, temelsiz ve kabul edilemez niteliktedir. (HAUSMAN, 1988:65)

Hausman, tek tek önermelerin yalnızca mantıksal yanlışlanabilirliği nedeniyle bilimsel kabul edilmesinin, bilimin ilginç bir çok kısmını bilim olmaktan çıkaracağını öne sürer. O'na göre Popper'in mantıksal yanlışlamayı bir test sistemi olarak tanımlaması doğru olmakla birlikte, bir teorisinin bilimsel sayılması için mantıksal yanlışlama sistemi ile birleştirilmesi gerektiği görüşü üç açıdan yanlıştır: (i) man-

tıksal yanlışlamanın bir teorisinin reddedilme ya da yeniden -düzenleme(revizyon) sürecindeki rolü, çok azdır. Bir teorisinin mantıksal yanlışlama test sistemi ile bağlantısının kurulması yararlı ise de gerekli değildir. (ii) Popper mantıksal yanlışlamayı test sisteminin gerekli bir parçası görmekle birlikte, bu bir ayırtetme/sınır (demarcation) kıstası değildir. Sorun, öndeyilerin temel önermelerle çelişmesi değil, mantıksal yanlışlamanın bilim adamlarınca teorilerin aksi kanıtı sayılmamasıdır. (iii) Popper'in mantıksal yanlışlama ile mantıksal doğrulama arasında gördüğü asimetri indüksiyon problemine, öne sürdüğünün aksine bir çözüm sağlamaz. Bireysel teorilerin yanlışlanmasına gerek olmadığından, bunların arasında asimetri olmadığı kabul edilmelidir; ne doğrulanabilir, ne de yanlışlanabilirler. Tekil önerme ya da teorilerin kanıtlanması ya da yanlışlanması sözkonusu değildir.

Hausman'ın Duhem Quine tezine ilişkin bu eleştirilerine ilave olarak, Popper'in sorunu bildiğini ve bu nedenle tekil teorilerin yanlışlanmasının ancak temel-olmayan/yardımcı hipotezlerin ve arkaplan bilginin (background knowledge) de test sisteminin bir parçası olarak alınabileceğini ve yanlışlanabileceğini öne sürdüğünü; bunu da yanlışlamayı salt mantıksallıktan çıkararak geleneksel yanlışlamaya indirgediğini savunur. Bu nedenle bilim adamlarının adetleri/geleneklerini savunmak ise Popper'in yanlışlama kıstasının mantıksal niteliğine zarar verir(5).

Bilim adamlarının davranışlarını yöneten normlar bütünü/metodoloji olarak yanlışlamacılığın ise, üç ilkedden (yalnızca test edilebilir ve yanlışlanabilir teoriler geliştirilmeli ve önerilmeli, bilimsel teoriler yalnızca yanlışlanmaya çalışılmalı ve nihayet, yanlışlama girişimlerine karşı durabilen teoriler, doğru ya da gerçeğe yakın kabul edilmektense, daha fazla eleştiriye tabi tutulmalı) ibaret olduğunu, ancak bunların savunusuna yönelik tezlerinin ikna edici olmadığını öne sürer. Teorilerin doğrulanması iktisatta daha geçerlidir.

Hausman'ın Popper'in görüşlerine karşı benimsemiştiği tavır ise, büyük ölçüde J.S. Mill, J. N. Keynes, F.Knight, Lionel Robbins, Ludwig von Mises çizgisinde iktisadi düşünce tarihinde hep varola gelen tümdengelim (dedüktivizm) yaklaşımını savunmak ve kendisinin eklektik yaklaşım olarak adlandırdığı McCloskey ve Caldwell'ın yaklaşımlarındaki, bilim felsefesinden medet ummaktansa iktisadın kendi bilgi üretim süreci üzerinde yoğunlaşma gerektiğini savunan yaklaşımları desteklemektir. (HAUSMAN, 1989) Hausman'ın metodolojik görüşlerinde temel referansı J.S. Mill'dir. Mill'e göre; politik iktisadın karmaşık (kompleks) yapısı dedüktif yöntemle bilimsel olarak incelenebilir. İktisadi olguları çok sayıda değişken belirlediğinden, ilkin indüktif bazı temel psikolojik ya da teknik kanunlar geliştirilmeli (insanlar daha fazla serveti ararlar, azalan getiri kanunu gibi) ve bunlardan belirli koşullar altında sonuçlar çıkarmalı ve bunların geçerliliğini saptamak için ampirik doğrulama ya da teyide başvurulmalıdır. Ancak teoriler içsel gözlemlerle(introspection) ve deneylerle (experimentation) geliştirildiğinden test sonuçları bilim adamının kanaatında önemli bir değişiklik yapmayacaktır. Varsayımlar/öncüller, belirli

nedensel faktörlerin nasıl nedensel olarak işleyeceğini gösterir; evrensel kanunlar değildirler; örneğin herkes daha fazla servet peşinde koşmayabilir. Temel genellemeler ise eğilimleri yansıtan önermelerdir. Bu eğilimler, değişikliklere/dalgalanmalara açık olduğundan, iktisat bu öncüllerden hareketle iktisadi olguları açıklar; bu anlamda iktisat bir bilimdir; ancak çok sayıda sonuçları ve saptırıcı nedenleri olduğundan kesin-olmayan (inexact) bir bilimdir.

Caldwell ve metodolojik çoğulculuk

Caldwell'ın temel kitabının ilk baskısında (1982) metodolojik yanlışlamacılığa getirdiği temel eleştiri, iktisatta yanlışlama kriterinin geçerli olmadığı; yanlışlama çabalarının iki farklı teorik çerçeve arasında bir tercih yapmaya yeterli olmadığı, bundan dolayı öndeyi gibi tek kıstastan ziyade basitlik, açıklama sağlama, verimli tartışmalara yol açma gibi kıstasların dikkate alınması ve bu sayede iktisatta her iktisat okulunun katkısının karşılaştırılabileceği idi. İkinci baskıya yazdığı önsözde bu yaklaşımını, alternatif yaklaşımlara tolerans gösterirken, her türlü eleştirden yararlanmayı içeren bir "bekle ve gör" tavrı olarak tanımlar. (CALDWELL, 1994:ix) Ancak Caldwell (1991)'de, yanlışlama kıstasına getirdiği eleştirinin yanlış olmadığını ama eksik olduğunu öne sürer. Bu nedenle eleştirisini Popper'in, teorileri yanlışlamadan kaçınma/ayarlama yapılması önerisinin yararı üzerinde yoğunlaştırır. Popper'in bu önerisini, felsefeci, tarihçi ve iktisat metodolojisti eleştirisi şeklinde üç başlık altında toplar: ilki yukarıda ele aldığımız Hausman'ın benzer eleştirileri iken, ikincisi iktisadi düşünce tarihçisi açısından doyurucu örnek ya da uygulamalar olmadığını, yanlışlamadan çok doğrulamanın daha geçerli olduğu eleştirisini içerir. (6) Üçüncüsü ise, Popper'in her ne kadar varsayımsal tümdengelim yönteminin vazgeçemediğini söylese de, sosyal bilimler için en uygun yöntemin durumsal mantık ya da durumsal analiz olduğunu, bu analizin ise sosyal davranışların açıklamasının içinde bulunan duruma bağlı olduğunu kabulü ve duruma göre insanların rasyonel davranacaklarını ifade ettiğini öne sürer. Bu yöntemin ise yanlışlamacılıkla çeliştiği açıktır. (CALDWELL, 1991)

Caldwell'a göre iktisat metodolojisinin temel amacı, iktisat biliminin araştırma alanını anlamak ve bunu yaparken de onu geliştirmek/iyileştirmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için metodolojik çoğulcu, iktisat ve iktisat metodolojisindeki araştırma programlarının gücünü ya da sınırlarını eleştirel değerlendirmeye tabi tutmalıdır. Bu süreçte, düşünce tarihinin gelişimi, Lakatos anlamında bir araştırma programının sosyolojik çevresi, iktisadın retoriğine ilişkin betimsel çalışmalar iktisadın anlaşılmasına yardımcı olacaktır. (CALDWELL, 1988:234-244) Ancak metodolojik

çoğulculuğun temeli, eleştirelilik olmakla birlikte, amaç, Popper ve Lakatos'ta olduğu gibi evrensel bir ayırddedici kıstas geliştirmek ya da uygulamak değil, anlamaktır. Bu nedenle bir kıstas olmaksızın, (demarcation problemini çözmeksizin) eleştirinin yararlı olmayacağı görüşüne karşı çıkar. O'na göre bilimle bilim-olmayan arasında farklar vardır; fakat bunu tam olarak ortaya koymak mümkün değildir. Dolayısıyla ayırddetme-sınır kıstası üzerinde tartışmanın pek yararlı olmadığı görüşündedir.

Ancak metodolojik çoğulculuğa karşı, popperci-lerin bunun anarşiye yol açabileceği eleştirisi vardır: Sınır çekme problemini çözmekte başarısızlık, bir standart olmaması demektir ve standartsızlık anarşiye yol açacaktır. Mark Blaug çoğulculuk yaklaşımını "yüzlerce çiçek açmaya" benzetir ve "bana göre tüm standartların bırakılması, bir çalışma di-

siplini olarak metodolojinin kendisinin bırakılması anlamına gelir" şeklinde yorumlar. (Aktaran Caldwell, 1988:236) Caldwell bu eleştiriye üç karşı tez öne sürer: İlk anarşi kokusu bilimin yanlış anlaşılması demektir; bilim anarşiden çok tutuculuğa ve dogmatizme eğilimlidir. İkincisi; metodolojinin rolünün yanlış değerlendirilmesi demektir. Metodolojinin görevi bilimi özgür tutmak değildir; bu vatandaş-lıkla ilgili, konuşma özgürlüğüne karşı yapılması ge-

reken bir şeydir. Üçüncüsü; eleştirinin bu yaklaşımda ne kadar önemli olduğunun gözden kaçırılması ve araştırma programlarının güçlü ve eksik yanlarının ancak eleştiri ile gerçekleştirileceğinin dikkate alınmamasıdır. Metodolojik çoğulculuk; geleneksel eleştiri yöntemleri; mantıksal tutarlılık ve varsayım-ılaştırılabilirlik gibi yapısal kriterleri, her türden ampirik kriterleri; şıklık, basitlik gibi estetik kriterleri, genelleştirilebilirlik, verimlilik, önceki teorileri içerebilme yeteneği gibi dinamik şartları, diğer alanlarla benzerliklere sahip olmak, pedagojik yararlılık, gerçekçilik gibi anlamaya yönelik (heuristic) kıstasları içeren her türlü eleştirden yararlanır. Ayrıca, belirli araştırma programlarının çerçevesini, amaçlarını ve metodolojisini veri kabul ederek, kendi kavramları çerçevesinde, içsel eleştiriye de başvurabilir. Bir teorinin veya araştırma programının evrimini Lakotos çerçevesinde eleştiriye tabi tutmak mümkün olabilir. Ancak burada amaç, bir ayırıcı-sınır çizgisi bulmak ya da araştırma programlarının içinden en iyisini bulmak değildir; amaç bu sayede araştırılan araştırma programının eksiklik ya da üstünlüklerini tespit etmek ve bu esnada mümkünse, gelişimine/iyleştirilmesine yardımcı olmaktır.

Son olarak bu yaklaşım, iktisatçılar için belirli bir kural önermemekte, iktisatçıların yaptıklarını veri almaktadır. Bu nedenle farklı paradigmaların değerlendirilebilmesi için daha yararlıdır.

McCloskey ve güzel ifade etme/sunma sanatı olarak iktisat

İktisadın retorik, 1980'li yılların iktisat metodolojisi yazınında önemli bir gelişme olarak gösterilir. Retorik'in baş savunucusu ve taraftarı McCloskey, geleneksel iktisat metodolojisinin (Popper'i de içeren pozitivizm ya da kendi deyimi ile modernizm) temellerini ve iktisatla ilişkisini yeniden sorgulamaya girişmiş ve fiilen iktisatçıların pratikleri ile "resmi iktisat metodolojisinin" savunduklarının birbirine uymadığını göstermeye çalışmıştır. O'na göre "iktisat metodolojisi, büyük ölçüde pozitivizme dayalı diktatörce kural koyucu bir metodolojik çerçeve tuzağına yakalanmış ki bu çerçeve iktisat gibi bir konu için hem ağıdalı çok geniş hem de ilgisiz idi" (McCLOSKEY, 1983)

McCloskey'e göre iktisat kendi başına anlaşılır. Bu şanssız/sönük (dismal) bilimi gözlemleyen herhangi biri, bu bilimin yoğun bir şekilde matematiksel modeller, istatistiksel testler ve piyasa önermeleri kullandığını görebilir. Ancak günümüzde bu bilimin pratiği, "resmi" metodolojisi, pozitivizmle tanırlar, ifade edilir olmuştur. Bu metodolojik yaklaşım ise iktisat disiplini tamamen yanlış algılayan bir felsefi temellere sahiptir. Dolayısıyla iktisadın doğru anlaşılmasına yardımcı olacak yeni bir metodolojiye ihtiyaç vardır. Bu yeni yaklaşım için çıkış noktası/anahtar ise, iktisatçıların kendi görüş ya da tezlerini aralarında tartışırken, savunurken ya da haklı/meşru göstermek için kullandıkları pozitivist-olmayan yollardır. İktisatçıların diyalogları, özellikle birbirlerine hipotezlerini, modellerini inandırmak/ikna etmek için girişimleri/çabaları (örneğin, iktisadi benzetmelerin, tarihi örneklerin uygunluğu, iç-gözlemin

(introspection) inandırıcılığı, simetrinin cazibesi) üzerinde yoğunlaşarak bu bilimi çok daha derinden anlayabiliriz. Dolayısıyla McCloskey üç ayırımyapar: İktisatın kendisi; resmi yöntem, pozitivizm ve iktisatçıların belirli teori, model ya da hipotezi birbirlerine kabul ettirmek için kullandıkları dil ya da konuşmalar.

Kısaca bu yaklaşım, iktisatçıların bilim felsefesinden medet ummayı bırakarak, kendilerini nasıl ikna etmeye çalıştıklarını, teorilerini nasıl geliştirip sunduklarını, kısaca iktisatçıların filiyatıta nasıl iktisat yaptıkları sürecinin araştırılmasını savunur. Bu anlamda metodolojik dayatmalara karşı çıkan tavırlarıyla Feyerabend'i, bir bilim adamları camiası olarak iktisadın sosyolojik boyutunu ifade etmeleri ile Kuhn'u çağrıştırmaktadırlar. Ancak asıl referans, teorilerin gerçeklerin birer tasvirinden ibaret olduğunu savunan felsefeci Rotry'dir. Bilimin ilerlemesi için öne sürülen yöntem ise, edebiyat eleştirilerinin iktisada uygulanmasıdır. (McCLOSKEY, 1983; 1988, KLAMER, 1988)

1.2. Popper II: eleştirel rasyonellik

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi Popper konusundaki yorumların 1980'lerin sonuna doğru yanlışlama kıstasından eleştirel rasyonelliğe kaydığını görmekteyiz. Bunda Popper'in 1980'lerin başlarında Bilimsel Keşiflerin Mantığı'na yazdığı son kısmın etkisi söz konusudur. Durumsal analiz olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre; sosyal bilimlerin amacı "amaçlı insan faaliyetinin amaçlanmayan sonuçlarının saptanması" olarak belirtilirken, metodolojik bireycilik, iktisadi analiz yönteminin tüm sosyal bilimlere genelleştirilmesi, rasyonellik ilkesinin varsayımsal tımdengelim açıklama modelinde yer alan evrensel kanuna karşılık geldiği ve bu ilkenin analizin başlangıç noktası, "sıfır ilkesi" olarak kabul edildiği, yaklaşımın temel nitelikleri olarak sıralanır. Metodolojik yanlışlamacılıkla durumsal analizin yarattığı çelişkinin eleştirellelikle, eleştirel rasyonelizmle aşılabileceği önerilmektedir. (Bkz. CALDWELL, 1991)

İktisatçı Boland, Popper'in hiç bir zaman yanlışlamacılığı ön plana çıkarmadığını, bilimin asıl eleştirisi ile geliştiğini vurgularken, Popper'in kendisinin de, "teorik ve pratik düşüncesinin, belirsizlikten (indeterminism) çok, eleştirelilik (eleştirel realizm ya da eleştirel optimizm) kavramı ile vurgulanabileceği eğiliminde olduğunu" ileri sürmektedir. (SIMKIN, 1994:180) Popper'in görüşlerinin bu çerçevede bir özeti, Simkin (1994:6)'de görmektedir:

(1) Bilim; metafizikten doğmuş, ampirik olarak test edilmeye olarak sağlayan mantıksal yapıda teoriler geliştirilerek ondan uzaklaşmış ve farklı bir yapıya bürünmüştür.

(2) Doğal ya da sosyal olguların bilimsel olarak anlaşılmasının ne dedüktif ne de indüktif bir yolu vardır.

(3) Bilimsel anlama (understanding) için yegane sağlam yol, problemler hakkında cesur tahminlerde bulunmak ve bu tahminleri ciddi mantıksal ve ampirik teste tabi tutmaktır.

(4) Bilimsel teoriler bu nedenle, daha bilgi verici (informative) teoriye yerini bırakana kadar, bir süre için şiddetli testlere karşı durabilseler de, daima geçicidirler.

(5) Bu teorilerin kesin (exact) nedensel kanunlar olması nadirdir; çoğunlukla "ihtimali"dirler (probabilistic).

(6) Olasılık insan bilgisizliğinin bir yansıması değil, objektif durumların, olayların sıklık dağılımını gösteren bir niteliği/eğilimidir (propensity)

(7) Evren, tamamen gerekirci (deterministic) olmayıp, yeni durumlar yaratmaya doğru evrilme, bu anlamda yeni olasılıklara açılma ve değişme eğilimindedir.

(8) Sosyal bilimciler ne gelişmenin tarihsel kanunlarını bulma ne de geniş kapsamlı sosyal planlama umudundadırlar.

(9) Zamansız nedensel kanunlar (timeless causal law)araştırarak fizik bilimlerini izleme girişiminin vazgeçemlidirler.

(10) Sosyal kanun diye bir şey varsa, bunlar ihtimali olmalıdırlar, fakat bunlar indüktif olasılıkla oluşturulamazlar.

(11) Herşeye rağmen, psikolojik teorileştirmeye ilişkin belirsizlikleri gideren az bir rasyonellik ilkesiyle birlikte sosyal durumlara ilişkin modelleri kullanarak sosyal olgulara ilişkin bilimsel açıklamalara ulaşabiliriz.

(12) Bu açıklamalar,uygulamada karşılaşılan sosyal problemlerin çözümünde kullanılan parça-parça sosyal mühendisliğe (peace meal social engineering)bilimsel şekilde yardımcı olurlar .

Öte yandan, Popper'in izleyicilerinin, başta Hutchison ve Blaug, Popper ve Lakatos'un görüşlerinin, her şeye rağmen kuralsızlıktan daha iyi olduğunu savundukları görülmektedir. (HUTCHISON,1988; BLAUG,1988)

II.Popper'dan sonra

İktisat metodolojisi alanında Popper ve Lakatos'un görüşleri ve bunlara yöneltilen eleştiri ve alternatif yaklaşımlara ilişkin tartışmanın yer yer sonuçları belirginleşmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz(BOYLAN ve O'GORMAN,1995:28-35):

(i) Hutchison ve Blaug'un, Popper'in yanlışlamacılık kistasını bir norm olarak iktisatçılara benimsetme çabalarının, uygulama zorlukları bir yana, yapılabirlik ya da arzulanırlık açısından pek benimsenmediği anlaşılmaktadır.

(ii) Lakatos'un Bilimsel Araştırma Programı çerçevesinin İktisada uygulanma denemeleri de pek başarılı olmamış; iktisatta ilerleyen araştırma programlarının olmadığı öne sürülmüştür.

(iii) Teoriler arasında seçim sorununun, ekonometri ile çözülebileceği umudu, ekonometriye has metodolojik sorunlar ve Duhem-Quine tezi nedeniyle hüsrarla sonuçlanmıştır.

(iv) Neoklasik İktisada alternatif olarak önerilen çeşitli yaklaşımların, neoklasik İktisattan hiç de az olmayan metodolojik sorunlarının olduğu ve bu nedenle İktisatta Kuhn anlamında bir devrimin gerçekleşmeyeceği kabul edilmiştir.

1980'lerin metodoloji tartışmalarındaki bu kö-tümser/ilginç gelişme, İktisat metodolojisi tartışmalarının gündemini de belirginleştirmiştir:Genel olarak pozitivism ve Poperci kuralcı metodolojilerin bırakılması ve yaşanan gelişmeler bizi nereye götürmektedir?

Caldwell'in, Lakatosun negatif ve pozitif anlama aracı kavramları yardımıyla bu gelişmelerle ilgili tespitleri ilginçtir: Gelişmelerin **negatif anlama aracı**, daha fazla üzerinde durulmaması gereken konuların başında, teori seçiminde nihai kıstaslar arama sevdasından vazgeçilmelidir genel kanısı gelmektedir. Ancak bu iki şey anlamına gelmemektedir: ilkin bundan, iktisatçıların bilim felsefesine ihtiyaçları olmadığı anlamı çıkarılmamalı; her bilimin bilgi üretim sürecinin kendine has nitelikleri de dikkate alınarak, bilim felsefesine başvurulmalıdır. İkinci olarak, teori seçiminin gündemdeki önemini kaybetmesinden, tamamen kıstasların ve standartların reddi anlamı çıkarılmamalıdır; eleştiri belirgin bir kıstas olarak önplana çıkmaktadır. **Pozitif anlama aracı** ise, İktisat üretme pratiğinin önplana çıkması ve bunun ilkin, felsefecilerce başlatılmasıdır. Bu anlamda felsefeci Rosenberg'in mikro İktisada ilişkin görüşlerinin; insanların seçim davranışlarının nedenleri ve sonuçlarının olasılıklı /şartlı(contingent) kanunları bulunabileceği saptamasından, insanların tercihleri ve beklentileri ölçülemediğinden dolayı öndeyi gücü açısından yetersiz ve bu anlamda bilim sayılamayacağı, bazı başarıları nedeniyle politik felsefenin, genel denge üzerindeki yoğunlaşmalar nedeniyle de matematiğin bir alt-dalı olarak alınabileceğine dönüşmesi ilginçtir. (Bkz.HANDS,1984; ROSENBERG, 1986)

Pozitif anlama aracına ilişkin ikinci gelişme, bazı felsefi çerçevelerin İktisat disiplinine uygulanmasıdır. Bu anlamda felsefeci Maki ve Lawson'un bilimsel realizm, van Fraassen'in yapıcı (constructivist) ampirizm yaklaşımlarının İktisat metodolojisine uygulanma çabaları, metodoloji tartışmalarına yeni bir soluk katmıştır. Üçüncü olarak A. W. Coast'in başlattığı İktisada sosyolojik yaklaşım, İktisat biliminin profesyonelleşmesi sürecinin ele alınması da yararlı katkılar olarak düşünülmelidir.

Sonuç yerine

Çalışmamızın giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi İktisadın metodolojisi ile kapsamı iki ayrı, fakat

McCloskey, Donald N.

karşılıklı etkileşim içinde olan alanlardır. İktisatın 1970'li ve 1980'li yıllardaki durumu metodoloji tartışmalarını körüklerken, metodoloji tartışmalarının da teorik gelişmeler üzerinde etkili olduğunu söylemek çok yanlış olmasa gerek.

İktisat nasıl bir bilimdir? İktisatın sahip olduğu teorik çerçeveler arasında en iyisini saptamak mümkün müdür sorularının; metodoloji tartışmalarındaki gelişmelere rağmen, iktisatla uğraşan hemen herkesin hiç olmazsa kariyerinin bir aşamasında kendince yanıtlamaya çalışacağı sorular olmaya devam edeceğini söylemek de bir kehanet sayılmamalıdır.

Bize göre iktisatın 1970'li ve 1980'li yıllarda gösterdiği gelişme, çok sayıda farklı iktisat okullarının varlığını sürdürme görüntüsü; ilk bakışta "...e göre/ kişiye-gruba özel bilim", "senin iktisatın sana, benimki bana", "farklı adalarda hükümlerliklerini süren cumhuriyetler" diyebileceğimiz, aslında iktisatçıyı rahatsız eden bir görünüm arzette de, bu görünümün altında karşılıklı etkileşim/tartışma sayesinde sağlıklı bir gelişme olduğu söylenebilir. Farklı adalar kendi araştırma programları ile iktisat

din kapsamını geliştirmeye katkı yaparlarken, ana kara olarak adlandırabileceğimiz neoklasik iktisat da, buradan gelen etki ya da eleştirilerle kendini daha sık/gerçek kılmının çabası içindedir.

Bu çerçevede, iktisatçının bilimin nesnesi olan insan ve toplum davranışlarına ilişkin iktisadi bilgi üretim sürecinde, ne ampirik-test boyutundan, ne test edilemeyen mantıksal ve ahlaki boyutdan, ne de tarihsel boyuttan vazgeçilebileceğini söylemek bize göre pek kolay görünmüyor. Bu anlamda iktisat için, Buchanan'ın "öndeyi bilimi ile ahlak felsefesi arasında bir bilim" tanımının çok uygun olduğunu düşünüyorum. Yine metodolojik açıdan; iktisadi bilgi üretim sürecinde, belirli kural koyucu/kıstasçı metodolojilerin getirdiği sınırlamalar ne kadar hissedilse de bunun alternatifleri, diğer extrem, "özgür aşk", "herkesin gönlüne göre bilim" ya da "güzel konuşma/diskur çekme sanatı" da olmamalı, bize göre.

Dipnotlar

- (1)"son yirmi yılda metodoloji yazını hızlı bir şekilde gelişse de, uygulamacı iktisatçılarla iktisadi metodoloji üzerine yazan iktisatçı ya da felsefecilerin önemli bir iletişim içinde olduğu söylenemez. (...) Bazı uygulamacı iktisatçılar için iktisat metodolojistleri 'arka koltuktaki soför', bazılarına göre 'gerçek(reel) iktisat yapmadığından dolayı yöntem vaizliği yapan bireyler'dir. Her ikisi için de, gerçek iktisatçılarca pek ciddiye alınmasına gerek olmayan bir gruptur. Öte yandan iktisat metodolojisi alanında yazanların, uygulamacı iktisatçılara uzak durdukları hatta küçümsedikleri anlaşılmaktadır. Onlara göre, uygulamacı iktisatçılar, iktisadi bilginin sürdürülmesi projesinde denetlenmeksizin güvenilebilecek kişiler grubu değil, gayretli fakat en iyisinden epistemolojik olarak naif işçi arılar, en kötüsünden tamamen bilimsel şarlatanlar grubudur." (HANDS,1986:759)
- (2) Hayek, kriz yılları olarak adlandırılan 1970'li ve 1980'li yıllar için "İktisatçıların hoşnut olacakları çok az şeyleri var" ifadesini kullanmıştır (HAYEK,1978:23)
- (3) Burada Hutchison'ın Hayek'in metodolojik görüşlerini Hayek I, Hayek II şeklinde iki döneme ayırma fikrini, Popper'in iktisat metodolojistlerince değerlendirmeleri için ödünç alıyoruz.
- (4) Popper'in aksine iktisatçıların çoğunun mantıksal yanılsamadan çok, somut olgularla/ hakikatle(truth) karşılaştırılması anlamında pratik-ampirik yanılsama üzerinde durdukları konusunda Bkz. (PHEBY,1988:bölüm 2)
- (5)Aslında Popper de bu bilim adamlarının davranışsal adet ya da geleneklerin daha önemli olduğunu vurgular. (Bkz.PHEBY,1988:bölüm 2)
- (6) Bunun bir kanıtı,1973-1978 yılları arasında en tanınmış 4 İngilizce iktisat dergisinde yayımlanan 542 makaleden yalnızca 3'ünün yanlışlanmasıdır. (PHEBY,1988:36)

Kaynakça

- BEED, C. (1991), "Philosophy of Science and Contemporary Economics An Overview" *Journal of Post Keynesian Economics* 13(4), ss. 459-494.
- BLAUG, M. (1975): "Kuhn versus Lakatos or Paradigm versus Research Programmes in the History of Economics" *History of Political Economy*, 7(4), ss. 399-433.
- BLAUG, M. (1980): *The Methodology of Economics*, Cambridge Un. Press.
- BLAUG, M. (1988): "John Hicks and the Methodology of Economics" *de Marchi (1988) içinde* ss. 169-182.
- BOYLAN, T.A. ve OGORMAN, P.F. (1995): *Beyond Rhetoric and Realism in Economics*, Routledge.
- BUCHANAN, J.M. (1987) "What Should Economist Do?" *Economics Between Predictive Science and Moral Philosophy*, Texas A&M University Press, ss. 21-33.
- CALDWELL, B.J. (1988): "The case for Pluralism", *de Marchi (1988) içinde* ss. 231-244.
- CALDWELL, B. (1991): "Clarifying Popper", *Journal of Economic Literature*, XXIX(2), ss. 1-33.
- CALDWELL, B. (1994): *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century*, Revised Edition, Routledge.
- COATS, A.W. (1982): "The Methodology of Economics: Some Recent Contributions", *Kyklos*, 35(2), ss. 310-321

- COATS, A.W. (1986): "Economic Methodology: Theory, Practice and The Current State of Economics", *Kyklos*, 39(1), ss. 109-115.
- CROSS, R. (1982): "The Duhem-Quine Thesis, Lakatos and The Appraisal of Theories in Macroeconomics", *The Economic Journal*, 92, ss. 320-340.
- CROSS, R. (1994): "Falsification, Deductivism, Physics and Time Reversibility and Irreversibility in Economic Systems: A Review", *Journal of Economic Studies*, 21(1), ss. 52-67.
- de Marchi (ed.) (1988): *The Popperian Legacy in Economics*, Cambridge University Press.
- HANDS, D. W. (1984): "What Economics Is Not: An Economist's response to Rosenberg", *Philosophy of Science*, 51, ss. 495-503.
- HANDS, D.W. (1988): "Ad Hocness in Economics and the Popperian Tradition", de marchi (1988) içinde ss. 121-138
- HANDS, D.W. (1996): "Book Review of T. Mayer (1995): Doing Economic Research, Essays on the Applied Methodology of Economics, Aldershot, U.K., Elgar", *Journal of Economic Literature*, XXXIV (2), ss. 759-761.
- HAUSMAN, D.M. (1988): "An Appraisal of Popperian Methodology", N. de Marchi (1988) (ed.)X *The Popperian Legacy in Economics*, Cambridge University Press, ss. 65-86.
- HAUSMAN, D.M. (1989): "Economic Methodology in a Nutshell", *Journal of Economic Perspectives*. 3(2), ss. 115-127.
- HAUSMAN, D.M. (ed.) (1990): *The Philosophy of Economics: An Antology* Cambridge Un. Press
- HAYEK, F.A. (1978): *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, routledge
- HUTCHISON, T.W. (1988): "The Case for Falsification", de Marchi (1988) içinde ss. 169-182.
- KAGEL, J.H., BATTALIO, R.C. & GREEN, L. (1995): *Economic Choise Theory*. Cambridge Un Press.
- KLAMER, A. (1988): "Economics as Discourse", de Marchi (1988) içinde ss. 259-278.
- LEWIN, S. (1996): "Economics and Psychology: Lessons for Our Own Day from the Early Twentieth Century", *Journal of Economic Literature*, XXXIV (3), ss. 1293-1323.
- McCLOSKEY, D.N. (1983): "The Rhetoric of Economics", *Journal of Economic Literature*, XXI, June, ss. 481-517.
- McCLOSKEY (1988): "Thick and Thin Methodologies in the History of Economic Thought", de Marchi (1988) içinde ss. 245-258.
- NELSON, A. (1984): "Some Issues Surrounding The Reduction of Macroeconomics to Microeconomics", *Philosophy of Science*, 51, ss. 573-594.
- PHEBY, J. (1988): *Methodology and Economics: A Critical Intoduction*, M.E. Sharpe.
- ROSENBERG, A. (1986): "What Rosenberg's Philosophy of Economics Is Not", *Philosophy of Science* 53, ss. 127-132.
- SIMKIN, C. (1993): "Popper's Views on Natural and Social Science", E.C. Brill, Leiden, The Netherlands
- SIMS, C.A. (1996): "Macroeconomics and Methodology", *Journal of Economic Perspectives*, 10(1), ss. 105-120.
- WEINTRAUB, E.R. (1988): "The Neo-Walrasian Program is Empirically Progressive", de Marchi (1988) içinde ss. 213-230.

22. İKTİSATÇILAR HAFTASI

10-11-12 NİSAN 1997 • The Marmara Balo Salonu

TÜRKİYE'DE SERMAYE, DEVLET, SİYASET

10 Nisan 1997

Saat 10.00 "Piyasa = Demokrasi mi?"

Saat 14.30 "Piyasa ve Yeraltı Ekonomisi"

11 Nisan 1997

Saat 10.00 "Devletin İktisadi Hayattaki Yeri"

Saat 14.00 "Devletin Siyasal Olarak Yeniden Yapılanması"

12 Nisan 1997

Saat 10.00 "Temsil Krizi ve Devlet İdeolojisi"

Saat 14.00 "Toplumsal Arayışlar"

Matematiksel İktisatta Bazı Gelişmeler (I)

Gündüz FINDIKÇIOĞLU

Matematiksel iktisat ve iktisat teorisi terimleri pek çok prestijli okulda bir süreden beri aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu kullanımdan rahatsız olduğumu ifade etmeliyim. İktisat teorisi zorunlu olarak matematiksel olmayabilir. Ayrıca, anglo-amerikan anlamda, *analitik* iktisat da matematiksel olmak zorunda değildir. Matematiksel bir tez analitiktir ama her analitik önerme matematiksel değildir. İtirazımın iki nedeni daha var: Matematiksel iktisat genel iktisatta özel bir alt alan olarak da zihinlere yerleşmiştir ve matematiksel iktisat belli bir tarzda matematikselleştirilmiştir. Açıkçası, matematiksel iktisat = iktisat teorisi özdeşliği kurulurken, aslında "tüm iktisat teorisi Arrow-Debreu (Walras) çerçevesi ve Bourbaki ekolünden gelen *aksiomatik* bir tarzda yapılırsa meşrudur" gibi bir ifade edilmiş önerme söz konusu olabilir. Bugün önde gelen okulların gerçeği de budur. İktisat teorisinin meşru (ortodoks) çekirdeği genel denge kuramı ve oyun teorisinden ibarettir. Ancak, iktisat da giderek steril hale gelmektedir ve/fakat akademik camianın kilise babaları kısa dönemde bu gidişi durdurmak istemiyor olabilirler. Orta vadede, doktora seviyesinde iktisat eğitimi bir hayli değişecektir kanısındayım. Enerjisinin yarından çoğunu Walras ve Nash dengelerinin rafine versiyonlarını bulmak veya hesaplamak için harcayan bir "iktisatçı"dan ne piyasanın, ne IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların, ne çalışanların, ne de öğrencilerin çoğunun alacağı fazla bir şey yoktur.

Bu girişten sonra, Türkiye'de durumun epeyce farklı olduğunu da saptamak zorundayım. İktisat fakültelerinde -istisnai durumdaki üç-dört mektep hariç- ortodoks iktisatın alfabesinin dahi anlatılmadığını, matematik-istatistik-iktisat bağlantısının çok

zayıf olduğunu ve iktisatın betimleyici bir tarza çok fazla bel bağladığını gözlemleyebiliyorum. Stanford'da, Princeton'da vs bir "aşırı matematik" yüklemesi varsa, ülkemizde de bunun tam tersi bir durum söz konusu. Matematiksel iktisatın, oyun teorisinin ve ekonometri-matematiksel istatistik eğitiminin neyi yapıp neyi yapamayacağını görmek/göstermek için de bir efor gerekiyor. *Çoğu iktisat fakültesi öğrencisinin sorunu tekniklere esir olmak değil hiç teknik kullanamamaktır.* Bu yüzden, bu dergide ve diğer dergilerdeki yazılarımda bazılarında "çubuğu tersine büküyorum".

Bu yazıda oyun teorisi tamamen dışarıda bırakılacaktır. Kanımca oyun teorisi genel denge teorisinden çok daha ilginç ve yararlı olmakla beraber, matematiksel uygunluk önşartı her iki alan için de aynı sayılabilir. Burada sadece genel denge teorisinde son onbeş yılda olan bazı ciddi değişikliklere dikkat çekeceğim çünkü oyun teorisi için aynı kapsayıcılıkta bir yazı kaleme alacak bilgiye sahip değilim.¹

0. Giriş bilgileri ²

Tüm piyasaların birbirleriyle bağlantılı ve eş anlı olarak dengeye geldikleri bir statik denge kavramı formel olarak Walras tarafından ortaya atıldı. Bu dengenin etkinliği sorusuna bir cevap da Pareto optimalite kavramıyla kayıtlara geçti. Çok uzun ve burada tartışamayacağım bir sürecin sonunda Fransız Bourbaki matematik ekolünden³ gelen Gérard Debreu ve lisans düzeyinde matematik okumuş bir Amerikalı olan Kenneth Arrow 1950'lerin başında Walras-Pareto teorisini topoloji aracılığı ile aksiomatize ettiler ve şık bir formelliğe kavuşturdular. Aynı

1 Matematiksel marksist iktisatı da matematiksel iktisat genel başlığının altına almak mümkün olabilir. Bu konuları -referanslarda belirtilen- üç ayrı makaleyle ele alacağım.

2 Öğrencilere yardımcı olmak amacıyla bol miktarda referans vermeye de çalışacağım. Ayrıca, yurtdışına gitmeyi düşünenlere öncelikle İngiltere'yi tavsiye etmeyi uygun bulduğumu belirtmeliyim. En iyi mekteplere girebilecek olanlara da LSE'yi (London School of Economics) öneririm. Anlamlı sorular sormak ve teknik eğitim vermek dengesini en iyi kuran prestijli okulların başında geliyor. (Tabii, bu konuda fark etmeden "tarafli" da olabilirim.)

3 II. Dünya Savaşı öncesinde genç fransız matematikçilerinden oluşan bir grup tüm matematiği aynı çerçevede formüle etmek amacıyla çalışmaya başladı. Büyük matematikçi Hilbert'e bağlanan *formalist okul* içinde değerlendirilebilecek olan bu grup, aksiomatik metota bağlılık gösterdi. Çalışmalarını, matematiğin "birliğini" ifade etmek üzere, var olmayan bir dahinin adını kullanarak Nicolas Bourbaki adıyla bastırdılar. Bildiğim kadarıyla Debreu Bourbaki takma adıyla çalışmalarını yayınlayan matematikçi grubuna dahildi.

zamanda, uygulamalı matematikçiler için bir araştırma programını da ortaya atmış oldular. Genel denge kuramının orijinal ve kanonik versiyonu şöyle ifade edilebilir:

Rekabetçi genel denge (Walrasian competitive equilibrium) standart kanonik versiyonunda bile pek çok açıdan incelenebilir. Klasik yaklaşım Debreu (1959)'da ve Hildenbrand & Kirman (1988)'de -daha detaylı olarak- bulunabilir. Varian (1993) ve Kreps (1990) gibi çok kullanılan ders kitaplarında açılımı yapılan yaklaşım genellikle budur. Debreu (1970; 1972) ile diferansiyel topoloji açısından aynı sorulara tekrar bakılmaya başlandı. Dierker (1974), Mas-Colell (1985) ve Balasko (1993) bu açıdan yazılmış manüeller. Bu ekte önce klasik yaklaşımla iki refah iktisadi teoremine (optimalite) bakacak ve ikinci yaklaşıma bazı örnekler vereceğim.⁴ Genel denge teorisinde belirsizliğin *efektif* olabilmesi için piyasaların "eksik" olduğunu postüle etmeliyiz. (General Equilibrium with Incomplete (Asset) Markets (GEI)) Diferansiyel topoloji yaklaşımı bu literatürde standart haldedir. GEI, sonsuz boyutlu mal ve aktör uzaylarının işin içine katıldığı ekonomilerin denge analizi ile beraber, genel denge teorisinin en teknik ve soyut alanıdır. Sonsuz boyutta rekabetçi ekonomiler için Aliprantis, Brown & Burkinshaw (1989) ve Khan & Yannelis (1991) ciddi referanslar. Basılma-mış ders notları düzeyinde iki çok teknik metin (tek-sir) : Polemarchakis (1993) ve Mas-Colell, Green & Whinston (1991). Ayrıca, Mas-Colell & Zame (1991) ve Geanakoplos & Polemarchakis (1991)'e bakılabilir.

Şimdi standart Walras dengesine göz atalım.

Tanım 1: Bir tercih profili P ($\mathbb{R}^I_+$ üzerinde tanımlı) neoklasiktir eğer (a) P kesinlikle monoton ve kesinlikle konveks ise veya (b) P , $\text{Int}(\mathbb{R}^I_+)$ üzerinde kesinlikle monoton ve kesinlikle konveks ise ve $\text{Int}(\mathbb{R}^I_+)$ 'deki her eleman $\delta(\mathbb{R}^I_+)$ 'daki her elemene tercih edilirse. (Int: interior of a set; δ : boundary of a set) Kaynak: Her hangi bir ekonomi teorisi kitabı. (Mesela Varian (1993))

Tanım 2: Bir *değişim ekonomisi* ε (exchange economy) tüketiciler (aktörler) kümesi A 'dan $\mathbb{R}^I_+ \times \mathbb{R}^I_+$ 'ye götüren bir fonksiyondur; $\varepsilon: A \rightarrow \mathbb{R}^I_+ \times \mathbb{R}^I_+$.

Tanım 3: Bir *değişim ekonomisi neoklasiktir* eğer (a) A sonlu boyutta (N) ise (b) Tercihler P_i neoklasik ise ve her aktör i pozitif ilk donanım (gelir dağılımı) sahip ise ($w_i > 0$, $i = 1, 2, \dots, N$) ve (c) $w = \sum_{i \in A} w_i$ kesinlikle pozitif ise ($w \gg 0$).

Tanım 4: Bir neoklasik ε için aşırı talep fonksiyonu: $z(p) = \sum_{i \in A} x_i(p) - \sum_{i \in A} w_i$ şeklindedir. $\{z(p) : \text{Int}(\mathbb{R}^I_+) \rightarrow \mathbb{R}^I\}$ (p : fiyat vektörü)

Tanım 5: Kesinlikle pozitif fiyat vektörü p bir neoklasik *değişim ekonomisi* için bir denge fiyatıdır eğer $z(p) = 0$ ise.

Teorem 1 (Arrow-Debreu) : Her neoklasik *değişim ekonomisinin* bir denge fiyat vektörü p^* vardır; en az bir $p^* \gg 0$ vardır ki $z(p^*) = 0$.

Tanım 6: Bir $x = (x_1, \dots, x_n)$ (talep edilen mal dağılımı) Walras dengesidir eğer x_i bütçe kümesi $B_i(p) = \{x_i \in \mathbb{R}^I_+ : p \cdot x_i \leq p \cdot w_i\}$ içinde maksimal eleman ise.

Tanım 7: Bir $x^* = (x^*_1, \dots, x^*_n)$ Pareto optimaldir eğer $U_i(x_i) \geq U_i(x^*_i)$, $i = 1, \dots, n$, ve

$U_i(x_i) > U_i(x^*_i)$ veren bir x yoksa.

Teorem 2 (Arrow) : Her neoklasik *değişim ekonomisinin* Walras dengesini Pareto optimaldir. (1. Refah İktisadi Teoremi)

Teorem 3 : Bir neoklasik *değişim ekonomisinde* her Pareto optimal denge bir $p \neq 0$ tarafından bir Walras dengesini olarak taşınabilir (desantralize edilebilir). (2. Refah İktisadi Teoremi)

Böylece, kanonik versiyonunda, Refah İktisadi teoremlerinin tutması için gereken varsayımları net bir biçimde ifade edebildiğimi sanıyorum.

Refah İktisadi teoremlerinin kayıtsız şartsız geçerli olabildiği tek loküs "neoklasik ekonomiler" olarak tanımlanabilecek -yukarıda yapıldığı- gibi ekonomilerdir. Bu kanonik temelden başlayarak, varsayımlar değiştirildikçe, söz konusu teoremlerin geçerli olmayabileceği çeşitli denge modellerine ve modellerin sınıflarına ulaşılabilir. Çok bilinen non-konveks ortamlar için -üretim ekonomilerinde ölç-ge göre artan getiri veya eksik rekabet- Quinzii (1992) önerilebilir. Fakat rekabetçi modellerde de Refah İktisadi teoremleri tutmayabilir ve asıl ilginç/yeni olan sonuçlar da bunlardır.

K. Arrow

1. Üstüste binen kuşaklar (overlapping generations)

Blanchard & Fischer (1989) gibi standart lisansüstü makroekonomi ders kitaplarında "overlapping generations" iki periyotlu iki aktörlü bir modelde sunulmaktadır. Üstüste binen kuşakların Ramsey-Cass-Koopmans optimal büyüme veya neoklasik büyüme modellerinden farklılığı böyle bir çerçevede de ortaya konabilir. Azariadis (1993) çok daha de-

4 Gelecek sayıda yayınlanacak olan "Matematiksel İktisatta Bazı Gelişmeler (II)" başlıklı yazıda bu noktaya değineceğim. (II) numaralı yazı daha teknik açılımlara izin verecek tarzda kurgulandı. Daha teknik ve nisbeten daha yeni gelişmelerin çoğu ikinci yazıda yer alıyor.

taılı ve teknik olarak yukarı seviyede bir makroekonomi ders kitabı prezantasyonu sunuyor. Sargent (1987) de farklı amaçlarla ve daha kompakt -fakat zor- bir ifadeyle "overlapping generations" sınıfı modelleri sergiliyor. Ancak, gerçek "overlapping generations" sınıfı modeller sonsuz sayıda aktör ve mal postüle edilen genel denge modelleridir. Bu konuda en ileri matematik formülasyonların yapıldığı Indiana Üniversitesi'nden Aliprantis ve diğerleri [Aliprantis, Brown & Burkinshaw (1989)] bilebildiğim en teknik manüelin yazarları. Polemarchakis & Geanakoplos (1991) ve Polemarchakis (1993) konuyu örneklerle açıklayan -fakat yine de çok ileri tekniklikte- kaynaklar.

Sonsuz boyutlu mal ve aktör uzaylarında {large-square economies, Ostroy (1984)} genel dengenin sonlu ekonomilerden (finite economies) önemli farkları mevcuttur. Dengenin varlığı, etkinliği ve çokluğu/tekliği sorularına (local determinacy or uniqueness) üstüste binen kuşaklar modellerinde farklı cevaplar verilmektedir. Aktör ve malların sayılabilir sonsuzluğu (countable infinity) bu modelin ayrırtıcı özelliğidir. Geanakoplos bu yüzden "lack of market clearing at infinity" (sonsuzda veya limitte piyasalar arz-talep dengesine gelmez) ifadesiyle bu sınıftaki ekonomileri karakterize etmektedir. Matematiksel İktisatta Bazı Gelişmeler (II) yazısında bir ek olarak "overlapping generations" ekonomilerinde dengenin yokluğuna ve etkin olmamasına bazı matematiksel örnekler vereceğim. Yine de, bu sınıftaki soyut ekonomilerin formalize edildiği Riesz uzayları {vektör latileri (vector lattices)} ile ilgili bazı matematiksel özelliklere dikkat çekilebilir.

(1) Bir sonlu boyuttaki vektör uzayı sadece bir tek (Hausdorff) lineer topoloji kabul ederken sonsuz boyuttaki bir uzay çok sayıda topoloji ile yüklenebilir.

(2) Sonsuz boyuttaki bir vektör uzayının pek çok düal uzayı olabilir. Sonlu ekonomilerde fiyat fonksiyonelinin mal uzayına düal bir uzay tanımladığını hatırlarsak, düalin tek olmamasının yaratacağı sorun açık olmalı. {Luenberger (1969)}

(3) $(x,p) \rightarrow p \cdot x$ sonsuz boyutlu uzaylarda ortaklaşa (jointly) sürekli değildir.

(4) Sonsuz boyutlu topolojik Riesz uzayında entervaller zayıf formda kompakt (weakly compact) olmak zorunda bile değildirler. Sonlu boyutta ise tam kompakttırlar.

(5) Sonlu boyutta bir vektör uzayının pozitif konisi her zaman boş olmayan bir "interior" a sahipken, her hangi bir topolojik Riesz uzayının pozitif konisi böyle olmayabilir.

(6) *Uniform properness* özelliği zorunlu olarak tutmayabilir.⁵ {Aliprantis, Brown & Burkinshaw (1989)}.

Bu özelliklerin refah iktisatı teoremleri açısından ne gibi sorunlar yaratabileceğinin -hatta dengenin varlığı sorunu açısından da- açık olduğunu sanıyorum. (Mesela "separating hyperplane" teoremine ne olacak ? Ya da, herhangi bir mal sepetinin değerlendirilmesi (finite valuation) (2) yüzünden mümkün olmayabilecek mi ? Olsa bile toplam tüketim sonlu değerde (finite valued) olacak mı ?)

2. Denge ve belirsizlik : eksik piyasalar

Piyasaların eksik olduğu bir çerçevede genel denge teorisinde (GEI) elde edilen bazı sonuçları lafzî (verbal) bir özetle sunmaya açılışacağım.⁶ Konunun özü şudur: Eksik sermaye piyasalarıyla genel denge ilk donanımlar, tercihler ve sermaye (varlık, kıymet: asset) yapısına bağlı olarak *jenerik*⁷ biçimde var olmaya devam eder. Ancak, rekabetçi denge tipik olarak Pareto etkin olmaz. Geanakoplos & Polemarchakis (1986) reel varlıklarla rekabetçi dengenin jenerik olarak daha da kuvvetli bir maddada etkinlik-altı olduğunu gösterdiler: *kısıtlı suboptimalite* (constrained suboptimality). Bazı tespitler aşağıdadır.

(1) **Dengenin varlığı (existence):** Sermaye piyasaları tamsa veya aynı anlamda, belirsizliğe şartlı mallarda (contingent commodities)⁸ tam bir piyasa kümesi varsa rekabetçi genel denge vardır. Toplam talebin fiyatların sürekli bir fonksiyonu olması şarttır; ayrıca bireysel tercihlerin doyumuna ulaşmama özelliği göstermesi gerekir. (non-satiation)⁹ Piyasaların eksiksiz olduğu varsayımı ile fiyatların malların top-

5 Mas-Colell, Green & Whinston (1991) *uniform properness*'i açıklıyorlar. Chichilniski basılmamış bir makalesinde Mas-Colell'den önce *properness* özelliğini kullandığını ima ediyor.

6 Bundan sonra dipnotlarda sık sık İngilizce terimler kullanacağım, çünkü Türkçe nasıl söylendiğini -veya söylenip söylenmediğini- bilmediğim ifadeler çok fazla.

7 Yani, sıfır mezûr bir kümenin dışında. Daha uygun biçimde söylenirse, bir özelliğin jenerik olarak geçerli olduğunu söylemek o özelliğin tam Lebesgue mezûründe bir açık ve yoğun küme için geçerli olduğunu söylemek demektir. (More appropriately, a property holds *generically* if it holds for an open and dense set of economies of full Lebesgue measure.) Sonsuz boyutlu uzaylar için bu *mezûr-teorik* (measure-theoretic) tanımın *topolojik* bir tanımla değiştirilmesi gerekir. Jeneriklik özelliği hakkında Mas-Colell (1985), bölüm 8, çok iyi bir referans.

8 Burada belirsizlik Debreu (1959), 7. bölümde olduğu gibi *aslında* saf dışı edilmiştir. (trivial)

9 Rekabetçi dengenin *varlığını* gösteren argümanda mallardan masrafsızca kurtulabilme (free disposal) denge fiyatlarının -var oldukları durumda- negatif olmamalarını garanti eder. Doyuma ulaşmama (non-satiation) ise her hangi bir aktör tarafından seçilen mal sepetinin değerinin söz konusu aktörün ilk donanımının değerinden aşağı olmamasını sağlar: böylece toplam talep Walras Yasası'na uyar. Rekabetçi dengenin etkinliğini gösteren argümanda, "non-satiation" bireylerin dengede talep ettikleri mal sepeti ile maliyeti daha düşük bir mal sepeti arasında kayıtsız kalmamalarını sağlar. Bu durumda denge dağılımına Pareto-dominant bir denge yapılabilir (feasible) değildir. Bir değişim ekonomisinde "free disposal" bireylerin fayda fonksiyonlarının (zayıf) monotonikliği varsayımı ile ifade edilebilir. Bu varsayımı geçersizse bireysel tüketim kümesi sınırlı (bounded) olabilir veya bir fayda fonksiyonu bazı yönlerde veya hepsinde azalan bir fonksiyon olabilir. Bu durumda "free disposal" varsayımının tutmaması "non-satiation'un" da tutmaması sonucunu doğurur. Hem "free disposal", hem de "non-satiation" eksik piyasalar çerçevesinde geçerli olmayabilirler.

lam kıtlığını (scarcity) yansıttığı düşünülür. Sermaye piyasaları tam teşekküllü olmayınca fiyatlar menkul kıymetlerin getiri matrisinin uzantısını (span)¹⁰ -elde edilebilecek getiriler kümesini- de belirler.¹¹ Bireylerin bütçe tahditleri zayıf bir eşitsizlik olarak yazılmışsa ve piyasalar eksikse rekabetçi denge var olmayabilir. Ancak, dengenin varlığı için bütçe tahditlerinin bir eşitlik olarak yazılması yeterlidir. Veya doyuma ulaşmayı (satiation) engellemek için kıymet yapısını (asset structure) sınırlandırabiliriz. Kıymetlerin getirileri çok sayıda mal cinsinden ifade edilmişse, ulaşılabilir gelir dağılımlarının fiyatlara bağımlı oluşu talep fonksiyonunda süreksizliklere yol açabilir: rekabetçi denge var olmayabilir. Başka türlü söylenirse, portföy seçiş uzayının kompakt olmaması ve bütçe çok-değerli fonksiyonunun (correspondence) süreksizliği dengenin varlığını engelleyen iki nedendir.

Yine de, nominal varlıklarla jenerik denge ve reel varlıklarla -her zaman- denge elde edilebilir. Olası referanslar: Werner (1985), Geanakoplos & Polemarchakis (1986), Duffie (1987), Duffie & Shafer (1985), Hussein & Lasry & Magill (1990), Hirsch & Mas-Colell & Magill (1990) ve Geanakoplos & Shafer (1990).

(2) Dengenin çokluğu (multiplicity): Lineer reel varlıklarla bütçe kısıtları fiyatlarda -kıymet ve mal fiyatlarında ortak olarak (jointly)- homojendir. Fiyatlar bir normalizasyonla tanımlanabilirler. Yani, bilinen Arrow-Debreu hikayesi. Ayrıca, *düzgün* (regular) Arrow-debreu ekonomilerinde olduğu gibi jenerik lokal teklik (uniqueness) sonuçları elde edilebilir. Nominal varlıklara izin verirse tam tersine bir dengeler continuumu elde ederiz.¹² İyi tanımlanmış bir parasal sistemin yokluğunda denge lokal olarak tek olmayabilir (belirsizlik : indeterminacy). Dengenin tek olmayışı varlıkların fiyatlarının da tek olmayışına yol açabilir. Ayrıca, aktörler farklı enformasyona sahip iseler *Radner tipi rasyonel beklentiler dengesi*¹³ tamamen yetersiz/enformasyon taşımayan (totally non-informative) olabilir. Olası bazı referanslar: Mischel & Polemarchakis & Siconolfi (1990) ve dengenin belirsizliği (indeterminacy) için Geanakoplos & Mas-Colell (1989).

Menkul kıymet piyasalarının eksik olduğu durumda elde edilen bir başka sonuç denge dağılımlarının mikro seviyede finansal politikalara bağlı oluşudur. Hisse senetlerinin fiyatlarına non-lineer olarak bağlı fiyatları olan ikincil kıymetler -mesela, opsiyonlar- mevcutsa, ulaşılabilir gelir dağılımları kümesi firmaların sermaye piyasasındaki pozisyonlarına göre değişebilir. Şirketlerin finansal politikaları önem kazanır. Kıymetler *nominal* ise, açık piyasa işlemleri ile yürütülen makro para politikaları her

hangi bir *nötrallite* veya iktisat politikalarının *işlevsizliği* (policy ineffectiveness) önermesine cevaz vermezler.

(3) Etkinlik : Bu literatürün muhtemelen en ilginç argümanı yukarıda bahsedilen kısıtlı etkinlik-altı olma argümanıdır. (constrained sub-optimality) Piyasalar eksikse Walras'ın tellalı (auctioneer) geliri çeşitli belirsizlik durumları arasında dağıtamaz ve Pareto optimaliteye ulaşamaması bu koşullarda zaten beklenmelidir. Ancak, rekabetçi piyasalar varolan piyasalar kümesi içinde dahi etkin çalışmamaktadır. Bu tarz kısıtlı sub-optimaliteye bir örnek Hart (1975) tarafından verildi. Hart'ın modelinde biri diğerini Pareto-domine eden birden fazla denge elde ediliyor. Kısıtlı etkinlik-altı olma, ayrıca, *jeneriktir*. Geanakoplos (1990) bu durumun teorik ve, muhtemelen, pratik sonucunu net bir şekilde ifade ediyor: *Rekabetçi piyasaların varlığını, pratiksen iktisatçıların ve bazı akademisyenlerin yaptığı gibi, bir tür sezgisel etkinlik nosyonu ile otomatik olarak ilişkilendirmek artık imkansızdır. Piyasaların bilinen nedenlerle etkin olmayabilmeleri bir yana, efektif belirsizlik karşısında rekabetçi ideal tip bile Pareto etkin olmayabilir.*

3. Endojen (içsel) çevrimler ve kaos

Okuyucuyu *İktisat Dergisi*'nin gelecek sayısında yayınlanacak "Matematiksel İktisatta Bazı Gelişmeler (II)" başlıklı yazıya göndermek zorundayım. Bu konuyu matematiksiz ifade etmekte detaylı olarak ve matematiksel argümanları ayrıntılı olarak sergilemek suretiyle ele almak istiyorum. Bu durumda yazının uzunluğu çok artacak. Ayrıca, non-linearite ve kaos hem nispeten yeni, hem de iktisat teorisi ve pratiğinde değişiklik yapması olası bir alan. {Yine de, bazı referansları bu yazının kaynakçasına ekledim. *Kaynakça her iki yazıyı da kapsamaktadır.*}

4. Dışsal belirsizlik, sunspots ve sekansiyel piyasalar (extrinsic uncertainty, sunspots and sequential markets)

Okuyucunun *İktisat Dergisi*'nin gelecek sayısında yayınlanacak "Matematiksel İktisatta Bazı Gelişmeler (II)" başlıklı yazıyı -yukarıda belirttiğim nedenlerle-beklemesini rica etmek zorundayım.

5. Tam rekabet nedir ?

Oldukça eski bir literatür olmakla beraber, çekirdek -hiç bir koalisyon tarafından bloke edilemeyen dağılımlar kümesi- ve rekabetçi denge ilişkisinden de kısaca bahsetmek gerekebilir. Debreu & Scarf (1963) konveksite varsayımıyla limitte çekirdek ve Walras dengelerinin aynı olduğunu -çekirdeğin

10 Bir vektör uzayında S sayıda vektör olsun. S'e dahil vektörlerin tüm olası lineer kombinasyonlarının kümesine (*linear*) *span* denir. $span S = \{x \in L | x = \sum \alpha_i v_i, \alpha_i \in R, v_i \in S\}$

11 Tüm gelir yeniden dağılımları ulaşılabilir ise bir piyasa sistemi *tamdır* (complete). Değilse piyasalar eksiktir. Piyasaların tam olabilmesi için kıymetlerin (assets) sayısının belirsizlik durumlarının (states of nature) sayısına eşit olması gereklidir -fakat yeterli değildir.

12 Getirileri mal sepetleri cinsinden ise varlıklar (kıymetler: assets) *reeldir*. Alternatif olarak, varlıklar *nominaldir*. Getirileri soyut muhasebe birimleri şeklinde ifade edilir ve *inside fiat money* net arzı sıfırdır.

13 Makroekonomik rasyonel beklentiler teorisi ile ilgili kaynakların okunması rasyonel beklentiler dengesinin zorunlu olarak optimal olacağı gibi bir izlenim yaratabilir. Oysa ki, tam rekabet koşullarında bile her rasyonel beklentiler dengesi enformasyonu optimal olarak taşımayabilir.

Walras dengeleri kümesine doğru, aktör sayısı arttıkça, büzüldüğünü- gösterdiler. Böylece pazarlık eden aktörlerin geldiği dengeyi fiyatlarla geline dengeyle arasında bir limit ilişkisi olduğu görüldü. Bir sayı argümanı ile (size argument), Walras dengeleri kümesinden daha geniş olan çekirdeğin limitte -aktörlerin sayısı artırıldıkça- Walras kümesine yakınsayacağı ispatlandı. Aumann (1964, 1966) bir (0, 1) *continuum*'unda aynı şeyi (core equivalence) konveksite olmadan gösterebildi. Hildenbrand (1974) bu literatürün ilk dönem sonuçlarını içeriyor. Fiyatlarla gelinmeyen bir optimal dengeler kümesinin fiyatlarla geline dengeye yakınsadığı tezi Walras dengesinin içsel bir optimalite özelliğine sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu amaçla kullanılan "replication" a ve "equal treatment" kavramına girmeye lüzum görmüyorum. (1987-88 ders yılında İÜ İktisat master sınıfına bu teoriyi anlattım. On yıl önce derslerde anlatıldığına göre elemanter ve eski bir literatür olarak değerlendirilebilir.)

Aumann (1964, 1966) gerçek bir tam rekabet ortamı için aktörlerin fiyatlarla maruz kalan durumda olmaya (price-takers) mahkum olmaları, yani içsel olarak güçsüz olmaları gerektiği fikrinden yola çıktı. Bir *continuum*da (Lebesgue mezürü ile yüklenmiş bir (0,1) entervalinde) matematiksel olarak önemsiz -entegrandın değerini değiştirmeyen- büyüklükler olarak tasarladığı rekabetçi aktörlerin bu tarz modellenmesi akışkanlar mekaniğinden alınmıştı. Debreu & Scarf (1963) modelindeki konveksite varsayımı da bu modelde gerekmiyor: çekirdek (core) ve Walras dengesinin denkliği (core equivalence) Aumann modelinin sonuçlarından biridir. {Bir an için iktisatın dışına çıkarsak rekabetin bu tarz modellenmesinde ilgi çekici bir yön de bulabiliriz. Liberalizmin ideal tipi olan rekabetçi piyasada aktörler içsel olarak güçsüz ve matematiksel olarak anlamsız büyüklükler olarak tasarlanabiliyorlarsa, piyasa/rekabet/birey ilişkisi üzerine ne söyleyebiliriz? Rekabetin ve iktisadi etkinliğin güçsüz iktisadi aktörler gerektirdiğini mi? "Replika ekonomilerinden" de bireylerin standartlaşmasının sosyal optimum için yararlı olduğu sonucunu mu çıkarmalıyız? Bireyi kurucu aktör olarak ele alıp metodolojik endividüalizmi temel *dictum* yapan bir düşünce tarzının iktisadi birey-aktörü *sıfır mezürde* bir kümeye hapsedmesi belki de sadece ironiktir.} Peki, *hakiki* bir tam rekabet ekonomisi -yani, aktörlerin isteseler de fiyatları etkileyecek güce sahip olmadıkları ve sadece "öyle davrandıkları" için rekabetçi olmayan bir "geniş ekonomi"- (0,1) *continuum*unda formalize edilebilir mi? Aumann ekonomisinin bir iktisadi aktörler *continuum*una dayandığını ama mal piyasasının sonlu boyutta olduğunu vurgulayalım. Yani, mal uzayı IR' in pozitif konisidir. Bir "large-square" ekonomi söz konusu değildir. Mal uzayı sonlu boyutta ise, konveksite varsayımı bireysel aktörlere empoze edilmeden, toplam talep kümesi Lyapunov teoremi aracılığı ile "konveksleştirilebilir" ve alışılmış sabit nokta teoremi uygulanabilir. Sonsuz mal uzayı varsayımına geçilirse Aumann'ın matematiksel aparatı geçerliliğini yitirir. Ayrıca, *core equiva-*

lence teoremi de tutmaz: çekirdekteki denge dağılımları Walras dengeleri kümesini karakterize etmez. Aktörlerin mezür uzayı (measure space) atomsuz, tercihler (zayıf formunda) sürekli, kesinlikle konveks, monotonik ve ilk donanımlar kesinlikle pozitif bile olsalar *core equivalence* geçerli değildir.

O halde tam rekabet nedir? Tam rekabet için hem mal hem de aktör uzaylarının sonsuz boyutta olması mı gerekmektedir? O zaman da overlapping generations ekonomilerinin temel sonucu sonsuzda piyasanın dengede olmaması (lack of market-clearing at infinity) ve, dolayısıyla, Pareto suboptimalite sonuçları elde edilmez mi? Daha net söyleyeyim: tam rekabetçi bir ekonomiyi modellerken aktörlerin gerçekten *price-takers* olmaya mahkum olmaları şartı ararsak ve/fakat mal uzayının sonsuz boyutta olmasını da gerçekçi bir varsayım olarak kabul edeceksek, Aumann'ın elde ettiği sonucun bir sonsuz boyuttaki uzay için eşdeğerini elde etmek gerekir. Gerçekten de, aktörler bir *continuum* iken mallar neden sonlu olsun? {Kelvin Lancaster'ın klasik makalesine atıfta bulunabilirim.} Ancak, o zaman aktör sayısının mal sayısından çok daha fazla olması ("many more" agents than commodities) şartını koymak gerekiyor. Bu varsayımı da gerçekçi bulmak ve tam rekabetin + core equivalence'in bir (separable) Banach uzayında modellenerek "tutturulmasından" etkilenmek belki de mümkündür. Ancak, bence, *overlapping generations* ekonomilerine geri döndük ve bu ekonomilerin Pareto-etkin olmayabileceği sonucu ile yeniden karşı karşıyayız.

Efektif belirsizlik karşısında tam rekabet etkin değildir. Belirsizlik olmasa bile, bir "large-square" ekonomi olarak modellenen tam rekabet yine etkin olmayabilir. Core equivalence'in bu çerçevede tutması için gereken "aktörler mallardan daha çoktur" varsayımını (stronger than Aumann's non-atomicity) benimseyebiliyor musunuz? "

6. Sonuç

Matematiksel iktisat -ya da genel denge ve oyun teorileri- bir *Mickey Mouse* ekonomisinde değil de, gerçek ekonomilerde neye tekabül etmektedir? Oyun teorisine değinmemeye tavrını sürdürürsek: Arrow-Debreu dünyasının normatif olmayan bir anlamı var mıdır? Doğal düzen, doğa-toplum özdeşliği, buradan kalkarak toplumsal disiplinlerin matematikselleştirilmesi (doğa bilimleri ile aynı dili ve aynı matematiği kullanma hakkı ve zorunluluğu olduğu iddiası) gerçek iktisadi hayatın açıklanmasında yararlı bir kavramsallaştırma sağlamakta mıdır? Tam bir *Aydınlanma düşüncesi* olarak -aşırı modernist- *econom-ics* (toplumun fiziği olarak iktisat) projesi iktisata sağlam bir kurucu temel sağlamış mıdır? Yoksa, faydayı bir (muhafaza eden-konservatif) vektör alanı olarak kurmakla başlayan yol -klasik iktisatı 19. yüzyıl mekaniğine dayanarak reddetme çabası- bizi çok da ileri götürmedi mi? Epistemoloji/metodoloji tartışmalarına girmemeye çalışarak şunları söyleyebilirim:

(1) Neoklasik mikroiktisat gerçekçi olmayan var-sayımlarla başlayarak uzun süre *apolojetik* kalmış bir uygulamalı matematik alanıdır. *Matematiksel politika* da diyebiliriz.

(2) Ancak, uygulamalı matematikçiler için araştırma ajandası olarak (*research heuristics*) gidebileceği epeyce mesafe olduğu da görülmüştür. *Gelişen noktada, genel denge kuramı piyasaların ne kadar etkin çalıştığını ifade etmenin bir aracı olmaktan çok neden etkin olamadığı ile ilgili bir sonuçlar kataloğudur*. Apolojetik olma özelliğinden bahsetmek kanımca artık imkansızdır.¹⁵

(3) Bir an için tehlikeli bir ayırım olan normatif/pozitif ayırımı benimsemiş görünelim. Normatif anlamda, neoklasik iktisatla başlayan yol siyaset felsefesinin ana tezlerinin rafine ve analitik bir tarzda kristalize olmasına götürmüştür. Mikroiktisattan sosyal teoriler çok şey alabilirler. Örneğin, bugün ciddi alınabilir bir marksizmin Cohen (1978) ve Roemer (1981, 1982)'nin gerisine mantıksal tutarlılık ve netlik açılarından düşmemesi gerektiğini söylemek yeterli olacaktır. Ancak, bu bilinen anlamda iktisat değildir.¹⁶

(4) Neoklasik rekabetçi genel denge kuramı makroiktisatta zaman zaman ortaya çıkan vülgerliklere karşı da panzehir olabilir(di). "Rasyonel beklentiler" okulunun, bu genel hipotezi piyasaların dengede olduğu (market-clearing) hipotezi ile birleştirerek, bir dönem yaratmış olduğu -kanımca epeyce ideolojik de olan- etki enformasyon ve belirsizlik iktisatı tarafından silinebilir(di). Neoklasik iktisatı sert bir şekilde eleştiren Philip Mirowski kadar, genel dengeli Frank Hahn da rasyonel beklentilerden etkilenmemiştir. Karikatür şekline sokulmuş basit varyantları dışında, genel denge kuramının son onbeş yıldaki mesajı son derece dengeli ve olumludur. *Piyasaların sınırlı/şartlı etkinliğini ve esnekliğini formalize eden bir çerçeve sunmaktadır*.

(5) Fakat bu teori, doğası gereği, kurumsal ve tarihi içerikten yoksundur. Ampirik olarak test edilmesi de çok zor, hatta imkansız, aksiomatizasyon-

larla var olmaktadır. İktisat belki de teoremin fazla inceltilmiş (fine-grained) olmasından vazgeçmeli ve çerçevesini metodolojik olarak esnetmelidir.¹⁷

(6) Walras-Pareto adına yazılan Arrow-Debreu teorisi sanıyorum verebileceği yarar ve zararın sınırına geldi. İktisat matematik ve istatistik yöntemleri daha dikkatli kullanmak zorunda kalacaktır. Sanayi Devrimi sonrası piyasanın topluma bir cebir (algebra) yapısı giydirdiği hipotezine dayanarak, piyasanın doğallıkla matematiksel dilde yazılmış bir kitap olduğu -ve okuyucunun da "iktisatçı" adı altında üniversitede bir yer edindiği- iddiası meşrulaştırma kaynağı olmaktan çıkmak üzere olabilir. Matematiksel iktisatın -Fransa'da olabildiği gibi- uygulamalı matematik bölümlerine kaydırılması Batı'da iktisata artık sadece yarar getirecektir.

(7) Türkiye'de, dengeli bir metodolojik girişle beraber, matematiksel iktisat daha ciddi versiyonlarıyla anlatılmalıdır. İktisat öğrencilerinin daha analitik argümanlarla düşünmelerini sağlamanın bir aracı olarak da, eleştirel de olsak dünyanın bilgi üreten merkezlerinden kopmamak ve bir senkronizasyon sağlamak isteğine bağlı olarak da, matematiksel iktisatın daha ciddi öğretilmesi zorunludur.¹⁸ Matematiksel iktisat -giderek matematiğin kendisi- bizzat iktisatın nesnesi, aracı ve kavramsal mediumudur (yani, iktisat = matematik) denilmediği takdirde, matematiksel iktisat her iktisatçının eğitiminin bir parçası olmalıdır.

Debreu, Gerard.

15 Şöyle söyleyeyim: bir matematik mezunu için bile ileri matematik kullanarak kendisini ifade eden bir disiplin sadece bazı entellektüellere hitap edebilir. Bugün kapitalizmi savunmanın bir teorik nedeni olarak mikroiktisat teorisine başvurmaya gerek duymak kaç entellektüel vardır? Hangi işletme, iktisat, mühendislik mezunu kapitalizmi sosyalizme tercih etmek için Arrow veya Debreu'ye ihtiyaç duyar? Denge metodları galiba sadece bir avuç sosyalist entellektüelin -ayrıca matematiğe açık veya yatkın olmaları şartı da var- ideolojik transformasyonunda apolojetik bir etki yaratabilir(di). Reel sosyalizmin aşırık başarısızlığından sonra böyle bir transformasyona apoloji yakıştırmanın güçlüğü de ayrı bir mesele.

16 Provokatif olmak niyetiyle: soldaki iktisatçılar mikroiktisatın bu yan ürününden neoliberalere göre çok daha fazla yarar sağlayabilirler. Kendi adıma şu örneği vereyim. John Rawls'un (Rawls, 1971) siyaset felsefesi klasiği çalışmasında ne demek istediğini "anlamamda" -ne kadar anlamışsam- iktisatçıların payı büyüktü. Mesela, Hoewe & Roemer (1981) Rawls'u oyun teorisyle formalleştiriyordu ve ben bu dili Rawls'un dilinden daha iyi anlıyorum. Tabii, bu örnekte de *gustibus non est disputandum*. Bir örnek daha vereyim. Devamlı demokrasiden bahsedilen ve herkesin demokrat olduğu bir dünyada demokrasinin arı teorisine bakmak önemsiz olabilir mi? Tercihlerin toplulaştırılması (preference aggregation) ve kamusal/sosyal seçim teorileri demokrasi isteyenlerin ilgisini çekmemeli mi? Arrow'un *İmkansızlık Teoreminin* bugünkü statüsü ne olmalı? Mesela, Chichilnisky (1982) sosyal seçim teorisinde Pareto şartı ve diktatörlük arasında bir topolojik denklik (homotopi) bulurken demokrasiyi nasıl formüle etmeli? Arı teoride, nedir bu demokrasi? Demokrasi demokratlar tarafından kurulabilir mi? Yoksa demokrasi çekilen kılıçların havada kalmadığı bir güç dengesi mi?

17 Alan Kirman tanınmış bir matematiksel iktisatçıdır. Kirman (1989) mikrotekler ve ince dokunmuş nedensellik bağlantıları aramanın bir saplantı haline geldiğini ifade ediyor. [Makalesinin adına da dikkat çekmek istiyorum.] Kaldı ki, Sonnenschein-Mantel-Debreu teoremleri bu konuda iktisatçıları 1970'lerin başında uyarmıştı.

18 "Slutsky-Antonelli dekompozisyonlarının arkasında ciddi bir sorun var; öyleyse tüketici dengesinden hiç bahsetmeyelim, bir diagram çizelim, olsun bitsin" diyebilir misiniz? Yoksa, daha ciddi matematikle ve daha da ileri seviyede mi anlatacaksınız mikroiktisata giriş dersini? Söylemek istediğim bundan ibaret.

7. Son söz

Son söz olarak bir "hissimi" ifade etmek istiyorum. İktisat önemli ölçüde formalleştirmeye dayalı ve formel çerçevenin iktisatçıyı sınırlayıp bağlayacağı kadar ileri incelikte olduğu bir disiplindir. Zor formalize edilen veya aynı mantıksal/matematiksel netlik seviyesinde ifade edilemeyen tezlerin iktisattan çıkarılması çok tehlikeli boyutlara uzun süreden beri ulaşmış bulunuyor. İktisatçı, o derece disiplinin köklerinden koparılmış ve "cahilleştirilmiştir" ki bugün ABD'de en iyi okullardan mezun doktoralı iktisatçıların çoğunluğu Keynes, Marx veya Ricardo'yu orijinal metinlerden okuyup bir fikir edinebilecek entellektüel olgunlukta değildir. İktisadi düşünce tarihi, iktisadi tarih ve yabancı dillere hakimiyet konusunda da entellektüel faaliyete yakışmayacak bir garip-lik hakimdir. {İktisatçıların çok beğendiği matematikçiler dil öğrenmiyorlar mı ?} Bu satırların yazarı dünya çapında isim sahibi profesörlerin "Keynes'in kitabı çalاکalem yazılmış gayrı ciddi bir kitap; içinde matematik yok" dediklerini bizzat işitmiştir. {"...it is a bla bla written book."} Bu profesörlerin Keynes'i okumadıklarından da emin olduğumu ifade edeyim. Bazı akademisyenlerin bir ders kitabında beş-on sayfaya sıkıştırılmış bir denklemler silsilesine bakarak bu yargıya varmaları Keynes'in argümanlarını daha analitik ve net bir tarzda ifade etme gayretinin yanlış olduğu anlamına gelmemelidir. Gelmemelidir ama, bu çabaların dikkatle değerlendirilmesi gerektiği ve bir sabit nokta teoremi görünce yazarı ciddiye alıp "üst düzey" (high-brow), görmeyince "aşağı düzey" (low-brow) diyerek işin içinden çıkılamayacağı da açık olmalıdır.

Bilemiyorum ama, herhalde, doktoralı fizikçiler Newton'un *Principia*'sını okumuyorlar. Fakat iktisatçılar, mesela, Ricardo'yu, Marx'ı ve Keynes'i okumak zorunda olmalılar: *İktisat (sosyal) fizik olmalıdır ve olamayacağı için*. {Okuduktan sonra oralarda ne bulacakları/bulamayacakları ayrı bir konu.} Yine de, iktisatçıların daha iyi matematik-istatistik eğitimi almaları ve mevcut matematiksel iktisat teorisini de doğru düzgün anlamak için (hiç değilse) gayret etmeleri gerektiğini sanıyorum.

Çelişen hedefler mi ? Siz karar verin.

Ek :

Walras korrespondansı konservatif bir sistem midir ?

$q(p) = \sum_i q_i$ toplam talep fonksiyonu ve $z(p) = \sum_i q_i - \sum_i w_i$ fazla talep (excess demand) fonksiyonu olsun.

Fiyatları normalize edelim: $S = \{p \in P \mid \|p\| = 1\}$ Aşırı talep $z(p)$, S üzerinde bir tanjant vektör alanıdır. Çok bilinen "Walras Kanunu"na bakalım: $p \cdot z(p) = 0$. "Walras Kanunu" sadece $z(p)$ 'nin p koordinatlarında S 'e tanjant olduğunu söylemektedir. $z(p)$ için bir denge noktası -bir "singularity" (of a vector field)- $z(p^*) = 0$ noktasıdır. p^* bir fiyat dengesi sistemidir. (equilibrium price vector) Bu durumda, Walras'ın analizi bir açık küreye (fiyat simpleksi veya manifoldu) tanjant vektör alanı $z(p)$ 'nin denge noktalarının (singularities) araştırılmasından ibarettir. Dierker (1974) bu vektör alanının bir *gradient* olup olmadığını sormaktadır. Çok değerli bir fonksiyon olarak ele alırsak, Walras korrespondansı (Walrasian excess demand correspondence) tarafından temsil edilen "kuvvetler" (forces; Dierker (1974, s. 47) her zaman "muhafaza edilmiş" (sakınılmış, conserve edilmiş) bir sistem mi oluştururlar? Böylece Mirowski (1989)'un temel sorusu ile karşı karşıyayız. Dierker (1974, s. 47-55)'in Mas-Colell (1985)'teki matematik kısmı ile beraber okunması ve Gale (1963 {1968})'in örneği neoklasik iktisatçıların bir rekabetçi ekonominin aşırı talep korrespondansının her zaman bir gradient alan oluşturmadığını bildiklerini açıkça gösteriyor. -Maalesef, Scarf (1960)'ın örneğini göremedim. Ancak, Çakır (1995)'te değinilen Mirowski argümanının bilindiği bana aşikar görünüyor. Dengenin tekliği ile ilgili olan Euler karakteristiği argümanına burada girmiyorum. Mas-Colell (1985) Mirowski'nin değindiği Gaussian curvature ve değinmediği index theorem gibi konuları ayrıntılı olarak sergiliyor. Matematiksel İktisatta Bazı Gelişmeler (II) yazısında bu noktaya tekrar döneceğim. Üçten fazla mallı bir dünyada dengenin stabilitesi sorunu da ortaya çıkmakta ve kapalı orbite sahip bir kararsız denge elde edilebilmektedir.

Referanslar:

NOT: Basılmamış makaleler "mimeo", basılmamış -teksir edilmiş- ders notları "processed" terimleri ile karşılanmıştır.

- Alprantis Charalambos D. , Donald J. Brown & Owen Burkinshaw (1989), *Existence and Optimality of Competitive Equilibria*, Springer-Verlag.
- Arrow K. (1964), "The Role of Securities in the Optimal Allocation of Risk Bearing", *Review of Economic Studies*, 31, 91-96.
- Arrow Kenneth J. & Frank H. Hahn (1971), *General Competitive Analysis*, Holden-Day and Oliver & Boyd.
- Aumann Robert (1964), "Markets with a Continuum of Traders", *Econometrica* 32, 39-50.
- Aumann Robert (1966), "Existence of Competitive Equilibrium in Markets with a Continuum of Traders", *Econometrica* 34, 1-17.
- Azariadis Costas (1993), *Intertemporal Macroeconomics*, Blackwell: Oxford
- Balasko Yves (1979), "Budget Constrained Pareto Optimal allocations", *Journal of Economic Theory* 21, 359-379.
- Balasko Yves & David Cass & Paolo Siconolfi (1990), "The Structure of Financial Equilibria: Restricted Participation", *Journal of Mathematical Economics* 19, 195-216.
- Balasko Yves (1993), *Fondements de la théorie de l'équilibre général*, Economica.
- Beavis Brian & Ian Dobbs (1990), *Optimization and Stability Theory for Economic Analysis*, Cambridge University Press.
- Benhabib Jess (editör, 1992), *Cycles and Chaos in Economic Equilibrium*, Princeton University Press.
- Blanchard Olivier J. & Stanley Fischer (1989), *Lecture Notes on Macroeconomics*, MIT Press.
- Border Kim C. (1985), *Fixed Point Theorems with Applications to Economics and Game Theory*, Cambridge University Press.
- Brock William A. & W. Davis Dechert (1991), "Non-linear Dynamical Systems: Instability and Chaos in Economics", Werner Hildenbrand ve Hugo Sonnenschein'in editörlüğünü yaptığı *Handbook of Mathematical Economics* IV, Elsevier Science Publishers, North-Holland içinde.
- Cass David & Heracles M. Polemarchakis (1990), "Convexity and Sunspots: A Remark", *CORE Discussion Paper* No: 9017, Université Catholique de Louvain.
- Chiappori Pierre André & Roger Guesnerie (1991), "Sunspot Equilibria in Sequential Market Models", Werner Hildenbrand ve Hugo Sonnenschein'in editörlüğünü yaptığı *Handbook of Mathematical Economics* IV, Elsevier Science Publishers, North-Holland içinde.
- Chichilnisky Graciela (1982), "The Topological Equivalence of the Pareto Condition and the Existence of a Dictator", *Journal of Mathematical Economics* 9, 223-233.
- Cohen Gerry A. (1978), *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Princeton University Press.
- Çakır Necip (1995), "İktisadın Matematiğinin Kökeni", *Toplum ve Ekonomi* 8, 21-39.
- Debreu Gérard (1959), *Theory of Value*, Wiley.
- Debreu Gérard & Herbert Scarf (1963), "A Limit Theorem on the Core of an Economy", *International Economic Review* 4, 235-246.
- Debreu Gérard (1970), "Economies with a Finite Set of Equilibria", *Econometrica* 38, 387-392. Debreu Gérard (1972), "Smooth Preferences", *Econometrica* 40, 603-615.
- Debreu Gérard (1974), "Excess Demand Functions", *Journal of Mathematical Economics* 1, 15-21.
- Dierker Egbert (1974), *Topological Methods in Walrasian Economics*, Springer-Verlag.
- Duffie Darrell (1987), "Stochastic Equilibrium with Incomplete Financial Markets", *Journal of Economic Theory* 41, 406-416.
- Duffie Darrell & Wayne Shafer (1985), "Equilibrium with Incomplete Financial Markets (1): A Basic Model of Generic Existence", *Journal of Mathematical Economics* 14, 285-299.
- Ellickson Bryan (1993), *Competitive Equilibrium*, Cambridge University Press.
- Findikçioğlu Gündüz (1997 a (1988)), *Mathematical Marxian Economics : The Linear Model*, mimeo.
- Findikçioğlu Gündüz (1997 b (1992)), *General Equilibrium, Game Theory and Marxism*, mimeo.
- Findikçioğlu Gündüz (1997 c), *Rationality and Revolution*, mimeo.
- Findikçioğlu Gündüz (1997 d), *What is Perfect Competition ?*, mimeo.
- Fudenberg Drew & Jean Tirole (1991), *Game Theory*, MIT Press.
- Gabszewicz Jean Jaskold & Giulio Codognato (1993), "Cournot-Walras Equilibria in Markets with a Continuum of Traders", *Economic Theory* 3, 453-464.
- Gabszewicz Jean Jaskold (1993), *Lecture Notes on Imperfect Competition*, CORE-Université Catholique de Louvain, processed.
- Gale David (1963), "A Note on Global Instability in Competitive Equilibrium", *Naval Research Logistics Quarterly* 10, 81-87 (Newman Peter , *Readings in Mathematical Economics* Vol. 1, Johns Hopkins University Press (1968) içinde.
- Geanakoplos John D. & Heracles M. Polemarchakis (1986), "Existence, Regularity and Constrained Suboptimality of Competitive Allocations when the Asset Market is Incomplete", W. Heller, R. Starr and D. Starrett (editörler) : *Uncertainty, Information and Communication : Essays in Honor of K.J. Arrow*, vol. III, Cambridge University Press, 65-96.
- Geanakoplos John D. & Andreu Mas-Colell (1989), "Real Indeterminacy with Financial Assets", *Journal of Economic Theory* 47, 22-38.
- Geanakoplos John D. (1990), "An Introduction to General Equilibrium Theory with Incomplete Asset Markets", *Journal of Mathematical Economics*, 19, 1-37.
- Geanakoplos John D. & Wayne Shafer (1990), "Solving Systems of Simultaneous Equations in Economics", *Journal of Mathematical Economics* 19, 95-106.
- Geanakoplos John D. & Heracles M. Polemarchakis (1991), "Overlapping Generations", Werner Hildenbrand ve Hugo Sonnenschein'in editörlüğünü yaptığı *Handbook of Mathematical Economics* IV, Elsevier Science Publishers, North-Holland içinde.

- Guesnerie Roger (1975), "Pareto Optimality in Non-Convex Economies", *Econometrica* 43, 1-30.
- Guesnerie Roger (1990), *Lecture Notes on General Equilibrium* (Microeconomics II), London School of Economics, processed.
- Gullemín Victor & Alan Pollack (1974), *Differential Topology*, Prentice-Hall.
- Hale Jack & Hüseyin Koçak (1991), *Dynamics and Bifurcations*, Springer-Verlag.
- Hildenbrand Werner (1974), *Core and Equilibria of a Large Economy*, Princeton University Press.
- Hildenbrand Werner & Alan P. Kirman (1988), *Equilibrium Analysis*, North-Holland.
- Hirsch Morris & Andreu Mas-Colell & Michael Magill (1990), "Existence of Equilibrium with Incomplete Markets", *Journal of Mathematical Economics* 19, 95-106.
- Hoewe Roger & John E. Roemer (1981), "Rawlsian Justice as the Core of a Game", *American Economic Review* 71, 880-895.
- Hüsseini S.Y. & Jean-Michel Lassry & Michael Magill (1990), "Existence of Equilibrium with Incomplete Markets", *Journal of Mathematical Economics* 19, 39-67.
- Hart Oliver d'Arcy (1975), "On the Optimality of Equilibrium when the Market Structure is Incomplete", *Journal of Economic Theory* 11, 418-443.
- Kirman Alan P. (1989), "The Intrinsic Limits of Modern Economic Theory: The Emperor Has No Clothes" *Economic Journal* 99, 126-139.
- Kreps David M. (1990), *A Course in Microeconomic Theory*, Princeton University Press.
- Laffont Jean-Jacques (1988), *Fundamentals of Public Economics*, MIT Press.
- Laffont Jean-Jacques (1989), *The Economics of Uncertainty and Information*, MIT Press.
- Luenberger David G. (1969), *Optimization by Vector Space Methods*, John Wiley & Sons.
- Makowski Louis & Joseph M. Ostroy (1992), "General Equilibrium and Market Socialism: Clarifying the Logic of Competitive Markets", *Market Socialism* (editörler John E. Roemer ve Pranab K. Bardhan) içinde, Oxford University Press, 69-88.
- Mantel Rolf (1974), "On the Characterization of Aggregate Excess Demand", *Journal of Economic Theory* 7, 348-353.
- Mas-Colell Andreu (1985), *The Theory of General Economic Equilibrium: The Differentiable Approach*, Cambridge University Press.
- Mas-Colell Andreu & Joaquim Silvestre (1989), "Cost Share Equilibria: A Lindahlian Approach", *Journal of Economic Theory* 47, 239-256.
- Mas-Colell Andreu, Jerry Green & Michael Whinston (1991), *Lecture Notes on Microeconomics*, Harvard University, processed.
- Mas-Colell Andreu & William R. Zame (1991), "Equilibrium Theory in Infinite Dimensional Spaces", Werner Hildenbrand ve Hugo Sonnenschein'in editörlüğünü yaptığı *Handbook of Mathematical Economics* IV, Elsevier Science Publishers, North-Holland içinde.
- Mirowski Philip (1989), *More Heat Than Light*, Cambridge University Press.
- Mischel K. & Heracles M. Polemarchakis & Paolo Siconolfi (1990), "Noninformative Rational Expectations Equilibria when Assets are Nominal: An Example", *CORE Discussion Paper* No: 9012, Université Catholique de Louvain.
- Pietra Tito (1993), "Sunspot Equilibria and Efficiency in Economies with Incomplete Financial Markets : A Remark", *Journal of Economic Theory* 60, 181-190.
- Polemarchakis Heracles M. & Paolo Siconolfi (1992), "The Generic Existence of Competitive Equilibria with Restricted Participation", *CORE Discussion Paper* No: 9211, Université Catholique de Louvain.
- Polemarchakis Heracles M. (1993), *Lecture Notes on General Equilibrium under Certainty and Equilibrium and Uncertainty*, CORE-Université Catholique de Louvain, processed.
- Quinzii Martine (1992), *Increasing Returns and Economic Efficiency*, Oxford University Press.
- Radner Roy (1979), "Rational Expectations Equilibrium: Generic Existence and the Information Revealed by Prices", *Econometrica* 47 (3), 655-678.
- Rawls John (1971), *A Theory of Justice*, Harvard University Press.
- Roemer John E. (1981), *Analytical Foundations of Marxian Economic Theory*, Cambridge University Press.
- Roemer John E. (1982), *A General Theory of Exploitation and Class*, Harvard University Press.
- Rustichini Aldo & Nicholas Yannelis (1991), "The Core-Walras Equivalence in Economies with a Continuum of Agents and Commodities", M.Khan ve N. Yannelis'in editörleri olduğu *Equilibrium Theory with Infinitely Many Commodities*, Springer-Verlag içinde.
- Sargent Thomas J. (1987), *Dynamic Macroeconomic Theory*, Harvard University Press. Sonnenschein Hugo (1972), "Market Excess Demand functions", *Econometrica* 40, 549-563.
- Sonnenschein Hugo (1973), "Do Walras Identity and Continuity Characterize the Class of Community Excess Demand Functions", *Journal of Economic Theory* 6, 345-354.
- Starrett David (1972), "Fundamental Non-Convexities in the Theory of Externalities", *Journal of Economic Theory* 4, 180-199.
- Stiglitz Joseph (1992), "Market Socialism and Neoclassical Economics", *Market Socialism* (editörler John E. Roemer ve Pranab K. Bardhan) içinde, Oxford University Press, 21-41.
- Svensson Lars G. (1984), "The Existence of Budget Constrained Pareto Efficient Allocations", *Journal of Economic Theory* 32, 346-350.
- Varian Hal R. (1993), *Microeconomic Analysis*, W.W. Norton & Company.
- Werner Jurgen (1985), "Equilibrium with Incomplete Financial Markets", *Journal of Economic Theory* 36, 110-119.
- Younés Yves (1988), "Accès asymétrique des agents économiques à des marchés incomplets", *Annales d'Economie et de Statistiques* 12, 89-108.

İktisat Teorilerinde Son Gelişmeler

Ercan EREN (*)

MELİKE BİLDİRİCİ (**)

İktisat teorilerindeki gelişmeleri iki açıdan ele almak olanaklıdır. Birincisi, iktisattaki okullar içindeki gelişmelerdir. İkincisi, geleneksel ayırıma bağlı kalarak, mikro-makro iktisat çerçevesinde gelişmeleri değerlendirmektir. Bu makalede, ikinci ayırıma ağırlık verilerek mikro-makro iktisat bağlamında son gelişmeler özetlenecektir¹. Makro iktisattaki gelişmelerde, iktisat okullarının yeni görüşlerine ayrıca dikkat çekilecektir.

Makalede ilk önce kısaca son yıllardaki kavramsal gelişmeler, daha sonra mikro iktisattaki gelişmeler ve son olarak makro iktisattaki gelişmeler ele alınacaktır.

a. "Kavramsal" gelişmeler

İktisatta bazılarınca biçimsel, bazılarınca öze yönelik olarak değerlendirilen "ortak" değişme ve gelişmeler gözlenmektedir.

Ortak bir gelişme yoğun bir matematik ve ekonometrik tekniklerin kullanımıdır. Çoğu alanda gelişme teorik olmaktan çok, kullanılan teknikler ve varsayımlara bağlı olarak kurulan modeller ve sonuçlarından kaynaklanır. İleri düzeyde kantitatif teknikleri bilmeden iktisat literatürünü izlemek adeta olanaksız hale gelmiştir.

İktisadi modellerde dikkat çeken bir diğer ortak nokta beklentiler üzerinedir. Hemen hemen bütün modeller beklentiler üzerine kurulmaktadır. Beklentilerin öne çıkmasında, finansal piyasaların özel bir yeri vardır. Finansal hareketlerin, mal hareketlerinin çok üzerine çıkması yönündeki gelişmeye uygun olarak, modellerin çoğunluğu finansal hareketleri incelemeye yöneliktir. Finansal modellerde beklenti, belirsizlik, risk, spekülasyon, eksik bilgi, asimetrik bilgi gibi kavramlar özel bir yer tutmaktadır.

Beklentilere uygun olarak öne çıkan bir nokta vadeli ve gelecekteki piyasalardır. Spot piyasaları

yanında, sözleşme ekonomilerine uygun olarak vadeli ve gelecekteki piyasalar hızla büyümekte, fiili değişimden çok, sözleşmeler değişmektedir.

Bir diğer nokta, rasyonel beklentilerdir. Rasyonel beklenti varsayımı, iktisatçıların büyük çoğunluğunca kabul edilmektedir. Fark bireysel rasyonelliğin toplumsal rasyonellik ya da irrasyonellik yaratıp yaratmayacağı üzerinedir. Yani mikro rasyonellik, makro rasyonellik- irrasyonellik ilişkisidir. Bir diğer değişle, koordinasyon başarısı veya başarısızlığının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği noktasında toplanmaktadır. Nominal ve reel fiyat yapışkanlıkları kavramları, ilişkinin kurulmasında önemli yer tutmaktadır. Bir anlamda fiyat yapışkanlığı, koordinasyon başarısı-başarısızlığında önemli bir açıklayıcı değişkendir. Fiyat yapışkanlığı, bireyin kendisi için en iyisini yaparken (rasyonellik) makroekonomik irrasyonellik (koordinasyon sorunları) sonuçlarının doğmasının nedenlerini açıklamaktadır. Kısaca, fiyat yapışkanlıklarının nedeni, dışarıdan müdahalelerden çok, mikro rasyonelliktir.

Son bir ortak gelişme kavramların içeriklerindeki değişimdir. Denge, para, gelir, zaman gibi kavramlar daha "dinamik" anlamlar kazanmıştır.

b. Mikro iktisatta gelişmeler

Mikro iktisattaki gelişmelerden birincisi geleneksel kayıtsızlık eğrileri analizinin öneminin çok azalmasıdır. Bazı mikro iktisat kitaplarında kayıtsızlık eğrileri "ek" olarak ele alınmaktadır. Bu gelişmede önemli bir çizgi, mikro iktisadın daha "gerçekçi" yöne doğru gelişmesidir. Mikro iktisatta "daha reel" sorunlar öne çıkmaktadır. Mikro iktisatta klasik işletme ve finansman konularına daha fazla yer verilmektedir.

Mikro iktisattaki gelişmelerin kaynağı bilgi sorunu temellidir. Geleneksel tam bilgi varsayımının ye-

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, eren@ana.cc.yildiz.edu.tr

** Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, bildirici@ana.cc.yildiz.edu.tr

1 İktisadi düşüncenin evrimi için bkz. Eren E., "İktisadi Düşüncenin Evrimi ve İktisat Okulları", Para & Finans Ansiklopedisi, 1996, c.2, s.819-830

rini eksik bilgi, asimetrik bilgi, olasılık ve risk gibi kavramlar almıştır. Örneğin, eksik bilgi nedeniyle, tam rekabet benzeri bir piyasada bile, çok sayıda "denge" fiyatı olması doğaldır. Özellikle asimetrik bilgi ve bağlı sorunlar önemli bir yer tutmaktadır. Asimetrik bilgi, iktisadi ilişkide bir tarafın diğerine göre daha fazla bilgiye sahip olmasıdır.

Asimetrik bilgi saklı (gizli, hidden) karakteristik ve saklı faaliyete neden olmaktadır. **Saklı karakteristik**, işlemcilerden bir tarafın kendisi hakkında bildiği, diğer tarafın bilmek isteyeceği, ama bilmediği şeydir. **Saklı faaliyet**, ekonomik ilişkideki bir taraf tarafından yapılan faaliyetin, diğer taraf tarafından gözlenmemesidir.

Saklı karakteristik ve saklı faaliyet iki sorun yaratmaktadır; a) **ahlaki davranış** (moral hazard), b) **tersi seçim** (adverse selection). Ahlaki davranış, iki taraf arasında sözleşmenin varlığı nedeniyle, birisinin davranışının diğerinin refahına zarar vermesidir. İki taraf arasında sözleşmenin varlığı, sözleşme yapıldıktan sonra, diğerinin aleyhine ek faydalar sağlamaktadır Bunun nedeni saklı faaliyetlerdir. Enforme edilen taraf, "yanlış" faaliyette bulunabilmektedir. Çünkü enforme edilmeyen şeyler vardır.

Tersi seçim, özel bilgiye (daha fazla bilgiye) dayanarak, sözleşme yapıp, özel bilgiyi (haber almayı) kendi lehine kullanıp, daha az bilgiye sahip olanlar aleyhine kullanmayı planlama konusunda eğilimlidir.

Asimetrik bilgi sorunu, biraz ilerde ele alınacağı üzere, "yeni" piyasa başarısızlığı nedenleridir. Özellikle ikinci el araba piyasası, bankacılık, sigortacılık, emek piyasalarında kendini göstermektedir. Örneğin bankacılıkta kredi tayinlaması, emek piyasasında etkin ücret teorisi, sigortacılıkta prim farklılaştırmasının temeli asimetrik bilgiye bağlı olarak ahlaki davranış ve tersi seçim sorunlarıdır.

Asimetrik bilgi ve bağlı sorunları "yeni kamu düzenlemelerine" kaynaklık etmektedir. Bir çok ülkede dürüstlük, piyasa ahlakı, tüketiciyi koruma yasaları, garanti verilmesi, açıklıkla ilgili yasalar, yönetmelikler çıkarılmış, düzenlemeler getirilmiştir.²

Mikro iktisatta bir diğer gelişme, önceleri daha çok finansmanla ilgili çalışmalarda ele alınan, risk analizlerine verilen önemdir. Risk analizleri, azalan marjinal fayda teorisi ve beklentilerle birleştirilerek, mikro iktisattaki çalışmalarda yoğun olarak yer alan temel konulardan biri olmuştur.

Mikro iktisatta bir diğer gelişme, faktör piyasaları ile ilgidir. Faktör piyasalarında emek piyasası etkin ücret teorisi, içerdekiler-dışardakiler teorisi, asimetrik bilgi, ücret yapışkanlığı ve verimlilik çerçevesinde ele alınmaktadır. Ayrıca beşeri sermaye teorisi, emek piyasası analizlerinde öne çıkmaktadır.

Faktör piyasalarında yoğunlaşılacak bir diğer konu sermaye piyasasıdır. Portföy tercihi, tahvil, hisse senedi, sermaye piyasası, bugünkü değer, vadeli

piyasa, gelecekteki piyasa gibi kavramlar klasik faktör piyasası konularının yerini almıştır.

Mikro iktisatta bir diğer gelişme oyun teorisinin egemenliğidir. Özellikle oligopol piyasa yapısı üzerine kurulan hemen hemen bütün modeller oyun teorisi temellidir.

Oyun teorisinin temelleri 1944'de Von Neumann ve O. Morgenstern³ tarafından atılmıştır.

Oyun Teorisi, **mahkumlar çıkmazı** ve Nobel ödül sahibi iktisatçı J.Nash'dan hareketle Nash dengesini içeren süreçte Cournot, Bertrand ve Stackelberg tipi piyasalarda uygulanmaktadır. Günümüzde oyunlar eksik bilgi ile modelleştirilmiş ve yeni alanlara uygulanmıştır. Örnek olarak emek piyasalarında asimetrik bilgi durumunda, işçilerin işe girerken karşı karşıya kaldığı durumlar, firmaların işçi alımında asimetrik bilgi temelli davranışları oyun teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Böylece tersi seçim ve ahlaki davranış gibi davranışsal stratejiler oyun teorisi ile incelenmektedir. Oyun teorisi ile ilgili olarak başta *International Journal of Game Theory* olmak üzere çok sayıda dergi yayımlanmaktadır.

Mikro iktisatta bir diğer gelişme piyasa ve kamu başarısızlıklarıdır. Geleneksel piyasa başarısızlıkları kamu malları, dışsallıklar, doğal tekeller sorunlarında kamu çözümünün yerini daha çok piyasa çözümü almış ve "yeni" piyasa başarısızlıkları olarak eksik piyasalar, bilgi sorunu eklenmiştir. Geleneksel piyasa başarısızlıklarına çözüm olarak ileri sürülen kamu mallarının kamu kesimince tedariki yanında, ötesinde özel tedariki, dışsallıklarda vergileme, ceza veya sübvansiyon yerine özel mülkiyet hakları ve piyasa çözümü, doğal tekellerde savurganlık, maliyetlerin yapay yüksekliği ve ikna konularını içeren yeni görüşler hızla yaygınlaşmaktadır. Bunlardan öne çıkan **Coase teorisi**dir. Nobel ödül sahibi iktisatçı R.Coase tarafından ileri sürülmüştür.

Coase teorisi, dışsallıklar görüldüğünde tarafların bir araya gelip dışsallığı içselleştirmesi ve etkinliğin temini konusundaki önermedir. Coase teorisi, mülkiyet hakları görüşünün temelini oluşturmaktadır.

Mikro iktisatta, piyasa başarısızlıkları yanında, kamu başarısızlıkları öne çıkmaktadır. Piyasa başarısızlıklarına piyasa içinde çözüm önerilirken, kamu düzenleme ve müdahalelerinin sonuçlarına dikkat çekilmektedir.

Ekonomideki geleneksel aktörler firma ve tüketiciler yanında seçmenler, politikacılar ve bürokratlar- dan oluşan üç aktör tipi üzerine **politik piyasa** incelenmektedir. Lobi, politikacılar, bürokratlar, politik dünya, çıkar grupları, bütçe maksimizasyonu, rant arayışı, kamu çıkarı teorisinin yerini ganimet teorisinin alması nispeten yeni kavramlar olarak mikro iktisatta önemli yer tutmaktadır. Örneğin ganimet teorisine göre, piyasa düzenlemeleri istenenin tersine tüketicilerin aleyhine sonuçlanmaktadır. Kamu için yapılan müdahaleler, üreticilere yeni rant olanakları

2 Eren E., "Piyasa Başarısızlıkları", *Para & Finans Ansiklopedisi*, C.3, s.1312-1317

3 Neumann V. ve Morgenstern O., *The Theory of Games and Economic Behaviour*, 1944

yaratmaktadır. Bu çerçevede deregülasyonla ilgili literatür hızla artmaktadır.

Mikro iktisatta bir diğer gelişme, **işlem maliyetleri** ekonomisidir. Firma teorileri, endüstriyel organizasyon, kurumlar iktisadındaki gelişmeler uygun olarak işlem maliyetleri ekonomisi, soyut piyasa ekonomisini daha gerçekçi yere oturtmaktadır. Bu gelişmede Chicago okulu, kamu tercihi analizi ve J.Schumpeter'den etkilenen yeni kurumsalcı (Chicago geleneğinde yeni kurumsalcı) olarak da adlandırılan R.Coase, O. Williamson, H.Demsetz, A.Alchian gibi isimlerin önemli bir yeri vardır. İşlem maliyetleri ekonomisi ve kurumlar iktisadı, iktisatta hızla genişleyen bir alandır.

Mikro iktisattaki gelişmelerde son olarak kısaca sözünü etmek istediğimiz Internet ekonomisidir.⁴ Internet ekonomisindeki gelişmeler, halen lisans düzeyine yansımamıştır. Fakat çok hızlı gelişen bir alandır. Internet ekonomisi fiyat, dışsallık, doğal etkiler gibi iktisadın klasik konularına yeni yorumlar getirmektedir.

Internet, ağların ağıdır. İnternette interaktif video, audio ve digital videonun geniş kullanımı söz konusudur.

Internet hizmeti, bazı noktalardan kamu mali özellikleri göstermekle birlikte, özel maldır.

Internet ekonomisiyle önümüze gelen bir kavram pozitif ağ dışsallıklarıdır. İktisat teorisinde dışsallık, bir birey veya firmanın başkasının yaptığı işlemlerden pozitif veya negatif etkilenmesi olarak tanımlanmaktadır. Ağ dışsallığı ise, bir ağın kullanım değerinin, mevcut abone ve kullanıcıların sayısına bağlı olduğu gözleminde hareketle ortaya çıkmıştır.⁵ Potansiyel bir kullanıcının bir ağın üyesi olma tercihi, ağdaki kullanıcıların sayısına bağlıdır. Bu durum yeni ağların gelişme kaynağı, tarife yapısı, ağlararası bağlantı, standartizasyon süreçleri, ağların optimal boyutu, ağlararası rekabet gibi gelişmeler yaratmıştır. Kısaca ağ dışsallığı abone sayısına dayalı, ağ değeriyle ilgili bir kavramdır.

Ağ dışsallığı kavramından hareketle bir diğer konu, internet fiyatlamasıdır. İnternette fiyatlama yöntemleri üç kategoride toplanmaktadır:

- 1-Düz oranlı fiyatlama,
- 2-Kullanıma bağlı fiyatlama. Örneğin çok kullanılan saatlerde yüksek fiyatlama,
- 3-İşlem dayalı fiyatlama.

İnternette ortaya çıkan posta servisi, tıkanıklık maliyeti, internet parası (Internet Currency) gibi başka kavramlarda söz konusudur. Özellikle internet parası, yakın zamanda çok fazla öne çıkacaktır.

Özetle, mikro iktisat daha çok var olanı açıklamaya yönelik bir çizgidedir. Teknolojideki yeni gelişmeler, internet ekonomisi gibi yeni alanlar yaratmaktadır. Gelişmelere bağlı olarak bazı yeni kavramlar ortaya çıkmakta, bazı kavramların içerikleri değişmektedir.

C. Makro iktisatta gelişmeler

1970'lerin başına kadar geçerli olan Keynesyen görüş biri ampirik diğeri teorik olan iki nedenden sarsılmıştır. Ampirik neden 1970'li yıllardaki stagflasyonun varlığıdır. Teorik neden ise, mikro iktisat ve makro iktisat arasındaki darboğazın büyüklüğüdür.

1970'lerde yaşanan olaylar bir bakıma 1960'lı yıllarda Friedman ve Phelps'in geliştirdiği Philips Eğrisi analizinin ispatı olmuş ve aynı zamanda da Lucas'ın politik önerilerine zemin hazırlamıştır. 1980'lerde ise Lucas'ın görüşlerine karşı keynesyen idealler yeniden canlandırılmıştır.

Makro iktisattaki gelişmeleri iki genel gruba ayırmak mümkündür.⁶

1- Denge kavramından hareketle geliştirilen çalışmalar.

2-Dengesizlik modelleri (istikrarsız denge modelleri).

C.1. Denge modelleri

Makro ekonomide son yılların en önemli gelişmesi rasyonel beklentilerin kabulüdür. Denge ve dengesizlik modellerinin en önemli ortak özelliği kuşkusuz budur. Denge modellerinde :

- 1-Monetarizm,
- 2-Rasyonel beklentiler okulu,
- 3-Yeni klasik iktisat,
 - Reel konjonktür teorileri ;
 - Sektörel kaymalar teorisi incelenecektir.

C.1.1.Monetarizm

Bu okulun özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- 1-Doğal oran hipotezi geçerlidir.
- 2-Adaptif beklenti vardır.
- 3-Sürekli gelir önemlidir. Servet analize sokulmaktadır. Böylece, para talebinin istikrarı sağlanmaktadır.⁷

4-M2 para tanımı kullanılmaktadır. Para tanımı-na kabul edilen değişkenler arasında ikame esnekliği birdir. Bunun sonucu olarak da, spekülasyon güdüsü ile para talebi önemini kaybetmektedir. Bu,

4 J.K.Mackie-Mason ve H.R. Varian, "Pricing the Internet", *Public Access to the Internet Conference Paper*, JFK, School of Government, April 1993.

5 Ağ dışsallıkları için bkz. M.L. Katz ve C. Shapiro, "Network Externalities, Competition and Compatibility", *American Economic Review*, 1985 (75), s. 424-440.

N. Economides, "The Economics of Networks", *International Journal of Industrial Organization*, 1996 (14 - 2), s. 1 - 39.

6 Mankiw N.G., Recent Developments in Macroeconomics: A Quick Refresher Course", *Journal of Economic Literature*, 1990s.439-440.

7 Eren E., *İktisatta Yöntem*, Bursa, 1993, s.180.

-Finansal ve reel aktifler arasında ikame sorunu,

-Paranın içselliği dışsallığı sorunu açısından önemlidir.

Unutulmamalıdır ki, finansal ve reel aktifler arasında ikame Keynes'te düşüktür. Bu nedenle para reel bir olgudur ve yanlıdır. Paranın içsel bir değişken olması, yanlı olması demektir. Friedman'da ise finansal ve reel aktifler arasında ikame yüksektir. Bu yüzden para arzında değişiklikler reel aktifleri etkilemek yerine tüketim harcamalarını arttırmaktadır.⁸

Lucas, Jr., Robert E.

5-Kısa dönem, uzun dönem kavramları önemlidir.

6-Ekonomide dalgalanmaların nedeni, devletin ekonomiye dışarıdan müdahaleleridir.

C.1.1.1.Politika önerileri

Devletin reel büyüklükleri etkilemesi mümkün olmadığından parasal ve mali politikalar benimsemesi doğru değildir. Çünkü devletin, para ve maliye politikaları yoluyla müdahaleleri ekonomik dalgalanmaları daha da şiddetlendirmektedir.

Monetaristlere göre, para politikaları sürekli olarak faiz oranı ve işsizliği azaltmamaktadır. Genişletici bütçe politikası ise, kamu borçlarını artırıp faiz oranının yükselmesine bağlı olarak özel yatırımları dışlamaktadır. Hassas ayar politikası da istikrar bozucudur. Bu nedenle parasal büyüme politikası önermektedirler. Onlara göre, parasal denetim için para tabanı kullanılmalıdır. Maliye politikası ise denk bütçe çerçevesinde, gelir dağılımını kolaylaştırmalı, dolayısıyla kaynak dağılımını düzeltmelidir.

İstikrar yukarıda açıklanan şekilde sağlandıktan sonra, sıra ekonomide etkinlik ortamının sağlanmasına gelmektedir. Yapısal aksaklıklar haricinde piyasa ekonomileri yeterince etkindir. Etkinlik ve büyüme politikaları, deregülasyon (etkin rekabet ortamını artırma, üretimi teşvik), vergi politikalarının değiştirilmesi ve doğal işsizlik oranını azaltıcı politikalar.⁹

C.1.2.Rasyonel beklentiler okulu

Bu okulun görüşlerine göre:

1-Rasyonel beklenti vardır. İnsanlar elde edilebilir bütün bilgiyi kullanmaktadır.

2-Ücret ve fiyatlar esnekler.

3-Dinamik denge vardır.

Muth, 1961 yılında, bireylerin sübjektif beklentilerinin objektif beklenen değerle aynı olacağı varsayımından hareketle rasyonel beklenti görüşünü ileri sürmüştür. Yani bireylerin beklentileri yada sonuçların sübjektif tesadüfi dağılımı, aynı bilgi seti için, teori tarafından yapılan tahmin etrafında olma eğilimindedir. Bu ise beklenen ve gerçekleşen değer arasındaki farkın sıfır olması demektir¹⁰.

Muth'a göre, beklentiler mevcut bilgilerden yararlanılarak geleceği en iyi şekilde tahmin etmeye yönelmektedir. Yani rasyonel beklenti teorisi rasyonellik ilkesinin bilgi toplamak, değerlendirmek ve beklentiyi şekillendirmek aşamalarına uygulanmasıdır.¹¹

Rasyonel beklenti, beklentilerin realite ile ilişkisini ve ortaya çıkabilecek realitenin beklentiler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu durum diğer yaklaşımlarda göz ardı edilmiştir. Örneğin, adaptif beklentilerde beklenti geçmiş ışığında olduğunda, sadece oluşmuş bir beklentinin ekonomik realite üzerine etkisi gözetilmektedir. Beklenti ile realite arasında tek yönlü etkileşim vardır. Oysa rasyonel beklentilerde, beklentiler ve bunun sonucu oluşacak realiteler arasında sürekli hesaplaşma vardır.¹²

Bu iki varsayım rasyonel beklentiler okulunun özünü oluşturmaktadır. Nitekim rasyonel beklentiler modeline göre tahmin yansızdır ve elde edilebilir bütün verilere dayanmaktadır. İşsizlik yeni iş aranması nedeniyle söz konusu olmaktadır. Ücret yapışkanlığının, işsizliğe neden olması ise onlarca kabul edilmemektedir.

Onlara göre, politika öngörülen ve öngörülemeyen iki kısımdan oluşmaktadır. Bu nedenle de, hükümet müdahaleleri enflasyon ve deflasyona neden olabilmektedir.

C.1.3.Yeni klasik iktisat

Bazı iktisatçılarınca rasyonel beklentiler okulu olarak da adlandırılmıştır. Ancak rasyonel beklentiler okuluna yakın politika önerilerinde bulunmakla beraber aynı okullar değildir.

Yeni Klasik Okulun varsayımları:

1-Rasyonel beklenti vardır.

2-Doğal oran hipotezi geçerlidir.

3-Simetrik bilgi vardır. Eksik bilgi söz konusudur. Ancak asimetrik bilgi inceleme dışı bırakılmıştır.

4-Bireyler fiyat alıcısıdır.

5-Dinamik denge vardır.

8 a.g.e.,s.180

9 Eser, U., Yeni Monetarizm Üzerine Düşünceler, *İktisat Dergisi*, 1988, s.3-17

10 Muth R.J., Rational Expectations and the Theory of Price Movements", *Econometrica*, 1961, s.315-335

11 Maddock, R. ve Carter M., "A Child Guide to Rational Expectations", *Journal of Economic Literature*, 1984, s.41

12 Paya, M., *Para Teorisi ve Para Politikası*, İstanbul, 1994, s.266

6-Lucas'ın sürpriz arz fonksiyonu önemlidir. Yeni klasik iktisadın ilk arz fonksiyonu Lucas ve Rapping'in tarafından geliştirilmiştir. Ancak getirilen eleştirilerden sonra Lucas sürpriz arz fonksiyonunu geliştirmiştir. Ancak bu ilk fonksiyon reel konjonktür dalgası iktisatçılarınca kullanılmaktadır.¹³ Sürpriz arz fonksiyonuna göre, bireyler satın aldıkları malların fiyatlarını değil, ürettikleri malların fiyatlarını gözledikleri varsayılmaktadır. Eksik bilgiyle birleştirilen bu açıklamada genel ve göreceli fiyat hareketleri birbirine karıştırılmıştır. Beklenilmeyen para arzı değişikliği nedeniyle dengeden sapılmaktadır. Bu yorumun ise Friedman-Phelps'in Philips Eğrisine benzerliği açıkça görülmektedir.

Yeni klasik arz eğrisine getirilen bir diğer eleştiri ise gecikmeli değer kullanılmasıdır. Nitekim arz fonksiyonunda kullanılan $(t-1)$ geçmiş değer demektir. Bu ise rasyonel beklenti ile uyumsuzdur.¹⁴

C.1.3.1. Politika önerileri

Yeni klasik iktisatçıların sabit oranlı parasal genişleme kuralı önermektedir. Kurala bağlamayı kredibilite konusunda önemli mesajlar iletmesi nedeni ile istemektedirler. Ancak bu konuda monetaristlerin görüşlerine tam olarak katılmamaktadırlar. Çünkü kurala bağlamayı net mesajlar taşıması nedeni ile istemekle beraber ekonomiye müdahale niteliği taşıdığı için istememektedirler. Kurala bağlamayı istememelerinin nedeni rasyonel beklentidir. Çünkü rasyonel beklenti geçerli olduğuna göre, bireyler bunu algılayarak ona göre davranacaklardır.¹⁵

Yeni klasik iktisatçıların paranın yansızlığı ilkesini kabul etmektedirler. Bu nedenle de devletin belirlediği politikalar reel üretimi etkilememekte, ancak nominal değerleri değiştirmektedir. Buradan hareketle politika etkinsizliği önermesini geliştirmişlerdir. Etkinsizliği,

- ihtiyari politikalar,
- geri besleme kuralı ve
- sabit kurala dayanarak açıklamışlardır.

Beklenen ve beklenilmeyen politikanın sonuçlarını birbirinden ayırmaktadırlar. Onlara göre, beklenen para ve maliye politikalarının hiçbir etkisi yoktur. Beklenilmeyen para ve maliye politikaları ise kısa süreli etkiler üretmektedir. Ancak beklentiler uyumlaştırılınca hatalar giderilmektedir.

Optimal kontrol teorisini önermektedirler. Optimal kontrol teorisi beklentiler optimal olduğunda ekonomik planlamayı yapılabilir kılmaktadır.¹⁶ Optimal planların zaman tutarsızlığını göstermek için para otoriteleri ve bireyler arasında Taylor tarafından stratejik bir oyun geliştirilmiştir.¹⁷

Devlet, bireyler ve firmalar arasında şekillendirilen Stackelberg oyununda otorite lider, birey ise takipçisidir. Zaman tutarlı denge Nash dengesidir. Modelde otorite kandırabilmektedir. Ancak bu öğrenilince daha aşağı çözümlere gidilmektedir. İlk önerilen kurallar çözümüdür. Optimal politikaların za-

man tutarsızlığı çözümü dışsal para arzı durumunda geçerli iken, içsel ve dışsal para arzı durumunda geçerliliğini yitirmektedir.

Zaman tutarsızlığı ex ante ve ex post optimalite arasındaki farktır. Rasyonel beklenti geçerli ise t döneminde $t+1$ dönemi için saptanan politika bireylerin tercihi değişmese bile $t+1$ dönemi geldiğinde tutarsız olacaktır. Bunun nedeni, politik otoritenin performansı iyileştirmek için orijinal planlarını değiştirip yeni bir planı ikame etmesinden kaynaklanmaktadır. Politik otoritenin aldatma yönünde eğilimi vardır. Fakat otoritenin aldatması önemli güvenlik sorunları doğuracaktır.

Politikacıların yüz yüze olduğu sorunlar ise, şu şekilde incelenebilir,

$$U_t = UN + (P_t^e - P_t) (1) \text{ dir.}$$

Kyland ve Presscott politika seçimini rasyonalize eden sosyal nesnel fonksiyonun (amaç fonksiyonu) var olduğunu ileri sürmektedir. Aşağıdaki eşitlik bu durumu göstermektedir.

$$S = S(P_t, U) \quad S'(P_t) < 0 \quad \text{ve} \quad S'(U_t) < 0 \quad (2)$$

13 Lucas, R.E., "Expectations and the Neutrality of Money", *Journal of Economic Theory*, 1972, s.113-44,

Lucas, R.E. ve Rapping L.A., "Real Wages, Employment and Inflation", *Journal of Political Economy*, 1969, s.721-54,

Lucas, R.E. ve Rapping, L.A., "Price Expectations and the Philips Curve", *American Economic Review*, 1969, s.342-50

14 Zipp, V.R., *Austrian and New Classical Business Cycle Theories*, Edward Elgar, 1993, s.126-127

15 Paya, M., a.g.e., s.272-273

16 Yay G.G., "Yeni Klasik İktisat", *Para & Finans Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, s.2003

17 Taylor, H., "Time Inconsistency: A Potencial Problem for policymakers", *Federal Reserve Bank of Philadelphia Business Review*, 1985.

$U_t = t$ zamanında işsizlik,

$UN =$ İşsizliğin doğal oranı,

$P_t^e =$ Beklenen enflasyon oranı,

$P_t = t$ periyodunda gerçekleşen enflasyon oranı,

$S =$ Sosyal Nesnel Fonksiyon.

Sosyal nesnel fonksiyon işsizlik ve enflasyonun kötü olduğunu belirlemektedir. Çünkü her ikisinde düşme refahı arttırmaktadır.¹⁸

Yeni klasik iktisatta kredibilite piyasaların istikrarı için çok önemlidir. Otorite için kredibilite sağlayacak tavırlar ise,

1-Ortaya çıkan sorunları çözmek için kolay yollara başvurmamak,

2-Piyasa dinamiklerinin işleyişine müdahale etmemek,

3-Böyle bir müdahale var ise kaldırmaktır.¹⁹

Kurumsal değişimleri, ekonomik davranışları değiştirme yolu görmektedirler. Yasal olarak denk bütçeyi desteklemektedirler.

Bu bağlamda optimal vergi oranı ile ilgilenmektedirler. Optimal vergi oranı, kamu harcamalarının finansmanı için gerekli vergilerin kaynak tahsisinin bozulmasını en aza indiren vergi oranıdır.²⁰ Nominal vergi oranını ise, faiz oranı ve nominal gelirin seviyelerine bağlanmaktadır. Vergi, gelir ile değişmektedir. Bütçedeki dengesizliği finanse etmek için:

-Beklenenden daha az ya da daha fazla para basma ve

-Borçlanma yollarına başvurmayı önermektedirler.²¹

Bir diğer politika önerileri ise merkez bankasının bağımsızlığıdır. Bağımsızlığın en büyük güçlüğü, bağımsızlığın endeksini inşa problemidir.

Yeni klasik iktisatçılar, merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon arasında negatif korrelasyon bulmuşlardır. Bu çalışma sözleşme modelleriyle geliştirilmiştir.²²

C.1.4. Reel konjonktür teorileri

Denge geleneğindeki son çalışmalarda dönemler arası ikame dikkat çekmektedir. Reel konjonktür dalgası iktisatçıları ise, bunu çalışmalarında temel varsayım olarak almışlardır. Onların teorisi 1960'ların görüşleri ile tamamiyle terstir.

Ekonomik dalgalanmalara farklı bir boyut getirmişlerdir. Nitekim talep şoklarından arz şoklarına veya parasal şoklarından teknolojik şoklara geçmiş, yani tartışmaya farklı bir boyut getirmişlerdir.

Diğer önemli katkıları ise, ekonomik dalgalanmaları gelişme teorileriyle birleştirmeleridir. Onların farklı trendden sapılınca tekrar dönüşmemesidir. Oysa Yeni klasik iktisat ve monetaristlerde tekrar trende dönme durumu söz konusudur.

Reel konjonktür teorisine göre, ekonomik dalgalanmalar teknolojik işlemler oranında belirsizliğe optimal cevaptır. Parasal faktörler dengesizliği açıklamada, önemli olmadığı gibi para politikası da reel etkiye sahip değildir. Hükümetlerin vergi ve harcama politikaları da çeşitli tahribatlar yaratmaktadır. Bunun nedeni ise, faiz oranını etkilemesidir. Reel konjonktür teorisinde faiz oranı önemlidir, çünkü emek arzını ve çıktıyı kısa dönemde etkilemektedir. Reel konjonktür teorisinin varsayımları incelenirse:

1-Bireyler kâr ya da fayda maksimizasyonu amaçlanmaktadır.

2-Toplam çıktı ve istihdamdaki dalgalanmalara üretim teknolojisindeki geniş tesadüfi değişikliklerle sürdürülmektedir.

Arz şokları ile ilgilenmektedirler. Arz şoklarına:

a-Yeni bir ürün ya da üretim yönteminin bulunması,

b-Emek ve kapitalin kalitesinde değişimler,

c-Üretimi etkileyen faktörler,

d-Enerji ve hammadde kullanılabilirliğindeki değişimler,

e-Hava koşulları

dahil edilebilir.

Şoklar arz, talep, pozitif ve negatif olmalarına göre aşağıdaki gibi sıralanabilir:

a-Sel, deprem vb. doğal afetler tarımsal çıktıyı olumsuz etkilemeleri nedeniyle negatif arz şokudur.

b-Savaş, politik uyuşmazlık ve grev mevcut performans ve ekonomik yapıyı olumsuz etkilemesi nedeniyle negatif arz şoklarıdır.

c-Enerji fiyatında değişme hem negatif hemde pozitif arz şokudur.

d-Hükümet düzenlemeleri içinde, aynı durum söz konusudur. Hükümetin vergi ve harcama politikaları ekonomik sistemdeki reel bozukluğun önemli kaynağıdır. Hükümet vergi ve harcamalarda yarattığı değişikliklerle, talep bozukluğuna neden olmaktadır. Hükümet harcamalarında önemli olan bunun

18 Snowdon, b., Vane, H. Ve Wynarczyk, P., *A Modern Guide to Macroeconomics: An Introduction to Competing Schools of Thought*, Edward Elgar, 1994, s.206

19 Paya, M., a.g.e., s.273

20 Parasız, İ., *Makro İktisat*, Bursa, 1995, s.265

21 Hiller, B., *The Macroeconomic Debate Models of The Closed and Open Economy*, İngiltere, 1991, s.183

22 Blenay M., "Central Bank Independence Wage -Bargaining Structure and Macroeconomic Performance in OECD Countries", *Oxford Economic Papers*, s.20-21

geçici mi, yoksa sürekli mi olduğudur. Geçici hükümet harcamalarının çıktı üzerindeki etkileri, benzer büyüklükteki sürekli harcamalardan büyüktür, çünkü ilki dönemler arası ikameyi uyarmaktadır.²³

e-Yeni üretim tekniklerinin gelişimi, yeni ürünlerin gelişimi, yeni yönetim teknikleri, faktör bileşimindeki değişiklikler pozitif arz şoklarıdır.

Teknolojinin ekonomiye etkisi iki kanaldandır:

a-İyileştirilmiş teknoloji mal ve hizmet arzını arttırmaktadır. Diğer yandan üretim fonksiyonu iyileştirdiği için, veri faiz oranında daha fazla çıktı üretilmektedir.

b-Yeni teknoloji varlığı mal talebini arttırmaktadır. Yeni teknoloji daha hızlıdır. Firmalar bunu almaya çabaladığı için yatırım malları talebi artmaktadır.²⁴

Teknoloji şokunun ekonomide etkileri incelenirken, etki ve üreme mekanizmalarına dikkat edilmelidir. Şok, trentten ayrılmaya neden olan etki mekanizmasını başlatmaktadır. Şokların etkilerini geleceğe taşıyan güçler ise üreme mekanizmasıdır.

Reel konjonktür teorisinde arz şoku, reel milli gelir ve reel para arasındaki ilişki nedeniyle para politikasından etkilenmektedir.²⁵

Reel konjonktür teorisi açıklamalarını toplam arz üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Ancak toplam talep tamamıyla dışlanmamaktadır, çünkü toplam talepteki değişimler çıktıda değişimlere neden olabilmektedir. Örneğin reel hükümet harcamalarındaki değişim reel değişkenleri değiştireceğinden dalgalanmalar yaşanacaktır. Ama unutulmamalıdır ki, önemli olan şokların geçici mi yoksa sürekli mi olduğudur. Geçici şokların özelliği, tüketicinin tüketimini değiştirmemesidir. Çünkü gelir değişikliğinin büyük kısmı tasarruf edilmektedir. Yani tasarruf yatırımdan daha fazla konjonktüre uygun hareket etmektedir.

Reel konjonktür teorisine göre, reel şoklar üretim fonksiyonu, emek arzı, tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarını etkilemektedir. Bu noktadan hareketle denilebilir ki, resesyonların nedeni, olumsuz üretkenlik şokları iken boomun nedeni olumlu üretkenlik şoklarıdır.

3-Ekonomi tam istihdamdadır. Doğal oran hipotezi geçerlidir.

4-Rasyonel beklenti vardır. Eksik bilgi söz konusudur.

5-Denge ve piyasa açıklığını garanti eden ücret ve fiyat esnekliği varsayımları söz konusudur. Fiyat esnekliği faiz oranı yolu ile mal piyasaları dengelemektedir. Ücret esnekliği varsayımı ise yeni key-

nesçi iktisatçı, G.Mankiw'in saldırılarına maruz kaldığı için yumuşatılmıştır.

6-İşsel ve dışsal para arzının varlığı kabul edilir, ancak dışsal para arzı daha önemlidir. İşsel para arzı King ve Plosser'in çalışmalarına kadar göz ardı edilmiştir. Bu modelde ise parasal hizmetler, özel kesim tarafından üretilen ara mallardır. Miktar reel ekonomik gelişmelerle yükselip düşmektedir. Nominal para arzı, kişisel ve finansal mevduat kurumları arasındaki ilişkilerle belirlenmektedir. Ancak banka mevduatları fiyat düzeyini belirleyici rol oynamaktadır. Çünkü, fiyat düzeyini dışsal para arzı belirlemektedir.

Para ve banka konusunda reel konjonktür teorisine, birçok iktisatçı katkıda bulunmuştur, fakat bunlar genelde hesaplama yöntemine ilişkindirler. Bennisay, Cho ve Cooley ve J.Dow'nin katkıları ise reel konjonktür teorisi açısından ilginç sonuçlardır. Bennisay ücret sözleşmelerini modele dahil etmiştir.

Ona göre, tahmin edilmeyen parasal şoklar üretim ve istihdamda etkiler yaratacaktır. Üretimdeki etkiler kapital birikimi yolu ile zaman içinde görülecektir. Ücretler gecikmeli ayarlanırken, fiyatlar hemen ayarlanmaktadır. Bu ise reel konjonktür teorisi ve geleneksel keynezyen iktisat arasında bir sonuçtur.²⁶

J. Dow de eksik ücret ekonomisini incelediği çalışmasında, reel konjonktür teorisine esnek olmayan ücret, adapte etmiş ve emek piyasasındaki yapışkanlığın refah maliyetinin yüksek olduğunu belirtmiştir.

Sargent, Thomas J.

C.1.4.1. Solow modeli

Reel konjonktür teorisinin en önemli özelliğinin gelişme modelleri ile bağlantılı olması olduğunu belirtmiştik. Nitekim Prescott, Solow'un modelini teknoloji şoklarını açıklamada ve değişimi ölçmede kullanmayı önermiştir. Nelson ve Plosser, bu geleneksel modelden hareketle ekonomik dalgalanmalar teorisini geliştirmişlerdir. Onlara göre, ekonomik dalgalanmalar büyümenin sonucudur. Bu nedenle-

23 Barro, R.J. ve King R.G., "Time- Sperable Perferences and Intertemporal- Substitution Models of Business Cycles", *Quarterly Journal of Economic*, 1984, s.826.

24 Mankiw, N.G., *Macroeconomics*, Newyork, 1994, s.378.

25 Hall, T., *Business Cycles: The Nature and Causes of Economic Fluctuations*, Newyork, 1990, s.125.

26 Bennisay, J.P., "Money and Wage Contracts in an Optimizing Model of the Business Cycles", *Journal of Monetary Economics*, 1995, s.393.

Cho J., ve Cooley, T. "The Business Cycles with Nominal Contracts", *Economic Theory*, 1995, s.23-32.

Dow, J., "Real Business Cycles and Labor Markets with Imperfectly Flexible Wages ", *Working Paper*, 1995, s.1694.

dir ki, bir ekonomide dalgalanmanın görülmesi doğaldır. Görülmemesi ilginç bir durumdur. Kyland ve Prescott çıktı, istihdam, tüketim ve yatırımda gözlenmiş dalgalanmaları incelemişlerdir. Modellerinde, yatırım teknolojisinin inşa süresini, stokları ve emek arzı kararlarındaki dönemler arası ilişkiyi göz önüne almışlardır. Long ve Prescott ise sektörlerin etkileşimlerini incelemek için, tüketim ve yatırım mallarını içeren bir model geliştirmişlerdir.

Reel konjonktür dalgası teorisyenlerinin politika önerileri yeni klasik iktisatçıların politika önerilerine benzemektedir. Nitekim parasal faktörler dengesizliği açıklamada önemli değildir. Para politikası, reel etkiye sahip olmadığından işçiler ne kadar çalışacaklarına karar vermektedirler. Gözlenmiş işsizlik gönüllüdür.

C.1.5. Sektörel kaymalar teorisi

Yeni klasik iktisatçılara yakın bir diğer model sektörel kaymalar teorisidir. Bu yaklaşım, sektörler arasında emeğin maliyetli ayarlamalarını vurgulamaktadır. Parasal bozuklukla ilgilenilmemesi açısından reel konjonktür teorisine benzemekle beraber, işçinin bir sektörden diğer sektöre kayabilirliği varsayımıyla reel konjonktür teorisinden ayrılmaktadır. Onlara göre, resesyonların nedeni de sektörel şokların varlığıdır. Sektörel ayarlama işlemleri, düşük gelir ve yüksek işsizlik periyodunu gerektirmektedir. Resesyon süresince düşük hareketler gözlenecektir. Sektörel kaymalar teorisinin toplam talepteki dalgalanmaları vurgulayan keynesyen ya da teknolojiye dalgalanmaları vurgulayan Reel konjonktür teorilerinden farkı açık değildir.²⁷

C.2.Dengesizlik modelleri

(istikrarsız denge modelleri)

C.2.1.Yeni keynesçi iktisat

Yeni keynesyen iktisat bazı iktisatçılarınca, Keynes'in yeni yorumu olarak algılanmakta ise de Keynes'in yeni yorumu değildir. Mankiw'e göre, Hume'a ya da Monetarizm'e daha yakındır.²⁸ Yapısalcı okul-

dan da etkilenen Yeni Keynesyen iktisatçıların varsayımları şunlardır:

1-Rasyonel beklenti vardır. Yeni keynesyen iktisatta rasyonel beklentinin adaptasyonu üç şekildedir,

a-ücret endekslemesi. Daha sonraki çalışmalarda sendeleyememek emek sözleşmeleri modelleri geliştirilmiştir.

b-fiyat ayarlama maliyetleri,

c-etkin ücret teorileri.

Rasyonel beklentiye kabul etmekte, ancak yapışkanlıklar ve rijitliklerin varlığı nedeniyle yeni klasik iktisatçıların farklı düşünüyorlardı. Rasyonel beklentiye piyasa başarısızlığının mikro temelleri için kullanılmaktadırlar. Nitekim fiyatların sendeleyeceğine belirtirken fiyat rijitliğine rasyonellik vermişler, paranın yanlılığı ve stabilizasyon politikalarına rasyonellik sağlamışlardır. Yani, mikro rasyonelliğin makro irrasyonellik yaratması onların temel varsayımlarından biridir.

2-Piyasa başarısızlığı önemlidir ve ekonomik dalgalanmaların nedenidir. Aynı görüş eski keynesyenlerde de vardır.

3-Kısa ve uzun dönem ayrımı yapmakta, ancak uzun dönem ile ilgilenmektedirler. Oysa keynesyenler kısa dönem ile ilgilenmektedirler, çünkü onlarda Keynes'in "uzun dönemde hepimiz öleceğiz görüşü" vardır.

4-NAIRU²⁹ 'yu kabul etmektedirler. Monetarist ve yeni klasik iktisatçılar ise doğal oran hipotezini kabul etmektedirler.

5-Asimetrik bilgi önemlidir. Oysa yeni klasik iktisatçılar simetrik bilgiyi kabul etmektedirler.

6-Eksik rekabet ve eksik piyasalar önemlidir. Bu varsayım ile yeni klasik iktisat ve monetaristlerden uzaklaşmaktadırlar.

7-Nominal ve reel rijitlik ve yapışkanlıkların varlığını kabul etmektedirler. Ancak yeni keynesyen iktisatçılarda, nominal rijitlikler reel rijitliklerden daha önemlidir, çünkü nominal rijitlikler kaldırılırsa klasik piyasalara ulaşılmaktadır.

27 Mankiw, N.G., 1990, a.g.e., s.1655.

28 Mankiw, N.G., "The Reincarnation of Keynesian Economics", *European Economic Review*, 1993, s.559-65.

29 NAIRU: Enflasyon artırmayan işsizlik anlamında kullanılmaktadır.

C.2.1.1. Nominal rijitlikler

a-Emek piyasalarında

Emek piyasasında nominal rijitlik nedenleri şunlardır:

1-Uzun vadeli sözleşmeler: Sözleşme süreleri reel değişkenleri etkilemektedir. Nitekim sendele-yen sistemde ayarlamaların yavaşlığı marjinal mali-yet eğrisini yapışkan yapmaktadır.

2-Ücret endekslemesi: Fiyat seviyesindeki artışa uygun, ücret artışı sağlanması durumudur. COLA³⁰ kavramı öne çıkmaktadır. Tam COLA arz şoklarının varlığında firma için risk taşımaktadır.

3-Menü maliyetleri: Sık sık yapılan ücret görüş-melerinin maliyetli olması nedeniyle, görüşmeler aralıklı yapılmaktadır. Bu durum da nominal ücret-lerin rijit olmasının nedenidir.

4-İyi ahlak ve güven,

5-İşsizlik sigortasının etkisidir.

b-Mal piyasalarında

Mal piyasalarında reel rijitlik nedenleri şunlardır:

1-Firma ve müşterileri arasında resmi ve gayri resmi sözleşmelerin varlığı söz konusudur.

2-Menü maliyetleri, lokantalardaki menülerden hareketle Mankiw tarafından geliştirilen fiyat yapış-kanlı modeli. Bu maliyetlere daha sonra yeni katalog basma kadar tüketiciler ile üreticiler arasın-da alım-satım sözleşmelerinin görüşülmesi ve de-netlemede kullanılan yönetim maliyetleri dahil edil-miştir. Bazılarınca menü maliyetleri bilgisayar tek-nolojisinin varlığı nedeniyle geçerliliğini yitirmiştir. Oysa Kashyap,1991 ve 1995'te perakende fiyatlar için yaptığı araştırmada fiyatları altı ay ile bir sene gibi bir süre içinde sabit bulmuştur³¹.

Menü maliyetlerinin önemli özelliği "Makro Eko-nomik Dışsallığa" neden olmasıdır.

3-Envanter değiştirme: Firmaların fiyat değişikli-ğine envanter değiştirerek cevap vermelerinden kaynaklanmaktadır.

4-Fiyatların psikolojik nitelik taşımaları: Kusura-tılı fiyatlar tüketici üzerinde psikolojik etki yaratmakta-dır.

5-Liste fiyatlarının varlığı: Kısa dönemde fiyatla-rın esnek olmayışının bir diğer nedenidir. Alıcı ve satıcılar listelenmiş fiyatlardan almakta veya alma-makta serbesttir. Liste fiyatları sık sık değişmemek-tedir³². Liste fiyatları ve menü maliyetleri birleştirile-rek, menü maliyetleri açıklanmaya çalışılmaktadır.

6-Hiyerarşik yapı: Firma içinde hiyerarşik yapı-nın varlığı nedeniyle fiyatlar yapışkan olmaktadır.

7-Ss fiyatlama politikası : Firmanın fiyatlama po-litikasının Ss'nin durumuna bağlı olduğunu önermiş-tir. Ss takip eden firmalar için, parasal işlemler mo-notonluk ve süreklilik sergilemektedir. Monopol için optimal strateji fiyatların sabit kalacağı % bandın ta-ban ve tavanını seçmektir. Kayma bant içinde oldu-ğunda, fiyatlar sabit kalırken, kayma bant dışında olduğunda, tam olarak değişmektedir. Bandın ge-nişliği, cari fiyat % si gibi yorumlanabilir.

C.2.1.2. Reel rijitlikler

a-Doğal kaynaklar

Reel rijitliğin doğal kaynakları şunlardır:

1-Zayıf piyasa dışsallıkları

2-Eksik rekabet

3-Talep esnekliği

4-Emek piyasası eksiklikleridir.

b-Mal piyasa-sında reel rijitlikler

Mal piyasalarında reel rijitlikler şunlar-dır:

1-Zayıf piyasa dışsallıkları: Tüketiciler-in alacakları mal ve satıcıların sata-cakları mal için araş-tırma yapmaları du-rumu işçi ve işveren açısından da geçerli-dir. Bu piyasalarda stratejik tamamlayıcı-lık vardır. Zayıf piyasa dışsallıkları re-sesyonda marjinal maliyetin yukarı ve boomda aşağıya kaymasına yardım ederek reel fiyat rijitliğine katkı-da bulunmaktadır.

2-Tüketici piyasaları: Tüketici piyasalarının özel-liği satın alma sıklığının araştırma sıklığından fazla olmasıdır. Alıcılar piyasada yer alan düşük fiyat-la ilgili eksik bilgiye sahiptir. Fiyatları sık sık değiştirmek istememektedirler, çünkü cari fiyat değişikliğini sadece cari tüketiciler bilmektedir.

3-Fiyat rijitliği ve girdi çıktı tablosu: Üretim ka-rarları karmaşıktır. Firmaların binlercesi diğer fir-malarca üretilmiş binlerce malı ihtiva eden bileşik-le-rin binlercesini almaktadır. Bu nedenle de tek firma ekonomik dalgalanmaları elimine edecek davranış sergileyememektedir.

Tobin, James

30 COLA, ücret endeklemesi için kullanılan bir kavramdır. Enflasyon oranının ücret artışlarına tam yansıtılması Tam COLA'dır.

31 Small Menu Costs and Large Business Cycles: A Macroeconomic Model of Monopoly", *Quarterly Journal of Economics*, 1985(100), s.529-39.

Kashyap, A., "Stick Prices: New Evidence from Retail Catalogues", *Finance and Economic Discussion Series*, 1991,s.1-5.

Kashyap,A., "Stick Prices: New Evidence from Retail Catalogues", *Quarterly Journal of Economics*, 1995, S.269.

32 Hall T, a.g.e.,1990, s.109-110.

4-Fiyatların kalite değer yargısı olması: Bireyler kaliteyi fiyatla ölçmektedir. Bu nedenle fiyat yüksekliliği kalitenin göstergesidir.

5-Mark-up fiyatlama.

6-Tüketicinin özellikleri: Firmanın müşterileri eski ve yeni olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Eski tüketici geçmişte yaptığı araştırmaya dayanarak firmanın müşterisi olmuştur. Firma fiyatı değiştirdiğinde bu tüketici grubu tarafından fark edilecektir. Firma fiyatı değiştiğinde birkaç olasılık doğacaktır.

Eski tüketiciler alımlarını arttıracaktır.

Eski tüketiciler alımlarını sabit tutacaktır.

Firma yeni müşteriler kazanabilir. Ancak bu durum diğer firmaların tepkilerine bağlıdır. Fiyat yükseldiğinde ise tam tersi özellikler doğacaktır.

c-Emek piyasasında reel rijitlikler

Emek piyasasında reel rijitlikler şunlardır:

1-İçerdekiler-dışardakiler modeli: İçerdekiler-dışardakiler teorisi heterojen emek piyasası bağlamında farklı sektörler de işsizlik dağılımını ve nispi ücret yapısını açıklamaktadır.

2-Etkin ücret modeli: İşsizlik varken ücret yükselmesine açıklama getirmektedir.

3-Zimni sözleşme modeli: Risk kaydırma aracı olarak zimni sözleşmenin varlığı nedeniyle ücret rijittir.

4-Kariyer, Zimni sözleşme ve kariyer birleştirilerek rijitlikler açıklanılmaya çalışılmaktadır. Kariyer yolu ücretlerin rijit olmasının bir diğer nedenidir. Kariyer yolu ve sınırsız kariyer, zimni sözleşme ve etkin ücret ile birleştirilerek işsizliğe çözüm getirilebilir.

5-Histeresiz: Şoku takiben eski NAIRU'ya dönüşmemesinin nedenine açıklama getirmektedir. Kanımızca histeresizin NAIRU'daki sürekli yükselmeye getirdiği açıklama çok önemlidir.

d- Kapital piyasalarında reel rijitlikler

Kapital piyasalarında eksikliklere iki açıdan çözüm getirilmektedir. Bunlar:

1-Kredi Tayinlaması: Kredi talebi olmasına rağmen, faizin yükselmemesinin nedeni kredi tayinlamasıdır. Çünkü faiz oranı belli seviyenin üzerine

çıktığında risksiz borçlular piyasadan çekilecek, ahlaki davranış ve tersi seçim problemi doğacaktır.

Kanımızca, kredi tayinlamasında ilginç bir diğer yaklaşım garanti olayıdır. Nitekim yüksek faiz oranında bazı firmalar kredi bulamazken garantisi yüksek olan firmalar optimum faiz oranında borç alabilmektedirler.

2-Pay senedi tayinlaması: Özellikle kriz dönemlerinde önemlidir. Firma kriz döneminde sermaye piyasaları aracılığı ile borç bulamayacaktır.

Yeni keynezyenlerin özellikleri beş başlık altında toplanarak incelenebilir. Bunlar,

1-Maliyetli fiyat ayarlamaları

Yeni keynezyenler nominal fiyat rijitliklerini vurgulamakta ve menü maliyetlerini kullanarak bu rijitlikleri açıklamaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla rijitlikler şokların nedeni değildir. Ancak onların etkilerini zamana yaymaktadırlar. Nominal rijitlik konusunda ayrıntı nokta, toplam nominal rijitliğin, nominal fiyat esnekliğinde küçük sınırlamalarca genelleştirilebileceği iddiasıdır. G.Mankiw, G.A.Akerlof, J.Yellen ve M.Parkin tek tek firmaların fiyat ayarlamalarındaki uyumsuzluklar nedeniyle reel etkiler yaratarak toplam talepte, geniş değişikliklere neden olduğunu ileri sürmektedirler. Mankiw ve Parkin uyumsuzluğu, nominal fiyat değiştirmenin sabit maliyeti olarak görmektedirler. E.Sheniski, Y.Weiss, A.S.Caplin ve F.P.Spulber fiyat ayarlamalarında maliyet durumunda nominal ayarlamalar durumunu; Carlton, Godley ve Gillion, Cecchetti Kashyap ise firmaların fiyat ayarlamalarını incelemişlerdir. Blanchard ve Kiyotaki fiyat ayarlamalarındaki engellerin büyük toplumsal maliyetlere neden olduğunu ileri sürmektedirler. L.Ball ve D.Romer ise bu rijitliklerin uygulamada meydana gelmesi için hangi koşulların gerektiğini incelemişlerdir. Eksik rekabet şartları altında fiyat ayarlamaları hem diğer firmaları etkilemekte, hem de diğer firmaların kararlarına bağlanmaktadır³³.

Caplin ve Spulber mikro uyumsuzlukların önemli makro etkilerini incelemişlerdir. Bu sonuçtan hareketle Tsiddon, Blanchard, Caballero, ve Engel daha karışık bir durumu inceleyerek toplam talepteki kaymanın reel çıktıyı etkilediğini bulmuşlardır. Caplin ve Spulber'in ikinci ve belki de en önemli katkısı, fiyat ayarlamalarındaki yapışkanlığın şeklinde odaklanmaktadır.³⁴ Maliyetli fiyat ayarlamalarını kullana-

33 Ball L. ve Romer D., "Are Prices too Sticky?", *Quarterly Journal of Economics*, 1989(104) s.507-524

Ball L. ve Romer D., "Real Rigidities and the Non-Neutrality of Money", *Review of Economic Studies*, 1990(57), s.183-203

Blanchard O.J. ve Kiyotaki N. "Monopolistic Competition and the Effects of Aggregate Demand", *American Economic Review*, 1987(77), s.647-666

Mankiw N.G, 1985,a.g.e., s.529-39

Parkin M., "The Output- Inflation Trade- off When Prices are Costly to Change", *Journal of Political Economy*, 1986(94), s.200-224

Ayrıntılı bilgi için bkz. Caplin A.S. ve Spulber D.F., "Menu Costs and the Neutrality of Money", *Quarterly Journal of Economics*, 1987(100), s.703-25

Carlton D., "The Rigidity of Prices", *American Economic Review*, 1986(76), s.637-658

Sheniski E. ve Weiss Y., "Inflation and Costs of Price Adjustment", *Review of Economic Studies*, 1977(44), s.287-303

Sheniski E. ve Weiss Y., "Demand for Fixed Factors, Inflation, and Adjustment Costs", *Review of Economic Studies*, 1979(46), s.31-45

34 Caplin A.S. ve Spulber, a.g.e, 1987, s.703-725

rak çıktı ve istihdamın ücret ve fiyatlarla daha fazla değişmesini açıklamaktadırlar. Buradan toplumsal sonuçlara ulaşmaktadırlar.³⁵ Nitekim menü maliyetlerinin firma için küçük ayarlama maliyetleri yanında toplum açısından da önemli dışsallıkları vardır. Toplam talep dışsallıklarının toplum açısından sonuçları makro ekonomik dışsallıklardır. Akerlof ve Yellen ise ekonomide bu koşullar altında pareto-optimum denge olmayacağını ileri sürmüştür³⁶.

Firmanın envanter ayarlama teorileri ise fiyat (ve kısmen de ücret) rijitliğine bir başka açıklama sağlamaktadır. Kısa dönemde firmalar, fiyat değişikliğine envanter ayarlayarak cevap vermektedirler. Ancak fiyatların uzun dönemde ayarlanacağı kabul edilmektedir.

2-Ücret ve fiyat sendelemeleri

Ekonomide emek ve mal piyasalarındaki sözleşmelerin varlığı nedeniyle bütün fiyat ve ücretler eşanlı değişmemektedir. Ekonomide ücretler uzun dönemli sözleşmelerle belirlenmektedir. Sözleşmelerin bir süresi vardır. Süre ülkeler arasında değişiklikler göstermektedir. Ülkemizin de içinde bulunduğu, bazı ülkelerde sözleşmeler iki yıllık bir süre için saptanmaktadır. Ancak bütün ülkeler için geçerli olmayan bu sisteme **Sendeleme Sistemi** denilmektedir. Nitekim, Japonya'daki, ücret sözleşmelerinin süresi tamamıyla farklıdır. **Sendeleme** mikro ekonomik amaçları vardır, ancak makroekonomik problemlere neden olmaktadır. Uzun dönemli sözleşmeler durumunda talepte kaymalar, reel etkiler yaratmaktadır. Ancak bu durum bireylerin rasyonel olmadığı anlamına gelmemektedir. Rasyoneldirler, ancak kaymalar beklenilmemektedir³⁷. Sözleşme süresi boyunca etkiler sürekli iken, süre sonunda ücret ve fiyatlar ayarlanmaktadır. Reel etkiler, ayarlamalar sonunda kaybolmaktadır. Taylor ise, ayarlamalar olduktan sonra bile, reel etkilerin devam edebileceğini göstermiştir³⁸.

Ücretlerin emek piyasasında birkaç işlevi olduğu kabul edilmektedir. Nitekim zımnî sözleşme modelleri, ücretleri, işçileri firmaya bağlayan bir sigorta gi-

bi görmektedir. İçerdekiler- dışardakiler modellerinde ücretler rantların firma ve işçileri arasında nasıl paylaşılacağını, etkin ücret ise işsizlik durumunda ücretlerin neden arttığını belirlemektedir. Histeresiz ile işsizliğin niçin ilk seviyelerine dönmediğine açıklama getirmektedirler. Yeni keynezyen iktisatçılar sözleşme modellerinde mal piyasasında sözleşmelerin olduğunu ve bu nedenle fiyatların rijit olacağını belirtmişler, ancak incelemelerini emek piyasasında yoğunlaştırmışlardır.

3-Eksik rekabet

Yeni keynezyen iktisatçılar, eksik rekabet piyasalarının varlığından hareket etmektedirler. Yeni keynezyen iktisatçıların geliştirdiği birçok kavram menü maliyetleri, sendikalar ve diğer yapışkanlıklar ancak eksik rekabet temelinde açıklanabilmektedir.³⁹ Nitekim eksik rekabetin varlığıyla toplam talep dışsallığını açıklamaktadırlar. Blanchard ve Kiyotaki dışsallık ve fiyat ayarlama ilişkisini incelemişlerdir. Negishi'nin çalışmasından hareketle Bennis, Chirco ve Colombo dirsekli talep eğrisini yeni keynezyen modellere uygulamışlardır.⁴⁰ Bu çalışma Yeni Keynesyen iktisatçılar için çok önemlidir, çünkü dirsekli talep eğrisinde fiyat ayarlamaları asimetriktir. Bu ise dirseğe yol açmaktadır ve yeni keynezyen iktisatçıların istediği bir çözümdür.⁴¹

4-Koordinasyon başarısızlığı

Koordinasyon başarısızlığının temeli, karar işlemdir. Koordinasyon başarısızlığının ortak şekli, veri değişkeninde bireylerin kararları bütün diğer bireylerin faydalarını etkilemektedir. Koordinasyon problemi, firmalar için fiyat ve ücret ayarlamalarının küçük maliyetlerinin bütün ekonomi açısından maliyetinin yüksek olduğunu belirtmektedir.

Koordinasyon başarısızlığının en iyi bilinen sonucu toplam talep dışsallığıdır. Toplam talep dışsallığı, bireylerin yüzyüze olduğu talep sınırlamasının, diğer bireylerin seçimine bağlandığında ortaya çıkmaktadır. Bu dışsallıklar veri ise işsizlik, eksik üretim ve çoklu dengeler görülebilmektedir⁴². Blanc-

35 Greenwald B. ve Stiglitz J.E., "Toward a Theory of Rigidities", *American Economic Review*, 1993,(79-2), s.364

36 Akerlof G.A. ve Yellen J.L., "A NearRational Model of the Business Cycle with Wage and Price Inertia", *Quarterly Journal of Economics*, 1985(100(S)), s.823-38

Akerlof G.A. ve Yellen J.L., "Can Small Deviations from Rationality Make Significant Differences to Economic Equilibria", *American Economic Review*, 1985(75), s.708-21

37 Fischer, S. "Long- term Contracts, Rational Expectations, and the Optimal Money Supply Rule", *Journal of Political Economy*, 1977(85), s.191-205

38 Bkz. Taylor, J., "Aggregate Dynamics and Staggered Contracts", *Journal of Political Economy*, 1980(88-1), s.1-23

Taylor J.B., "Staggered Wage Setting in a Macro Model", I, 1979(69), s.108-113

39 Alec K., ve Chrystal S., *Price Controversies in Macroeconomics*, Harvester Wheatsheaf, 1994, s.87

40 Blanchard O.J. ve Kiyotaki N., "Monopolistic Competition and the Effects of Aggregate Demand", *American Economic Review*, 1987(77), s.647-666

Hall R.E., "Market Structure and Macroeconomic Fluctuations", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1986(2), s.285-322

Mankiw N.G., "Imperfect Competition and the Keynesian Cross", *Economic Letters*, 1988(26), s.7-14

Startz R., "Monopolistic Competition as a Foundation for Keynesian Features", *Quarterly Journal of Economics*, 1989(104), s.737-752

Negishi, *Microeconomic Foundations of Keynesian Economics*, North-Holland, 1979

Bennis C., Chirco A., Colombo C. *New Keynesian Economics*, Blackwell, 1994

41 Alec K., ve Chrystal S., a.g.e, s.89

42 Bennis, a.g.e.1994, s.347

hard, Kiyotaki, Mankiw, Akerlof ve Yellen tarafından geliştirilmiştir.

Ball ve Romer küçük nominal yapışkanlıklardan kaynaklanan nominal rijitlik araştırmaları ile koordinasyon başarısızlığı literatürünü birleştirmişlerdir. Piyasa başarısızlığı, bütünüyle koordinasyon başarısızlığı gibi yorumlanmamaktadır.⁴³

Toplam talep dalgalanmalarından kaynaklanan dışsalılık durumunda ise, talep düşmesine rağmen fiyatların ayarlanmaması nedeniyle refah ve çıktıda geniş azalmalar ortaya çıkmaktadır. Çünkü çıktı başlangıçta eksik rekabet durumundakinden düşüktür.⁴⁴

Koordinasyon başarısızlığının en iyi bilinen sonucu zayıf piyasa dışsallıklarıdır. Bireylerin aktiviteleri ekonomiyi etkilemektedir. Koordinasyon başarısızlığının ikinci kaynağı artan getiri altında üretimin gecikilidir. Talep yüksek olduğunda, piyasalar daha iyi sonuca ulaşabilmektedir. Bireylerin taleplerini etkileyen hareketler dışsallıklardır. Bu da, çarpan dengesine yol açabilmektedir. Bu fikir Shleifer, Kiyotaki, Vishing tarafından koordinasyon başarısızlığının diğer modelleri ise Bryant ve Heller tarafından geliştirilmiştir.⁴⁵

P.Diamond, D.Fudenberg, Murphy, Shleifer, Vinshy, R.Cooper, J.Haltiwanger ise zayıf piyasa dışsallıklarının ve artan getirilerin konjonktüre tekrar yol açtığını göstermiştir.^{46 47}

Cooper, D.V.Dejong, R.Forsythe, T.W.Ross, J.B.Van Huyck, R.C.Battalio ve R.O.Beil ise koordinasyon başarısızlığı oyunlarındaki davranışlar hakkında ampirik incelemelerde bulunmuşlardır.⁴⁸

5-Kredi piyasası

Kredi piyasalarında eksikliğin nedeni ahlaki davranış ve asimetrik bilgidir. Borçlu, ahlaki davranış durumu ile karşı karşıyadır ve asimetrik bilgiye sahiptir. Borçlu yatırım projesinin kalitesi ve projede son ödemeler hakkında alacaklıdan daha fazla bilgiye sahiptir. Kredi piyasaları çalışmalarında mikro ekonomik bilgi asimetrisinin doğuracağı önemli makro ekonomik sonuçlarda yoğunlaşmıştır.

Asimetrik bilgi probleminin kredi piyasalarına uygulanmış şekli kredi ve hisse senedi tayinlamasıdır. Etkin ücret teorisine paralel kullanıldığı söylenebilir. Faiz oranı belli seviyenin üzerine çıktığında, ahlaki davranış ve tersi seçim problemi yaratmaktadır.

Firma yöneticileri ve potansiyel yatırımcılar arasında bilgi asimetrisinin varlığı gelecekteki piyasaların eksikliği ile birleştirildiğinde kapital tayinlamasına açıklama getirmektedir. Resesyonda, tahvillerin değeri yükselirken, hisse senetlerinin değeri düşmektedir. (Bu keynezyenlerin ikisi arasında kabul ettiği tam ikameden uzaklaşmadır) Borçlu ve alacaklı arasında asimetrik bilginin varlığı Keaton, Stiglitz, Weiss, Greenwald tarafından açıklanmıştır. Onlara göre artan faiz oranı borçlularca ahlaki davranış ve tersi seçim için teşvikleri artırabilmektedir. Çalışmalarında teminat rolü ile ilgilenmişlerdir. Bununla beraber teminatın kullanımı üretime dahil edildiğinde problemi azaltabilmekte, ancak elimine edilememektedir.⁴⁹

C.2.1.3. Politika önerileri

Yeni keynezyen iktisatçıların politika önerileri homojenlik göstermemektedir. Hem arz hem de talep

43 Ball L., Mankiw N.G., Romer D., "The New Keynesian Economics and the Output- Inflation Trade- of", içinde G.N.Mankiw ve D. Romer, *New Keynesian Economics*, MIT, 1993, s.152

44 a.g.e. s.152

45 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kiyotaki N., "Multiple Expectational Equilibria under Monopolistic Competition", *Quarterly Journal of Economics*, 1988(102), s.695-714

Shleifer A. ve Vishny R.W., "The Efficiency of Investment in the Presence of Aggregate Demand Spillovers", *Journal of Political Economy*, 1988(96), s.1221-1231

46 Mankiw N.G. ve Romer D. *New Keynesian Economics*, MIT, 1993, s.9

Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Cooper, R. ve John A., "Coordinating Coordination Failures in Keynesian Models", *Quarterly Journal of Economics*, 1988(103), s.441-463

Diamond P. ve Fudenberg D., "An Example of Rational Expectations Business Cycles in Search Equilibrium", *Journal of Political Economy*, 1989(97) s. 606-19

Haltiwanger J. ve Walldman M., "Limited Rationality and Strategic Complements: The Implications for Macroeconomics", *Quarterly Journal of Economics*, 1989(104), s.463-84

Howitt P. ve McAfee P., "Stability of Equilibria with Externalities", *Quarterly Journal of Economics*, 1988(103), s.261-78

47 Ayrıntılı bilgi için bkz Cooper R., Dejong D.V., Forsythe R. ve Ross T.W., "Selection Criteria in Coordination Games: Some Experimental Results", *American Economic Review*, 1990(80), s.218-233

Van Huyck, J.B., Battalio, R.C., ve Beil R.O., "Tacit Coordination Games, Strategic Uncertainty on Coordination Failure", *American Economic Review*, 1990(80), s.234-48

48 Mankiw N.G., ve Romer, D., 1993, a.g.e. s.9.

49 Ayrıntılı bilgi için bkz. Blinder, A., "Credit Rationing and Effective Supply Failures", *Economic Journal*, 1987(97), s.327-52
Greenwald B.C. ve Stiglitz J.E., "Examining Alternative Macroeconomic Theories", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1988(1), s.207-260

Greenwald B.C. ve Stiglitz J.E. a.g.e., 1993, s.364

Mankiw N.G., "The Allocation of Credit and Financial Collapse", *Quarterly Journal Economics*, 1986(101), s.455-70

Stiglitz J.E. ve Weiss A., "Credit Rationing in Markets with Imperfect Information", *American Economic Review*, 1981(71), s.393-410

yanlı politikayı, maliye ve para politikasının her ikisini de kabul etmektedirler.

Amerikalı ve Avrupalı keynezyenlerin politika önerileri ve işsizlik ve enflasyona verdikleri önem farklılaşmaktadır. Avrupalı yeni keynezyenler işsizlik, Amerikalı yeni keynezyenler ise enflasyon ve verimlilik ile ilgilenmektedirler. Bu nedenle, bir kısmı monetaristlere yakın politika önerilerinde bulunurken diğer bir kısmı gelirler politikasını önermektedir. Çünkü işsizlik NAIRU'nun üzerinde ise ve histeresiz varsa gelirler politikası önemlidir. Bu görüşe ulaşılmasında önemli bir neden de enflasyon, işsizlik, tüketim, yatırım, hükümet harcamaları ve verimliliğin ekonomik dalgalanmalara uygun hareket etmesidir.

Yeni keynezyenler, arz yanlı politika önermektedirler. Bunlar,

1-güç azaltıcı politikalar: İçerdekilerin gücünü azaltmaya yöneliktir.⁵⁰

2-istihdamı artırıcı politikalar,

3-hükümetin altyapı yatırımları: Monopol gücünü kırma, emeğin marjinal ürününü artırma politikaları

4-enfranchising politikalar: Monopol gücünü azaltma, hükümet yardımları, kar paylaşım düzenlemeleri, içerdekilerin gücünü azaltma türünde politikalarıdır.

Kısaca, arz yanlı politika önerileri içerdekilerin gücünü azaltmak, dışardakilerin marjinal ürününü arttıran eğitim politikaları, üretim pazarlık işlemlerini düzenleyen kurumsal düzenlemeler, vergi ve hükümet yardımlarıdır.

Paranın yanlılığını kabul eden yeni keynezyen iktisatçılar talep yönetim politikalarını önemini vurgulamaktadırlar.

Piyasa başarısızlığı nedeniyle bir kısım yeni keynezyen iktisatçılar müdahaleyi önerirken diğer bir kısmı ise sabit kuralı önermektedir.

Yeni klasik iktisatçıların enflasyonla mücadeledeki politikalarını geniş kayıplara neden olacağı düşüncesiyle redderek aşamalı politika önermektedirler. Ancak saygınlık konusunda önerileri yoktur.

Aktif maliye politikası konusunda keynezyenlere göre daha ılımlıdır. Özel sektörü dışlama etkisinin tam istihdam olmadan da söz konusu olacağına inanmaktadırlar. Özel sektörü dışlama etkisi kadar

özel sektörü çekme etkisine de inanmaktadırlar. Özel sektörü çekme etkisi, hükümet harcamalarının azalışı özel sektör harcamaları ile telafi edildiğinde meydana gelmektedir. Özel sektörü çekme etkisinde çarpan (-) işaretli olmaktadır. Ancak bu etkinin yeni klasik iktisatçıların kabul ettiğinden küçük olacağını belirtmektedirler.

C.2.2. Yapısalcı okul

Yeni keynezyenlerle bir çok ortak kavrama sahiptirler. Bu benzerlik nedeniyle de açıklamalar yakınlaşmaktadır.⁵¹

Yapısalcı okulun varsayımları şunlardır:

1-Reel ücret rijitliği ve yapışkanlığı söz konusu olmaktadır.

2-Faiz oranı merkezi rol oynamaktadır.

3-Doğal oran hipotezini kabul etmektedirler. İşsizlik oranı ekonominin yapısından kaynaklanmaktadır. Talep artışlarının genişletici etki yaratmaları kesin değildir, çünkü daraltıcı etkiler de görülmektedir.

4-İşsizliği açıklamada içerdekiler-dışardakiler yaklaşımını kullanmaktadırlar.

5-Ücretler kurumsal olarak veya pazarlık yolu ile belirlendiği için dışsaldır.

6-Fiyatlar sabit mark-up'la belirlenmektedir.

7-Enflasyonu işçi ve işveren güçleri belirlemektedir.

8-Gelişme yolundaki ülkelerde hammadde, sermaye donanımı ve ara malları hayati öneme sahip kabul edilmektedir.

Bu varsayımlardan hareketle faiz oranında artış daraltıcı para politikası veya devalüasyon enflasyonun hızlanmasına, ekonominin büyümesinin yavaşlamasına ve stagfasyona yol açmaktadır.⁵²

Paralel piyasalar üzerinde önemle duran yapısal iktisatçılar özellikle az gelişmiş ülkelerde bu piyasaların özelliklerini incelemiştir. Tobin'in teorisinden hareket etmektedirler. Kişilerin üç alternatifle karşı karşıya kalacağı kabul edilmektedir. Altın veya nakit, banka mevduatı ve ikinci piyasalar.

50 Lindbeck, 1994, a.g.e., s.374

51 Phelps, C.S., "Testing Keynesian Unemployment Theory Against Structuralist Theory: Global Evidence of the Past Decades, Recent Developments in Macroeconomics III", *American Economic Review*, 1991, s21-41.

52 Fry.M.J., *Money, Interest and Banking in Economic Development*, The John Hopkins University Press, 1989,

Monetarist İktisat	Yeni Klasik İktisat (Reel Konjonktür Teorisi) ⁵³	Yeni Keynezyen İktisat
Piyasalar açıktır. Ancak kısa dönemde dengeden sapılmaktadır.	Piyasalar açıktır. Beklenilmeyen durumlarda dengeden sapılmaktadır. (Dengeden sapılmanın nedeni arz, özellikle de teknoloji şoklarıdır.	Piyasalar açık değildir. Özellikle kısa dönemde yapışkanlıklar ve rijitlikler söz konusudur.
Rekabetçi piyasa geçerlidir.	Rekabetçi piyasa geçerlidir.	Eksik rekabet piyasası geçerlidir. Özellikle son dönemlerde dirseklili talep eğrisinde yoğunlaşmaktadırlar.
Ekonomi tam istihdama yakındır. Doğal oran söz konusudur.	Ekonomi tam istihdama yaklaşmaktadır. Tam istihdam çok uzak değildir. Doğal oran söz konusudur.	Ekonomi tam istihdamın uzağındadır. Rijitlikler ve yapışkanlıklar çok önemlidir. Histeresiz ve NAIRU söz konusudur.
Adaptif beklenti geçerlidir.	Rasyonel beklenti geçerlidir. Simetrik Bilgi vardır.	Rasyonel beklenti vardır. Asimetrik bilgi söz konusu olmaktadır. Mikro anlamda rasyonellik makro anlamda irrasyonelliğe neden olmaktadır.
Philips Eğrisi kısa dönemde geçerli, ancak uzun dönemde geçerli değildir.	Philips Eğrisini enflasyon-üretim ilişkisinde incelemişlerdir.	Monetarist görüşe yakındırlar. Histeresizin varlığı nedeniyle uzun dönemde monetaristlerden farklı düşünmektedirler.
Özel sektörü dışlama (itme) etkisini kabul etmektedirler. Ancak özel sektörü çekme etkisi ile ilgilenmemektedirler. Para politikası ve sabit kural önermektedirler. (Ancak nedenleri yeni klasik iktisattan tamamiyle farklıdır) Arz yanlı politikaya önem vermektedirler.	Özel sektörü dışlama ve çekme etkisi konusunda monetaristlerle aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Kredibiliteye ve arz yanlı politikaya önem vermektedirler.	Yeni keynesyen iktisatta göre, özel sektörü dışlama etkisi her iki uç durumda da değildir. Yine özel sektörü çekme etkisi de her alanda monetarist ve yeni klasik iktisadın belirttiği kadar büyük ve önemli değildir. Arz ve talep yanlı politika önermekle birlikte kendi aralarında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, iktisat teorilerinde gerek mikro gerekse makro iktisat çerçevesindeki gelişmeler genel bir teoriden çok iktisadı daha "reel" yapmaya yöneliktir. Paradigma değişikliğinden ziyade neo-klasik iktisat çerçevesinde ileri matematiksel tahminlerin kullanımı ile olup bitenleri açıklama çabasıdır. Bu yönüyle işletme ve siyaset bilimine yaklaşmakta, onlardaki bazı kavramları iktisada adapte etmektedir.

53 Reel konjonktür teorisi yeni klasik iktisat bölümünde incelenmiş ayrıldığı noktalar parantez içinde gösterilmiştir.

İktisat Teorisinde Son Durum ya da Eski Tartışmanın Yeni Formülasyonu

Hasan KİRMANOĞLU (*)

İktisat teorisi yaklaşık son kırk yıl içinde eski bir doktriner tartışmanın yeni bir biçim kazanmasına tanık oldu. Eski doktriner tartışma, devlet müdahalesine karşı olanlarla devlet müdahalesinden yana olanlar arasındaydı. 1960'lı yılların sonuna kadar devlet müdahalesine karşı olanlar formel iktisat teorisi çerçevesinde klasik modeli savunmaktaydılar. Başta keynesgiller olmak üzere devlet müdahalesinden yana olanların modeli ise IS-LM modeliydi. Oysa 1970'li yılların başından bu yana klasik model yerini yeni-klasik modele bıraktı. Eski ile yeni arasındaki farklılık ikincisinde beklentilerin "rasyonel" olmasıydı. Bu farklılık hem o günün değişen dünya ekonomik konjonktürüne devlet müdahalesine karşı olanların daha kolay uyum sağlamasını mümkün kılıyor hem de keynesgil yaklaşımına ciddi bir eleştirel darbe vuruyordu. Ancak keynesgiller bu eleştiriye cevap vermekte gecikmediler. Ortaya çıktı ki rasyonel beklentiler genel bir varsayımdır ve farklı teoriler tarafından kullanılması mümkündür. Bu yazıda önce rasyonel beklentiler varsayımına dayalı yeni-klasik model, daha sonra aynı varsayımaya dayalı keynesgil model ana hatlarıyla sergilenecektir.

Yeni-klasik model

Toplumsal bir bilim dalı olarak iktisat, doktrin-bilim iççeliğinin en yoğun biçimde yaşandığı disiplinlerden bir tanesidir. Bunda belki de, diğer etkenlerin yanı sıra, kurucusunun entellektüel kimliğinin önemli bir payı bulunmaktadır. Çünkü iktisat biliminin kurucusu sayılan A. Smith, felsefe yapan bir iktisatçı değil felsefe yaparken iktisatçı olmak zorunda kalan bir düşünürdü. Smith açısından sorun döneminin merkezi otoritesinden bağımsız ve özerk bir toplumun nasıl kurulabileceği idi. Bu nedenle, her türlü toplumsal otoritenin dışında kalan özerk bireyler tarafından oluşturulacak bir düzenin temellerinin belirlenmesi gerekmekte idi. Smith'e göre bu toplumsal düzen, serbest piyasa ekonomisine dayalı piyasa toplumu idi. Çünkü ancak piyasa toplumunda özerk bireyler, kendilerinin dışında ve üzerinde bir otorite-

ye ihtiyaç duymaksızın salt iktisadi çıkarlarından hareketle özerk ilişkiler kurabilirlerdi.

Bu bakımdan, piyasa ekonomisinin en etkin kaynak dağılımını gerçekleştiren bir sistem olduğunu ispatlamak, hakkındaki değer yargımız ne olursa olsun, aslında doktriner bir sorunsalın ürünü idi. İspatın yapılması, içsel tutarlılığı olan mantıksal bir yapının kurulmasını sağlamış olduğundan iktisat bilimi de böylece kurulmuş oldu.

Smith iktisadi düşünce tarihinde klasik iktisadın kurucusu olarak bilinmektedir. 1995 Nobel İktisat Ödülü'nün verildiği Lucas ise yeni-klasik iktisat yaklaşımının kurucusudur. Klasik iktisadın eskisi ile yenisi arasındaki temel farklılık doktrine değil aynı doktrinin ispatlanış biçimindeki farklılığa dayanmaktadır. Yeni-klasik iktisatçıların, başta Lucas olmak üzere, kuramsal olarak ispatladıkları ve ampirik sınamaların bir bölümünün de doğruladığı önermeye göre, iktisat politikaları ne üretimi ne de istihdamı artırır, sadece ve sadece fiyat artışlarına, yani enflasyona neden olur.

Böylelikle gösterilmek istenen, İkinci Dünya Savaşı ile 1973 Birinci Petrol Krizi arasında geçen yaklaşık otuz yıllık dönemin iktisat politikalarına damgasını vuran müdahaleci keynesgil politikaların geçersizliğidir. Lucas'ın ispatının dayandığı temel varsayımlardan bir tanesi, iktisadi karar birimlerinin beklentilerinin rasyonel bir biçimde oluşturulduğudur. Buna göre karar birimleri, iktisadi büyüklüklere ilişkin beklentilerini oluştururken bu büyüklüklerin sadece geçmişte aldıkları değerlere değil aynı zamanda gelecekte alacağı değerlere de bakarlarlar.

Geleceğe ilişkin tahminlerde her türden veri dikate alınmaktadır. En önemli verilerden bir tanesi de, hükümetin izleyeceği iktisat politikalarına ilişkindir. Örneğin hükümet bir sonraki yıl kamu harcamalarının artırılacağını ilan ettiğinde, içinde bulunan yılda, üreticiler arzlarını kısmakta tüketiciler ise taleplerini arttırmaktadırlar. Çünkü bir sonraki yıl izlenecek politikanın sonucunda fiyatlar artacağından

* Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

üreticiler arzlarını arttırmayı gelecek yıla erteleyip cari yılda kısmaktadırlar. Tüketiciler açısından ise tam tersi geçerlidir: Gelecek yıl daha pahalıya almak yerine bu yıl daha ucuza almak için bu yıl taleplerini arttırmak. Üretici ve tüketicilerin bu davranışları sonunda fiyatlar gerçekten de artmaktadır. Böylece, beklenen fiyat artışı ile gerçekleşen fiyat artışı örtüşmektedir. Beklentilerin rasyonel olmasının anlamı budur: İktisadi değişkenlerin beklenen değerleri ile gerçekleşen değerlerinin birbirine eşit olması.

Rasyonel beklentili keynesgil model

İktisat politikalarının geçersiz olduğu eleştirisinin kendilerine yöneltildiği keynesgil iktisatçılar cevap vermekte gecikmediler: İktisat politikalarının geçersizliğinin beklentilerin rasyonel olmasıyla hiçbir ilişkisi yoktur. Geçersizlik, iktisadi karar birimlerinin ekonominin içinde bulunduğu duruma ilişkin sahip oldukları modele dayanmaktadır. Bu model ise bütün piyasaların her an dengede olduğu yolundaki eski klasik doktriner imana dayanmaktadır.

Oysa iktisadi karar birimlerinin ekonominin içinde bulunduğu duruma ilişkin sahip oldukları model başka bir imana dayalı olan keynesgil bir model ise, iktisat politikaları daha da etkili olmaktadır. Bunun da formel, yani bilimsel olarak ispatlanması son derece basittir ve ampirik olarak doğrulandığı durumlar mevcuttur. Ekonomide gayri iradi işsizlik bulunduğunu ve firmaların da ürettikleri malların tamamını satamadıklarını düşünelim.

Ayrıca özel tüketim harcamalarının beklenen gelirin fonksiyonu olduğunu kabul edelim. Bu koşullarda hükümetin bir yıl sonra kamu harcamalarının artacağını ilan etmesi özel tüketim harcamalarını, beklenen gelirin belirlenme biçimine göre, iki farklı şekilde etkileyebilir. Eğer beklenen geliri, Lucas ve yandaşlarının eleştirdiği gibi, sadece geçmiş yıllardaki değeri belirliyorsa tüketim harcamalarında artış olmaz ve iktisat politikalarından umulan milli gelir ve

istihdam artışı gerçekleşmez. Çünkü, işsizlik ve mal piyasasında arz fazlası olduğundan ekonomi tam istihdam gelir düzeyinden düşük bir gelir düzeyindedir. Bu durumda, beklenen gelir geçmiş yıllardaki eksik istihdam düzeyinde olacaktır. Oysa iktisadi karar birimleri, Lucas ve yandaşlarının savunduğu gibi, beklenen gelir düzeyini belirlerken hükümetin bir yıl sonra kamu harcamalarını arttıracığı enformasyonunu dikkate alırlarsa tüketim harcamalarını arttırırlar ve böylece iktisat politikalarından umulan milli gelir ve istihdam artışı gerçekleşmektedir. Çünkü bu enformasyon, milli gelirin eksik istihdam düzeyinin üzerinde oluşacağı anlamına gelmektedir.

Bu enformasyona dayalı olarak milli gelirin bir yıl sonra artacağı beklentisi, beklenen gelirin artan fonksiyonu olan özel tüketim harcamalarının içinde bulunduğu yılda artmasına ve böylece milli gelirdeki beklenen artışın fiilen gerçekleşmesine neden olur. Bu ise rasyonel beklentiler yaklaşımının, ekonominin Keynes'in betimlediği biçimde olması durumunda iktisat politikalarının etkili olduğu anlamına gelmektedir.

Sonuç yerine

Eski tartışmanın yeni bir biçim kazanmış olması ilk bakışta zannedilebileceğinden daha önemlidir. Çünkü, görüldüğü gibi yeni-klassiklerin katkısı, olmasını arzuladıkları yerde, yani doktrinde değil bilimdedir. Bunun da nedeni rasyonel beklentiler yaklaşımının, özel bir doktrinin bilimsel olarak doğrulanmasını mümkün kılan bir yaklaşım olmayıp birbirine zıt doktrinlere dayalı kuramsal

ve ampirik çalışmalarda kullanılabılır nitelikte genel bir varsayım olmasından kaynaklanmaktadır. Yeni-klassiklerin katkısını bir cümle ile özetlemek gerekirse, iktisat politikalarının etkili olabilmesi için karar birimlerinin ekonominin işleyişiyle ilgili ne düşündüklerinin bilinmesi ve bunun dikkate alınması lazımdır demek yanlış olmayacaktır.

Ekonometride Neler Oluyor?

Meral KARASULU (*)

Ekonometri bugüne kadar ağırlıklı olarak dünyaya linear ve durağan bakmış bir bilim dalıydı. Bu bakışın teknik karşılığı, kendini ekonometri teorisinde ve uygulamasında en çok tekrarlayan en küçük kareler (least squares) yöntemidir. Tabii bu tekniğin farklı varsayımlar altında zenginleştirilmiş ve çeşitlendirilmiş şekillerini de aynı ana başlık altında toplamak mümkün. Bu tekniğin kullanımını ve popülaritesini değiştirmemekle birlikte, zaman serilerinin modellenmesine en önemli açılımlarından birini, bütünleşme (unit root) dediğimiz özellik kazandırmıştır. Bu özellik zaman serilerinin (en basit formuyla) Sabit bir ortalamaya geri dönmeyeceğini ve varyanslarının da sabit olmayacağını söyler.

Özellikle, zaman içinde sürekli artan makroekonomik seriler için bütünleşmenin en çok rastlanan sebeplerinden biri, serinin sabit, doğrusal bir trendden çok, seriyi oluşturan istatistiksel proses gibi stokastik bir trende sahip olmasıdır. Bu özelliğin yine basit küçük kareler yöntemiyle test edilebilir olması (bkz. Dickey, D.A. , ve Fuller W. A. (1979), "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root" *Journal of the American Statistical Association*, 74:427 - 31.) özellikle makroekonomik zaman serilerinin bütünleşme testlerinden geçirilmesini her ampirik çalışmada standart bir işleme dönüştürmüştür.

Bütünleşme olgusu tek başına zaman serilerinin yeniden ve farklı bir anlayışla modellenmesini getirmemiştir. Ancak serileri yaratan stokastik proseslerin durağan olmayabileceği dolayısıyla standart istatistik teorisi ile değerlendirilemeyecekleri genel kabul görmüştür. Bu gelişme makroekonomik teorilerin test edilmesinde, modellenmesinde ve yorumlanmasında çok önemli değişiklikler getirmiştir. Bu yazının konusu olmamakla birlikte, kısaca iş çevrimleri (business cycle) ve büyüme teorileri, para talep fonksiyonları tahmini, faiz paritesi teorileri, art-bitrage ilişkileri gibi konularda yeni bakış açılarının geliştirilmesinde belirleyici olmuştur diyebiliriz. Bu bakış açılarının oluşmasında bütünleşme olgusunun mantıksal devamı olan eş bütünleşme olgusu belki de bütünleşme olgusunun kendisinden daha da etkili olmuştur. Eş bütünleşme (cointegration)

(bkz. Engle R.F. ,ve Granger C. W. J. (1987), "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing" , *Econometrica*, 55:251-76.) aynı derecede bütünleşen birden çok serinin aralarında oluşturabilecekleri doğrusal bir kombinasyonun durağan bir ilişki oluşturma özelliğidir. Bir örnek vermek gerekirse, her ikisi de devamlı stokastik bir trendle artan iki seri uzun vadede birbirlerinden gittikçe uzaklaşabilirler. Böyle iki seri arasında ekonomi teorisinin öngördüğü bir denge ilişkisinin oluşması için bu iki serinin doğrusal bir kombinasyonun, yani aralarında oluşturdukları denge ilişkisinin durağan olması gerekir. Bu durağanlık ise her iki serinin de bu denge ilişkisinden sapmalarının uzun vadede sürekli biriken bir seri olmamasını gerektirir. Aksi taktirde herhangi bir zaman dilimi içinde bu iki seriyi ortaklaşa oluşturdukları bu denge noktasına geri çekebilecek bir çekim gücü kalmaz ve zaman içinde serilerin bu dengeden sapmaları birikerek onları bu dengeden geri dönülemez uzaklıklara taşırlar. Tüm buraya kadar anlatılanlar özünde doğrusal özellikleri tanımlamaktadır. Fakat doğrusal eş bütünleşme olgusu ekonometriye o kadar kısa sürede ve geri dönülemez bir pratik olarak girmiştir ki bu yazıda değinilmesi gereklidir. Ayrıca yazının bundan sonra değineceği konuya da dolaylı olarak çok önemli bir katkısı olmuştur. Bu katkı ise, hayatın yarattığı zaman serilerinin her zaman doğrusal ve sabit trendler izlemedikleri olgusunun kabul edilmesidir.

Bugün artık ekonometri teorisini ve uygulamasını belirleyen doğrusal olmayan hayatın bize sunduğu doğrusal olmayan ekonomik ilişkilerin analiz edilmesidir.

Ekonometri teorisinin bu noktaya gelişini matematikte sıkça kullanılan Taylor açılımıyla örneklemek mümkün. Bu örneği vermeden önce ekonometri teorisinin pratiğine çok yakın bir teori olduğunu ve kimi kez belirli pratiklerin ve/veya ampirik bulguların yerleşip kabul görmesinin ardından bir takım teorik açılımların yaşandığını da eklemek gerekiyor. Dolayısıyla hesaplama gücü, yani bilgisayar kapasitesinin son 10 yılda kattığı hızlı gelişmenin de pratik uygulamalarla teorik yenilikler arasındaki zaman farkını gittikçe kısalttığını söylemekte yarar var. Ör-

* Yrd. Doç., Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü

neğimize geri dönersek bugüne kadar hayatın doğrusal olmadığını bilmemize rağmen doğrusal olmayan ekonomik ilişkilere sanki birinci dereceden bir Taylor' açılımı uygulayarak bu ilişkilere doğrusal bir yaklaşma (approximation) sağlıyorduk. Birinci derecenin dışında kalan ve doğrusal olmayan kısmı ise Taylor açılımının kalıntısı olarak bir yana atıyorduk. Bu bakış açısının ekonometrideki karşılığı ise linear modellerdi. Ama ekonometri pratiğinin yaygınlaşması ortaya bu bilimin prestiji açısından hiç de parlak olmayan örnekler çıkarttı. Ekonometri pek çok ekonomi kuramının test edilmesinde olumsuz sonuçlar çıkartıyor, bir takım ekonomik ilişkileri açıklamakta ve tahmin etmekte aciz kalıyordu. Bunun sonucu olarak ekonometristler yukarıda değindiğim Taylor açılımı benzetmesinde artık ikinci üçüncü dereceden yaklaşımlara döndüler ve karşımıza doğrusal olmayan modeller çıktı. Bu modeller o kadar çok çeşitlendi ve kabul gördü ki artık doğrusal olmayan ekonometri pek çok okulda bağımsız bir ders olarak okutuluyor, bu konuda uzmanlaşan meslek dergileri yayınlanıyor.

Bu çeşitlilik içinde değinilebilecek pek çok doğrusal olmayan model var. Bunların en çok bilinenleri, doğrusal olmayan eş bütünleşme modelleri, stokastik volatilité modelleri, varyansı modellemeye çalışan GARCH (Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity) modelleri v.s. sayılabilir. Ancak benim bu yazıda asıl değinmek istediğim eşik (threshold) modelleri. Bu modeller aslında çok eski bir geçmişe sahip olmakla birlikte zaman serileri çerçevesinde kullanımlarının yaygınlaşması son üç yılın ürünüdür. Bu modellerin temel özelliğini özetlemek için bir kaç bilinen ekonomik ilişkiye değinmekte fayda var. Pek çok ülkede işsizlik serisi iş çevrimi sırasında asimetrik özellikler göstermektedir. Yani işsizlik büyüme dönemlerinde, daralma dönemlerinde olduğu kadar değişmemektedir. Bu serinin grafiğine bakıldığında belirgin bir alt ve üst limit içinde asimetrik olarak dalgalanan bir hareket görülmektedir. Bu alt ve üst limitler zaman içinde değişiyor olabilir ama bir alt ve üst limitin olması bize, büyüme dönemlerinde işsizlikteki azalmanın var olan işgücüyü, daralma dönemlerinde ise daralmanın boyutunun, var olan iş kanunları ve kapasite kullanımı esnekliği ile sınırlı olduğunu hatırlatır.

Farklı vadedeki faiz oranları arasındaki farka bakıldığında da karşımıza aynı türden bir resim çıkar. Vadeler arası arbitraj, faiz oranları arasındaki farkın belirli bir risk ve işlem maliyetinin dışında artmamasını gerektirir. Bir diğer örnek ise müdahaleci ekonomi politikalarıdır. Örneğin hedef kabul edilmiş bir kur bandı içinde serbestçe oynayan kura hükümet müdahale etmez. Fakat kur bu bandın dışına çıkma eğilimi gösterdiğinde müdahale başlar ve kur bandının içine dönmeye zorlanır. Tüm bu örneklerde ortak özellik, modellenmeye çalışılan ister tek bir seri, ister iki seri arasındaki ilişki olsun, bu seri ya da iliş-

kinin belirli bir eşik öncesinde ve sonrasında farklı hareketler oluşturduğudur. Eşik modelleri hem bu eşik ne olduğunu, yani sayısal değerini, hem de bu eşik belirleyen değişkeni modellemeye çalışır. Kendini eşikleyen seriler (self-exciting threshold models) doğrusal olmayan ekonometri içinde üç yıldır en popüler olanlarıdır. Aşağıdaki denklem bu modellerin basit bir representasyonudur:

$$y_t = \sum_{i=1}^k \beta_i y_{t-i} + \varepsilon_t \quad \text{eğer } y_{t-d} \leq 0$$

$$y_t = \sum_{i=1}^k \gamma_i y_{t-i} + v_t \quad \text{eğer } y_{t-d} > 0$$

Burada modellenmeye çalışılan seri y_t , eşik değeri θ , ve eşik belirleyen değişken de serinin d zaman öncesi değeridir, ε ve v ise bu farklı iki durumdaki hata terimleridir. Bu model SETAR (k) olarak anılır.

Tabii ki model y_{t-d} yerine başka bir değişken kullanılarak ya da açıklayıcı değişkenlere y_t 'den başka dışsal değişkenler eklenerek de zenginleştirilebilir.

Eşik modellerinin popüleritesi ekonomik serilerde gözlemlenen bir takım doğrusal olmayan özellikleri tekrarlayabilmelerinden ve görece olarak uygulamalarının kolay olmasından kaynaklanmaktadır.² 1993 yılından başlayarak bu modeller bütünleşen seriler, panel veri setleri ve eşbütünleşen seriler için de genelleştirilmiştir.

Yaşamın doğrusal olmadığını kabullenmek belki de ekonometrinin attığı en önemli adımdır. Ama bu adımdan sonrası çok kolay bir yol değil. Tek bir doğrusallık var ama doğrusal olmayan nasıl doğrusal olmadığını betimleyecek binbir türlü model var. Eşik modelleri, yukarıda da bahsedildiği gibi bunlardan sadece bir tanesi. Kanımca bu yolda atılacak en sağlam adımlar her zaman için **ekonometri** kelimesi içinde **ekono** kökünün varlığını unutmayanlardan gelecektir. Eşik modellerini özetlerken değindiğimiz bir kaç ekonomik ilişki bu modellerinin 80'li yıllardan beri durduğu raftan indirilmesini ve yaygın şekilde kullanılmasını getirdi. Yani tekniği anlamlı kılan yine ekono kuramı içinde cevap vermeye çalışılan bir takım sorular oldu. Bundan sonra da böyle olması dileğiyle.

¹ Taylor açılımı herhangi bir fonksiyonun, n dereceli bir polinom ve fonksiyona yaklaşım hatasından oluşan bir kalıntının toplamı olarak yazılabileceğini söyler.

² Eşik modelleri için bkz., Tong, H. (1983) *Threshold Models in Non-Linear Time Series Analysis*, Springer Verlag, New York.

Paradigmanın Yitimi

İngilizlerin ünlü Muhafazakar The Economist dergisi 1990 yılının sonuna doğru modern iktisadi düşüncenin gelişimine damga vurmuş kimi önemli akademik çalışmaları özetleyip yorumlayan ve 10 makaleden oluşan bir dizi yayınlamaya başladı. Bu dizide her hafta, modern klasik iktisadın kilometre taşı olarak nitelendirilebilecek bir makale tanıtılıp, tartışıldı. The Economist söz konusu diziyi yayınlamaya başlamadan önce, giriş niteliği taşıyan ve okuyucuları için deyim yerindeyse sahneyi düzenleyen bir özete 3 Kasım 1990 tarihli sayısında yer verdi. İktisat Dergisi okuyucuları için özellikle iktisat öğrenimi görmekte olanlar için- ilgi çekici ve faydalı olacağından şüphe duymuyoruz.

Kabaca 1950'den sonraki 25 yıl boyunca, iktisatçıların birbirleriyle hiçbir zaman anlaşamadıklarına dair klişelere karşın, büyük iktisadi sorunlar üzerinde geniş bir akademik konsensusun varolduğundan söz etmek haksız bir ifade olmayacaktır. Bu dönemde hemen hemen bütün iktisatçılar "neoklasik sentez" adını verdikleri ekole inanıyorlardı. 1970'lerin başında kimi teorik tartışmaların ve talihsiz iktisadi olayların bir araya gelmesiyle birlikte bu konsensus çöktü. İktisatçılar çöküşten bu yana onu tamir etmek için çaba gösteriyorlar ancak bu konuda çok az yol alabilmiş durumdalar.

Bu ekole neoklasik sentez adı verilmişti çünkü klasik iktisadın geçerliliğini koruyan öğeleriyle klasisizmi çürütmek üzere oluşturulmuş olan Keynezyen teorileri bünyesinde birleştirmek iddiasındaydı. Bu ekoller karışımında klasik gelenek temel çıkış noktalarını ve metodolojiyi sağlıyordu -bunların en önemlisi (a) iktisadi ajanların (firmalar, işçiler, tüketiciler) rasyonel olduğu ve (b) bir ekonominin tanımlanış tekniğinin arz ve talebin dengesini sağlamak için fiyatların uyarlandığı bir dizi piyasaya (mal, emek, para) olduğu düşüncesi idi.

Sorun şuydu ki, klasik iktisat özel bir tür arz fazlası -emek piyasasındaki; diğer adıyla işsizlik- karşısında bariz bir biçimde yetersiz kalıyordu. Rasyonel ajanlar ve kısıtlamaya tabi olmayan piyasalar görünüşte bir ekonomiyi tam istihdamda tutmalıydı. İşsiz işçiler ücretleri aşağı çekerler ve böylece emek talebini kırbaçlardı. Klasik gelenekte bunu sürekli olarak işsiz kalanlar çalışmamayı tercih edenlerdir fikri izliyordu; işsizler kendilerine sunulan ücretle çalışmamayı tercih etmiyorlardı, o kadar.

Bu özellikle 1930'ların Büyük Depresyonundan sonra ikna edici bir açıklama olmaktan çıktı. Keynezyen devrim klasik araçları pek çok soruyla yüz yüze getirmişti ancak bunlar arasında en önemli olanı "işsizliğe yol açan nedir?" sorusuydu. Bunu bir paradoks izledi. Klasik ortodoksluğa meydan okur, onu çoğu kereler alaya alırken Maynard Keynes ve onu izleyenler neoklasik sentezin klasik yaklaşımı

kurtarmak için kullanacağı kavrayış biçimini sağlıyorlardı. Bunlardan biri ve en önemli fiyatların katılığı -fiyatların (ve özellikle emeğin fiyatı olan ücretin) yavaş hareket ettiği düşüncesi- nosyonuydu.

İktisadi ajanlar hala rasyonel biçimde şahsi çıkarlarının izinden gidiyorlardı; piyasalar bir ekonomiyi denetlemek için hala iyi bir yoldu. Bu açıdan keynezyen makroiktisat hala "klasik"ti. Ne var ki, yavaş değişen fiyatlar, özellikle kısa vadede, bir ekonominin davranışları konusunda büyük değişikliklere yol açıyordu.

Firmaların herhangi bir sebeple emek taleplerini azalttıklarını varsayın. Klasik modelde ücretler çabucak düşecektir; bu yeni, düşük ücret düzeyinde, kısmen firmalar daha fazla işgücü talep edeceği ve kısmen bazı işçiler çalışmaktan vazgeçecekleri (iradi olarak istihdam dışı kalacakları) için "tam istihdam" restore edilecektir.

Eğer ücretler katıysa, o zaman herhalükarda iş arayan işçilerin sayısı firmaların kiralamak istediğinden fazla olacaktır. En azından bir süre için emek arzında bir fazlalık -işsizlik- olacaktır. Tedricen, keynezyen dünyada bile, emek piyasasındaki arz fazlası ücretleri aşağıya çekecek ve bunu takiben tam istihdam restore edilecektir. Böylelikle uzun vadede ("hepimiz öldüğümüz zaman") ekonomi klasik bir görünüme sahip olacaktır. Kısa vadede -tıpkı gerçek hayatta olduğu gibi- ekonominin başı işsizlik nöbetleriyle dertte olacaktır.

John R. Hicks

Klasik Keynes

Neoklasik sentez böylelikle keynezyen bir kısa dönemi klasik bir uzun dönemle birleştirir. Aynı zamanda, talep yanı ile arz yanını da birleştirilmiş olur. Talep yanı Oxford'dan Sir John Hicks ve sonrasında Harvard'dan Alvin Hansen tarafından son derece detaylı bir biçimde geliştirildi. Onlar geçtiğimiz 40 yıl içinde iktisat eğitimi görmüş herkesin aşına olduğu bir modeli oluşturdular; IS-LM analizi. MIT'den Paul Samuelson ve Yale'den James Tobin gibi diğer pek çok parlak isim Hicks-Hansen'in attığı temel üzerine sofistike analiz kuleleri inşa ettiler.

Neoklasik sentez IS-LM yaklaşımının parlak açıklama gücü sayesinde bu kadar uzun bir süre hüküm sürebildi. Bu yaklaşım altı temel iktisadi ilişkiyi, eksenlerinin birinde faiz oranlarının diğerinde üretim miktarın (daha doğru bir ifade ile toplam talebin) yer aldığı, birbiriyle kesişen iki eğriden oluşan bir diyagrama indirgiyordu.

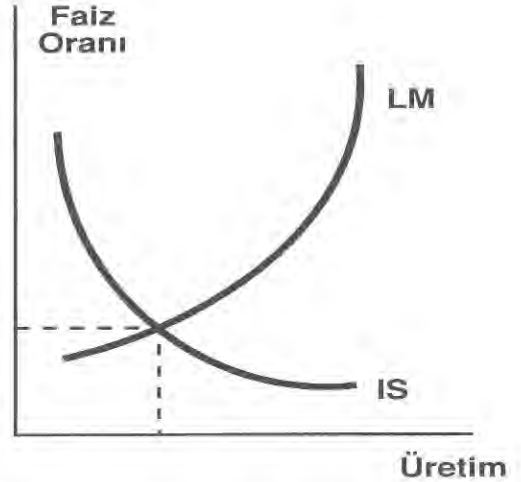
En basit IS eğrisi tüketimi (tüketim fonksiyonu) açıklayan bir denklemi; yatırım düzeyini açıklayan bir başka denkleme; ve denge durumunda tasarrufların yatırıma eşit olduğu kuralını içerir. En basit LM eğrisi: "değişim" saikiyle yapılan para talebini açıklayan bir denklemi; "spekülasyon" saikiyle yapılan para talebini açıklayan bir başka denkleme; ve para talebinin para arzına (hükümetçe sabitlenmiş olan ve böylelikle sistemin dışında belirlenen) eşit olması gerektiğini söyleyen ikinci bir denge kuralını içerir.

Hansen, Alvin H.

IS eğrisi piyasaya mallar açısından bakar ve faiz oranları düştüğünde toplam talep (artan yatırım ve tüketim sayesinde) yükselir der; bu nedenle aşağıya doğru eğimlidir. LM eğrisi piyasaya para açısından bakar ve toplam talep arttığında, faiz oranları artar (çünkü daha yüksek toplam talep aynı zamanda paraya olan talebi artırır) der; bu nedenle LM eğrisi yukarı doğru eğimlidir. Ekonomi sadece bu iki eğrinin kesiştiği noktada dengededir. Diğer herhangi bir noktada diyagramın temelini oluşturan altı ilişkiden biri ya da daha fazlası uyumsuzluk yaratan bir konumda olacaktır.

Neoklasik sentez arzı emek piyasasına bakarak açıkladı. Buradaki düşünce istihdam düzeyine dayanmaktı; bir başka denklem ("üretim fonksiyonu") aracılığıyla istihdam edilen emek miktarı ekonominin üretim düzeyini belirleyecekti. Ücret katlıklarının devreye girdiği yer de burası oldu. Eğer ücretler parasal olarak sabitse (Keynes'in varsayımı), o zaman toplam fiyat düzeyinde bir yükselme ücretleri reel olarak aşağıya çekecek, bunu takiben emeğe olan

talebi, üretimi ve istihdamı artıracaktır. Fiyatlarda yaşanacak bir düşüş reel ücretleri artıracak, emek talebini aşağıya çekecek ve üretimin ve istihdamın düşmesine yol açacaktır.

Emek piyasasındaki katı-ücret tanımlaması toplam talep ve arzın entegre edildiği bir model üretebilmek üzere IS-LM analiziyle evlendirildi. Bu 1960'lardaki büyük kompüterize tahmin modellerinin makina dairesiydi- kantitatif bir bilim olarak dünyayı daha müreffeh hale getirmeye çalışan iktisadın altın çağıydı o günler. Yıllarca hemen hemen bütün makroekonomik araştırmaların başlangıç noktası burası oldu.

Neoklasik sentezin düşüşü enflasyon karşısındaki tutumundan kaynaklandı. IS-LM yaklaşımının erken versiyonlarının Phillips Eğrisi ile bağdaştırılması kolaydı. İlk kez 1958 yılında William Phillips tarafından yayınlanan bir makalede tanımlanmış olan Phillips eğrisi bir teori değil fakat iktisadi bir gözlemdi. Düşük düzeydeki işsizliğin yüksek enflasyonla el ele gidebileceğini veya tersinin söz konusu olabileceğini söylüyordu. IS-LM yaklaşımının fiyatlarda bir yükseliş olması durumunda reel ücretlerin düşeceğini ve bunun tedricen üretimi ve istihdamı artıracığını söylediğini hatırlayın. Böylelikle belki de Phillips eğrisinin söylediği gibi sürekli yükselen fiyatlar -enflasyon- üretimi ve istihdamı yukarıda tutabilirdi.

Meltdown Friedman

Herşey yerli yerine oturmuş görünüyordu. İktisatçılar kısa süre içinde enflasyon ile işsizlik arasındaki ödünleme ilişkisinden söz eder olmuşlardı. Hükümetlere fiyat istikrarını hedeflemenin, kendi içinde arzulanır birşey olsa bile insanları işlerinden atmak anlamına geleceği söylendi. Sorun üretim-enflasyon ödünlemesinin nasıl kullanılacağına düğümleniyordu.

1968'de Chicago Üniversitesi'nden Milton Friedman ve Pennsylvania Üniversitesi'nden Edmund Phelps tarafından kaleme alınan iki ayrı makale tarafından bu teori parçalandı. Bu çalışmalar gözlerini mikroekonomik temellere çevirmişlerdi. Neoklasik

sentezin söylediği gibi enflasyonun reel ücretleri aşağıya çektiğini ve böylelikle emek talebini artırdığını düşünelim. Peki ya emek arzı tarafında durum nedir? Eğer işçiler daha önce olduğu kadar emek arz etmek istemezlerse, emek talebindeki artış istihdamın artmasına yol açmayabilir.

Doğru, eğer işçiler reel ücretler konusunda yanıtlıyorlarsa -eğer yükselen fiyatların reel ücret artışına set çektiğini anlamıyorlarsa- daha güçlü bir emek talebi istihdamı artıracaktır. Fakat Phillips eğrisinde bunun doğru olabilmesi işçilerin her zaman aynı hatayı yapmaları gerekmektedir. Yıllık enflasyon oranı yıllarca % 10 olabilir ancak işçilerin hep gelecek yıl fiyatların istikrara kavuşacağını ummaları gerekir; aksi halde reel ücret kayıplarını karşılamak amacıyla daha yüksek parasal ücretler talep edeceklerdir.

Bu gülünç bir varsayımdır. Süreğen enflasyon her seferinde sürpriz olarak algılanmaz. Sürekli artan enflasyon için bu geçerli olabilir; bu durumda çıktı ile gösterdiği artış ölçüsünde enflasyon arasında bir ödünleme ilişkisi kurulabilir. Fakat bu bile geçici olacaktır. İnsanlar yükselen enflasyona uyum sağlamayı tıpkı süreğen enflasyon için olduğu gibi öğreneceklerdir.

Friedman-Phelps saldırısının sonucu Phillips eğrisini kaydıran beklentiler oldu. Bu, eğer enflasyon tam olarak tahmin edilebilirse, enflasyonla istihdam arasında herhangi bir ödünlemenin sözkonusu olmayacağını söylüyordu. Phillips eğrisi ortaya sadece, o da kısa bir süre için, ekonomide beklentilerin bir sürprizle karşı karşıya kalması durumunda çıkarılıyordu.

Yapılan saldırılar içinde ileri görüşlülüğü dolayısıyla Friedman-Phelps'inki en etkileyici olanıydı çünkü gerçekler henüz eski Phillips eğrisiyle uyumlu gözükmeye devam ettiği sırada gündeme getirilmişti. (Kitlese işsizliğin eşlik ettiği hiperenflasyon gibi tarihsel dönemler özel durumlar olarak kabul edilerek gözardı edilebilirler.) Friedman ve Phelps, Phillips eğrisinin iflas edeceğinde ısrar ettiler.

Öyle de oldu. 1970'ler stagflasyonu -Phillips eğrisinin hiçbir zaman olmayacağını söylediği yüksek enflasyonun ve yüksek işsizliğin bir arada olması durumunu- getirdi. Friedman ve Phelps haklı çıktılar, neoklasik sentez çürütülmüş oldu ve 25 yıllık konsensus çöktü.

İlginç zamanlar

Geçtiğimiz 15 yıl süresince iktisatçılar neoklasik sentezin yerini alacak yeni bir paradigma arıyorlar. Bir grup, Chicago Üniversitesi'nden Robert Lucas ve Stanford'dan Thomas Sargent önderliğinde oluştu. Friedman-Phelps saldırısının ruhuna uygun bir biçimde yeni klasik ekol çerçevesinde çalışmalarını piyasaların temizlendiği kabulüne dayandırıyorlar. Bir başka gevşek koalisyon olan yeni keynezyenler bu varsayıma meydan okuyorlar; ancak bu

ekolün taraftarları da Phelps ve Friedman'dan ilham alarak tarafları piyasa aksaklıklarının mikroekonomik sebeplerini keşfetmek konusunda dikkatli davranıyorlar.

Neoklasik sentez iktisadi düşünce üzerinde kuvvetli bir etki yapmaya devam ediyor. Öğrenciler hala makroekonomiye ilk adımlarını IS-LM analizini öğ-

renerek atıyorlar ve son yıllarda yapılan pek çok araştırma eski modelin uyarlanmış ya da rafine edilmiş bir şekli olarak görülebilir. Hala pek çok ekonometrik modelin iskeletini bir IS-LM sistemi oluşturuyor. Mamafih, makro ekonomik tahminler, gelecek yazıda nedenleri açıklanacağı üzere akademik saygınlığını yitirmiş durumda. Günümüzün önde gelen teorisyenleri arasında çok azı düşüncelerini eski çerçevede tutmayı verimli buluyor. Farklı ekoller arasındaki modern tartışmalarda iktisatçıların geçmişten söz ediyor olmalarının en büyük nedeni budur.

Neoklasik sentezin çöküşü sadece makroekonomiyi değil, iktisadın diğer branşlarını da etkiledi: Mikro ekonomik temeller ve onları keşfetmek için ihtiyaç duyulan zorlu matematiksel teknikler üzerine yapılan vurgu bütün konunun karakterini değiştiriyor. Sonuçta bazı yönlerden iktisat hiç olmadığı kadar içe dönük hale geliyor. Fakat iktisat aynı zamanda pratik öneme sahip, tamamen yeni sorunlarla uğraşmayı öğreniyor. Bundan sonraki makaleler yeni bir sentezin ufukta görünmediğini ortaya koyacak -ancak iktisat bu haliyle uzun yıllar boyunca olduğundan çok daha canlı ve çekici hale gelmiş durumda.

William Phillips

Edmund S. Phelps

Türkçesi: Kemal ÜLKER

KAYNAĞINDAN...

Çift pastörize - Sütü - Vitaminli...

BİRMA

**TRAKYA
BİRLİK**
ÜRÜNÜDÜR

"Mutfağınıza bereket, sağlık."

Temel Tahlil Birimi Olarak Birey (*)

Sue HIMMELWEIT

Bu yazı, ortodoks teorinin, temel birimi konusunda yaptığı seçişi değerlendiriyor: Bireyi. Yazı, ortodoks teorinin tam rekabet, tercihlerin karşılıklı bağımlı olmayışı ve bunun gibi başka varsayımların eklenmesiyle türettiği tikel sonuçlar üzerine değil. Bu ilerdeki yazıların konusu olacak. Burada yalnızca temel yöntemle, bireyin başlangıç noktası olarak kullanılmasıyla ilgilenmekteyiz. Bunu yaparken, başka varsayımları kullanan sonuçlardan söz edeceğiz; ama bu varsayımlar hiç de durumda özsel değildir. Bunlar değiştirilebilir, sonuçlarda buna uygun düşen değişiklikler ortaya çıkar, ama muhakemenin temel yapısı değişmez. Özel olarak ilk iki bölümde ortodoks teori ve bu teoriye serbest rekabet çerçevesi içerisinde yöneltilen bir eleştiri irdeleniyor. Ne var ki bu, muhakeme açısından özsel değildir. İktisadî görüngülerin bireysel zevklerden, donanımlardan ve teknolojilerden türetilmesi yöntemi, rekabetçi olmayan ekonomilerin ele alınmasına yönelik ortodoks çabalar için de geçerlidir. Ulaşılan sonuçlar, o denli derli toplu değildir; söz gelimi dengelerin biricikliği kesinkes çöker, ama metodolojik yaklaşım aynıdır ve bizi burada ilgilendiren de budur.

Bu yazı dört bölümden oluşuyor. İlkinde ortodoks iktisatın yöntemi olarak bireycilik ile bunun ideolojik içermelerinden bazıları tartışılıyor. İkinci bölüm, "Cambridge Eleştirisi" olarak anılmaya başlanan yaklaşımın ışığında bu yöntemin mantıkî tutarlılığını inceliyor. Üçüncü bölüm, ortodoks iktisatın alanını ve genelliğini ele alıyor. Nihayet yazı, toplumumuzun ortodoks teorinin açıklamakta başarısızlığa uğradığı temel yönlerinin incelenmesi ve bu başarısızlığın neden kaçınılmaz olduğunun açıklanmasıyla sona eriyor.

Ortodoks iktisatın yöntemi

Ortodoks iktisatın yöntemi, ekonomiyi oluşturan tek tek birimlerden işe başlamak, bu bireysel birimlerin, ya da ortodoks iktisatın sevdiği deyimle ajanların, işleyişini araştırmak, sonra da bu birimlerin davranışını derneşik hâle getirerek bir bütün olarak ekonominin davranışının teorisini kurmaktır. "Birim"

ve "ajan" gibi yansız kelimeler, gerçekte insanlara ya da insanların örgütlenmelerine, işçilere, sermayecilere, tüketicilere, firmalara ve başkalarına atıf yapar. Bu birimlerden her hangi birinin davranışının teorisi aynıdır: Söz konusu birimin bir amacının olduğunun, yani her hangi bir şeyi azamileştirmeye çalıştığının ve o bireysel birimin ekonomi içindeki tikel rolünün getirdiği tahditler altında bu amacın en etkin biçimde peşinde koşmayı başardığının varsayılması. Demek ki birimler, yalnız iki bakımdan birbirinden farklıdır. Birinci olarak, amaçları farklı olabilir; insanlardan oluşan birimlere genellikle faydayı azamileştirdikleri, firmalara ise kârı azamileştirdikleri gözüyle bakılır. İkinci olarak, tahditler değişiktir. Tüketicici, geliri ve metaların fiyatlarıyla sınırlıdır; firma teknolojiyle, verilmiş bir çıktıyı üretmek için gerekli olan girdilerle, ayrıca girdilerin alınıp çıktıların satıldığı fiyatlarla sınırlıdır. Sermayecinin tahdidi ise, farklı yatırım türlerinden elde edilebilecek getiri hadleridir; ve bunun gibi.

Böylece ortodoks iktisatçı, sırf bireysel birimlerin amaçları ile tahditlerinden kalkarak ekonominin tümünün işleyişine ilişkin bir teori kurar. Bunun nasıl yapıldığını daha ayrıntılı olarak incelemeyen önce, teorisin vermesini beklediğimiz cevapların niteliği konusunda kimi ön görülerde bulunmaya şimdiden çalışabiliriz.

Ortodoks teorinin yapı taşları bireysel birimlerin amaçları ile tahditlerinden ibaret bulunduğuna göre bu yapı taşları değişmeden ekonominin bütünüyle ilgili sonuçların değiştirilebilmesi olanaksızdır. Birçok ortodoks kuramcının¹ bu sonuçların çağdaş... ..dığı ideolojik mesaj saydamlık kazanır. Politika, iktisadi sistem içinde hiçbir rol oynayamaz. İktisadi sistemin istenmeyen her hangi bir yönünü değiştirmenin yolu siyasal örgütlenme değil, bu yapı taşlarını, sistemi oluşturan bireysel amaçlar ile tahditleri, değiştirmektir. ortodoks teorisin, niyeti, kendisini benimseyenlerin bilinçli niyeti her zaman bu olmasa dahi, kapitalist iktisadi sistemi haklı çıkarma olan bu teorisin, bu sınırlı potansiyel değişme alanlarını bile nasıl kuşa çevirdiğini ilerde göreceğiz. Son derece incelikli olan bu haklı çıkarma süreci, birtakım ahlâ-

* , Francis Green ile Peter Nore'un derlediği *Economics: An Anti-Text* (London; Macmillan, 1977) adlı kitaptan Nail Satlıgan tarafından çevrilen bu yazı daha önce *İktisat Dergisi*'nin (Aralık 1986 tarihli 256. sayısında) yayınlanmıştır.

kî savların da, ilerde göreceğimiz gibi, ara sıra ortaya çıkmasına karşın, doğrudan doğruya bunlara dayanmaz. Onun yerine kapitalist sistem, doğal ve mantıkîymiş gibi gösterilir.

Muhakeme kabaca şöyledir. İnsanlar, tüketim yoluyla ihtiyaçlarını karşılamak isterler. İş bölümü ve bunun sonucu olan mübadele, herkesin tatmininin artmasına yol açar. Bu, kişinin çalışma kapasitesi dahil, her türlü metanın satışı için geçerlidir. Kimse satmaya zorlanmaz; o hâlde kim satış yapıyorsa onun durumu iyileşiyor demektir. Dolayısıyla toplum örgütlenişinin en doğal yöntemi, herkesi dilediği mübadeleleri yapmakta serbest bırakmaktır. Öteki iktisadî örgütlenme sistemleri, serbest mübadeleye izin verilmeyen özgül alanlarla belirlenir. Örneğin feodalizmde serbest emek piyasaları, sosyalizmde "sermaye" piyasaları yoktur. Bireyin mübadeleye girme özgürlüğü üzerindeki böylesi kısıtlamalar doğa dışıdır (dolayısıyla istenmez). Mantıkça, olabilecek mübadelelerin hepsine izin veren kapitalist sistem, en doğal olanıdır.

Bu muhakeme ortodoks teori için tipiktir. Farklı toplumların yalnız mübadele ilişkileri yönünü inceler. Feodalizm, kapitalizm ve sosyalizmin başka ilişkiler bakımından birbirinden temelde farklı olduğunu ya da, hiç değilse, bu gibi başka ilişkilerin, söz gelimi üretim ya da politika ilişkilerinin, iktisatçının ilgi alanına girmediğini göz önünde tutmaz. Ortodoks teori, yalnız mübadele ilişkilerini inceler. Bunu da temel birimlerini, tahditler altında bir şeyleri (genellikle fayda, gelir ya da kâr) azamîleştiren iktisadî ajanları, mübadelenin yer aldığı piyasalarda bir araya getirerek yapar. Daha sonra bu piyasalar, miktarları ve fiyatları bulmak üzere tahlil edilir. Böylece ortodoks iktisat teorisi, birinci olarak, toplumun incelenmesini mübadele ilişkilerinin incelenmesine indirger; ikinci olarak da, mübadele ilişkilerini insanlar arasındaki ilişkiler olarak değil, şeyler arasındaki ilişkiler olarak inceler.

Bir mübadele bağıntısı, değişik miktarlarda iki meta arasında bir orantı olarak gözükür. Şu kadar kilo tereyağı, şu kadar topla mübadele edilmektedir. Ortodoks iktisatçıya göre bu orantı, bu sayı, salt top ve tereyağının potansiyel tüketicilerinin tercihleri ile her bir metanın üretimine giren teknolojiden "mantıkî olarak" türetilir. Nasıl yapar bunu? Bu problem üstünde çalışmaya "kısmî denge tahlili" yöntemiyle başlar. Yöntem "kısmî" olduğu gibi her seferinde tek bir piyasayı, burada topların (tereyağı ya da herhangi bir şeyle) mübadele edildiği piyasayı, ele alması anlamında daha kolaydır da. Ama ortodoks teori, ancak "ekonomi"yi oluşturan piyasaların tümüne sonradan bir bütün olarak bakması sayesinde ki bireysel tercihler ile teknolojiden mübadele orantılarına giden yolu sonuna dek katettiğini iddia eder.

Kısmî denge tahlilinde, incelenmekte olan tek piyasadaki fiyat dışında bütün fiyatların sabit olduğu kabul edilir. Öbür fiyatlar, top piyasasına katılan bireylerin, kararlarını verirken kullandıkları birer bilgidir. Bu fiyatlar bir kez verince ortodoks teori, bize bireysel tercihler ile donanımlardan ve top üretimi teknolojilerinden biricik bir "mantıkî" top fiyatına ve el değiştiren top miktarına uzanan basit bir dönüşüm sunar. Çünkü top üreticileri, arz çizelgelerini tekno-

loji tahdidi altında kârlarını azamîleştirmekten başka hiç bir şeyi göz önünde tutmaksızın türetirler; bu çizelge ise, verilmiş her hangi bir fiyatta (ortaklaşa) arz edecekleri biricik bir top miktarını verir. Benzer şekilde her bir potansiyel top tüketicisi (yani herkes), geliriyle tahdit edilmiş faydasını tüketim tomarının bütünü (top ve başka her şey) üzerinde azamîleştirecek, verilmiş her hangi bir fiyatta kaç tane top satın alacağını kararlaştırır. Böylece her verilmiş top fiyatı için tüketicilerce talep edilecek biricik bir toplam top miktarı (ayrıca öteki metaların miktarları) belirlenmiş olur. Bu talep ve arz çizelgelerini bir araya getirdik mi, alınıp satılan topların denge fiyatı ile miktarı hemen belirlenmiş olur. Demek ki gördüğümüz gibi, başka fiyatlar verilmişken, her hangi bir piyasadaki fiyatı bireysel tercihler ile gelirler (talep cephesinde) ve teknoloji (arz cephesinde) "otomatik olarak" belirlemektedir. "Otomatik olarak" derken üreticiler ile tüketicilerin kâr ile faydayı azamîleştirdiklerini kastediyor, yani ortodoks iktisatçıların "mantık" ve "rasyonelliğine" dönüyoruz. Üreticilerin üretim yaparken bir metal üretmenin marjinal maliyetinin o metanın fiyatına eşit olmasını, tüketicilerin ise tüketim yaparken bir metal tüketmenin marjinal faydasının o metanın fiyatıyla orantılı olmasını gözettiklerini söylemek, aynı şeyi ifade etmenin bir başka yoludur. Ama bu, fayda ve kârın azamîleştirilmesine ilişkin temel varsayımlardan türetilen başlangıç varsayımlarına oranla daha az anlamsız, hatta teknik açıdan daha da kaçınılmaz görünen bir sonuçtan başka bir şey değildir.

Ortodoks iktisatçının bu şekilde "tahlil ettiği" piyasalar, firmalarca arz edilip hane halklarının tüketilen sıradan metaların piyasalarından ibaret değildir; o, firmalarca tüketilip hane halklarının arz edilen başka şeylerin piyasalarını da tahlil eder. Bunlara "üretim faktörleri" adını verir; üretimde girdi olarak kullanılabilen her hangi bir şey (üretmiş olsun olmasın) olabilir bunlar: Emek, "sermaye", petrol ve benzeri. Ortodoks iktisatçı, bu faktörler arasında ayırım yapmaz; emek, bütün ötekiler gibi bir girdidir. Faktörler arasında yapmadığı ayırımı ortodoks iktisatçı, piyasaları tahlil amacıyla —ki daha önce gördüğümüz gibi onun tek kaygısı budur— da yapmaz; hiç bir faktörün bir başkasından kalır yeri yoktur.

Üretim faktörlerine karşı talep firmalardan geldiğinden bu talebi kârın azamîleştirilmesi belirler. Bu örnekteki türetilmiş "kural", her hangi bir faktörün marjinal ürününün, fiyatına eşit kılınmasıdır. Faktörlerin arzı, hane halklarından gelir; buradaki "kural" da, faktörü arz etmenin marjinal külfetinin, fiyatıyla orantılı kılınmasıdır. Her faktörün arzı bir külfet doğurur: Emek, aylıklıkla geçirilebilecek bir zamana mal olduğu için; sermaye, tüketilebilecek kaynaklar kullanıldığı için. Emeğin fiyatı, vazgeçilen boş zaman karşılığında ödenir; sermayenin fiyatı, kaçınma karşılığında, tüketimi erteleme karşılığında yapılan bir ödemedir.

Öyleyse her hangi bir tikel piyasada hüküm süren fiyat, bütün öteki piyasalardaki fiyatlar bilinince teknoloji, bireysel tercihler ve donanımlardan hareketle bireysel kâr ve fayda azamîleştirmesinin "mantıkî ve rasyonel" kuralları uyarınca belirlenir. Bütün piyasaları bir araya getirdiğimizde genel den-

ge tahlili, bize çok daha kuvvetli bir sonuç verir. Bütün fiyatlar, artık eş zamanlı olarak belirlenmektedir. Tercihler, donanımlar ve teknoloji dışında hiç bir şey dışsal değildir. Kâr ve faydanın azamileştirilmesi koşulları, bütün piyasalardaki fiyatları tutarlı ve eş zamanlı olarak belirlemekle bütün piyasa görüngülerini, ortodoks ekonominin bütünlüğünü de belirlemiştir.

Gerçekten çok kuvvetli bir sonuçtur bu. Bunun anlamı, "ekonomi"nin bütünüyle teknoloji, bireysel tercihler ve donanımlarla belirlendiğidir. Bütünüyle bunlarla belirlenmektedir, çünkü bunlar bir kez bilinince kişilerin biricik doğal mantıklı davranış tarzı, bizi reel ekonomideki dağılım, gelirler, fiyatlar, üretim ve benzeri açısından çıkacak sonucu üretmeye götürmektedir. Şimdi bunu tersine çevirelim, ortodoks iktisat teorisinden çıkarılması gereken açık içirme, teknoloji, bireysel tercihler ya da donanımları değiştirmedikçe gerçek dünyanın iktisadi görüngülerini değiştiremeyeceğimiz yolundadır. Bunlar arasında başlangıç donanımlarının değiştirilmesi, ya savsaklanır ya da zor bir sorun diye bir kenara bırakılır. Zorluk, bir bölüşüm ile bir başkası arasında seçim yapmak için açık bir ölçütün bulunmayışından ve devletin her türlü eyleminin aynı zamanda bireyin özgürlüğüne, "doğal" fiyat oranları üzerinden mübadele yapma özgürlüğüne, yapılmış bir müdahale oluşundan ileri gelir. Bireysel tercihlerin değiştirilmesinin önündeki köstek, gene seçim zorlukları ve toplumun insanları değil, insanların toplumu değiştirmeleri gerektiği yolundaki siyasal itirazdır. İnsanların burada nasıl tercihleriyle özdeşleştiklerine dikkat edelim; insanlar, seçim yapan bireylerdir, o kadar. Teknolojiyi bize sağlayan, bilim ile tarihtir. Gerçi insan gelecekteki teknolojik gelişme için çalışılan alanları etkileyebilir; ama zamanın her hangi bir noktasında teknoloji bir veridir. Böylece görüyoruz ki ortodoks teori, bütün iktisadi görüngülerini her biri birer bilim ve tarih edimi olan bireysel donanımların, tercihlerin ve teknolojinin mantıklı sonuçlarına indirgeyerek gelir bölüşümünün, üretim yöntemlerinin, hatta toplumun her hangi bir başka iktisadi karakteristiğinin değiştirilmesinin çok zor olduğuna bizi inandırmak istemektedir. Bunların değiştirilmesinin zorluğu, zaman içinde değişmeyecekleri anlamında değil, bu günkü durumun istenildiği zaman değiştirilemeyeceği anlamındadır. O halde bu iktisadi görüngüler, politikanın üstünde, devletin ya da ilgili taraflardan her hangi birinin müdahalesinin ötesindedir. Devletin fazla bir etkiyi olamayacağı için de toplumun bu günkü iktisadi sıkıntılarından fazla sorumlu değildir. Nell'in yerinde olarak "ideolojik dalaşmada azımsanmayacak bir darbe" dediği budur.²

Bireyciliğin mantığı

Ne yazık ki Nell'in birçoklarıyla birlikte, ortodoks teoriye yöneltilecek en iyi eleştirinin içsel bir eleştiri olduğunu, teorisinin tutarsız olduğunu gösterilebileceğini düşündüğü anlaşılıyor. "Cambridge Eleştirisi" denen ve Piero Sraffa'nın³ yapıtının başlattığı bu yaklaşım, Cambridge İngiltere ile Cambridge Massachusetts arasında yıllarca sürmüştür. İngiliz Cambridge savının özü, çok ürünli bir ekonomide kâr haddinin teknolojik olarak verilmiş olamayacağı, çünkü kâr haddine ilişkin her türlü hesaplamanın

üretilmekte olan farklı metalleri dememiş hale getirmek üzere kullanılacak fiyatlarla bağlı olduğu yolundadır. Bir tek ürünün, buğdayın, bulunduğu her hangi bir ekonomide kâr haddi, iki buğday miktarı arasındaki bir orandır. Bundan dolayı da buğday fiyatının değişmesi durumunda her hangi bir değişmeye uğramayacak bir sayı olduğu açıktır. İki ürünün, söz gelimi buğday ile çeliğin bulunduğu bir ekonomide, durum çok farklıdır; çünkü burada kâr haddi fiyatlar arasındaki bir orandır: Toplam kâr fiyatının toplam harcama fiyatına oranı. Oysa toplam kâr da, toplam harcama da, buğday ve çelik miktarlarından oluşur ve bu miktarlar, iki toplam içinde farklı oranlarda yer alabilir. Öyleyse buğday ile çeliğin göreceli fiyatlarında meydana gelecek her türlü değişme, fiili üretimde hiç bir değişiklik olmamışsa bile, toplam kâr ile toplam harcamanın fiyat cinsinden göreceli büyüklüklerini değiştirir. Örneğin çeliğin harcama içindeki oranı kâr içindeki oranından daha büyük olursa çelik fiyatındaki her türlü artış, kendi başına kâr haddini azaltır.

Oysa burada üretim tekniklerinde hiç bir değişiklik olmamış, buna karşın kâr haddi düşmüştür. Demek ki salt teknolojik olarak belirlenmiş bir kâr haddi söz konusu olamaz. Cambridge İngiltere'nin saptadığı nokta işte buydu: Kâr haddinin tek belirleyicisi, tek başına teknoloji olamaz; başka şeyler, o arada fiyatlar yoluyla gelir bölüşümü işin içine girer. Teknolojinin verdiği, yalnızca her biri tikel bir ücret haddine tekabül eden bir mümkün kâr hadleri uzanımdır. Teknoloji işini tamamladığında ekonomide ortaya çıkan fiili ücret haddinin (ve onunla uyuşan kâr haddinin) belirleyicisi, gelir bölüşümü ya da Cambridge İngiltere iktisatçılarının oldukça dar bir biçimde sınıf mücadelesi olarak tanımladıkları şeydir. Onlar, bu noktada, unutulmuş bir kavramı iktisat teorisine soktuklarını, dahası neo-klasik iktisatın (karşılarına aldıklarını ileri sürdükleri okul) mantıkça tutarsız ya da daha doğrusu onsuz eksik olduğunu iddia ediyorlardı.

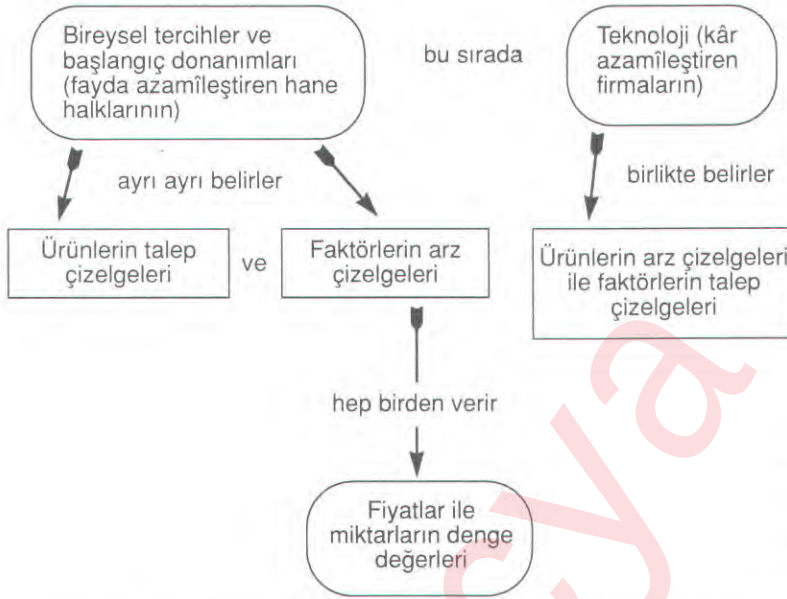
Aslında onların saldırdıkları iktisat teorisi, Cambridge Massachusetts'te uygulanmakta (daha doğru-ru teorileştirilmekte) olan son derece karmaşık, tutarlı teori değil, lisans öğrencilerinin çoğuna öğretilen basitleştirilmiş versiyondur. Bu basitleştirilmiş versiyon, farklı piyasalardaki kısmi dengeyi ele alıp sonuçları bir araya getirmekle yetiniyor, buna karşılık doğru versiyon olan genel denge teorisi, farklı piyasalarda fiyatlar ile miktarların eş zamanlı olarak belirlenmesinin zorluğunu kabul ediyordu. Bunu Şekil 1'de basitçe gösteriyoruz. Faktör piyasalarının ürün piyasalarından bağımsız olduğu bu modelin eksik ve tutarsız olduğu besbellidir. Eksikliği, ürün fiyatlarının faktör piyasalarına ya da faktör fiyatlarının ürün piyasalarına girmeyişinde, tutarsızlığı ise, ayrı ayrı piyasalarda karşılıklı olarak tutarsız cevapların ortaya çıkabilecek olmasındadır.

Ama daha çok Şekil 2'de gösterilen resme benzeyen genel denge teorisi bundan farklıdır. Genel denge teorisi, içsel olarak tutarlı ve eksiksizdir; çünkü Cambridge İngiltere'nin bir sınıf mücadelesi teorisine gerek duyulduğunu düşündüğü noktada Cambridge Massachusetts'in ve dünyanın her tarafındaki birçok izleyicisinin bir teorisi zaten vardı. Bu teori, faktör fiyatlarının (bir genel denge çerçevesi

içerisinde) emek yerine boş zamana ve şimdi yerine daha sonra tüketmeye ilişkin bireysel tercihler yoluyla belirlenmesiydi. Böylece genel denge teorisi, tam da bireyci temelinin tutarlılığına dönülerek savunuluyordu. Ama zayıf bir savunmaydı bu ve teörinin tümünün zaafını ortaya çıkarıyordu. Çünkü şimdiki gelir bölüşümünü başlangıç donanımları ve bireysel tercihler temelinde açıklayan ortodoks cevap, bu tercihler ile donanımların nereden geldiği soru-

muş olarak çıkıyordu. Bu tür gözlemlenebilir görüngüleri doğuran daha derindeki süreçleri açıklamakta ortodoks teori daha da yetersizdir. Lisans öğrencilerine öğretilip sıradan iktisatçılarınca genel denge teörisinin yerine kullanılan, ortodoks teörinin görece basit versiyonlarının mantıki yetersizliği, genel denge teörisinin anlamsızlığını artırmaktaydı. Teörinin özünde yatan bu anlamsızlık, temel sorunları görmezlikten gelmesinden kaynaklanıyor, zaten çok az kimse tarafından bilinip kullanılıyor olması ise bu anlamsızlığı katmerleştiriyordu.

Şekil 1

Burada oklar "doğal" kâr ya da fayda azamileştirmesi yoluyla işleyen belirlenim ilişkisini temsil eder.

Şekil 2

sunu cevapsız bırakıyordu. Bölüşüm sorununu bir aşama geriye itiyordu, o kadar.

Ortodoks teori, bu kavgadan mantıki açıdan zedelenmeden, ancak toplumumuzun gelir ve servet bölüşümü gibi ivedi bir karakteristiğine temelli bir açıklama getirmekteki yetersizliği iyice açığa vurul-

Bu tür temelli sorunlara getirilecek cevaplar, bireylerin incelenmesiyle bulunamaz. Bu nedenle ortodoks teoriye karşı çıkışımız, doğrudan doğruya onun bireycilikte yatan temeline yönelmeli, öneceğimiz her türlü alternatif teori, bireyci bir bakış açısıyla cevaplandırılması mümkün olmayan bu önemli sorunların ta kendilerine cevaplar getirebilmelidir.

Bireyliğin alanı

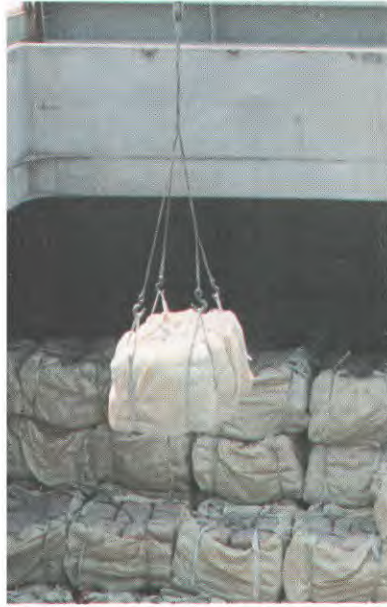
İktisat konusunda bireyci bir yaklaşımın yanlışlık neresindedir öyleyse? Eleştirilmesi gereken şeyin "yaşadığımız toplumsal gerçekliğin, önemli iktisadi yönleri bakımından, nesnel olarak verilmiş teknolojik olanaklar altında seçim süreçleri aracılığıyla birbiriyle etkileşim içinde bulunan bireylerin belirli beğeni ve tercihlerinin bir yansıması olduğu nosyonu"⁴ olduğunu görmüştük. Bireysel beğenilerin bir iktisat teorisi için elverişli bir başlangıç noktası olmadığını, bunlara dayanan teörinin yanlış olmaktan çok anlamsız ve aldatıcı olduğunu şimdi göreceğiz.

Her türlü toplumsal bilimin bize içinde yaşadığımız toplum üzerine, insanların birlikte yaşamak ve çalışmak için kurdukları yapılar, bu yapılar içinde, dolayısıyla da toplumun bütünü içinde oluşan tarihî hareketler üzerine bir şeyler anlatması gerekir. İktisat teorisi, toplumun maddî yönleriyle, iktisadî faaliyetlerin, üretimin ve üretimin meyvelerinin bölüşümünün hangi yapılar içinde yer aldığıyla özellikle ilgilenmek zorundadır. Bunu yaparken iktisat teörisinin bu yapılar ile bu değişme süreçlerini daha iyi açıklamak için birer âlet olarak teorik kavramlar geliştirmesi gerekecektir.

Ortodoks iktisadın geliştirdiği âlet, bireysel beğeni ve tercihler kavramıdır. Ortodoks iktisadın tahlihinin temel birimleri, dışsal değişkenleri bunlardır. Öte yandan herhangi bir teoride dışsal değişkenlerin, temel öğelerin, bir anlamda kararlı olmaları, ya

DEBANT'TAN İHRACATÇIYA BÜYÜK DESTEK

ENDÜSTRİYEL AMBALAJ MALZEMELERİ

BIG BAG

- Polipropilen kumaş
- Güvenli taşıma yükü:
300 kg'dan 2.000 kg'a kadar
- Güvenlik faktörü: 5.1'den 8.1'e kadar
- Uluslararası standartlarda test sertifikalı

Debant, çimentodan gübreye, madencilikten tarıma, gıdadan metalurjiye kadar pek çok alanda kullanılan her türlü endüstriyel ambalaj ve taşıma malzemesi üretir, ihtiyaçlarınıza mükemmel ürünlerle cevap verir. Değişen ihtiyaçlarınız için yeni çözümler geliştirir. Debant'ın geniş ürün çeşitleri beş kıtada onlarca ülkede her gün yeniden kullanılmakta ve her gün Debant'ın endüstriyel ambalaj sanayiine getirdiği yaratıcılığı tekrar tekrar kanıtlamaktadır. Çünkü Debant'ta çözümler sonsuzdur.

POLİPROPİLEN ÇUVAL

- Ventilli ya da açık ağızlı
- Polietilen astarlı ya da astarsız
- İstenirse bir ya da iki yüzü baskılı
- Çeşitli boyut ve ağırlıkta

a member of

a member of

değişmemeleri ya da eğer hareketliyseler, iyi tanımlanmış birtakım hareket yasalarına uymaları gerekir. Ortodoks iktisat teorisi, bireysel tercihlerin ya başka bireylerin davranış veya tercihlerine ya da bireyin kendi geçmiş tarihine bağımlı olabileceğini teslim ettiğinde bile, bireysel beğeniler konusunda bu tür varsayımlar yapmak için hiç bir gerekçe göstermez. Yalnızca bireylerin yapmayı (ya da sahip olmayı) yeğledikleri şeyin her hangi bir anda yapmayı (ya da sahip olmayı) en çok tercih ettikleri şey olduğunu öne sürer. Bunun bütünüyle döngüsel olduğu apaçıktır. Kişiler, yapmayı en çok tercih ettikleri şeyi yaparlar. Kişilerin yapmayı en çok tercih ettikleri şey, yaptıkları şeydir. Kişilerin beğenilerini neyin belirlediğine, bunların zaman zaman içinde nasıl değiştiğine ya da değişmediğine ilişkin bir teori olmadıkça bu döngüsellikten çıkış yolu yoktur.

Ortodoks iktisat böyle bir teoriden yoksundur. Kimi kuramcıların bireyci bir çerçeveye içerisinde içsel beğenilere yer veren modeller kurma yolunda zaman zaman giriştikleri çabalara ortodoksuluk, birer "ucube" gözüyle bakmıştır. Böyle bakmak zorunda kalmıştır; çünkü bu tür modeller, birçok sonuca, hatta ortodoks iktisatın sevdiği, fayda artışının refah artışıyla özdeşleşmesi türünden kavram tanımlarına bile ağır zarar verebilirdi. Bu alan bu yazı içerisinde incelenemeyecek denli karmaşık (ve içrek) olsa da bu çeşit sorunlara ilişkin olarak şu basit örneği verebiliriz. Bireylerin tikel bir metanın tüketiminden sağladıkları fayda o metayla ilgili daha önceki tüketim düzeylerine bağlıysa bireyin o metal yüksek düzeyde tüketerek geçirdiği bir süre boyunca mı, yoksa düşük düzeyde tüketerek geçirdiği bir süre boyunca mı daha iyi durumda olacağını kestirmeye olanak yoktur. Erol ile klâsik müzik, her ikisi yukardaki betimlemeye biçimsel olarak uyan standart örneklerdir. Gel gelelim kötü alışkanlıkları bulunmadığı, kültürlü oldukları varsayılan ortodoks iktisatçılar, müzik tutkusunun eroin iptilâsı karşısında tercihe değer olduğunu belirleyecek bir "refah" kavramından yoksundurlar.

Yukardaki örneği vermekten amacımız, "ucube"nin ruhuna nüfuz etmek değil, ortodoks teorisinin bireysel beğeniler ile tercihlerin belirlenmesine ilişkin soruları cevaplandırmaya bir kez kalkışınca ne gibi düğümlere takılabileceğini göstermekti yalnızca. Bu soruya cevap getirmeyen bir teoriden geriye kalan, bir dizi boş totolojidir. Ortodoks teorisinin önemli iktisadî soruları bireysel donanımları neyin belirlediği sorununa indirgediğini geçen bölümün sonunda görmüştük. Şimdi bunlara bireysel tercihleri neyin belirlediği sorusunu eklememiz gerekiyor. Ortodoks teori, yüzeysel olarak besbelli olanın ötesinde her hangi bir şeyi açıklayacak, yani bir totolojiden fazla bir şey olarsa bu sorulara cevap vermek zorundadır.

Ne var ki bu, önemli iktisadî sorunları gözardı etmeyen bir teorisinin bireysel donanımlar ile tercihlerin belirlenmesini açıklamak zorunda olduğu anlamına gelmez. Bunlar temel önemde sorunlar değildir. Bundan sonraki bölümde göstereceğimiz gibi toplumun tahlili açısından çok daha büyük önem taşıyan başka sorunlar vardır.

Bireyciliğin yetersizliği

Ortodoks teori, açıklayıcı bir teori olarak temelli bir yetersizlik içindedir. Toplumdaki değişme sürecini açıklayamamaktadır. Bizde üretim ile bölüşümün günümüzdeki örgütlenme yöntemi, her zaman izlenmiş bir yöntem olmadığı gibi günümüzde dünyanın her tarafında izlenmekte olan yöntem de değildir. Feodalizm bu günkü kapitalist sistemden çok farklı bir iktisadî sistemdir, günümüzde dünyanın büyük bir bölümünde var olan sosyalist ekonomiler de öyle. Ortodoks teori, iktisadî sistemlere bunların içerisindeki bireyler açısından değil de bir bütün olarak bakmadığı için bu tür değişik sistemlerin nasıl ortaya çıktığını açıklama yeteneğinden yoksundur.

Bu eksikliği düzeltmek, iktisadî sistemlere bir bütün olarak bakmak istiyorsak bireyin temel birim olduğu kavramlara alternatif kavramlar geliştirmek zorundayız. Bunu yapmak için teorimizi birer birey olarak insanlara değil, insanlar arasındaki ilişkilere dayandıracamız. Kesinlikle doğal olmayan, toplumsal olarak belirlenen bir kez aracılığıyla bir ki toplumları betimleyebilir, bir sistemi bir başkasından ayırt edebiliriz. Ama insanlar birbiriyle çok değişik biçimlerde ilişkilere girerler: Cinsel ilişkiler, hukukî ilişkiler, dinî ilişkiler ve bunun gibi. Bu ilişkilerin bazıları toplumu karakterize etmenin can damarıdır; bazıları ise türev niteliğindedir ve ancak temel ilişkiler açısından açıklanabilir.

Bu temel, can alıcı ilişkiler hangileridir? Bu soruyu cevaplandırmak için sorgulama alanımıza bakmamız gerekiyor; en geniş anlamında toplum içinde insanın tarihidir bu alan. "Soylu vahşi" kavramını, toplumun kendisini yozlaştırıp özgürlüklerini elinden almasından önceki bireysel adama ilişkin bu gerici idealist kavramı bir kez reddedince de toplum içindeki insanın tarihinin insanın kendisinin tarihinden başka bir şey olmadığını kabullenmek zorunda kalırız. İnsan, hep toplumlar içinde yaşamıştır. Bu nedenle insanın "doğal" durumundan söz etmemiz olanaksızdır; çünkü insanın durumu, daima toplumsal olarak belirlenmiştir, yani içinde yaşadığı topluma bağımlı ve o toplumca belirlenmiştir.

Sorgulamamızın öbür temel yönü, değişmeyle ilgileniyor olmamızdır. Tarihî bir yaklaşımı benimsemek, bu günü öğrenmek için geçmişini incelemek demek değildir yalnızca; zamanın her hangi bir anında sırf durumun ne olduğuyla değil, ne yönde değişmekte olduğuyla da ilgilenmek demektir. Gerçekte toplumun nasıl değişmekte olduğunu belirlemek, toplumun ne olduğunu karakterize etmenin özüdür.

Sorgulamamızın iki nesnesini, toplum içindeki insan ile değişme sürecini bir araya getirirsek, tahlilimize hangi temel ilişkilerden başlayacağımızı buluruz. İnsan, çevresini değiştirebilmesi ve değiştirmekle olmasıyla hayvanlardan ayrılır. İnsanın durumunu doğa belirlemez; çünkü insan, doğayı dönüştürmek için çalışabilir. O doğal durumunu aşkındır. İnsanın bunu gerçekleştirdiği süreç emektir. Bu emeğin bir bölümü, sırf hem bireysel olarak hem de bir tür olarak varlığını sürdürmesi için gerekli olan yiyecek ile temel ihtiyaç maddelerini, yani insanın geçimini, üretir; ama insan, hiç değilse birçok çevrede, bundan fazlasını başarabilir. Günün saatleri, kendi

varlığını sürdürmek için gerekli olanlardan çoktur. Bu, her toplumdaki her bir birey için doğru olmayabilir; ama bir bütün olarak toplumlar için, hiç değilse maddi bir ilerleme gösteren toplumlar için doğrudur. Çünkü bu ilerlemenin temeli, insanın geçimini üretmesi için gerekli olanın üstündeki artık zamandan başka bir şey değildir. Bu artık zaman, ya boş zaman için ya da üretimi arttırmak için kullanılır. Ya biri ya öbürü, gelecekteki gelişmenin, yeni fikirler ya da insanın gelecekte daha kolay ve daha kısa sürede üretim yapmasını mümkün kılan aletlerin ve başka ürünlerin yaratılması yoluyla üretim yeteneğinin genişletilmesinin temelini oluşturur.

Şu hâlde insanın var oluşunun toplumun gelişimi açısından can alıcı yönü, insanın emeği, daha özgül olarak da bir artık ürün üretmek, yani geçim için gerekli olan düzeyin üstünde üretim yapmak üzere çalışma yeteneğidir. Bu nedenle, artığın üretildiği ve kullanımının denetlendiği ilişkiler, tahlilimizin temel aletleri olmalıdır. Bunlar "üretim ilişkileri"dir; kabaca üretme yeteneği demek olan "üretim güçleri" ile birlikte bunlar, "üretim tarzı" kavramını meydana getirir. Bize toplumları karakterize etmek ve geçişlerini tahlil etmek için bir yöntem sağlayan kavram da budur.

Artık üretilen her hangi bir toplumda artığı üretmek için çalışanlar ile onu denetleyenlerin aynı insanlar olması gerekmez. Böylesi, geçmişteki ya da günümüzdeki artık üreten toplumların hiç birisinde görülmemiştir. Artığın varlığı, bir sınıf insanın çalışmayıp yaşamasına, daha önemlisi, bir başka sınıfın ürettiği artığı denetlemesine olanak verir. Öyleyse her hangi bir toplumda artığın denetleyicileri ve üreticileri olmak üzere en az iki sınıf tanımlayabiliriz. Bu nedenle de üretim ilişkileri, sınıflar arasındaki ilişkilerdir.

Artığın üretimi ve denetimi üzerindeki bu sınıf ilişkisi, toplumdan topluma değişir. Üretim tarzını karakterize eden budur. Feodalizmde artık, serflerden toprak üzerindeki doğrudan emek biçiminde sızdırılır. Kapitalizmde artığın işçi sınıfından sızdırılma yolu, işçi sınıfının ürettiği değer ile ücretleri arasındaki farkı kapitalist sınıfın cebine indirmesidir.

Toplumsal yapının tümü bu temel üretim ilişkileri üstünde yükselir. Siyasal ilişkiler, hukuki ilişkiler, ideolojik ilişkiler ve benzerleri, hepsi, verilmiş bir üretim tarzı içerisinde oluşur ve temel ilişkilerden, üretim ilişkilerinden, yalıtıldıklarında hiç bir anlamları yoktur.

Birey de buna benzer. Toplum ile birey, birbirinden ayrılmaz. Her birey bir toplumun içine doğar ve birçok bakımdan toplumca biçimlendirilir. O toplum içerisinde her çeşit ilişki içinde yer alır; bunların en temelli olanları da, her bir bireyi bir sınıf içerisine yerleştiren üretim ilişkileridir. Başlı başına "birey" anlamsız bir kavramdır.⁵ Söz konusu olan, bir sınıf içerisindeki, belirli üretim ilişkileri altındaki, tikel bir üretim tarzı içerisindeki bireydir. Bireyle yola çıkmak, zincirin ters ucundan işe başlamak demektir.

Üretim tarzı kavramı, ikinci ilgi alanımıza, toplumdaki değişimin tahliline de karşılık verir. Çünkü toplumun bir üretim tarzından öbürüne dönüşümünü sağlayan şey, üretici güçler ile üretim

ilişkileri arasındaki etkileşimdir. Her üretim tarzında üretici güç... ..sına ulaşırlar ki var olan üretim ilişkileri yetersiz kalır ve üretici güçlerin daha da gelişmesine engel olur. Her hangi bir verilmiş üretim ilişkileri kümesi, üretici güçlerin ancak belli bir gelişme aralığı için uygundur. Üretici güçler daha da yüksek gelişme düzeylerine yükseldikçe üretim ilişkileri de nitelikçe değişmek, üretim tarzında tam bir devrim meydana getirmek zorundadır. Örneğin feodal üretim tarzı, yaygın makine kullanımının olanaklı kıldığı üretici güçler gelişimine elverişli değildi; dolayısıyla üretim ilişkileri değişmek zorundaydı.

Ne var ki bu değişmeyi ortaya çıkaran süreç, yukarıda söylenenlerin zannettirdiği kadar pürüzsüz bir kaçınılmazlık içinde değildir. Eski üretim tarzının hakim (artığı denetleyen) sınıfı ile yeni üretim tarzının hakim sınıfı adayı arasındaki bir sınıf mücadelesidir bu süreç. Bu yüzden de ki: "Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşmaları tarihidir".⁶

Bizim toplumumuzda sınıf mücadelesi, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı, günümüzün kapitalist üretim tarzının hâkim sınıfı ile gelecekteki kamucu üretim tarzının hâkim sınıfı, arasındadır. Ortodoks teori, toplumun bütün birimlerini seçişler yapan birer birey olarak ele alarak, elde edilebilir seçişler aralığının (ya da bunların yokluğunun) seçicinin sınıfınca belirlendiği olgusunu gözden yitirir. İşçiler, hangi sermayeci için çalışacaklarını seçmekte serbesttirler; ama hiç bir sermayeci için çalışmamayı seçme özgürlüğü, düpedüz aç kalma ya da toplumsal düşkünleşmeye uğrama özgürlüğüdür, yani hiç de özgürlük değildir. Sermayeciler, sermayelerini nereye yatıracaklarını seçmekte özgürdürler; ama birer sermayeci olarak varlıklarını sürdüreceklerse biriktirmek ve her hangi bir yere kârlı olarak yatırmak zorundadırlar. Seçiş özgürlüğü, toplumumuzu önemli bakımlardan yokluğu ve yüzeysel bir düzeydeki varlığıyla belirler.

Böylece ortodoks iktisatın, temel tahlil birimi olarak bireyi almakla, toplumların kendisinin doğasını ve bunlar içerisindeki iktisadi süreçleri kavramada başarısızlığa uğradığını görüyoruz. Ortodoks iktisat, ne farklı toplumların neden dolayı var olduğunu ne de birinden öbürüne olan geçişlerin nasıl gerçekleştiğini açıklayabilir. Bu yetersizliğin sebebi, bireylerin çok sınırlı bir seçiş özgürlüğüyle ve sınıfların birer üyesi olarak yer aldıkları temel üretim ilişkileri yerine toplumumuzun yüzeysel yanları, bireylerin hangi mübadelelere katılacakları konusunda "özgür" kararlar vermeleri üzerinde yoğunlaşmasından başka bir şey değildir.

Ortodoks teoriyi bu yetersizliğinden ötürü eleştirmenin yanı sıra bu yetersizliği açıklayabiliriz de. Kapitalist üretim tarzında işçinin emeğinin toplum içine girmesinin yolu, onun emeğinin ürünüyle mübadele edilmesidir, yani şeyler arasındaki bir mübadeledir. Böylece insanlar arasındaki bir ilişki, bir sınıf ilişkisi olduğunu gördüğümüz temel üretim ilişkisi şeyler arasındaki ilişki biçimine bürünür. Bunun böyle olması, meta üretiminin, şeylerin mübadele için üretilmesinin, doğası gereğidir; çünkü şeyler ilk sahiplerinin dolayısızcı doyumu için üretilmediğinden bunların üretimindeki amaç, ancak mübadele yoluyla gerçekleştirilir. Böylelikle in-

sanlar arasındaki üretim ilişkileri, şeyler arasındaki mübadele ilişkileri biçimini gerçekten alır.

Ortodoks iktisat, temel birimi olarak kararlar almaya girişen bireyi vazederek, bu biçimi, şeyler arasındaki mübadele ilişkilerini, inceler. Gerçi kararlar teorik olarak çok sayıda şey üzerindedir; ama hepsi biçimce bir mübadeledir: Bir şeyi tüketme/üretme/satın alma/satma kararı, başka bir şeyi daha az tüketme/üretme/satın alma/satmayı gerektirir. Ortodoks iktisatın biçimi mübadele biçimidir; bu ise daha önce gördüğümüz gibi, üretim ilişkilerinin içinde yaşadığımız toplumda kendilerini ortaya koyuş biçimidir.

Ekonomiyi salt bir mübadele ilişkileri kümesi olarak incelemenin ideolojik içermelerini bu yazının ilk bölümünde görmüştük. Bireylerin eşit ve özgür oldukları alan, mübadele düzeyidir. Üretim düzeyinde ise eşitsiz ve kapitalizm altındaki sınıf rolleriyle bağlıdır. Böylece ortodoks iktisat, yalnız mübadele ilişkilerini inceleyerek, en bütünsel gelişmesini kapitalizmde yaşamış olan piyasanın yüzeyel özgürlüğünü göklere çıkarır. Bu açıdan kapitalist üretim tarzının ideolojik destekleyicisi olduğu açıktır. O, bunu bu üretim tarzının yalnız yüzeyel görünüşlerini inceleyerek becerir. Ortodoks iktisat, toplumdaki değişme süreçlerini belirleyen temel üretim ilişkilerini örtbas eder.

Dipnotlar

(1) Kimi ortodoks kuramcılar daha köpeksidirler.

Bunlar, yalnızca ekonomide bazı sonuçların geçerli olmasının gerekli ve/ya da yeterli koşullarını aradıklarını, bu koşulların gerçekliğine ilişkin her hangi bir iddiaları bulunmadığını ileri sürerler. Ama bu tür iktisatın konusu, incelenmekte olan koşullar ve sonuçların niteliği, doğrudan doğruya, reel ekonomiyle uğraştığı var sayılan "pratik" iktisattan gelir. Ortodoks iktisat okulu içerisinde küçük bir köpeksiler grubunun varlığını sürdürmesini tek başına bununla açıklayabiliriz.

(2) Edward Neil, "Economics: the Revival of Political Economy", *Ideology in Social Science*, der. R. Blackburn (London: Fontana, 1972) içinde.

(3) P. Sraffa, *Malların Mallarla Üretimi*, (İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, 1981).

(4) Duncan, K..Foley, "Problems vs. Conflicts: Economic Theory and Ideology", *American Economic Review*, c. LXV, No. 2 (May 1975) s. 231-6.

(5) Son derece galiz bir örnek, ortodoks iktisatın, Robinson Crusoe modellerini kullanma tarzıdır. Modern toplumu modelleştirmek için toplumdan soyutlanır ve yapıtılı bir karakter, anlamsız bir kavramın görüntülenmesinde kullanılır.

(6) Karl Marx, *Komünist Parti Manifestosu*, Marx ve Engels, *Seçme Yapıtlar*, c. I (Ankara: Sol Yayınları, 1976) içinde s. 118-73.

**TARİŞBANK
KREDİ
KARTLARIYLA**

**GÜNE
FARKLI
BAŞLAYIN**

Tarışbank Kredi Kartınızla Ulusal ve Uluslararası bir ödeme şekline sahip olacak , yaşamın her anında kullanacağınız kartınızla Tarışbank ' ı olma saygınlığını yaşayacaksınız .

MİLLİ AYDIN BANKASI T.A.Ş.
TARİŞBANK

**SAĞLAM VE GÜÇLÜ BANKA
GENEL MÜDÜRLÜK**

Şair Eşref Bulvarı No : 3 / 1 Çankaya - İ Z M İ R

Tel : (232) 441 50 90 - 441 43 04 - 441 57 04 Faks : (232) 425 73 90

BİREYSEL KREDİLER MÜDÜRLÜĞÜ

Tel : (232) 441 50 90 - 441 43 04 - 441 57 04 Faks : (232) 446 41 22 Ücretsiz Bilgi Tel : 0 800 415 51 00

Üretim ve Yeniden-Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği(*)

Yıldız ECEVİT

Giriş

Bir sosyal formasyon içinde kadınların toplumsal konumunun en önemli belirleyicilerinden biri, cinsel işbölümüdür. Cinsel işbölümü, basitçe, kadın ve erkeğin ayrı ayrı işlerden sorumlu olması iken, pratikte, bu kavramın sadece ayrı işleri yapmayı değil, aynı zamanda eşitsizliği de içerdiğini göz-lüyoruz.

Bizi burada ilgilendiren, cinsel işbölümünün kapitalist üretim tarzında aldığı biçimdir. Bu biçim, kapitalizm öncesi cinsel işbölümünden nitelikçe farklıdır. Çünkü, makineleşme ve üretimin ev dışında örgütlenişyle, kadın ve erkeğin çalışma alanları birbirinden ayrılmıştır. Erkeğin temel çalışma alanı ev dışı olarak belirlenmiş; kadın ise, evle ilgili işlerin yapılması ve çocuk bakımını üstlenmiştir.

İlk bakışta bu işbölümü sorunsuz görünüyor. Erkek ev dışında üretim, kadın ev içinde yeniden - üretim' yapacak ve ikisi birlikte sosyal üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayacak. Ne var ki, her iki cinsin (ev içi ve ev dışı alanlarda) toplumsal üretim için çalıştığı, dolayısıyla eşit konumlarda olacağı düşünülürse, kapitalist topluma sorgulayan bir gözle bakıldığında, yıkılır. Bu toplumda kadın, ezilmiş, ikinci sınıf, tabi, bağımlı gibi kelimelerle ifade edilen bir "ikincil" konuma sahiptir.²

Kapitalist toplumda kadın, cinsel işbölümü sürecini iki durumda yaşar: ilkin ailede, aile üyelerinin daha çok maddi gereksinimlerine cevap verecek iş ve hizmetleri üreterek, yani ev işi yaparak ve çocuk bakarak; daha sonra, toplumsal üretim için, ev dışında tıpkı erkek gibi ücret karşılığı çalışarak ve üretim yaparak. Her iki durumda da kadın, ekonomik olarak bağımlı; sosyal ve kültürel olarak "kadın", "eşi" ve "anne"imgelerinin ege-menliği altındadır. Toplumca kendisinden oynaması istenen bu rollerin dışına çıkıp başka işler de yapsa, yine bu rolleri oynamak zorundadır. Kapitalist toplumda kadının ezilmişliğinin temelinde, onun bu *ikili emeği* yatar. İşte bu çifte emek ve onun kullanım koşulları, kadının kapitalist toplumdaki tüm toplumsal konumunu belirleyicidir.³

Benim bu yazıdaki amacım, kadının kapitalist üretim ilişkileri içinde, üretim sürecindeki konumunu irde-

lemek ve bu konunun kadın açısından özgüllüklerini koymak olacaktır*. Burada ilk akla gelen, kapitalizm için üretimde kullanılan emek - gücünün kadın veya erkeğe ait olmasının bir öneminin olmadığıdır. Kuramsal olarak kapital, sadece emek gücü ile ilgilidir; cinsiyet, ırk veya renk ile değil. O halde, kadın emekçiyi erkekten ayırıp (analitik amaçla da olsa) onun işgücü piyasasında çalışma koşullarının özgüllüğünü incelemek niye?⁵ Bu gereksinim, eğer manüfaktür döneminden itibaren kadınlar da erkekler gibi emeklerini "özgürce" satabilmiş ve kapital tarafından da erkek gibi değerlendirilmiş olsalardı, hiç doğmayacaktı. Ama, kapitalist ilişkilerin üretime hakim olduğu her yerde (sadece "Batı" toplumlarında değil, Üçüncü Dünya ülkelerin de⁶) ücretli kadın emeğinin bazı nitelikleri karşımıza çıkmaktadır. Bunları kısaca özetlemek gerekirse:

(1) Ekonomik yapı için kadınlar bazı sektörlerde yığılmış, bir başka deyişle ayrıştırılmıştır. Buna, kadınların getolaşması, (ghettoisation) ve bazı işlerin "kadınlaşması" da denilmektedir. (Örneğin, daha çok hizmet sektöründe, yapım sanayinin bazı dallarında — doku-ma, gıda gibi — çalışırlar.)⁷

(2) Çalıştıkları işyerlerinde de benzer bir yığılma vardır. Kadınlar daha çok bir işyerinin en düşük beceri veya yarı - beceri gerektiren işlerinde çalışırlar. Bunlar sadece az beceri isteyen işler değil, aynı zamanda en rutin, en tekrar gerektiren, en az doyum sağlayıcı, en az insiyatife bağlı işlerdir. Üstelik, her geçen gün ilerleyen teknoloji ve artan otomasyon ile kadınlar becerisiz işlere daha çok sıkışmaktadır.

(3) Çalışılan işlerde yükselme olanakları zayıftır. Çoğu kez, kadın işçiler ve hizmet elemanları, işe girdikleri pozisyonun üzerine pek az çıkabilirler. Karar alıcı, yönetici, düzenleyici, örgütleyici ve sorumluluk gerektiren işler yapmaktan çok, kararları uygulayan, yönetilen, emir ve görevleri yerine getiren konumundadırlar.⁸

(4) Ücretleri düşüktür. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, genellikle erkeklerin kazançlarının yarısı ile dörtte üçü arasında ücret alırlar. Eşit işe eşit ücret yasalalarının bu durumu düzeltici fazla bir etkisi olmamıştır.⁹ Örneğin İngiltere'de 1975'den beri bu yasanın yürürlükte olmasına rağmen, hala kadın ücretleri erkek

* Daha önce *Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi*'nin, Şubat-Mart 1985 tarihli 9. sayısında yayınlanmıştır.

ücretlerinin yüzde 65 - 70'ine karşılık gelmektedir¹⁰ Amerika'da ise, bu oran yüzde 58'dir¹¹.

(5) Yarı-zamanlı (part-time) işler, kadın çalışanların çok büyük bir bölümünün yaptığı işlerdir. (Sadece İngiltere'de 1975'de bütün yarı-zamanlı işlerin yüzde 75'ini kadınlar yapmaktaydı. 1980'de tüm çalışan kadınların yüzde 40'ı yarı zamanlı işlerde çalışmaktaydı¹².) Bu işler daha çok temizlik, eğitim sağlık, hazır yiyecek ve içki alanlarındaki işlerdir ve temel ortak özellikleri, kadının ev içinde yaptığı işlere benzeyen işler olmasıdır. Ayrıca bunlar, düşük ücret veren, kolayca işçi çıkartan, örgütsüz ve sosyal güvencesiz işler olarak tanımlanırlar.

(6) Eve iş olarak çalışan kadınların oranı - sayıları tam olarak bilinemediği hale- son derece fazla ve bu olay çok yaygındır. Bir kapitalist işletme içinde çalışmadıkları halde evde yaptıkları işi ücret karşılığı yaptıkları için, bu kadınlar da ücretli emekçi kategorisine girerler. Bunların durumu ücretler, sosyal güvenlik, çalışma koşulları, vb. açılardan bütün kesimlerden daha kötüdür ve en gizli emek kullanımını bu grupta görürüz¹³.

(7) Örgütlenmeleri zor ve sendikalaşma oranları düşüktür. Bulundukları sendikalar içinde ise, ancak alt kademelerde görev yapabilirler.

(8) İşsiz kalma olasılıkları daha fazladır. Ekonomik kriz durumlarında ilk önce işten çıkarılanlar kadın işçiler olmakta, istihdam politikalarındaki değişimlerden en önce onlar etkilenmektedirler.

Çok kalın çizgileriyle sergilemeye çalıştığım, ücretli kadın emeğine ait bu özellikler, ayrıntılı olarak incelendiğinde daha da olumsuz görünüm kazanabilmektedir.

Ücretli kadın emeğinin bu özelliklere sahip olması- nı ve bunların sürdürülmesini mümkün kılan mekanizmalar nelerdir? Bir başka deyişle, ücretli kadın emeğinin emek piyasasında ikinci dereceden emek olması- nın nedenleri, neler olabilir?

Bu yazıda birinci amacım, bu nedenleri çözümleyen çeşitli kuramları sunmak ve ayrı ayrı değerlendirmelerini yapmaktır. İlk sosyolojik kuramların çalışan kadın olgusuna nasıl baktıklarından başlayarak, ekonomik kuramlar içinde ücretli kadın emeğinin nasıl yer aldığına işaret edecek ve son yıllarda oldukça sık kurulan yedek sanayi ordusu - ücretli kadın emeği ilişkisini irdelleyeceğim.

İkinci amacım, ücretli kadın emeğinin hem "aile", hem de "üretim süreci" alanlarıyla bağlantılı olarak nasıl çözümlenebileceği hakkında görüşler ortaya atarak, tartışmaya katkıda bulunmaktadır. Bugüne dek yapılan çözümlemelerin bazılarının daha çok aile ve kadının emeğini arz etme koşullarını, bazılarının da kapitalist iş piyasasının kadın işçi taleplerini temel alması ve çoğu kez, "gender" (sosyal cinsiyet) ideolojisinin yaratılışı, etkisi, devletin kadının hem aile içinde hem de çalışma hayatında girdiği ilişkileri belirleyici rolü, toplumsal ve kültürel etkenler gibi bir takım belirleyicilerin dışarıda bırakılması, bu çok değişkenli ve karmaşık toplumsal olgunun anlaşılmasını zorlaştırmıştır.

Ücretli kadın emeği konusunda

ilk sosyolojik çalışmalar

Kadınların ev dışında çalışması konusunda ilk sistemli ve yoğun araştırmalar, dünya savaşlarıyla önemi artan çalışan kadın olgusunu incelemek için 1950'li yıllarda başlatılır. Bu, yeni bir sosyal değişim midir? Kadınlar ev dışı ekonomik yaşama ilk kez mi katılmaktadırlar? Elbette hayır! Dünya savaşlarından önce de çalışan, üstelik emeklerini çok da ucuza satıp ailelerini yoksulluk çizgisinin gerisinde tutmaya çalışan kadınlar vardır. Ancak savaşlarla, kadın çalışmasının hem nicelik olarak hem de girdiği alanlar itibarıyla genişlemesi, bu grubun önemini artırır. Üstelik, savaşlardan sonra doğan işgücü sıkıntısından dolayı (işgücü piyasasında) kadın emeğine daha da çok gereksinim duyulmaktadır. Ancak bu arada, kadınların çalışmasının aile için yıkıcı ve "dramatik" etkiler doğurduğu ve doğuracağı endişesi de son derece yaygındır. Böylece, Alva Myrdal ve Viola Klein ikilisinin "Kadınların İkili Rolle-

ri" (Women's Dual Roles)¹⁴ adlı yapıtıyla başlamak üzere ardarda gelen birçok çalışma, hem evli kadınları¹⁵ Savaş sonrasında işgücü darlığı hissedilen ekonomiye daha çok çekmenin koşullarını, hem de bunun sorunsuz olmasının çarelerini araştırdı. Örneğin Klein'a¹⁶ göre, mevcut üretim tekniklerini, iş ilişkilerini ve erkek, kadın ve çocukların özel yaşamlarını bozmadan, bu potansiyel yedek emeğin ekonomiye nasıl çekilebileceğini araştırmak çok önemlidir.

Bu çalışmaların bir kısmı, kadının dışarda çalışmasının aile yapısı üzerine etkileri üzerinde dururken¹⁷, bir kısmı da, özellikle profesyonel uğraşlarda çalışan kadınlara eğildiler¹⁸.

Tüm çalışmaların ortak noktalarını şöyle özeleyebiliriz: Bir kere, çoğu politika yönelimli idi ve kadının çalışmasının önündeki engelleri araştırmayı, çalışmayı kolaylaştıracak sosyal politikaları etkilemeyi (çocuk bakım yerleri, analık izni, vb.) ve çalışma koşullarının yeniden düzenlenmesi yoluyla kadınların ekonomide daha kolay çekilebilmesini sağlamayı amaçlıyordu. Bu amaçlara ulaşmak isterken, birçok görgül bulgular elde ederek o zamana dek var olan bilgi eksikliğini oldukça doldurdular ve sanırım, ücretli kadın emeği çözümlemesine bundan daha fazla bir katkısı da olmadı. Çünkü, benimsedikleri kuramsal çerçeve içinde olaya sadece "emeğin sunumu" açısından baktılar ve kadının dışarda çalışmasını belirleyici yapısal etmenlere değinmediler. Ödak noktalarında, hep *evli kadın* ve onun *ikili* rolü vardı. Rol kavramına verdikleri ağırlıktan da anlaşılacağı gibi, bu çalışmalar Parsons'un aile ve ailede kadının anlatımlı (expressive) rolü üzerine düşüncelerinden çokça etkilendi.

Parsons'a göre, cinsel rol ayrışması (sex role segregation), araçlı (instrumental) ve anlatımlı roller arasındaki yapısal bir ayrışmadır. Araçlı roller amaçla erişmeyi ve uyumu içerir ve temel olarak aile ile daha geniş toplum arasındaki ilişki ile ilgilidir. Anlatımlı rol ise, bütünlenmeyi (integration) içerir ve ailenin içi yapısı ve işlevleriyle tanımlanır. Modern sanayi toplumunda, çekirdek aile içinde erkekler araçlı rolleri, kadınlar ise anlatımlı rolleri yerine getirirler. Kadınların anlatımlı roller için en uygun kişiler olmalarının nedeni, onların çocukların doğumu, bakımı ve beslenmelerine ilgilienmeleridir. Erkeklerle gelince, onların bu tür etkinliklerden uzaklığı, araçlı roller doğrultusunda uzmanlaşmalarını sağlar.

Yine Parsons'a göre, ailenin tüm üyeleri toplumdaki mesleki yarışma içine girerlerse, bu, aile biriminin dayanışması üzerinde çok ciddi gerilimler yol açacaktır. İşte, akrabalık sistemi ile mesleki sistem arasındaki bu durumda, erkek araçlı rolü ile mesleki sistem içinde yer alırken, kadın anlatımlı rolü gereği aile ile sınırlanır. Parsons için, kadınların dışarda çalışması bağlamında temel sorun, işte bu gerilimdir; ama ona göre, çocuklu çalışan kadın sayısı az ve yaptıkları işler de kocalarının yaptığı işlerden nitel olarak farklı olduğundan, bu gelirimin doğma olasılığı zayıftır¹⁹.

Görgül sosyolojik çalışmalar, Parsons'da toplum düzeninde sözü edilen bu gerilimi, bireysel düzlemde ele alırlar. Yani, Parsons'un temel varsayımlarından bazılarını *ad hoc* biçimde benimserler ve onun çözümlemesinde ailenin işlevleri ve toplumun bir bütün olarak devamı için gerekli gördüğü cinsel rol ayrışmasını betimleyici bir düzeye indirirler. Düzgüsel (normative) beklentilerin farklı setleri olarak tanımlanan cinsel roller, veri olarak kabul edilir. Örneğin, Myrdal ve Klein'a²⁰ göre, kadınların sosyal konumlarının temelinde,

onların iki ayrı rolünün (ev kadını ve çalışan kadın) gerilimi yatar. Çalışan kadınlar, iş yaşamlarıyla ailevi rolleri arasında doğan çatışmadan dolayı *kadınsal ikilem* yaşarlar. Bu kavramlaştırma öznel ve sorunun toplumsal temelini gözardı edicidir. Yine bu araştırmalara göre, çalışan evli kadının iki ayrı alanda (ev ve işyeri) çalışmasından doğan sorunlar, aslında, onun hem ev kadını hem anne olarak belirlenen rolünün iş kadını rolüne baskın oluşundandır. Hatta, kadınların ev ve aile hayatlarına ilişkin rolleri birincil, çalışma hayatlarına ilişkin rolleri ikincil olarak görülüp, işlerine bağlılıklarının bu yüzden zayıf olduğu sonucuna varılır. Oysa böyle bir yaklaşım, kadınlar için çok önemli sonuçlar doğurabilir ve doğurmaktadır da... Örneğin, işyerlerinde tam da bu gerekçe ile kadın işçiler süreklilik ve dikkat isteyen işlere yerleştirilmez, ya da işyeri - içi eğitime layık görülmezler. Çalışan kadının işiyle ilgili sorunlarının bizzat kadının ev ve ailesine öncelik vermesinden kaynaklandığını söylemek, başka deyişle iş yaşamı ile ilgili somut sorunlarını bir *tutum* bağlamak, son derece ideolojiktir. Bu tür düşünüş, bizi sonunda, kadınların hangi tür işleri seçtikleri, o işlerde ne kadar süreyle çalıştıkları, neden daha ödüldendinci işlere atlamadıkları gibi sorunların yanıtlarını yalnızca kendi tutumları çerçevesinde aramaya götürür. Bence gözden kaçırılmaması gereken nokta, kadınların işlerine daha az bağlılıkları söz konusu ise —ki bu da tartışmalıdır— aileleri ile ilgili sorumluluklarının istekli *seçim* değil, sosyal *zorunluluk* temelinde dayandığıdır. Kadınların dışardaki işlerine daha az önem vermelerinin altında yatan neden olarak, onların "kadınca" tutum ve değerlerle ev ve ailelerini ön plana çıkardıklarını savunmak, ailenin üretim ve yeniden-üretim işlevleri bağlamında ve ailedeki veri cinsel iş bölümü içinde, kadınların üretici, bakıcı ve koruyucu faaliyetlerinin önemini ve gerekliliğini en aza indirmek olur.

Bu çalışmaların çoğunda dikkat çeken başka bir nokta, kadınların içinde çalıştıkları dünyanın ne kadar güllük güllüştüğü gösterilmiştir. Bunca ayrıntılı görgül araştırma yapıldığına göre, kadınların olumsuz çalışma koşulları gözlenmemiş olamaz. O zaman insanın aklına bu iyimser tablonun nasıl sunulduğu geliyor. Kadının dışarda çalışmasıyla ortaya çıkan sorunlar incelenirken, sanayi ve emek süreci içindeki değişimler, devlet politikalarındaki farklılaşmalar, sendikaların durumları, aile ve çalışan kadınlar konusundaki değerler ve inançlar bu grubun çözümlemelerine girmez. Sorunların doğuşu sadece kadının iki rolü arasındaki çatışmadan dolayı olunca, meseleye iyimser bakmak hiç de zor değil. Sorunların, teknik ilerlemeler sonucu ev işlerinin çalışma saatlerinin evli kadınların gereksinimleri gözönünde bulundurularak düzenlenmesiyle çözülebileceğini savunan bu görüşler, iyimserliklerini sadece bu alan değil, aile yaşamında doğacak değişiklikler için de sürdürürler. Aile yapısında olumlu gelişmeler vardır ve yeni ve daha demokratik bir aile, ataerkilliğin yerini almaktadır²¹. Bazılarına göre de artan sayıda evli kadının çalışması, evliliğin eşitlikçi bir ilişki haline dönüşmesinde ve evdeki cinsel işbölümünün daha simetrik olmasında etkili olacaktır²². Oysa, başka çalışmalara²³ ev içindeki işbölümüne ilişkin tutumların daha eşitlikçi olmaya başlamasına karşın, davranışlarda bu yöndeki değişmelerin daha az olduğuna işaret eder. Erkekler ev işlerini eşleriyle eşit olarak paylaşmazlar. Hala kadın ev işlerinde sorumlu, erkek ise ona yardımcı konumdadır.

Görgül sosyolojik çalışmaların buraya kadar yaptığım değerlendirmesinden de görüleceği gibi, kadının çalışmasını belirleyen arz ve talep faktörlerinden hep

biriciler üzerinde durulmuştur. Oysa, çalışan kadının çalışmaya yaşamı ve koşullarını belirleyen, en az aile kadar²⁴, sanayinin yapısı, biçimi ve ondaki değişimlerdir. Sanayileşmenin hangi aşamasında kadın emeğine gereksinim duyulmuş, hangi aşamasında bu gereksinim artmıştır? Sanayi içindeki özel (belirli) değişimler, kadın işgücü talebini nasıl etkilemiştir? Kanımca, bu ve benzeri soruları sormayan ve kavramsal çerçevesi görgül bilgi vermekten öteye geçmeyen bu sosyolojik çalışmalar, ücretli kadın emeği çözümlemesine pek fazla katkıda bulunamamışlardır.

Ekonomik kuramlar içinde ücretli kadın emeği

Ücretli kadın emeğinin, "Giriş" bölümünde sözünü ettiğim özgül nitelikleri hakkında açıklamalarda bulunan bir başka grup, ekonomik kuramcılardır. Özellikle ABD'de sayıları hızla artan çalışan kadınları ilgilendiren konularda, ilgisatçılar en çok işgücü piyasasına katılım koşullarını ve düşük ücretleri ele alırlar. Bu tür ekonomik kuramlar²⁵ da ilk sosyolojik kuramlar gibi sorunu esas olarak arz açısından irdelemişler ve ücretli kadın emeği çözümlemesine önemli bir katkıda bulunamamışlardır. Yine de, onların kadının ev dışında ücretli bir işte çalışmasına nasıl yaklaştıklarına değinmeden geçmeyeceğim. Çünkü, bugün bile birçok durumda bu kuramların açıklamaları, kadınların ücretli işçiler olarak ikincil ve eşitsiz konumlarını rasyonalize etmek için sık sık kullanılmaktadır.

Ücretli kadın emeğini irdeleyen mevcut ekonomik kuramlardan yalnızca en yaygın ikisini seçiyorum: İlki, Neo-Klasik Okulun "İnsan kapitali kuramı", ikincisi ise Kurumsal Okulun "ikili işgücü piyasası kuramı"dır.

İnsan kapitali kuramı

Bu kurama göre²⁶, kadın ve erkek çalışanlar arasındaki cinsel iş ayrımlaşmaları ve ücret eşitsizlikleri, onların verimliliklerindeki farklılıklarla açıklanabilir. Bir işçinin verimliliği ne denli yüksekse, işinden elde edeceği maddi ve manevi doyum da o denli yüksek olacaktır. İşçinin verimliliği ise, onun birey olarak kendi potansiyel üretici kapasitesine yaptığı yatırım (resmi eğitimi, iş içinde eğitimi, iş tecrübesi, vb.) ve böylece içerdiği kapital miktarı ile doğru orantılıdır.

İnsan kapitali kuramcıları, kadının ailesi ve çocuklarına birincil önem vermesinin²⁷, onun kendine ait insan kapitalini erkekler kadar çoğaltamamasına neden olduğunu savunurlar. Kadınlar eğitim ve benzeri yollarla kendilerini yetiştirecek ve geliştirecek faaliyetlerden, ev işi ve çocuk bakımı gibi nedenlerle uzak kalırlar. Bir miktar kapital içermeye erişmiş olsalar bile, iş hayatından bir süre uzaklaşıp tekrar döndüklerinde, bu kapitallerinin erkelerle yarışamayacak kadar eskimiş (modası geçmiş) olduğunu görürler.

Bu yaklaşım, cinsel ayrımlaşmayı ve eşitsizliği açıklamada birçok bakımdan yetersizdir. Bir kere, aynı eğitimi görmüş ve aynı miktar kapitale sahip kadınlarla erkeklerin bile çoğu kez eşit ücret almadıkları, sık karşılaşılan bir olgudur. Kuram, aynı kapitale sahip kadın ve erkeklerin niçin farklı ücret aldıklarını açıklayabilmekten uzaktır. Bunun için üretkenlik kriteri kullanılmak istense bile, üretkenliğin bu bağlamda hesaplanması oldukça zordur.

İkincisi, kurama göre kadınların zayıf kapital birikimlerinden dolayı düşük seviyede beceri isteyen işlerde yoğunlaştıkları, bu nedenle düşük ücret aldıkları varsayılabilir. Kadınların niçin bazı "kadın işlerinde" biriktikleri anlaşılamıyor. Kadınların "kadın işlerinde",

"seçme" özgürlüklerinden dolayı biriktiklerini varsayan insan kapitali kuramcıları, bu düşünce, çalışma yaşamındaki tüm eşitsizliklerin bireysel seçimlerin bir sonucu olduğu ve işgücü piyasası içindeki "iyi" ve "kötü" konumlarından çalışanların kendilerinin sorumlu olacağı genellemesine götürür²⁸.

İnsan kapitali kuramı ayrıca, kişilerin işgücü piyasasına girerken taşıdığı özellikler üzerinde dururken bu piyasanın konjonktürel yapısına bağlı çözümlemeler getirmediği için eleştirilmelidir. Ekonomik yapının genelinde ve işgücüne olan talepte her zaman olabilecek birtakım değişimler (teknolojik ve teknoloji-dışı), kadının iş piyasasına katılıp katılmamasını belirleyici olacaktır.

Son olarak bu kuram, ücretli kadın emeği sorunsalı içinde sadece iki noktaya, cinsel ayrımlaşmaya ve düşük ücret eğilimi için, diğer sorunlara ilişkin saptamalar yapamaz. Örneğin, aktif kadın nüfusu içinde işsizliğin daha yaygın olması konusunda, kadınların gönüllü olarak işsizler ordusuna katıldıkları, işgücü piyasasına giriş - çıkışlarının kendi seçimleriyle gerçekleştiği savunularak, işsizlik kadınlar için "sorun" olarak görülmez²⁹. Onların kişisel tercihleri sonucu oluşmuş bir toplumsal olgu gibi gösterilir. İktisatçılar arasında çok daha popüler olan başka bir kuram ise "ikili işgücü piyasası kuramı"dır.

İkili işgücü piyasası kuramı

İkili işgücü piyasası kuramı, biraz önce bir örneğini verdiğim neo-klasik kuramlarla açıklanamayan sorunları, işgücü piyasasının yapısından kaynaklanan nedenlerle açıklamaya çalışır. İsminden de anlaşılacağı gibi kuram, ücretli kadın emeğini bir ekonomik yapı içinde mevcut iki ayrı işgücü piyasası (piyasanın bölünmüşlüğü) varsayımından hareketle inceler. O halde, önce işgücü piyasasının ikiliği konusunda kuramın önermelerinin neler olduğuna bakalım³⁰.

Kurama göre, birincil işgücü piyasasının ayırdedici özelliklerinden en önemlileri, ücretlerin ve ücret benzeri yan gelirlerin yüksekliği, çalışma koşullarının iyiliği, yükselme olanaklarının varlığı, çalışma güvencesinin sağlanmasıdır. Bu piyasadaki işler de doğal olarak çok sermayeli büyük firmalarda, yüksek statülü, yüksek ücret ödenen ve ilerleme vadeden işlerdir.

İkincil işgücü piyasası, birincinin tersi özellikler taşır. Bu piyasadaki işler düşük sermayeli küçük işletmelerde, kötü çalışma koşulları olan, çalışanı "yoksulluk"tan kurtarmayacak ücretlerin ödendiği, çalışma güvencesinin az ve yükselme olanaklarının zayıf olduğu, çoğu kez süreklilik de arzetmeyen işlerdir. Bu işlerde sendikalaşma oranı düşüktür ve çalışanların hem sendikal haklardan, hem de sosyal haklardan yararlanma imkanı sınırlıdır.

Görüldüğü gibi, sadece işgücü piyasası değil, bu piyasa içindeki işçiler de ikili olarak gruplandırılabilir. Nitekim özgün formülasyonunda kuram, kent yoksullarının birincil sektör işlerinden neden uzak kaldığını açıklayabilmek için kullanılmıştı. Daha sonra Barron ve Norris³¹ aynı kuramı, kadınların da kent yoksulları ve göçmen işçiler gibi ikincil sektör işlerde çalıştıklarını göstermek için kullandılar.

Kurama göre, kadın işçilerin birincil değil de ikincil işgücü piyasasında yer almalarının nedenleri şöyle sıralanabilir:

(1) Birincil işgücü piyasası, işlerde uzmanlaşma ve iş başında uzun süreli eğitim gerektirir. İşveren bir işte eğittiği ve uzmanlaştırdığı elemanını kısa süre sonra kaybetmek istemez. Oysa kadın işçilerin evlilik, çocuk bakımı gibi nedenlerle iş devirleri yüksektir³². İşveren, uzun süre çalıştırmayacağını düşündüğü kadın işçi üzerine yatırım yapmaz.

(2) Birincil iş piyasasında ücretlerin yüksekliği, işlerin beceri ve uzmanlık isteyen işler olmasındandır. Oysa kadınların eğitimleri ve becerileri ya hiç yoktur veya yok denecek kadar azdır. Bu nedenle birincil piyasaya giremez ve yüksek ücret elde edemezler.

(3) Birincil sektördeki işler bir kez "erkek işi" diye tanımlandıktan³³ sonra, bu işlere kadınların girebilmesi zorlaşır.

(4) Çalışan kadınlara çalışma yaşamında atfedilen "işe bağlılıkta zayıflık", "yüksek iş devri", "kesintili çalışma" gibi özellikler —ki bunlar da kadının evine birincil önemi vermesiyle açıklanır— kadınları bu özelliklerin hoşgörüsüyle karşılanmadığı birincil işgücü piyasasına girmekten alıkoyar ve ikincil piyasada çalışmaya mahkum eder.

İşgücü piyasası kuramcılarının kadın işçilerin yalnız bir (ikincil) piyasa içinde iş bulabilmeleri ve bunun nedenleri hakkındaki bu açıklamaları yetersizdir. Kadınların işlerine bağlılıklarındaki zayıflığın, sık sık iş değiştirmelerinin ve buna benzer olumsuz özelliklerinin, gerçekte yaptıkları işlerin niteliğinden (monoton, düşük ücretli, güvencesiz, sigortasız, vb.) ve kendi bireysel tutumları dışındaki nedenlerden kaynaklandığını dikkate almamaktadırlar.

Aynı zamanda bu kuramcılar, işverenlerin tutum ve davranışlarına abartılı bir önem yüklemekte ve bu davranışları üretimin örgütlenmesinden soyutlamaktadırlar. Böylece üretim ilişkilerinin ve üretici güçlerin analizi ile işverenlerin davranışları arasındaki bağlantı kurulmamakta; ikinciler birincilerden bağımsız olarak şekillenebilir gibi görülmektedir.

Son bir eleştiri olarak, bu kuramın bütün çalışan kadınları ikincil işgücü piyasası içine adeta zorlayarak soktuğunu söylemek istiyorum. Oysa, kadınların belli iş dallarında yoğunlaştıkları doğrudur ama, iş dalları ikincil piyasa içinde olabileceği gibi birincil piyasa içinde de olabilir. Kaldı ki, tarihsel olarak bakıldığında bazı işlerin bir dönem birincil piyasa kapsamındayken bir dönem sonra ikincil piyasa işleri arasında girdikleri ve hem bu işlerin öneminin, hem de işleri yapanların değiştiği bilinmektedir. Örneğin, bir zaman erkeklerin tekelinde olup beceri isteyen ve yüksek kazanç getiren bazı işlerin, üretimin örgütlenmesindeki değişimler sonucu kadın, çocuk ve göçmen işçiler tarafından çok ucuza yapılmaya başlandığı unutulmamalıdır³⁴.

Yedek sanayi ordusu ve ücretli kadın emeği

Ücretli kadın emeğinin özgül koşullarına ve özelliklerine iş piyasasındaki marjinalliğine bakarak, bu kategorinin yedek sanayi ordusu³⁵ içinde yer alabilecek bir kategori olduğu savunulur³⁶. Kadın işçilerin sermaye açısından özellikle yararlı olduğu, çünkü sermayenin çıkarlarına bağlı olarak işgücü piyasasına kolayca çekilip yine rahatlıkla bu piyasadan uzaklaştırılabilirlikleri, tartışmanın merkezini oluşturur. "Yedek sanayi ordusundaki artış sermayeyi kuvvetli kılar ve böylece kârlılığı eski seviyesine getirip krizleri tedavi eder... Kadınlar, evcil kölelik rolleri geri alındığında, sermayenin dalgalandığı bir yedek işçi ordusu gereksinimine tamamiyle

cevap verirler"³⁷. Fakat kadınların sadece her an için istihdam edilmeye hazır olmaları değil, aynı zamanda ücretlerinin emek güçlerinin değerinden daha düşük olması da, onları arzu edilir bir grup yapmaktadır.

Bu yaklaşımın ilk çözümlemesinde, kadının işgücü piyasasına giriş çıkışları tamamen ekonomik terimlerle ve otomatik bir süreçmiş gibi gösterilmiştir. Bir diğer deyişle, sosyal ve teknolojik olguların dışında ve onlardan bağımsız olarak, bir grup insanın (burada kadının) iş piyasasına giriş çıkışları, sadece ve sadece sermayenin gereksinimleriyle paralellik kurularak yorumlanmıştır. Örneğin, kadınların ev ile ilgili sorumluluklarının kapsamı, medeni durumları, eğitimleri, ve "vasıfla ilgili nitelikleri hesaba katılmamıştır. Ayrıca, tarihsel olarak "ne tür değişimler büyük miktarda kadın işgücü arzını olanaklı kıldı?" ve "emek sürecindeki hangi değişimler daha çok kadın işçinin çalışmasını gerektirdi?" soruları da sorulmamıştır.

Gerçekte, kadının yedek sanayi ordusu çerçevesinde, bu ordunun üç formundan birisi içine oturtulmasının mümkün olacağı, tarihsel olaylara bakılarak ulaşılmış bir düşüncedir. Her iki dünya savaşı sırasında ekonominin erkek işgücünden yoksun kalması, çok sayıda kadın işçinin istihdam edilmesini gerekli kılmış; erkekler savaştan döndüğünde ise kadınlar evlerine çekilmişlerdir.

Tartışmanın sonraki aşamalarında, kadın işçinin sermaye açısından başka avantajları da ortaya çıkarılır. Ancak bu avantajların doğması için, kadın işçinin evli olması gerekir. Evli kadın emek gücünün üretimi ve yeniden üretiminin gerçekleşmesinde kendi ücretine tamamen bağlı kalmaz. Evli oluşu ona, kocasının ücretinin bir kısmını kendi yeniden üretimi için kullanma olanağı sağlar. Ayrıca kadın işçiler, "refah devletine" bütünüyle bağımlı da değildirler. Yani, kocalarının varlığından dolayı refah hizmetlerinden onlar vasıtasıyla ve kısmen yararlanırlar³⁸. Nitekim işten çıkarıldıklarında da, (yine evli oluşlarından dolayı) işsizlikle ilgili devlet yardımlarından yararlanması gereken bir kategori oluşturmaz ve işsizlik istatistiklerinde de görülmeyizler. Son olarak, kadın işçi çalışmaya başladığında, ailesi, kapitalist tarzda üretilmiş tüketim maddelerini tüketeceğinden, pazarın genişlemesine de katkıda bulunur.

Bu noktalar, ücretli kadın emeğinin sermayeye sağladığı yararları işaret etmesi bakımından son derece önemlidir. Ne var ki, bu halleriyle kaldıklarında, işlevselci (fonksiyonalist) bir değerlendirmeye götürülebilirler. Bu nedenle, bu noktalara hemen, toplum yapısındaki hukuki ve değişimleri, sendikal mücadeleleri, devlet politikalarını (hem ekonomi hem aile ile ilgili olarak), aile yapısındaki sosyal ve demografik değişimleri de ekliyerek çözümlemenin kapsamı genişletilmelidir. Ve bunlarla birlikte, veri bir tarihsel durum içinde, kimler yedek sanayi ordusunun en tercih edilen kesimleridir sorusu cevaplandırılmalıdır³⁹. Farklı bir yaklaşım, kadın işçilerin yedek sanayi ordusu içinde yer alabileceklerini kabul etmiş, ancak onların bu kapsama girmelerinin nedenini kolayca çağrılıp geri gönderilebilmelerinde değil, aile rollerindeki değişimde bulmuştur. Bir diğer deyişle, kadınlar üretim işlevinin giderek ev dışına taşınması sonucu sosyal üretim için çağrılabilir konuma gelmişlerdir⁴⁰. Kadın, kendisi ve ailesi için giderek daha az maddi katkıda bulunur olmuş (tüketim mallarının ev dışında üretimi); oranı azalan ev içi üreticilik rolüne ev dışı üreticilik rolü eklenmiştir. Bu görüşü savunanlar, ücretli kadını işgücü piyasasına gevşek bağlarla bağlı

ve kolayca çıkıp gidecek bir işçi olarak görmezler⁴¹. Tersine, kadın işçi malların kapitalistleşmesiyle daha az mali ev içinde ürettiğinden ve çoğu kez dışardan alınan malları ödemeye erkeğin ücreti yetmediğinden, yani kısacası kuvvetli bir ekonomik gereksinimden dolayı, ücretli iş arar ve işgücü piyasasında zannedildiğinden daha uzun süre kalır⁴².

Böylece, önemli bir eğilime, kadın işçinin işgücü piyasasında geçici değil sürekli konumuna işaret edilmektedir. Kadın işgücü piyasasına katılımı artık "marjinal" olmaktan uzatır ve hele ekonominin bazı sektörleri için çok kalıcı bir işgücü konumundadır.

Eğer bu görüşe katılacak olursak, tüketim mallarının her geçen gün daha az evde, daha çok kapitalist koşullarda üretilmekte olduğu bilindiğine göre, kadının işgücü piyasasında artan oranlarda ve daha uzun süreli yer alacağını söyleyebiliriz. Bu, uzun dönemde kadının kendini önce anne ve eş olarak değil fakat çalışan kadın olarak görmesini, yani kendi hakkındaki düşüncesinin değişmesini sağlayabilir ve kadının ikinciliğini yaratan özel faktörlerden bir kısmını ortadan kaldırabilir mi?

Bu soruya verilecek cevap, yine ekonomik yapının tarihsel özgüllüğü içinde aranmalıdır. Bir açıdan bakarsak, ekonomik kriz dönemlerinde ilk işten uzaklaştırılanlar, ailevi gerekçelerle, kadınlar olacaktır. Başka bir açıdan ise, kadınların belli sektörlerde çok yoğun biçimde istihdam edilmeleri, ekonomik kriz dönemlerinde onların korunmasını sağlar (kadınlar işten atılırsa sektör çökebilir). Servis sektörü buna iyi bir örnek. İlk bakışta akla uygun gelen böyle bir açıklama biçimi, ekonomik yapıdaki hızlı değişimler düşünüldüğünde sarsılmaktadır. Örneğin son yıllarda bilgisayar teknolojisindeki hızlı gelişmeler, servis sektörünü hiçbir sektöre etmediği kadar tehdit etmektedir. Aynı şekilde, kadınların yoğun olarak bulunduğu emek-yoğun üretim faaliyetleri de emek tasarruf edici teknolojinin kullanımı ile son bulabilir⁴³. Dolayısıyla, kadınların belli sektörlerde yığılmaları ile korunmuşlukları da teknik değişimlerin tehdidi altındadır.

Kanımcı, yedek sanayi ordusu yaklaşımı, ücretli kadın emeğini irdeleme biçimiyle, önceki yaklaşımlardan daha kullanılabilir niteliktedir. Özellikle bu emeğin iş piyasasına katılma koşullarının analizinde, yedek sanayi ordusu ve bu ordunun özelliklerine ilişkin kavramlar, yardımcı olabilecek karakterdedir. Yaklaşım, — sayıları ne kadar çok ve iş piyasasında kalış süreleri ne kadar uzun olsa da— ev ile ilgili sorumlulukları ve aile reisine (kocaya) ekonomik bağımlılıklarından dolayı kadın işçilerin daha ağır bir işsizlik tehdidi altında olduklarını göstermek açısından da önemlidir. Ancak, iş piyasasına giriş çıkışlarla ilgili olarak sağladığı bu açıklama kolaylığını, ücretli kadın emeğinin diğer niteliklerini irdelemede sağlayamaz. Örneğin, niçin kadınların sanayinin belli bazı kesimlerinde ve bu kesimlerin düşük seviyeli işlerinde yoğunlaştıklarını aydınlatamaz. Burada, kadının işgücü piyasasındaki yeri ve rolünün sermaye birikimi sürecine bağlı olarak değişme gösterdiği, dikkate alınmamaktadır. Başka bir deyişle, kadın işgücü, yedek sanayi ordusu içinde nitelikçe değişmeyen ve piyasa açısından bakıldığında hep aynı konumda kalan bir grup olarak görülmüş olmaktadır.

Yine de, bütünsel olarak değerlendirildiğinde, yukarıdaki boşlukların doldurulması koşuluyla bu yaklaşım önceliklere göre daha tutarlı ve yararlıdır. Tabii ki, kadınların yedek işçiler olarak içine girecekleri ekonomik

yapının ve sermaye birikimi sürecinin özgül koşullarının betimlenmesi kaydıyla.

Kapitalist üretim biçimi, aile ve üretim süreci

Herhangi bir toplumsal formasyonda, kadın, emek harcama yeteneğine sahip olan ve harcadığı emeği ile üretimin gerçekleşmesine ve varlığının devamlılığına katkıda bulunan toplumsal bir kategoridir. Bu yeteneğini nerede, nasıl, hangi şartlarda ve niçin kullanacağı, toplumun tarihsel ve özgül koşullarına bağlı olarak şekillenir.

Kadın, kapitalist toplumda, kendi varlığını garanti altına alabilecek ve sürekliliğini sağlayacak koşulların gerçekleşmesini, üretim ve yeniden - üretim süreçlerinde ücretli emek ve ev içi emeği harcararak sağlar.

Kadın, ev içi emeğini somut olarak aile birimi içerisinde, ücretli emeğini ise sermaye ile doğrudan ilişkiye girdiği ev dışı üretim süreci içerisinde gerçekleştirir. Kanımcı, ücretli kadın emeğinin tutarlı bir çözümlemesine, bu iki sürecin birlikte gözönünde bulundurulmasıyla ulaşılabilir.

Kadının üretim içindeki konumunun özgüllüğü (ekonomik ve ideolojik), büyük ölçüde, aile içindeki yeniden - üreticilik rolünden kaynaklanır. Yani kadın emeğinin ücretli emek yapısı, kadının harcadığı ev içi emeğinden soyutlanarak irdelenemez. Her iki tür emek kullanma biçiminin genel yapısı ile, kapitalist toplumda, üretimin ve yeniden - üretimin, emek - sermaye ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirilme koşullarına bağlıdır. Başka bir deyişle, kapitalist toplumda, üretim ve yeniden - üretim bir bütündür. Kadın emeğinin içine girdiği tüm özgül karakteristیکler, bu bütünlük içerisinde değerlendirilmelidir.

Sanayi kapitalizminin gelişiminden önce de, kadının hem üretici hem de yeniden - üretici işlevleri vardı. Ancak, bu işlevleri aynı mekanda yapması, birisi için diğerinden vazgeçmesini gerektirmiyordu. Kapitalizmin kadının çalışması açısından getirdiği en önemli değişim, üretim ve yeniden - üretim alanlarının bağdaşmaz bir şekilde birbirinden ayrılmasıdır⁴⁴.

Kadın, kapitalist anlamda üretken olabilmek için ev dışına çıkmak zorundadır. Bu, ona ikinci tanımlamayı ekler: Ücretli emekçi. Ekler ama, kadın yine de yeniden - üretici olarak "görev"lerini yerine getirmeye devam eder.

Yeniden - üretimin anlamı ve önemi nedir? Kadının konumunu belirleyiciliği nerededir⁴⁵.

Modern sanayinin gelişimi ile, kapitalizmin öncesinde karşılaşmadığımız bir aile tipi ortaya çıkar⁴⁶. Temel fonksiyonları, hem artık bir mal olan, işgücünü, hem de sosyal üretim ilişkilerini yeniden üretmek olan, yeni bir ailedir bu.

İşgücünün bir mal olması, kapitalist topluma özgüdür. Bu toplumda üretim araçlarından yoksun kişilerin satılabileceği yegane şey, onların işgüçleridir. Ailenin sürekliliği için, bu işgücünün devamlı olarak satılması gerekir. Bu satışın karşılığında geri alınan, ücrettir. Fiziksel beslenme, eğlenme, dinlenme, duygusal gelişim ve kişisel ilişkilerin kurulup sürdürülmesi, iş hayatının dışında ve işten artakalan zamanda gerçekleşir. Bu kişisel yaşam, ancak ücretin kazanılmasıyla mümkündür ve üstelik, ücretten yalnız birfiil çalışanın değil, ona bağlı ve bağımlı olanların da (kadın ve çocuklar) yaşamlarını sağlamaları beklenir. Erkek, maddi ve duygusal doyum sağlanmadan, ertesi güne hazırlana-

maz. Bu hazırlık gerçekleşmezse, işgücünü tekrar satamaz.

İşgücünün yeniden - üretimi, aynı zamanda, cinselliğin düzenlenişi (hukuksal yoldan ve aile içinde), biyolojik yeniden - üretimi (çocuk doğurma biçiminde), çocukların toplumsallaştırılmasını da kapsar. Böylece yeniden - üretim biyolojik, ekonomik ve ideolojik içeriklidir ve gerçekleşmesi de, kadının ev içi emeğinin kullanılması yoluyla olur.

Bu noktada, ev içi emeğinin, sadece kadının kendisinin ve ücretli emekçinin (erkek ve/veya kadın) yeniden - üretilmesi için kullanılan kadın emeği olmadığı unutulmamalıdır. Bu emek kullanımının konusuna, aile ünitesi düzeyindeki sosyal örgütlenmede, çocuklar ve diğer bağımlı (yaşlı ve hasta) aile üyeleri de girer.

Kadının ev içi emeğini kullanarak yaptığı bütün bu yeniden - üretim, doğrudan doğruya tüm kapitalist toplumun yeniden - üretilmesi seviyesinde değil, ücretli emeğin yeniden - üretimi seviyesindedir. Tüm kapitalist sistemin yeniden - üretimi ise, tüm ücretli emeğin ve ev içi emeğinin katkısı ile gerçekleşir.

Öte yandan, kadın emeğinin kullanımı, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden - üretimine şüphesiz dolaylı olarak katkıda bulunur. Yani kadın, erkeğin ücretiyle kendi emeğini kullanarak, kendisinin, erkeğin, çocukların ve bağımlı aile üyelerinin yeniden - üretimini sağladığı gibi, toplumsal formasyon düzeyinde, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden - üretiminde de rol oynamaktadır⁴⁵. Bu durum, kadının kendisinin ücretli emekçi olduğu zaman da geçerlidir.

Bu bütünlük içerisinde, kadının yeniden - üretim fonksiyonu kaçınılmaz görünmektedir. Öte yandan, ev içi emeği yeniden üretimin gerçekleşmesi için yegane koşul değildir. Yeniden - üretim, ücretli emeğin, ev içi emeğinin ve bunların belirli tarihsel ve özgül koşullara bağlı olarak içinde geliştirildiği ideolojik yapının birliğinde gerçekleşir. Bu yapı toplumda, aileye, kadına ve erkeğe ilişkin ideolojilerin bütünlüğü içerisinde anlam kazanır.

Bu ideolojiler, bir yandan aile ünitesi içerisinde, bir yandan da kapitalist üretim süreci içerisinde, kadına ve erkeğe toplumsal olarak kabullendirilen ve toplumsal yapının varlığını ve devamlılığını temel alan ideolojilerdir. Kadın, aile içinde ve ücretli işçi olarak, bu ideolojik bütünlüğün kapsamı içine girer.

Kadın, yaşadığı sosyalizasyon süreci boyunca, toplumsal cinsiyet rollerine ait kavramlaştırmaların (annelik, kadınlık, kendini eşine ve çocuklarına adanma - erkeklilik, aileyi geçindiren kişiye) etkisinden kalır. Elbette, toplumsal cinsiyet rollerini aşıl原因, sadece aile değildir. Okulun, geniş sosyal çevrenin ve kitle haberleşmesinin de etkisi vardır. Yine de, toplumsal cinsiyet rollerinin kazanıldığı en önemli yer, ailedir. Kadın için evcilik ve annelik, erkek için ev reisiği ve erkek olarak evin diğer üyelerinden "sorumlu" olma ideolojileri, aile içinde kazanılır. Kadınlara yaşamları boyunca kitle haberleşme araçları, eğitim ve aile tarafından, evlilik ve evlilik içinde annelik rolleri benimsenir; eğitimleri de bu görüş çerçevesinde yönlendirilir⁴⁶.

Kadın, yukarıda bahsedilen yeniden - üretimi, büyük ölçüde, ücretle alınan malları kendi emeğiyle kullanabilir ve tüketilebilir hale dönüştürerek gerçekleştirir. Ücreti içinde hiç barındırmayan bir ev içi emeği kullanımı mümkün değildir. Kadının kendisinin ücretli emekçi olmadığı durumlarda, ev içi emek kullanımı, kadın evli

ise kocasının ücretli emeği aracılığıyla, evli değilse, içinde bulunduğu hane içindeki ücretli emek aracılığı ile olur⁴⁷. Kadının kendisinin de ücretliliği durumunda, hem erkeğin hem de kendisinin ücreti, ev içi emeğinin kullanımına olanak sağlar. Devletin (ileri kapitalist toplumlarda) bu kaynaklara katkısı vardır; ancak bu katkı çoğu zaman sınırlıdır⁴⁸.

İş gücünün değeri olan ücretin satın alabileceği mal ve hizmetler toplamı, yeniden - üretimin gerçekleşmesi için *a priori* yeterli değildir⁴⁹. Yeterlilikten, ancak, ücretin satın aldığı mal ve hizmetlerin toplamının ev içi emeğe gerek bırakmadığı koşullarda söz edilebilir. Ev içi emeğin varlığını ve/veya boyutlarını ortadan kaldırıcı ve azaltıcı süreçlerin oluşması, kapitalist toplumda şu süreçlerin gerçekleşmesine bağlıdır: Ev içi emeğine konu olan tüm faaliyetlerin meta ekonomisi aracılığıyla sunumunun gerçekleştirilmesi (yani ev içi emeğinin toplumsallaştırılması) ve bütün bunları satın alabilecek bir ücretin emekçi sınıfa ödenmesi.

Bu durum, bir yandan yeniden - üretimin toplumsallaşmasının olanaklı olup olmadığı, olanaklı ise ne düzeyde olduğu; diğer taraftan, toplumsallaşma sonucu tüketilebilir hale gelen mal ve hizmetlerin satın alınabilmesi için gerekli ücret artışının sermayenin kabul edebileceği bir düzeyde olup olmayacağı sorularının irdelenmesini zorunlu kılar.

Yeniden - üretimin toplumsallaşmasının iki boyutu vardır: Toplumsallaşan mal ve hizmetlerin tüketilmesi oranında, işleri azalan kadın, ücretli işçi biçimine dönüşerek ücretli emek harcamasını artırır. Bu artış, bir yandan yeniden - üretimin maliyetini düşürürken (gerekli ücret miktarını kadın ve erkek ücretlilere yayararak) erkeğin ücretini de düşürücü rol oynar; diğer yandan, toplumsallaşmış mal ve hizmetlerin tüketilmesi, sermayenin gerek duyduğu pazarın gelişmesine ve dolayısıyla artı - değerın gerçekleşmesine olanak sağlar⁵⁰.

Kadının üretime katılımını engellemenin, kapitalist üretimin amacı açısından hiçbir kurumsal dayanağı yoktur. Kadınların bir yandan azalan yeniden - üretim görevlerini sürdürürken, diğer yandan toplumsallaşmanın sağladığı artı - emek zamanlarını ev dışında kullanmaları, hem mümkündür hem de artı - değer miktarını yükseltmeye olanak sağlayıcıdır.

Kadın ücretli işçi olduğunda, erkek ücretine mutlak bağımlılığı azalsa da tamamen yok olmaz. Çünkü, ücretli emekçi olduğu koşullarda bile kimliği evli bir kadın olarak devam eder. Kadının erkeğe bağımlılığı hem ideolojik hem maddidir. Ve bu ikisi arasında birbirini kuvvetlendirici bir ilişki vardır. Kadının aile içinde erkeği, çocuk ve diğer bakıma muhtaçlar (yaşlı ve hastalar) için yaptığı işler⁵¹, "annelik", "koruyuculuk" ideolojileriyle olduğu kadar, kadının erkeğe olan ücret bağımlılığı ile de birlikte düşünülmelidir. Erkeğe verilen "aile ücreti", evde kadın ve erkek ilişkilerinde hükmetme ve hükmedilme koşullarını hazırlar. Bu, sadece ev kadının maddi bağımlılığını değil, ücretli emekçi kadının ücretli emekçi olma koşullarını da belirler. Erkek ücretinin aile ücreti olarak ödenmesinin karşılığı, düşük kadın ücretidir⁵². Kadın ücreti erkek ücretinin tamamlayıcısı olarak görülür. İşgücü piyasasında mevcut cinsel iş bölümü içinde, kadının erkeğin kazandığı ücreti kazanabilmesi, bu nedenle mümkün değildir. Gerçekte ise, işçi nüfusunun belli bazı kesimleri dışında, aile ücretinin erkeğe bağımlı kadın ve çocukların yeniden - üretimini gerçekleştirilmekten çoğu kez uzak olduğu bilinmektedir. Buna rağmen, aslında ailenin sırf

erkeğin ücretiyle karşılanamayan yeniden - üretimini sağlayabilmek için üretime katılan kadın ücretli emeği, "cep harçlığı" veya "kocanın gelirine katkı" olarak yorumlanmaktan kurtulamaz.

Yine, kadının zaten "aile ücreti" ile kendini yeniden - üretebildiği ve çalışmasının eve fazladan (ek) parasal katkı oluşturduğu gerekçesiyle, ekonominin gerileme dönemlerinde önce kadın emeğinden vazgeçilir ve bu davranış çalışan bir aile reisinin varlığı temelinde haklı çıkarılır.

O halde, ücretli kadın emeğinin ücreti (evlilik bağlantısıyla) kadını geçindirecek erkek ücretinin varlığı varsayımıyla saptandığı sürece, kadının erkeğe bağımlı ve dolayısıyla ev işlerini yapma yükümlülüğü devam edecektir.

Ancak yeniden - üretimin tamamının toplumsallaştığı ve ücretlerin bu mal ve hizmetlerin tamamını alabilecek bir düzeye çıktığı durumda, ev içi yeniden - üretim yükümlülüklerine gerek kalmayacak; kadının kendi ev içi emeği ile erkeğin ücretli emeğine bağımlılığı ortadan kalkacak; ve kadının emek piyasasına düşük ücretlerle katılması zorunluluğu ile buna bağlı ideolojilerin dayanağının ortadan kalkması olanağı bulunabilecektir. Bu durum, kadın işçi talebi ve buna bağlı olarak kadınların ücretli işçi olabilme süreciyle birlikte düşünülmelidir.

Kapitalist toplumda, sermaye, toplumsallaşmayı ve işçileşmeyi tam olarak gerçekleştirmek için bir zorunluluk duymadığı sürece, ev içi yeniden - üretim yükümlülüklerinin devamlılığı, farklı ücret yapısı aracılığıyla ve ideolojik şekillendirmeler yoluyla sağlanacak ve bu yapı emek - sermaye ilişkilerinin tarihsel ve özgül koşullarına bağlı olarak şekillenecektir.

Şüphesiz kadın işçinin üretim süreci içinde girdiği ilişkilerin tümünü, yeniden - üreticilik rolü belirlemez. Ücretli kadın emeğinin özgüllüğü, yeniden - üreticilik dışında başka faktörlerin de katkısı ve bunlarla birincilerin karmaşık bir örüntüsü sonunda ortaya çıkar. Kapitalist üretimin sektörler itibarıyla ulaştığı gelişme aşaması, ekonominin özgül biçimli emek gücüne (kadın, göçmen, azınlık) duyduğu gereksinim, kapitalist üretimin farklı örgütlenme biçimlerinde bu gereksinimin derecesi, işçi örgütlerinin yapısı ve kadın emeğinin örgütlenme biçimi, kadının işgücü piyasasına katılımını etkileyen demografik etmenler de, kadın ücretli emeğini şekillendiricidir. Ayrıca, devletin hem aile içinde (hukuksal ve ekonomik olarak erkeğe bağımlılık) hem de üretim süreci içinde (koruyucu yasalar, ücretlerin saptanması) bazan belirleyici, bazan da etkileyici uygulamaları, kadının işgücü piyasasına katılıp katılamayacağını, katıldığında hangi sınırlamalarla karşılaşacağını saptamada önemli bir rol oynar.

Dipnotlar:

- (1) Değişik biçimlerde ele alınan bu kavramı ben, insanın yeniden üretimini (**human or biological reproduction**), emek gücünün yeniden üretimini, yani yetişkin insanın emek gücünün yenilenip korunması işlemi (**reproduction of labour power**) ve sosyal yeniden üretimi (**social reproduction**) içine alacak şekilde kullanıyorum.
- (2) Bu andan itibaren, Türkçede tam karşılığını, bulamasa da kadının ezilmişliği (**oppression**) ve altasızlanmışlığı (**subordination**) kavramlarını bu konumu anlatmak için kullanacağım.
- (3) Coulson M., Magas B., Wainwright H. (1980). s. 218.
- (4) Tarım kesiminde çalışan kadın emekçileri, bu emeğin bazı farklılıklarından dolayı, bu çözümlemenin dışında bırakıyorum.
- (5) Bu soruyu soranlar, ücretli kadın emeğini ayrı ele almanın işçi sınıfının bütünlüğünü bozucu tutum olduğu görüşündedirler.
- (6) Bkz: Elson D., Pearson R. (1981).
- (7) Bkz: Gross, E. (1968); Davies, M. (1974); Blackburn, R.M. ve Stewart, A. (1977); Baxandall R., Even E., Gordon L. (1976); Mackie ve Pattulo (1977); Breitenbach (1982); Morton (1980).
- (8) EOC Research Bulletin (1981), s. 5; TUC (1983), s. 7.
- (9) Sullerot, E. (1975), s. 95.
- (10) Labour Research (1980), Eylül, s. 814.
- (11) McGouldrich P. ve Tannen M. (1980), s. 814.
- (12) Mackie ve Pattulo (1977), s. 42, Breitenbach (1982), s. 15.
- (13) Labour Research (1981), s. 138 ve (1975), s. 43.
- (14) Myrdal A., Klein V. (1956).
- (15) Bekar kadınlar zaten çoktan beri çalışma yaşamında görülmektedirler.
- (16) Klein, V. (1965), s. 88.
- (17) Yudkin, S. ve Holme A. (1963); Rapoport, R. ve Rapoport R.N. (1971); Young M. ve Wilmott P. (1975).
- (18) Fogarty, M. P., Rapoport, R., ve Rapoport, R.N. (1971).
- (19) Beechey V. (1978).
- (20) Bkz. dipnot 1.
- (21) Klein V. (1965).
- (22) Youn M. ve Willmott P. (1975).
- (23) Ann Oakley'in (1974) çalışması buna iyi bir örnek olarak gösterilebilir.
- (24) Ki, ailenin nasıl belirleyici olduğu, normatif rollere bakmaktan ziyade, ailenin yeniden - üretim alanındaki işlevlerine daha geniş bakılarak anlaşılabilir.
- (25) Bkz: Amsden A. (1980)
- (26) Mincer J. ve Polacheck S. (1980); Siltanen J. (1980); Blau ve Jusenius (1976); Kramer R. (1983).
- (27) Burada yine, sosyolojik kuramlarda olduğu gibi, kadınların ev ile ilgili sorumluluklarına kendi istekleriyle birincil önem verdikleri, baştan varsayılıyor.

- (28) Siltanen J. (1981); Kramar R. (1983).
- (29) Niemi B. (1980).
- (30) Bkz: Kramar R. (1983); Siltanen J. (1981); Barron ve Norris (1976).
- (31) Barron ve Norris (1976).
- (32) Bu da, kuramın varsaydığı, ancak tartışmaya açık bir nokta.
- (33) Bu tanımlama, işin teknik gereklerine bağlı olarak değil, sosyal ve kültürel olarak yapılır ve kadınlar aleyhine işler.
- (34) Coyle A. (1982)
- (35) En genel tanımıyla yedek sanayi ordusu, sermaye birikiminin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan çalışabilecek nüfus fazlasıdır. Sermayenin organik kompozisyonu arttıkça, tüketilen işgücü miktarı azalır ve işgücü talebindeki büyüme yavaşlar. Sermaye birikimi aynı zamanda küçük üreticileri de yığınlar halinde işgücünü satan kişilere dönüştürür. İşgücü arzı ona duyulan talebi aştığında, yedek bir işçi ordusu doğar. Ucuz kadın ve çocuk emeğinin kullanılması, çalışma süresinin uzaması ve işgücünün entansif kullanımı da artı-nüfus oranının büyümesiyle sonuçlanır. Yedek sanayi ordusu, kapitalist ekonominin vazgeçilmez bir özelliğidir ve üç ana biçimde kendini gösterir: Yüzen (*floating*), gizli (*latent*) ve durgun (*stagnant*). Bu biçimler ve yedek sanayi ordusu hakkında daha ayrıntılı bilgi için, bkz: Braverman (1974), ss. 382-6.
- (36) Bkz: Beechey, V. (1977); Bland ve diğerleri (1978); Bruegel I. (1979); Anthias F. (1980); Barrett M. (1980); Power M. (1983).
- (37) Adamson ve diğerleri (1976), s. 17.
- (38) Beechey (1977), s. 57.
- (39) Örneğin 1960'dan sonra Batı Avrupa ülkelerinin, Türkiye de dahil Akdeniz ülkelerinden çektiği işçiler, o günkü konjonktürde yarar sağladılar. Bugün için aynı şey iddia edilemez.
- (40) Bland ve diğerleri (1978); Power M. (1983).
- (41) Siltanen (1981), Power'ın görüşünü paylaşarak, ev içi emeğinin kısmi kapitalistemesinin kadının evde kullandığı işgücünü kapitalist pazarda kullanabilmesine yol açtığını söyler.
- (42) Ben ayrıca, kadının "cep harçlığı" için değil, fakat çoğu zaman kuramsal olarak düşünüldüğü biçimde hesaplanmayan (ve ödenmeyen!) "aile ücretinin" yetersizliğini gidermek için çalıştığı inancındayım.
- (43) Bruegel (1976).
- (44) Bununla, bazan iddia edildiği gibi (Harrison, 1973) cinsel iş bölümünün ezici karakterini kapitalizm ile kazandığını söyleyemiyorum. Cinsel iş bölümü ve ev işi, kapitalizm öncesinde de vardı. Kapitalizm ile şekil değiştirdiği, eşitsizlik olduğu ve kuvvetlendiği görüşündeyim. Bkz: Barrett (1980), s. 182.
- (45) Yeniden - üretimi ve ev içi emeğini konu alan "ev içi emeğinin ekonomi politikası" tartışması, 1960'ların ikinci yarısından beri devam eden ve "özel aile, kapitalist üretimin hakim olduğu bir ekonominin çok gerekli bir elemanı mıdır? Neden ev işi ve çocuk bakımı modern sanayi toplumlarında kadınların sorumluluğu olarak devam eder ve aile temelinde örgütlenir? Kadının ev içi emeği değer yaratır mı? Bu emek üretken midir? Kapitalizmin ev işini toplumsallaştırması mümkün müdür?" gibi temel sorular çerçevesinde oluşan bir tartışmadır. Çok polemiksel olan bu tartışmanın, kadının toplumsal konumunun çözümlenmesine en önemli katkısı, kanımca, ailenin yeniden - üretim işlevinin önemli bir alanı olduğunu ve kadının bugünkü koşullarda aileye maddi ve ideolojik olarak bağımlı bulunduğu vurgulamasıdır. Ev içi emeği tartışması yazılarında en önemlilerini kapsayan kitaplar ve bunları özetleyici makaleler şunlardır: Coulson M., Magas B., Wainwright H. (1975); Himmelweit S. ve Mohun S. (1977); Molyneux M. (1979); Kaluzynska E. (1980); West J. (1980); Malos E. (der.) (1980); Fox B. (der.) (1980).
- (46) Zaretsky E. (1976), bu süreci ayrıntılarıyla inceler.
- (47) Bu katkı daha çok ideolojik içeriklidir: Çocukların sosyal iş bölümünde hakim ve bağımlı gruplar içine girecek şekilde sosyalleşmelerini, erkeğin ise aile reisi olarak çalışmasını güdeleyecek teşvikleri sağlayarak, onun ücretli işçi olarak yabancılaşmasını azaltmak (Barrett, 1980).
- (48) Sermaye açısından ücretli emek, kârın kaynağıdır. O halde, işgücünün üretimi ve yeniden-üretimi de sermayeyi ilgilendirmelidir. Oysa, kapitalist üretim sürecinde, ev işi giderek üretimin dışında kalmış ve ev işinin yükü ailenin diğer üyelerinin ev dışında çalışması sonucu, kadının üstüne binmiştir (Zaretsky, 1976).
- (49) Bkz. Davin A. (1979) ve Mc Robbie A. (1978).
- (50) Bekar, dul ve boşanmış kadınlar, içinde yaşadıkları hanenin erkek ücreti yoluyla ev içi emeğini kullanırlar.
- (51) CSE (1975), s. 20-1
- (52) Kadının ev içi emeğinin, işgücünün değerini belirlemede önemli olduğu, çünkü bu emek sayesinde erkeğe gerekenin altında ücret ödenebildiği yaklaşımı, ev içi emeği kuramcılarının en önem verdikleri noktalardan biridir. Bkz: dipnot 45.
- (53) Mandel E. (1975), s. 388 ve 393.
- (54) Land H. (1978) ve Molyneux M. (1979).
- (55) "Aile ücreti"nin ortaya çıkması, birçok faktörün sonucudur. Bunların hangisinin (veya hangilerinin) daha ağır bastığı, hem ülkeden ülkeye, hem dönemden döneme değişir. En önemlileri şunlardır: Fabrikalarda kadınların ve çocukların çok kötü çalışma koşulları; artan bebek ve çocuk ölümleri; teknolojik değişimler (bazan erkekler yerine kadınları çalıştırabilecek koşulları hazırlamış, bazan ise kadınlar makineleşmeye erkeklerden daha az direnebildikleri için kadınlar aleyhine sonuçlanmıştır); daha eğitilmiş bir işçi nüfusa duyulan gereksinim ve böylece çocukların kadına (anneye) bağımlılığının uzaması; erkeğin altesini geçindirmek için çalışması gerektiğini vurgulayan, kadına da ev işlerini ön sıraya koymasını empoze eden ideoloji, Bkz: Land (1980).
- (56) Hala toplu pazarıklarda erkeğin kadından daha fazla ücrete gerek duyduğu, çünkü bakması gereken bir ailesi olduğu varsayımından hareket edilir. Bkz: Aynı eser s. 75.

Kaynaklar:

- AMSDEN, Alice H. (ed.) (1980), *The Economics of Women and Work* (Penguin Books, Middlesex).
- ANTHIAS, F. (1980), "Women and the Reserve Army of Labour: A Critique of Veronica Beechey", *Capital and Class*, Sayı 10.
- BARRETT, M. (1980), *Women's Oppression Today, Problems in Marxist Feminist Analysis* (Verso, NLB, London).
- BARRON, R.D. ve NORRIS, G.M. (1976), "Sexual Divisions and the Dual Labour Market"; Barker D.L. ve Allen S. (eds.) *Dependence and Exploitation in Work and Marriage* (Longman, New York).
- BAXANDALL, R., EVEN, E. ve GORDON L. (1976), "The Working Class Has Two Sexes", *Monthly Review*, Cilt 28, Sayı 3.

- BEECHEY, V. (1977), "Some Notes on Female Wage Labour in Capitalist Production", *Capital and Class*, Sayı 3.
- BEECHEY, V. (1978), "Critical Analysis of Some Sociological Theories of Women's Work"; Kuhn, A. ve Wolpe, A. (eds.), *Feminism and Materialism, Women and Modes of Production*, (Routledge and Kegan Paul, London) içinde.
- BLACKBURN, R.M. ve STEWART, A. (1977), "Women, Work and Class Structure", *New Society*, Sayı 41.
- BLAND, L. ve diğerleri (1978), *Women Take Issue: Aspects of Women's Subordination* (Hutchinson and Co. Ltd., London).
- BLAU, F. ve JUSENIUS, C. (1976), "Economists' Approaches to Sex Segregation in the Labor Market: An Appraisal"; Blaxall, M. ve Reagan, B. (eds.), *Women and the Workplace* (University of Chicago Press, Chicago) içinde.
- BRAVERMAN, H., (1974), *Labor and Monopoly Capital* (Monthly Review Press, New York).
- BRUEGEL, I. (1979), "Women as a Reserve Army of Labour: A Note on Recent British Experience", *Feminist Review*, Sayı 3.
- CSE (1975), *On the Political Economy of Women* (CSE, London).
- COULSON, M. MAGAS, B., WAINWRIGHT, H. (1980), "The Housewife and Her Labour Under Capitalism: A Critique"; E. Malos, *The Politics of Housework* (Allison and Busby, London) içinde.
- COYLE, A., (1982), "Sex and Skill in the Organisation of the Clothing Industry"; J. West (ed.), *Work, Women and the Labour Market* (Routledge and Kegan Paul, London) içinde.
- DAVIES, M. (1974), "Woman's Place is at the Typewriter : The Feminisation of the Clerical Labour Force", *Radical America*, Cilt 8.
- DAVIN, A. (1979), "Mind That You Do as You are Told", *Feminist Review*, Sayı 3.
- EOC Research Bulletin (1981), *Women and Underachievement at Work* (EOC Sayı 5).
- ELSON, D. ve PEARSON, R. (1981), "Nimble Fingers Make Cheap Workers: An Analysis of Women's Employment in Third World Export Manufacturing" *Feminist Review*, Sayı 1.
- FOGARTY, M.P., RAPORPORT, R. VE RAPOPORT, R.N. (1971), *Sex, Career and Family* (Allen and Urwin, London).
- FOX, B. (1980) *Hidden in the Household. Women's Domestic labour under Capitalism* (The Women's Press, Ontario, Canada).
- GROSS, E. (1968), "Plus ça Change...? The sexual Structure of Occupations Over Time" *Social Problems*, cilt 16, Sayı 1.
- HARRISON, J. (1973), "The Political Economy of Housework", *Bulletin of the CSE*, Kış 1973.
- HIMMELWEITH, S. MOHUN, S. (1977), "Domestic Labour and Capital", *Cambridge Journal of Economics*, Cilt 1.
- KALUZYNSKA, E. (1980), "Wiping the Floor with Theory - a Survey of Writings on Housework", *Feminist Review*, Sayı 6.
- KLEIN, V. (1965), *Britain's Married Women Workers* (Routledge and Kegan Paul, London).
- KRAMAR, R. (1983), "Economic Theory and the Sexual Segregation of the Labour Market", *The Australian Quarterly*, Yaz.
- Labour Research (1975), "Sweated Labour" *Labour Research*, Şubat.
- Labour Research (1981), "Health Hazards and Homeworking", *Labour Research*, Haziran.
- LAND, H. (1978), "Who Cares for the Family", *Journal of Social Policy*, Cilt 7, Kısım 3.
- LAND, H. (1980), "The Family Wage", *Feminist Review*, Sayı 6.
- MACKIE, L. ve PATTULO, P. (1977), *Women at Work* (Tavistock Publications, London).
- Mc.GOULDRIE, P. ve TANNEN, M. "The Increasing Pay Gap for Women in Textile and Clothing Industries", *The Journal of Economic History*, Kasım.
- MALOS, E. (ed.) . (1980), *The Politics of Housework* (Allison and busby, London).
- MANDEL, E. (1975), *Late Capitalism* (NLB, London).
- MINCER, J POLACHEK, S. (1980), "Family Investments in Human Capital : Earnings of Women"; A. Amsden (ed.) *The Economics of Women and Work* (Penguin, Middlesex) içinde.
- MOLYNEAUX, M. (1979), "Beyond the Housework Debate", *New Left Review*, Sayı 116.
- MORTON, P. (1980), "Women's Work is Never Done", E. Malos (ed.), *The Politics of Housework* (Allison and Busby, London) içinde.
- MYRDAL, A. ve KLEIN, V. (1956), *Women's Two Roles* (Routledge and Kegan Paul, London).
- NIEMI, B. (1980), "The Female - Male Differential Unemployment Rates", Amsden A. (ed.) *The Economics of Women and Work* (Penguin, Middlesex) içinde.
- OAKLEY, A. (1974), *The Sociology of Housework* (Martin Robertson, London).
- POWER, M. (1983), "From Home Production to Wage Labour : Women as a Reserve Army of Labour", *Review of Radical Political Economics*, cilt 15, Sayı 1.
- RAPOPORT, R. ve RAPOPORT, R. N. (1971), *Dual Career Families* (Penguin, Harmondsworth).
- ROBBIE, Mc. A. (1978), "Working Class Girls and Culture of Femininity" L. Bland ve diğerleri (eds.) *Women Take Issue: Aspects of Women's Subordination* (Hutchinson, London).
- ROWBOTHAM, S. (1980), *Hidden From History* (Pluto, London).
- SILTANEN, J. (1981) "A commentary on Theories of Female Wage Labour"; The Cambridge Women's Studies Group, *Women in Society* (Virago, London).
- SULLEROT, E., (1975), "Equality of Remuneration for Men and Women in the Member States of the EEC", *International Labour Review*, Cilt 112, Sayı 2-3.
- TUC (1983), *Women's Advisory Committee Report* (TUC, London).
- YOUNG, M. ve WILLMOTT, P. (1975), *The Symmetrical Family* (Penguin Harmondsworth).
- YUDKIN, S. ve HOLME, A. (1963), *Working Mothers and Their Children* (Sphere, London).
- WEST, J. (1980), "A Political Economy of the Family in Capitalism: Women, Reproduction and Wage Labour"; T. Nichols (ed.), *Capital and Labour* (Fontana, London) içinde.
- ZARETSKY, E. (1976), *Capitalism, the Family and Personal Life* (Pluto Press, London).